

**YİRMİ BİRİNCİ YÜZYIL BRİTANYA
TİYATROSUNDA DİSTOPİK BİLİM KURGU**

Kader GÜZEL

**Doktora Tezi
İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Yeliz BİBER VANGÖLÜ
2023
Her Hakkı Saklıdır**

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNGİLİZ DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Kader GÜZEL

YİRMİ BİRİNCİ YÜZYIL BRİTANYA TİYATROSUNDA
DİSTOPİK BİLİM KURGU

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Yeliz BİBER VANGÖLÜ

ERZURUM-2023

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “Yirmi Birinci Yüzyıl Britanya Tiyatrosunda Distopik Bilim Kurgu” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

28.12.2023

Kader GÜZEL

Aslı Islak İmzalıdır

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metodların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Yeliz BİBER VANGÖLÜ danışmanlığında, **Kader GÜZEL** tarafından hazırlanan bu çalışma **28 / 12 / 2023** tarihinde savunulmuş ve **İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı**'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Yeliz BİBER VANGÖLÜ

İmza; Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Kubilay GEÇİKLİ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Yavuz ÇELİK

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Arzu KORUCU

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİSTOPYA

1.1. DİSTOPYA: TANIM, İÇERİM VE TARİHSEL GELİŞİM.....	10
1.2. TİYATRODA DİSTOPYA VE DİSTOPİK BİLİM KURGU	40

İKİNCİ BÖLÜM

UYGULAMALI ETİK

2.1. UYGULAMALI ETİK VE KAPSAMI	54
2.2. UYGULAMALI ETİK DALLARI (ALT DİSİPLİNLERİ).....	62
2.2.1. Biyoetik	62
2.2.1.1. Kürtaj	63
2.2.1.2. Klonlama	66
2.2.1.3. Üreme Teknolojileri	70
2.2.1.4. Genetik Mühendisliği	74
2.2.1.5. İnsan Deneyleri.....	77
2.2.1.6. Genetik Tarama ve Testi.....	82
2.2.2. Kuşaklararası Adalet	84
2.2.3. Mühendislik Etiği.....	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİSTOPİK BİLİM KURGU VE UYGULAMALI ETİK

3.1. YİRMİ BİRİNCİ YÜZYIL BRİTANYA TİYATROSUNDA DİSTOPYA VE DİSTOPİK BİLİM KURGU	95
3.2. YİRMİ BİRİNCİ YÜZYIL BRİTANYA TİYATROSU DİSTOPİK BİLİMKURGU OYUN ÖRNEKLERİNDE UYGULAMALI ETİK.....	98

3.2.1. Mühendislik Etiği	99
3.2.1.1. Bilim İnsanın Sorumluluğu: <i>Silahlı Manzara</i>	101
3.2.1.2. Yapay Zekânın Hâkimiyeti: <i>Makinedeki Kız</i>	126
3.2.2. Biyoetik	145
3.2.2.1. Klonlama Teknolojisinin Korkutan Yüzü: <i>Sayı(sız)</i>	145
3.2.2.2. Öjenik Bir Toplum: <i>Kan Alma Uzmanı</i>	157
3.2.2.3. Deneylerin Gölgesindeki İnsan: <i>Hayvan</i>	176
3.2.3. Kuşaklararası Adalet	188
3.2.3.1. Gelecek Kuşaklara Karşı Sorumluluklarımız: <i>Çocuklar</i>	189
SONUÇ	203
KAYNAKÇA	213
ÖZGEÇMİŞ	237

ÖZET

DOKTORA TEZİ

YİRMİ BİRİNCİ YÜZYIL BRİTANYA TİYATROSUNDA DİSTOPİK BİLİM KURGU

Kader GÜZEL

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yeliz BİBER VANGÖLÜ

2023, 237 Sayfa

Jüri: Doç. Dr. Yeliz BİBER VANGÖLÜ (Danışman)

Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ

Doç. Dr. Kubilay GEÇİKLİ

Doç. Dr. Yavuz ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Arzu KORUCU

Yirminci yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı, soykırım, salgın hastalıklar, ırkçılık ve çevresel felaketler, distopya yazının geniş bir anlatı alanına sahip olmasına ve edebiyat kanonunda önemli bir yer edinmesine sebep olmuştur. Bu tez çalışması, roman, sinema ve televizyon alanlarında yaygınlıkla işlenen distopik konuların Britanya tiyatrosunda sahnelenme oranının artışı ve teknolojik gelişmelerin etik ekseninde etkilerinin deneyimlenmesinden hareketle distopik bilim kurgu oyunlarını uygulamalı etik alt başlıkları bağlamında incelemektedir. Çalışma, tiyatronun insanı ve doğayı kapsayan her konuya eleştirel bir bakışla yaklaşabilme yönünden yola çıkarak bilimsel ve teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği ahlaki çıkmazları ve etik ikilemleri, yirminci yüzyılın son çeyreğine doğru kavramsallaşan uygulamalı etik ekseninde tiyatro oyunlarında tartışma üzerine temellenmiştir.

Üç ana bölüm, giriş ve sonuç kısımlarından oluşan çalışmanın ilk bölümünde distopyanın bir kavram olarak ortaya çıkması, gelişmesi, ütopya ile ilişkisi, distopik bilim kurgu türü ve distopya yazının tarihsel gelişimi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde distopik bilim kurgu oyunlarının bilimsel ve teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği etik problemleri içermesi sebebiyle uygulamalı etik hakkında genel bilgi verilmiş ve oyunlarla ilişkili olan alt başlıklar açıklanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise yirmi birinci yüzyıl Britanya tiyatrosu distopik bilim kurgu oyun örnekleri olan *Silahlı Manzara* (*Landscape with Weapon*, Joe Penhall, 2007) ve *Makinedeki Kız* (*Girl in the Machine*, Stef Smith, 2017) mühendislik etiği başlığı altında; *Sayı(sız)* (*A Number*, Caryl Churchill, 2002), *Hayvan* (*Animal*, Kay Adshead, 2003), *Kan Alma Uzmanı* (*The Phlebotomist*, Ella Road, 2018) biyoetik başlığı altında ve *Çocuklar* (*The Children*, Lucy Kirkwood, 2016) ise kuşaklararası adalet başlığı altında incelenmiştir. Çalışmanın amacı, belirlenen oyunlardaki distopik bilim kurgu özelliklerinin keşfini gerçekleştirmek, tiyatro ve uygulamalı etik arasındaki anlamlı kesişimi ortaya çıkarmak ve etik çıkmazları incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Distopik Bilim Kurgu, Uygulamalı Etik, *Silahlı Manzara*, *Makinedeki Kız*, *Sayı(sız)*, *Hayvan*, *Kan Alma Uzmanı*, *Çocuklar*.

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

DYSTOPIAN SCIENCE FICTION IN TWENTY-FIRST CENTURY BRITISH
THEATRE

Kader GÜZEL

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Yeliz BİBER VANGÖLÜ

2023, Pages: 237

Jury: Assoc. Prof. Dr. Yeliz BİBER VANGÖLÜ (Advisor)

Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ

Assoc. Prof. Dr. Kubilay GEÇİKLİ

Assoc. Prof. Dr. Yavuz ÇELİK

Assist. Prof. Dr. Ayşe Arzu KORUCU

The tumultuous occurrences of the twentieth century, encompassing two world wars, genocides, epidemics, racism, and environmental disasters, have intricately shaped the expansive narrative terrain of dystopian literature, bestowing upon it a pivotal status within the literary canon. This thesis scrutinizes dystopian science fiction plays within the contextual framework of applied ethics subheadings. This examination is grounded in the burgeoning prevalence of dystopian themes across novels, cinema, and television, particularly within British theatre. Moreover, the study delves into the ramifications of technological advancements on the ethical axis, presenting a nuanced exploration of the ethical and moral quandaries arising from scientific progress.

The thematic structure of the study unfolds across introduction, three main chapters, and a conclusion. The first chapter imparts foundational insights into the genesis of the dystopian concept, its evolutionary trajectory, its symbiotic relationship with utopia, the dystopian science fiction genre, and the historical evolution of dystopian literature. The second chapter elucidates the ethical predicaments inherent in dystopian science fiction plays, emanating from scientific and technological advancements. General elucidation on applied ethics, along with a detailed exposition of its subheadings, is seamlessly interwoven with the analysis of these ethical quandaries within the realm of theatrical productions. The final chapter of the study scrutinizes dystopian science fiction plays from twenty-first-century British theatre. *Landscape with Weapon* (Joe Penhall, 2007) and *Girl in the Machine* (Stef Smith, 2017) are examined under the thematic umbrella of engineering ethics; *A Number* (Caryl Churchill, 2002), *Animal* (Kay Adshead, 2003), and *The Phlebotomist* (Ella Road, 2018) undergo meticulous analysis within the purview of bioethics, and *The Children* (Lucy Kirkwood, 2016) is scrutinized through the lens of intergenerational justice. The overarching objective of the study is to unravel the dystopian science fiction elements inherent in the identified plays while concurrently elucidating the intersectionality between theatre and applied ethics.

Keywords: Dystopian Science Fiction, Applied Ethics, *Landscape with Weapon*, *Girl in the Machine*, *A Number*, *Animal*, *The Phlebotomist*, *Children*.

KISALTMALAR DİZİNİ

Akt.	: Aktaran
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
İHA	: İnsansız Hava Aracı
SİHA	: Silahlı İnsansız Hava Aracı

ÖNSÖZ

Öncelikle bu tez çalışmasının planlanmasında, yürütülmesinde ve gerçekleştirilmesinde değerli bilgilerini benimle paylaşan, çalışma boyunca yardımını ve desteğini esirgemeyen, rehberim ve değerli danışman hocam sayın Doç. Dr. Yeliz BİBER VANGÖLÜ'ne sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Akademik kariyerim boyunca kendisinden öğrendiklerimi uygulamayı ve engin tecrübeleriyle aydınlatığı yolda yürümeyi bir borç bilirim.

Tez çalışmalarım süresince araştırmalarımın ilerlemesi ve gelişmesi noktasında değerli görüşleri, geri bildirimleri, katkıları, rehberlikleri, güler yüzleri ve destekleri için sayın Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ'a ve Doç. Dr. Kubilay GEÇİKLİ'ye ve bu çalışmanın yapılabilmesine değerli katkıları olan bölüm hocalarıma teşekkür ederim. Ayrıca jürimde olmakla beni onurlandıran değerli hocalarım Doç. Dr. Yavuz ÇELİK ve Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Arzu KORUCU'ya içtenlikle teşekkür ederim.

Bu süreçte yanımda olan tüm arkadaşlarıma ve bir üyesi olmaktan mutluluk duyduğum Muş Alparslan Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölüm hocalarına yardımları, beni destekledikleri ve ihtiyaç duyduğumda rehberliklerini ve tecrübelerini esirgemedikleri için minnettarım.

Ayrıca bu uzun soluklu ve zorlu yolda her zaman yanımda olan ve beni destekleyen sevgili anne ve babama, ablam Güneş ve kız kardeşlerim Ayşe Nur ve Kübra'ya ve aileme her zaman yanımda oldukları için teşekkür ederim. Tecrübeleri ile bana yol gösteren, tüm zorlukları benimle sabırla göğüsleyen ve çalışmam boyunca benden yardımlarını esirgemeyen eşim Dr. İhsan GÜZEL'e kalpten teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte zamanlarından çalmama ve yeterince ilgilenememe rağmen hayatımı şenlendiren kızım Elif Zerya'ya ve oğlum Mir Halil'e teşekkür ederim.

Erzurum, 2023

Kader GÜZEL

GİRİŞ

Distopya, edebi bir tür olarak geleceğe yönelik bir uyanma çağrısıdır. Var olanı eleştirme kaygısıyla oluşturulan distopyalar, toplumdaki mevcut yapılara ve sosyo-politik hoşnutsuzluklara göre şekillenir, ileriye bakma dürtüsü uyandırır ve daha iyi bir gelecek hayalini, karamsar dünyalar yansıtarak açığa çıkarır. Distopyanın var oluşu, temelde ütopyaya dayandırılırken iki tür de yaşanan toplumun iyi yönde değişimini ve dönüşümünü amaçlama noktasında ortak bir paydada buluşur. Mevcut düzenden daha iyi bir toplum ülküsüne dayanan ütopya, esasında idealize edilmiş toplumları hayal ederken düzeni, ideal olarak tanımlanandan eksik olduğu için eleştirir. Distopik ve ütöpic vizyonların aynı projenin bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yapan M. Keith Booker, distopyanın barındırdığı uyarıcı kurguların hem potansiyel senaryoların eleştirisi hem de ütöpic alternatifler öngörmeye ve bunlar için çabalamaya yönelik davetler olarak işlev gördüğünü belirtmektedir (15). Booker, “... distopik toplumlar, genellikle mevcut gerçeklikte zaten var olan bir durumun üstü örtülü bir biçimde yeniden şekillendirilmiş hâlidir” (15) sözleriyle distopyaların sunduğu alternatif toplum tasvirlerinin, gelecekteki olası bir kötüleşme senaryosunu yansıtmakla kalmadığına aynı zamanda mevcut düzenin temel unsurları ile birlikte distopik bir bağlamda yeniden yapılandırıldığına dikkat çeker. Bu açıdan distopya, salt eleştiri olmanın ötesine geçerek iyileştirme gücüne ve daha ideal bir toplumun düşünülebilir olduğu inancına bağlı bir eylem çağrısına dönüşür.

Yirminci yüzyılda yaşanan savaş, soykırım, salgın hastalık, sömürü, şiddet, baskı ve ırkçılık gibi küresel etkileri olan siyasi hareketler ve toplumsal etkenler ütopya umudunu sonlandırmıştır. Koşullar, karamsar geleceklerin hüküm sürdüğü distopyaların ortaya çıkmasına ve edebi kanon içinde sağlam bir konum edinmesine yol açmıştır. Yaşadıkları yüzyılın hayal kırıklıklarıyla dolu olduğunu gözlemleyen eleştirmenlerden Hans Küng, *A Global Ethic for Global Politics and Economics* adlı eserinde yirminci yüzyılda gerçekleştirilemeyen yeni dünya düzeninin yirmi birinci yüzyılda kurulabilmesi umuduna yönelik “Yirmi birinci yüzyıl, modernite krizinin görünür hâle geldiği yirminci yüzyılın kapasitesinin ötesinde olan o yeni dünya düzenini nihayet yaratacak mı?” (3) sorusunu sorarak kaçırılan fırsatları bu şekilde sıralar:

-Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, yeni bir dünya düzeni ve gerçek bir ‘uluslar ligi’ yerine, eşi benzeri görülmemiş bir dünya kaosu yaşandı;

- İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yeni bir dünya düzeni ve gerçek bir 'birleşmiş milletler' yerine, dünyada eşi benzeri görülmemiş bir bölünme yaşandı;
- Sovyet Komünizminin çöküşünden sonra, yeni bir dünya düzeni ve ortak bir 'Avrupa evi' yerine yeni bir dünya düzensizliği oluştu. (3)

Savaş sonrası dönem, uyumlu bir iş birliği çağını müjdelemek yerine dünyanın ortaya çıkan kaosu aşmadaki yetersizliğini açıkça gösteren benzersiz bir küresel kargaşaya sahne olmuş; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise dünya, uyumlu bir uluslararası çerçevenin ortaya çıkışına tanık olmak yerine jeopolitik manzarayı belirleyen kalıcı bölünmelerle sarsılmıştır. Sovyet Komünizminin çöküşü ise yeni bir dünya düzeninin başlangıcı olmak yerine jeopolitik parçalanmayı sürdüren yeni bir dünya düzensizliğini beraberinde getirmiştir. Küresel, toplumsal ve politik açıdan daha istikrarlı, barışçıl ve yaşanılabilir bir dünya umudunun bağlandığı yirmi birinci yüzyıl ise terörizmin, savaşların, finansal sıkıntıların ve çevre sorunlarının hâkim olduğu ilk çeyrek dönemini geride bırakmak üzeredir. Bu gidişat, distopya yazınında çeşitli içerikler üretilmesine olanak sağlamıştır.

Genellikle geleceğe konumlanan distopik anlatılar, zaman içerisinde çeşitlilik göstererek aşırı nüfus, kıtlık, çevresel yıkım, cinsiyet sorunları ve kıyamet korkusu ile ilgili endişeleri yansıtmıştır. Soğuk Savaş dönemi, nükleer savaşla ilgili endişeleri yoğunlaştırarak yıkıcı sonuçları olan nükleer felaket vizyonlarına katkıda bulunmuştur. Buna ek olarak yirminci yüzyılın sonlarında teknolojik ilerlemeler, kontrolsüz tüketim ve bireyci arayışlarla birleştiğinde despot liderlere yönelik projeksiyonların yerini teknolojik totalitarizm almıştır. Terör saldırıları ve yirmi birinci yüzyılın savaşları, toplumsal güvensizliği daha da artırarak kasvetli bir geleceğe dair endişeleri pekiştirmiştir. Distopya, kontrolsüz teknolojik ilerlemenin, ekolojik sömürünün ve siyasi çalkantıların potansiyel sonuçlarını araştıran anlatılara çağdaş korkuları da dahil ederek gelişmeye devam eder. Günümüz kaygılarının bir yansıması hâline gelerek insan uygarlığının gidişatına ilişkin endişeleri güçlendirir. Distopya edebiyatı, yalnızca felaket senaryolarını tasavvur etmekle kalmaz aynı zamanda toplumsal eleştiri ve yansıtma aracı olarak da hizmet eder. Başarısız ütopyaların ve distopik manzaraların tasviri, okuyucuları örtük değerleri eleştirel bir şekilde analiz etme ve amaçlanan mesajları ayırt etme eylemlerine teşvik eden bir ayna görevi görür. Okurlar, böylece distopik anlatılarla etkileşime girerek kurgusal ve gerçek dünyaları karşılaştırma, eleştirel yargılar oluşturma ve örtük mesajları çözme yolculuğuna çıkarlar.

Distopik tiyatro, yalnızca hâkim ideolojilere meydan okumakla kalmaz aynı zamanda dönemin atmosferini sahnede canlandırarak seyirciyi eleştirel düşünmeye teşvik eden bir platform sunar. Alternatif gelecekleri kavramsallaştırmak için bir alan sağlayan distopik tiyatro bunu, şeffaflık, tabuları sorgulama ve gizli gerçekleri açığa çıkarma idealleriyle uyumlu bir şekilde gerçekleştirir. Farkındalık yaratma, ahlaki sorumluluk alma ve hâkim ideolojik egemenliğe meydan okuma gibi girişimlere önemli bir araç olarak hizmet eden distopik tiyatro oyunları, toplumsal kusurları yansıtan bir aynaya dönüşerek bireyleri rahatsız edici gerçeklerle yüzleşmeye teşvik eder. Mevcut koşulların gölgesinde şekillenen alternatif gelecek senaryoları önererek uzun vadeli çözümler için ivedilikle hareket etme duygusunu besler ve bu da rasyonel ve kolektif düşüncenin önemini açığa çıkarır. Evrensel insan sorunlarını ele alarak modern toplumun karmaşıklıklarına dair içgörüler sunmaları ise onları eleştirel düşünme ve kültürel analiz için vazgeçilmez araçlar hâline getirmektedir. Bu tür, okuyucuları ve izleyicileri örtük mesajlarla eleştirel bir şekilde ilgilenmeye davet ederek kurgu ve gerçeklik arasındaki etkileşimin daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlar. Ortaya çıktıkları dönemin yansımaları olarak bu anlatılar, kontrolsüz siyasi ideolojilerin, toplumsal koşulların ve bilimsel ilerlemenin sonuçları hakkında uyarıcı perspektifler sunar. Bilimsel ilerlemenin ve teknolojik gelişmelerin olumsuz etkileri ile şekillenen distopik bilim kurgu oyunlarındaki bu uyarıcı perspektifler, çağdaş dönemin etik açıdan değerlendirilmesini de içermektedir.

Teknolojinin etkileri ile ortaya çıkan benzeri görülmemiş ölçekteki eylemler, artık geleneksel etik çerçevelere meydan okumaktadır. Bu gelişmeler şu anlama gelmektedir: Günümüzde artık geleneksel yasa ve yönetmeliklere uymak yeterli değildir. Adalet, hayırseverlik ve dürüstlük gibi geleneksel etik değerler, kişisel günlük etkileşimlerde geçerliliğini korurken eylem, aktör ve etki dinamiklerinin büyük ölçüde değiştiği muazzam kolektif faaliyet alanı tarafından gölgede bırakılmaktadır. Söz konusu değişim, bu genişlemiş alandaki olağanüstü güçlerle mücadele etmek için yeni bir etik sorumluluk düzeyi gerektirmektedir (Jonas 15). Gelişmiş teknolojik güç ve bunun geniş kapsamlı sonuçları karşısında insanın bilgi ve bilgiyi pratiğe aktarma eksikliği, tamamlanması gereken önemli bir görev olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bilgi, eylemlerimizin ölçeği ile uyumlu olmalıdır, ancak etik bir zorluk vardır: Öngörüsiz anlayışımız teknik yeteneklerimizin gerisinde kalmakta ve ahlaki bir ikileme yol

açmaktadır. Tahmin ve eylem arasındaki bu uçurumun farkına varmak, etik sorumluluğumuzun temel bir yönü hâline gelmekte ve potansiyel zararı azaltmak için öz düzenleme ve bilinçli karar verme ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, insanlığın küresel etkileri ile mücadele etmek zorunda kalmayan önceki etik çerçevelerden bir ayrılmaya işaret etmektedir. Bu yeni meseleleri ele alma gerekliliği, etik ilke ve doktrinleri aşan çağdaş bir anlayış talep ederek görev ve hakların yeniden tasarlanmasını gerektirmektedir.

Bu çalışmada distopik anlatıların, edebi bir kurgu olmanın ötesinde günümüz etik tartışmalarına ve toplumsal normlara dair derinlemesine bir eleştiri sunduğu belirlenmiştir. Uygulamalı etik, distopik unsurlarla yüzleşme ve potansiyel çözüm yolları önermede önemli bir araç ve distopyanın toplumsal, politik ve etik eleştirilerini anlamak, gelecekteki olası tehlikeleri öngörmek ve bunlara etik temelli çözümler üretmek için elverişli bir alandır. Dünya savaşları, bilim ve teknolojinin ilerlemesi ve toplumsal hareketler gibi küresel boyuttaki faktörlerin etkisiyle yirminci yüzyılın son çeyreğinde etik, uygulamalı bir karakter kazanmış ve uygulamalı etik teorik bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemdeki büyük yıkımlar, iki dünya savaşının yarattığı kaos, kitle imha silahlarının kullanımı, sanayileşme ve teknolojik gelişmeler, etik düşüncüyü somut olaylara uygulama ihtiyacını doğurmuştur. Ayrıca, sağlık alanındaki hızlı gelişmeler, soyut felsefi değerlendirmelerin pratik yaşama entegre edilmesini zorunlu kılmıştır. Uygulamalı etik; tıp, teknoloji, bilim, mühendislik, hukuk, siyaset ve ekonomi gibi çeşitli alanların ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bilimsel ve teknolojik ilerlemenin ortaya çıkardığı zorluklar, bireysel ve toplumsal davranışlara rehberlik edecek etik çerçevelerin formüle edilmesini sağlamıştır. Deneyimsel ayrıntıları ve deneysel verileri dikkate alan daha pragmatik bir yaklaşıma doğru yönelim, etik teori ile pratik etik tartışmalar arasındaki ilişkiyi güçlendirmiştir.

Tiyatroda canlandırılan distopik görünüşleri incelemek amacıyla edebi analiz ile etik incelemenin birleştirildiği bu çalışmada çok boyutlu bir yaklaşım benimsenmiştir. Etik değerlerin yokluğunda ortaya çıkan aksaklıklar, çağdaş Britanya tiyatrosundan seçilen oyunlardaki distopik kurgu detaylarının analizi aracılığıyla tartışmaya açılmıştır. Böylece kontrolsüz teknolojik ilerlemeye, sosyo-politik kargaşaya ve ahlaki çöküşe zemin hazırlayan uygulamalara işaret eden anlatılar, sanatsal ve felsefi boyutların iç içe geçtiği bir düzlemde uygulamalı etik ile bağdaştırılarak incelenmiştir. Bu çalışma, yirmi

birinci yüzyıl Britanya tiyatrosu distopik bilim kurgu oyun örneklerinin uygulamalı etik alt disiplinleri olan klonlama, üreme teknolojileri, kürtaj, genetik tarama ve testi, genetik mühendisliği, mühendislik etiği, yapay zekâ etiği ve kuşaklararası adalet etiği bağlamında incelenmesi üzerine temellenmiştir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin artış göstermesiyle birlikte etik değerlerin pratiğe aktarılması ihtiyacı, distopik bilim kurgu oyunlarının uygulamalı etik bağlamında incelenmesi yoluyla gündeme getirilmiştir.

İstemediğimiz ama yine de kaçınamayacağımız olumsuz olası gelecekler öngörerek uyarıcı bir nitelik kazanan ve teknolojik buluşların etkilediği yaşamları sebep sonuç ilişkisi çerçevesinde yansıtan distopik bilim kurgu oyunları, insan kimliğine ilişkin soruları, teknolojik olarak yönlendirilen karmaşık bir dünya bağlamında gündeme getirir. Bilimsel ilerleme ekseninde insanın kontrolsüzlüğünü, yetersizliğini ve öz denetimden yoksunluğunu ortaya koyar. Bu çalışma, belirlenen oyunlardaki distopik bilim kurgu özelliklerinin keşfini gerçekleştirirken eş zamanlı olarak spekülatif kurgu, tiyatro ve uygulamalı etik arasındaki anlamlı kesişimi ortaya çıkarmayı ve etik çıkarımları incelemeyi amaçlamaktadır. Giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşan çalışmanın birinci bölümünde distopyanın bir kavram olarak ortaya çıkışına ve ütopya ile bağlantısına yönelik bilgiler verilerek iki tür arasındaki ayrımlar ve benzerlikler açıklanmıştır. Bir alt tür olan ve çalışmanın odağını oluşturan distopik bilim kurgu kavramı tanımlanmış ve türün bir anlatı biçimi olarak taşıdığı özellikler; eleştirmenlerin açıklamaları, kurgu yazarları ve eserleri bağlamında açıklanmıştır. Dönemsel koşullar çerçevesinde şekillenen distopya kavramının ve yazınının geçirdiği değişikliklerin, gelişiminin ve edebi literatür içerisindeki konumunun izi sürülmüştür. Bu bağlamda tarihsel gelişimine odaklanılarak edebiyat kanonunun kült eserleri ve türün gelişimindeki önemleri belirtilerek distopya yazınının barındırdığı amaç ve içerik zenginliğine vurgu yapılmıştır. Bunun yanı sıra distopya ve distopik bilim kurgu anlatılarının tiyatro sahnesindeki yeri, gelişimi ve öneminin tarihsel izi sürülmüş ve tiyatro ile distopyanın kesişmesiyle ortaya çıkan ifade olanakları örneklendirilmiştir.

Çalışmada incelenen distopik bilim kurgu oyunlarında siyaset, teknoloji, bilim, sağlık, meslek grupları ve çevre gibi çeşitli alanlarda etik kavramının ve doğru davranışın ne olduğunun sorgulanmasıyla oyunların, uygulamalı etik çerçevesinde incelenmesine karar verilmiştir. Böylece ikinci bölümde çalışmanın yöntemini oluşturan

uygulamalı etik ile ilgili literatür taramasına yer verilmiştir. Yaşamın her alanında yer alan uygulamalı etiğin birçok alt başlığı olmakla birlikte çalışmada incelenen oyunların içeriklerine uygun olan biyoetik başlığı altında kürtaj, klonlama, üreme teknolojileri, genetik mühendisliği, insan deneyleri, genetik tarama ve genetik testi; mühendislik etiği ve kuşaklararası adalet gibi başlıkların detaylı açıklamalarına yer verilmiştir. Bilimsel ilerlemeler ve teknolojik yenilikler doğrultusunda gelişen ve değişen insan doğasının ve bilimsel müdahalenin yol açtığı etik ikilemlerin ana hatları çizilmiştir.

Distopik oyun yazarları, bu türün imkânlarından faydalanarak, sosyo-politik ve ahlaki çöküşün kıyısındaki teknoloji toplumlarını öngörür ve uyarılarda bulunurlar. Çağdaş toplumsal endişeleri incelemek, eleştirmek ya da izleyiciyi düşündürmek gibi kaygılarla şekillenen post-apokaliptik dünya öngörülleri sunarak sorunları kavrama ve çözme girişimlerinin aciliyetine vurgu yaparlar. Ayrıca toplumun koşullarından beslenirler, aksaklıkların etik boyutlarını incelerler ve geleceğe bakma dürtüsü uyandırır. Var olan değerleri, toplumsal yönelimleri ve şimdiki zamanda yapılan seçimlerin etik boyutlarını sorgulamaya teşvik ederler. Çalışmanın üçüncü bölümünde yirmi birinci yüzyıl distopik bilim kurgu oyunları arasından seçilen altı oyun, belirlenen uygulamalı etik alt başlıklarının ana hatları ve yazarların odak noktaları takip edilerek incelenmiştir. Mevcut toplumun yanlış seçimler yapmaması için bir çağrı metni işlevi gören bu oyunlar, kimi zaman şimdikinden daha kötü koşullara sahip, olası bir geleceğin hayali temsillerini sunarlar. Kimi zaman da var olan kötü gidişatı yeniden canlandırırlar. Böylece yakın geleceğin korkutucu betimlemelerini kurgularken ileriye bakma dürtüsü uyandırır ve eş zamanlı olarak odaklarını gelecekte şimdikiye kaydırarak ve mevcut durumu eleştirerek bugünün koşullarının değiştirilebilmesi için eyleme geçme çağrısında bulunurlar. Kurgusal evrenlerini izleyicilerin yaşamlarına odaklayan bu eserler, distopik dünyalardaki koşulların, karşı duruşun ya da boyun eğmenin temsillerine tanıklık ederek yaşamı dönüştürme potansiyeline, farkındalığına ve gücüne sahip olunabileceğini görünür kılarlar. Bu bağlamda yirmi birinci yüzyıl Britanya tiyatrosu distopik bilim kurgu oyun örnekleri olan *Silahlı Manzara (Landscape with Weapon)*, Joe Penhall, 2007) ve *Makinedeki Kız (Girl in the Machine)*, Stef Smith, 2017) mühendislik etiği başlığı altında; *Sayı(sız) (A Number)*, Caryl Churchill, 2002), *Hayvan (Animal)*, Kay Adshead, 2003), *Kan Alma Uzmanı (The Phlebotomist)*, Ella Road, 2018) biyoetik başlığı altında ve *Çocuklar (The Children)*, Lucy Kirkwood, 2016)

ise kuşaklararası adalet başlığı altında incelenmiştir.¹ Belirtilen oyunların tümü sahnelenmiştir fakat oyunların sahne performansına ulaşmak güç olduğundan ve bu çalışmada farklı performans yorumlarından ziyade metnin barındırdığı temel görüşler ele alındığından incelemeler metin merkezli yapılmıştır.

Bu tez çalışmasında amaç, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği etik problemlerin distopik kurgular yoluyla nasıl yansıtıldığını keşfetmektir. Teknolojik gelişmelere bilim insanları ile birlikte mühendislik alanında faaliyet gösteren bireylerin yön verdiği gerçeği göz önünde bulundurularak üçüncü bölüm mühendislik etiği ile başlatılmıştır. Bu başlık altında ilk olarak Joe Penhall tarafından yazılan ve savaşların doğasını değiştireceğine inanılan silahlı insansız hava aracı (SİHA) teknolojisini ele alan *Silahlı Manzara* (2007), mühendislik etiği ve bilim insanının sorumluluğu bağlamında incelenmiştir. Çağdaş dünyayı dönüştüren en büyük etkenlerden biri olan teknolojik gelişmelerde merkezi bir role sahip olan bilim insanı olarak mühendisin, profesyonel meslek ahlakını ve topluma karşı sorumluluklarını sahneye taşıyan oyunda geçmişte yaşanmış, günümüzde deneyimlenen ve gelecekte insanlığı etkileyecek teknolojilerin oluşturulma süreci ve etik sorumluluklar tartışmaya açılmıştır. Sonrasında ise Stef Smith'in yapay zekâ entegreli kulaklığın kullanımı aracılığıyla dijital bağımlılığı tartıştığı oyunu *Makinedeki Kız* (2017), distopik bilim kurguda mühendislik etiği, yazılım mühendisliği ve yapay zekâ etiği bağlamında tartışılmıştır. Teknoloji bağımlılığı, yapay zekâ sistemlerinin toplumsal düzene müdahalesi, baskılanmış insanın sistemden kaçmaması/kaçamaması, insanın yetkisinin makineler tarafından sınırlandırılması, iradesinin yok sayılması ve tüm bunlara yol açan teknolojik sistemlerinin üretilme süreçleri, etik bağlamında incelenmiştir. Yaşadıkları toplumun koşullarından ve gidişatından memnun olmayan yazarların, gelecek kaygıları taşıyarak kurguladıkları günümüzden uzak olmayan bu distopik evrenlerde yaşanan etik çıkmazlar ve teknolojinin yaşama müdahalesi yansıtılmıştır.

Üçüncü bölümün bir diğer başlığı, bilimsel ilerlemenin ve teknolojik gelişmelerin sağlık alanına aktarılması ve hayata geçirilmesinde etik ilkelere ne kadar bağlı kalındığının, medikal teknolojinin sağlık alanında ortaya çıkardığı etik ikilemlerin ve sorunların incelendiği biyoetiktir. Bu başlık altında *Sayı(sız)*, klonlama etiği; *Kan Alma*

¹ Bu tez çalışmasında incelenen oyunların isimleri ve oyunlardan yapılan alıntılar bu çalışmanın yazarı tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Uzmanı, genetik tarama, genetik mühendisliği, kürtaj ve üreme teknolojileri; *Hayvan*, insan deneyleri etiği çerçevesinde incelenmiştir. İlk olarak distopik bir gelecek kurgusuyla genetik araştırmaların birey üzerindeki olası sonuçlarını gösteren *Sayı(sız)*'da klonlama teknolojisinin insan ırkına, topluma, aileye ve klonlanan bireye vereceği olası zararlar, benzersizlik, ebeveynlik, doğa ve yetiştirme, insan kimliği, insanlık onuru, klonlama etiği ve öjeni gibi kavramlar ekseninde tartışılmıştır. Öjenik kaygıların hüküm sürdüğü bir diğer oyun ise *Kan Alma Uzmanı*'dır. Genetik mühendisliğinin insan doğasına müdahalesini, potansiyel tehlikelerini ve etik açısından sorgulanabilir sonuçlarını distopik gelecek kurgusuyla gündeme getiren *Kan Alma Uzmanı*'nda, insanların gelecekte yakalanacakları hastalıkların tespit edildiği ve buna göre derecelendirildiği bir toplum kurgulanmıştır. Oyunda mevcut kusurları onarmak için uygun teknolojileri sağlayan genetik mühendisliği, doğum kusurlarının tespiti ile doğum sonrası kürtaj adı altında yaşamın sonlandırılması ve belirtilen teknolojilerin gölgesindeki insan ve toplum çok yönlü sorgulanmıştır. Ayrıca yeni teknolojilerin yön verdiği öjenik toplum ekseninde genetik tarama, genetik mühendisliği, üreme teknolojileri ve kürtaj etiği kapsamında geleceğe yönelik endişeler ve kaygılar tartışılmıştır.

Biyoetik başlığı altında tartışılan bir diğer oyun, öldürücü olmayan modern silahlar olarak yansıtılan ilaçların öfke kontrolünü sağlama amacıyla test edildiği insan deneylerini, insan deneylerinde gerçekleştirilen usulsüzlükleri ve deneklerin durumunu gündeme getiren *Hayvan*'dır. Kay Adshead tarafından yazılan oyunda bir tedavi merkezindeki araştırmalarda kullanılan denekler aracılığıyla deney etiği, kişisel haklar ve bilimsel araştırmalar uğruna insan hayatının hiçe sayılması sorguya açılmıştır. Üçüncü bölüm, Lucy Kirkwood tarafından yazılan ve kuşaklararası adalet başlığı altında ele alınan *Çocuklar* ile sonlandırılmıştır. Bireyin eylemlerinin ve seçimlerinin günümüzü ve geleceği nasıl şekillendirdiği, geleceğe yönelik kaygıların ortaya çıkardığı etik gerekliliklere göre hareket etmenin önemi, nükleer felaket sonrasında ortaya çıkan çevresel sorunlar ve bunların insanlar üzerindeki etkileri, gelecek kuşaklara karşı sorumluluklar bağlamında tartışılmıştır. Ayrıca nüfus artışı, kaynak tüketimi ve sürdürülebilir çevre politikalarının gündeme geldiği oyun, alternatif enerji kaynaklarının kullanımı, çevre dostu teknolojilerin benimsenmesi gerekliliği ve geleceğe yönelik bilinçlenmenin önemi çerçevesinde incelenmiştir.

Bu tez çalışması, yirmi birinci yüzyıl Britanya tiyatrosundaki distopik bilim kurgu öğelerini barındıran oyunları uygulamalı etik bağlamında analiz ederek distopik edebiyata konu oluşturan bilimsel gelişmelerin çağdaş toplum üzerindeki etkilerinin tiyatro eserlerindeki yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca tiyatro oyunlarının distopik evrenlerinde sunulan etik ikilemleri ve çıkmazları sistematik bir biçimde ortaya koymayı hedeflemektedir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin sağlık, eğitim, siyaset, ekonomi, sosyoloji ve psikoloji gibi çeşitli alanlarda sebep olduğu değişimler ve dönüşümlerin beraberinde getirdiği ahlaki sorunların incelenmesi üzerine temellenen çalışma, üst düzey teknolojilerle donatılmış bu yeni düzende etik yönergelere başvurmanın gerekliliğini ortaya koymayı hedefler. Ayrıca belirlenen oyunlardaki distopik bilim kurgu özelliklerinin keşfini gerçekleştirirken eş zamanlı olarak tiyatro ve uygulamalı etik arasındaki anlamlı kesişimi ortaya çıkarmak ve etik çıkmazları incelemeyi hedeflemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİSTOPYA

1.1. DİSTOPYA: TANIM, İÇERİM VE TARİHSEL GELİŞİM

Distopya, kavram olarak ortaya çıktığı andan itibaren yapısı ve içeriği açısından birçok yeni tanım ve anlam kazanmıştır. Bu değişimler toplum yapısı, siyasi yapılanmalar, çevresel faktörler, güncel kaygılar ve ekonomik koşullar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Değişen dünya, toplum ve insan distopyanın temel öğelerini oluşturduğundan distopya kavramı, belirtilen bu üç olgunun süregelen dönüşümüyle şekillenmiştir. Genellikle geleceğe yönelik, hayali ve karamsar bir dünya ya da toplum kurgusu olarak tanımlanan distopik anlatı “büyük ölçüde yirminci yüzyılda yaşanan dehşetin ürünüdür. Yüz yıllık sömürü, baskı, devlet şiddeti, savaş, soykırım, hastalık, kıtlık, ekolojik tahribat, depresyon, borç ve insanlığın... sürekli olarak tükenmesi, ütöpik hayal gücünün bu kurgusal alt bölümü için fazlasıyla verimli bir zemin sağlamıştır” (Moylan, *Scraps*, xi). İnsanlığın genel korkularını ve evrensel sorunlarını çarpıcı gözlemlerle tasvir eden distopya, gizli veya bastırılmış ahlaki yapıları içeren ve sorunlu olan toplumsal düzenleri betimler. Nihai amacı, bilinmedik bir ortamda çağdaş toplum üzerine yorum yapmaktır. Bu yönüyle modern toplum eleştirilerinin önemli bir parçasını oluşturur.

Distopya sözcüğünün kökenini anlamak için öncelikle ütopya kavramını incelemek gerekmektedir çünkü distopyanın varoluşu temelde ütopyaya bağlıdır. Birbirlerine karşıt görünseler de ortak bir yapıyı paylaşırlar. Ütopya ve distopya, tutarlı bütünler hayal etme, bir fikir çalışması yapma, okuyucuyu bir ideale çekme ya da okuyucuyu bir kâbustan geri döndürme alıştırmalarıdır (Huntington 124). Ütopya kelimesi, ilk olarak Sir Thomas More (1478-1535) tarafından hayali bir adadaki insanların politik, sosyal ve kültürel yapılarının tartışıldığı aynı adlı eserinde ideal toplumu tanımlamak için kullanılmıştır. Etimolojik olarak, “olmayan (ou)” ve “yer (topos)” anlamına gelen Yunanca kelimelerin bir kombinasyonu olan ütopya, “eşitlikçi bir sitenin temellerini somut örneklerle kuran bir söylem sitesidir” (Riot-Sarcey vd. 257) ve gerçekte var olamayacak kadar üstün bir toplum fikrinin doğmasına yardımcı olmuştur. Ütopya adasındaki inanç özgürlüğünü, ekonomik sistemleri, toplumsal

değerleri ve insanlar arasındaki ilişkileri tasvir eden More, “gurur, aç gözlülük ve yağma gibi zaafılara yer olmayan” (71) bir ada kurgularken genel olarak Platon’un milattan önce 380 yılları civarında yazdığı *Devlet* adlı eserinden etkilenmiştir. More, bir çeşit ideal devlet kurgularken belirli standart ve ölçütlerle bir toplum tasarımı sunmuştur. “Çoklu bakış açıları sunmak, soruyu pek çok yönden yeniden ve yeniden gündeme getirmek ve sorunla ilgilenme düzeyimizi derinleştirmek” (Davis 45) niyetinde olan More, gerçekçi olmayan hayaller üretmek yerine yaşadığı toplumun bir eleştirisini yaparken onun iyi olan alternatifine ulaşmanın kıstaslarını öngörmüştür.

Distopya kavramının, ilk defa 1868 yılında İngiliz filozof ve ekonomist John Stuart Mill (1806-1873) tarafından bir parlamento konuşmasında muhafazakâr hükümetin İrlanda sorununa ilişkin politikasını eleştirirken ütopya karşıtı olarak kullanıldığı ileri sürülmektedir. Mill, “onları ütopyacı olarak adlandırmak belki de bir iltifat olacaktır; onlara daha ziyade distopyacı ya da kakotopyacı demek gerekir. Ütopya denilen şey genelde uygulanamayacak kadar iyi bir şeydir ancak onların [muhafazakâr hükümet üyelerinin] destekledikleri şey uygulanamayacak kadar kötüdür” (Trahair 110) diyerek ütopya ve distopya arasındaki temel farkı belirtmiştir. Ütopyacılar, gelecekte tüm kusurlarından arınmış bir dünyanın hayalini kurar. Bu nedenle Mill, hükümet üyelerinin izlediği politikaların mevcut durumu dramatik biçimde kötüleştireceğini vurgulayarak onların ütopyacı olarak tanımlanamayacağını öne sürmüştür; distopyayı ise İrlanda halkı üzerinde uygulanması tasarlanan politikaları göz önünde bulundurarak baskıcı ve kısıtlayıcı kuralların hüküm sürdüğü, gerçeğinden daha kötü bir düzen olarak betimlemiş olur.

Yaygın olarak bilinen ilk kullanımına karşın Lyman Tower Sargent, “In Defense of Utopia” (2006) adlı makalesinde distopya kelimesinin, ilk defa Henry Lewis Younger tarafından 1747 yılında *Utopia or Apollo’s Golden Days* adlı eserinde ütopyanın olumsuz bir karşıtı olarak “dustopia” şeklinde kullanıldığını aktarır (15). Ütopya ulaşılamayacak kadar iyi bir dünyayı distopya ise yaşanılmayacak kadar kötü bir toplumsal düzeni kurgular. Zaman içinde yazarlar tarafından karamsar ve kasvetli gelecek senaryolar öngörüldükçe distopik anlatı popülerlik kazanmış; distopya terimi, politika, felsefe ve edebiyat gibi birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır.

Hastalıklı, kötü, kusurlu veya elverişsiz bir yer anlamına gelen ve “dus” ve “topos” Yunanca kelimelerinden türetilen distopya sözcüğünün on sekizinci yüzyılın ortalarında ortaya çıktığı fakat yirminci yüzyıla kadar yaygın olarak kullanılmadığı tahmin edilmektedir. “Kakotopya” olarak da adlandırılan distopya, genellikle iyi olarak hayal edilen yere karşı kötü yer yani ütopyanın tersi olarak tanımlanır (Claeys, *Dystopia*, 3-4). Vieira tarafından “tek amacı ütopyacı düş kurma ediminin yersizliğini, tutarsızlığını ve de bunların sonucunda toplumun sürüklenebileceği mahvoluşu açığa vurmak” olarak tanımlanan distopya, karşıütopya (anti-utopia) olarak da isimlendirilmektedir (21). Belirtilen bu amaç, distopyanın ters gitmiş ütopya olarak da tanımlanmasına sebep olmuştur. Sargent ise karşıütopyayı tanımlarken: “yazarın, çağdaş bir okuyucu tarafından ütopyacılığın ya da belirli bazı eütopyaların² eleştirisi olarak görülmesini amaçladığı, oldukça ayrıntılı bir biçimde betimlenen ve genellikle zaman ve mekân içerisine konumlandırılan var olmayan bir toplum” (“Three Faces” 9) ifadelerini kullanır. Bu tanımlamalar, distopyanın ütopyanın antitezi olarak konumlandırılmasına sebep olur. Ütopyalarda öngörülen üstün, kusursuz toplumlar gerçek olamayacak niteliklerle kuşatıldığı için distopya, karşıütopya, ters ütopya, kakotopya adı altında kategorize edilen eserlerin, insanın mükemmel olabileceği görüşünü eleştirme amacı taşıdığı savunulur (Stupple 25-27). Siyasi ideolojilerle gerçekleştirilen yıkıcı olaylar ve sosyo-kültürel koşullarla şekillenen yaşantılar sonucunda ortaya çıkan çaresizlik ve memnuniyetsizlik, insanın gelişime ve daha iyi bir dünyaya yönelik inancını kaybetmesine sebep olmuş; mevcut koşulların daha kötüsüne yol açabileceği düşüncesini içerip uyarıda bulunan distopyalar toplum üzerinde daha gerçekçi bir etki uyandırmıştır.

İsim olarak distopya genellikle distopik edebiyatla eş anlamlı kullanılmaktadır. Fakat terim aslında genel anlamda “bir fenomeni değil bir görüntüyü ya da temsili yansıtmak” için kullanılır (Claeys, “News From Somewhere”, 160). Bununla birlikte, distopyaların her zaman kurgusal olması gerekmemektedir. Ekolojik tahribatın yol

² Sargent “Three Faces of Utopianism Revisited” adlı makalesinde distopya ve ütopya ile yakından ilişkili kavramlar arasındaki farkları vurgulayarak anlam karışıklığını gidermeyi amaçlar. Ütopya ve eütopya ya da pozitif ütopya’yı birbirinden ayıran Sargent, ütopya için: “oldukça ayrıntılı bir şekilde betimlenen ve genellikle zaman ve mekân içerisine yerleştirilen var olmayan bir toplum” ifadelerini kullanırken eütopya ya da pozitif ütopya’yı, “yazarın, çağdaş bir okuyucunun, yaşadığı toplumdan önemli ölçüde daha iyi olarak görmesini amaçladığı, oldukça ayrıntılı bir biçimde tanımlanan ve genellikle zaman ve mekân içerisine yerleştirilen var olmayan bir toplum” (9) olarak betimler.

açtığı küresel ısınma sonucunda gerçekleşen çevresel çöküş, kaynakların tüketilmesi, doğanın yok edilmesi, ozon tabakasındaki delikler ve kutup buzullarının erimesi sonucunda gerçekleşen olaylara yönelik korkular, distopyaların ortaya çıkmasında büyük etkiye sahiptirler; fakat distopyanın öncelikli kurgu malzemesi değildirler (Levitas 225-226). Nükleer ve ekolojik felaketlerin neden olduğu çöküş ve korku distopyalar için elverişli ortamı oluşturmuşlardır; fakat ütopyadan distopyaya geçişin temel sebepleri değildir. Çevre üzerinde kötü etki oluşturan etmenlerin bir esere konu olması onu her zaman kurgusal yapmaz. 1962 yılında Rachel Carson tarafından yazılan *Silent Spring* adlı çevre bilimi kitabında olduğu gibi yazarlar insanları bilgilendirmek ve uyarmak amacıyla gerçekleşeceğini öngördükleri felaket senaryolarını bilimsel açıklamalarıyla sunabilirler. Diğer taraftan sıfat olan distopik (distopyan) sözcüğü ise kaos ve yıkımın hüküm sürdüğü korkunç geleceklere işaret eder; bu da terimin, edebi olmayan deneyimsel kullanımlarının da mevcut olduğunu göstermektedir (Claeys, *Dystopia*, 5). Çevresel, politik, ekonomik ve sosyal çöküşle birlikte ortaya çıkabilecek durumlar ve bunların konu edildiği filmler, kitaplar, romanlar ve oyunlar distopik sıfatı ile betimlenir.

Son yıllarda distopyanın gelişim süreçlerine bağlı olarak kavramsal tanımlama yapan ve distopik eserleri inceleyen çok sayıda kaynak literatüre kazandırılmıştır. Edebi ütopyayla karşılaştırıldığında daha sınırlı bir literatüre sahip olan distopyanın kavramsallaştırılmasında hala güçlük çekilmektedir (Claeys “News From Somewhere” 155). Distopyaya genel bakışı ve literatürdeki farklı tanımlamaları içeren bu kaynakların, bu çalışmada distopyayı kavramsal olarak anlamlandırmaya yardımcı olacağı düşünülmektedir. Mark Hillegas, *The Future as Nightmare: H.G. Wells and the Anti-Utopians* (1967) adlı eserinde karşıütopyayı “insanın asırlık planlı, ideal ve mükemmelleştirilmiş bir toplum hayaline hüznü son bir veda” olarak tanımlar. Ona göre bu tür “belki de Hitler, Stalin veya Roosevelt hükümetlerinden daha eski olmayan, çağdaş dünyamıza ait bir olgudur” (3-4). Distopyanın gelişimine zemin hazırlayan, özellikle yirminci yüzyılda yaşanan iki dünya savaşından önceki zamansal ve gelişimsel tasarımlar, ilerlemeye yönelik kurgulara temel oluşturmaktaydı. Bununla birlikte toplumsal hayatın politik ve sosyal durumlar sonucunda çökmesi dramatik ve radikal öngörülerini beraberinde getirmiştir. Alexandra Aldridge kapsamlı bir çalışma olan *The Scientific World-View in Dystopia* (1978) adlı kitabında distopyayı “ters ütopya” ve

“yirminci yüzyılda ütopyaya yönelik tutum değişikliğinden kaynaklanan ayrı bir genel kategori” (17) olarak tanımlar. Ütopya ve distopyayı, “toplumsal hayal gücünün dönüşümlerine bağlı olarak yüzyıllar boyunca şekil değiştiren ve sürekli gelişen edebi biçimler” olarak ortak paydada birleştiren Aldridge, distopyanın benzersiz bir hayal gücü ve duyarlılık içerdiğini vurgular (17). Krishan Kumar, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşıütopya* (1987) adlı eserinde “karşıütopya” sözcüğünü genel bir terim olarak distopyayı da kapsayacak şekilde kullandığını belirtir (172). Birbirlerinin antitezi olarak betimlediği ütopya ve karşıütopya için “ütopya orijinal, karşıütopya kopyadır; yalnızca sanki daima siyah renktedir... Karşıütopya malzemesini ütopyadan alır ve onu ütopyanın olumlamasını reddeden bir tavırla yeniden kurar. Ütopyanın aynadaki görüntüsüdür ama çatlamış bir aynada görülen tahrif edilmiş bir görüntüdür bu” (172) ifadelerini kullanarak distopyayı ütopyadan türeyen ve temelde ütopyadan beslenen bir kavram olarak betimler. Kumar, Rönesans ve Aydınlanma gibi pozitif tarihi olayların etkileriyle gelişen ütopya ile dünya savaşları ve çeşitli yıkıcı olaylar sonucunda ortaya çıkan distopya arasında bir köprü kurar. Benzer biçimde Tom Moylan, *Scraps of the Untainted Sky* (2000) adlı kitabında “tüm distopik metinler, sosyal alternatiflerin en kötüsünün ayrıntılı ve karamsar bir görünümünü sunsa da bazıları bir umut ufkunu korudukları (ya da en azından bunu yapan okumaları davet ettikleri) için ütöfik bir eğilime katılırlar” (147) diyerek ütopya ve distopyanın kimi eserlerde iç içe geçtiğini öne sürer. O halde distopyalar, gerçek hayatta korkunç geleceklerin yaşanmasını engelleme umudunu muhafaza ettiklerinden aslında ütopyaya yönelik bir istek barındırırlar. Distopyayı “kötü yer” olarak tanımlayan Sargent ise, “The Three Faces of Utopianism Revisited” (1994) adlı makalesinde geleneksel distopyayı tanımlarken son otuz yılda yazılan eserleri kapsam dışında bırakarak “şimdiki zamandan uzakta bir noktada bilinene dayalı bir uyarı” (9) ifadelerini kullanır. Distopya ya da olumsuz ütopyayı “yazarın, çağdaş bir okuyucunun, yaşadığı toplumdan çok daha kötü olarak görmesini amaçladığı, oldukça ayrıntılı bir biçimde betimlenen ve çoğunlukla zaman ve mekân içerisine yerleştirilen var olmayan bir toplum” (9) olarak tanımlar.

Geleceğe yönelik karamsar vizyonları öngören yazarlar, okurlarının felaket senaryolarını “ciddi bir tehdit” olarak algılamalarını ve bu tasarımların “kaçınmayı öğrenmek zorunda oldukları bir olasılık olduğunu kavramaları gerektiğini” önemle belirtirler (Vieira 23). Bu görüşü destekler şekilde, Raffaella Baccolini ve Tom Moylan

“distopik hayal gücü, bizi korkunç sosyopolitik eğilimler konusunda uyarmak amacıyla etik ve politik kaygıları olan yazarlara kehanet aracı ... olarak hizmet etti” (1-2) diyerek distopik metnin, mevcut toplum ile öngörülen alternatifi arasında bir diyalektik kurarak uyarıcı görevi üstlendiğine vurgu yaparlar.

Distopyalar yaşanılan toplumun niteliklerinin tersyüz edildiği, kimileri için gerçeği andıran bir kâbus, kimilerinin endişeyle karşıladığı bir uyarılar bütünü ya da değişimi mümkün kılan umut kırıntıları içeren kurgusal alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Zengin ve değişen tarihi ile distopyanın çağdaş dönemde dünya savaşları, ideolojik kısımlar, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, ekolojik değişimler ve siyasi gelişmeler sonucunda büyük dönüşümlerle karşı karşıya kalması farklı yeni tanımlamalar kazanmasına yol açmıştır. Bu da ilerleyen süreçlerde distopyanın toplumsal, politik ve kültürel yapılanmalarla birlikte farklı anlamlar kazanabileceğinin bir göstergesidir. Karşıütopya, kakotopya, olumsuz ütopya ve ters ütopya olarak da adlandırılan distopyanın farklı tanımlamalarına yer verilen bu çalışmada “distopya” kavramı kullanılacaktır.³

Yaşanılan dönemin özellikleri ve kaygılarıyla kuşanması distopik metnin temel özellikleri arasındadır. Gelecek öngörüsünde bulunurken içinde yaşanılan toplumun koşullarını göz önünde bulundurmanın gerekliliğini belirten Orwell, “bir tohum büyüyebilir de büyümeyebilir de, ama ne olursa olsun bir turp tohumu büyüyünce yaban havucuna dönüşmez” (19-20) diye yazar. Toplum analizinin geniş görüşlülükle ve doğru tespitlerle yapılması, geleceğe yönelik gerçekçi varsayımlarda bulunulmasını sağlar. Yapılan çıkarımlar, bu şekilde uyarı ve eleştiri gücünü yakalayabilir ve toplumun aksayan yönleri tespit edilerek gerçekleştirilecek olaylardaki toplumsal roller değerlendirilebilir.

³ Artur Blaim, “A Conspiracy of the Rich: Dystopianizing the Real in More’s Utopia” adlı çalışmasında distopya türünün yaygınlaşmasıyla birlikte kafa karışıklığına neden olan birçok isimlendirmenin de ortaya çıktığını belirterek üretilen kavramları şu şekilde listeler: eleştirel distopyalar (critical dystopias), kusurlu ütopyalar (flawed utopias), olumsuz yarı ütopyalar (negative quasi utopias), ters ütopyalar (reverse utopias), negative utopias (olumsuz ütopyalar), altüst edilmiş ütopyalar (inverted utopias), gerileyici ütopyalar (regressive utopias), kakotopyalar (cacotopias), ütopya olmayanlar (non-utopias), hicivli ütopyalar (satiric utopias), kötü ütopyalar (nasty utopias), dis-ütopyalar (dis-utopias), sözde ütopyalar (pseudo-utopias), saf distopyalar (pure dystopias), yarı-ütopyalar (semi-utopias), kasvetli distopyalar (bleak dystopias), eleştirel ütopyalar (critical utopias), bilimkurgusal distopyalar (science fictional dystopias), gerçekçi distopyalar (realistic dystopias), ütopyacı hicivler (utopian satires), distopik hicivler (dystopian satires), ütopyik parodiler (utopian parodies), sözde distopyalar (pseudo-dystopias), başarısız ütopyalar (failed utopias) (602).

Distopyalar, totaliter hükümetlerin meydana çıkarabileceği muhtemel sorunları toplumun eleştirisini yaparak sunarlar. Gerçek dünya ile kurgusal alan arasında bir ilişki kurarak var olan sistemin karşılaştırmalı bir bakış açısıyla yargılanmasını sağlayıp kusurların düzeltilmesine imkân verirler. Monolitik, otoriter rejimler tarafından uygulanan politikalar sonucunda gerçekleşen yıkıcı felaketler, potansiyel zulümler ve diktatörlük, kurgusal metinler tarafından öngörülür ve betimlenir. Ayrıca bu anlatılar yurttaşların boyun eğme ve sürü zihniyetine yönelik tehlikeli bağılıklarını göstermesi açısından da önemlidir (Atasoy 8). Bu yönlendirme, hayatı kuşatan toplumsal koşullara ve mevcut duruma karşı kazanılan tutumun sorgulanmasını sağlar. Otoriter yönetime ve baskılara herhangi bir direniş göstermeden dâhil olma eğiliminin sorgulanması, kişisel duruşun analiz edilerek mümkün olan değişimlerin tasarısını oluşturmaya yardımcı olur. Dolayısıyla distopik metin, kişinin kendisini ve onu çevreleyen dünyayı algılama şeklini değişime uğratar. Buradan hareketle gerçekliğe tutulan bu ayna; okuyucunun, hiç düşünmeden uyum sağlaması ve otoriter sistemin boyun eğdirme stratejilerine karşı durmaması gibi kendi dünyasındaki gerçeklerle de yüzleşmesini sağlar. Böylece distopik metin aracılığıyla okuyucu, kurmaca ve gerçek dünya karşılaştırması yaparken eleştirel yargılarını oluşturur, örtük olan değerler ve iletilmek istenen mesajları ortaya çıkarır.

M. Keith Booker, “hem mevcut koşulları hem de sözde ütopyik alternatiflerin oluşturulmasından kaynaklanabilecek olası suistimalleri inceleyen edebi eserler, toplumsal eleştiri rolüne sahip olan edebiyatın özü olarak görülebilir” diyerek distopik teriminin bu tür bir literatürü kapsadığını vurgular (*Dystopian Impulse*, 3) ve distopik edebiyatın işlevini şu sözlerle açıklar:

Distopik edebiyat, özellikle, kendisini ütopyacı düşünceye doğrudan karşıt olarak konumlandıran ve kötü şöhretli ütopyacılığın potansiyel olumsuz sonuçlarına karşı uyarıda bulunan edebiyattır. Aynı zamanda distopik edebiyat, genellikle ya mevcut sosyal koşulların ve sistemlerin dayandığı ütopyik öncüllerin eleştirel bir incelemesi ya da bu koşulların ve sistemlerin kusurlarını ve çelişkilerini daha açık bir şekilde ortaya koyan farklı bağlamlarda yaratıcı bir şekilde yansıtılması yoluyla mevcut toplumsal koşulların veya siyasi sistemlerin bir eleştirisini oluşturur. (*Dystopian Impulse*, 3)

Ütopyacı düşüncenin karşısında konumlandırılan distopik edebiyatın doğuşu, ütopyik politikaların ve geleceğe yönelik iyimser tasarımların gerçekleştirilememesine bağlanır. Booker’a göre öncelikli niteliği olumsuzlukla sonuçlanan ütopyacılığa yönelik

uyarılarda bulunmak olan distopik anlatı, mevcut koşullardan daha iyi bir dünya hayalinin toplumsal olumsuzluklarla birlikte daha kötü bir gelecek kurgusuna dönüşümüyle ortaya çıkar.

Edebi eserlerde distopya, çoğunlukla Rusya ve Almanya'daki esir kamplarında milyonlarca insanın katledilmesini kurgulayan yirminci yüzyıl diktatörlük trajedileriyle özdeşleştirilmiştir. “İnsanlık tarihinin en utanç verici yüzyıllarından biri” (Solzhenitsyn 36) olarak nitelendirilen yirminci yüzyıldaki bu felaketler, insanın yanlışıda ne kadar ileriye gidebileceğini göstermek ve gelecekte bu tür yıkıcı olaylardan kaçınmak için uyarıcı nitelikte olan geniş ve karmaşık bir literatürün kaynağını oluşturmuştur (Claeys, *Dystopia*, 113). Edebiyat, distopyayı anlamlandırmamıza katkıda bulunur. Fakat felaketleri ve korkunç koşulları kurgulayan edebiyat, tarihi anlatıların yapamadığı neyi yapar? Thomas More'un kurmacanın faydasını açıklarken belirttiği gibi: “gerçek, bala bulanmışçasına insanların zihnine daha hoş bir şekilde girebilir” (167). Edebiyat, bunu sıklıkla tarihsel anlatıların anonimliğinde silikleşen bireysel ve duygusal deneyimleri görmemizi sağlayarak yapar. Stalin'e atfedilen bir sözde olduğu gibi “bir ölüm trajedidir, bir milyon ölüm ise bir istatistiktir” (Tirman 316). Edebiyat, tarihi verileri kullanarak dramatik anlatının da inceliklerinden faydalanarak milyonların maruz kaldığı sosyal ve politik kıyımları, toplumsal değişimleri ve genel olarak insanı etkileyen tüm olguları özelde karakterler üzerinden anlatarak geçirilen süreçlerin duyusal boyutunu okuyucuya aktarmayı amaçlar. Böylece, o dönemi kurgusal olarak deneyimleyen karakterin aktarımıyla tarihi olaylar öznel bakış açısıyla analiz edilir ve yansıtılan deneyimler tarihi gerçeklik ötesinde farkındalık ve duyusal etki oluşturur. Margaret Atwood'un da vurguladığı gibi roman “her zaman bir veya birkaç kişi ile ilgilidir; asla genelleştirilmiş bir kitlenin öyküsü değildir” (93). Bireysel olarak deneyimlenen eser okumaları, romanlarda kişiler üzerine yoğunlaşan aktarım yöntemiyle karakterler ile düşünsel ve duyusal bir bağ kurulmasını sağlar. Tarihten farklı olarak kurgu, zamanda neredeyse kusursuz bir şekilde ileri geri hareket etmemizi, doğrusal anlatı kurallarını bozmamızı, farklı dünyalara dilediğimiz gibi girebilmemizi ve farklı mekânlara ulaşmamızı sağlar. Bu nitelik edebiyata tarihin genellikle yoksun olduğu bir canlılık ve yoğunluk katar (Claeys, *Dystopia*, 269). Distopik anlatım da edebiyatın belirtilen imkânlarını kullanarak toplumsal ve bireysel yaşantılar, tarihsel veriler ve dünyanın

mevcut koşullarından yola çıkarak sosyal, çevresel ve politik statükoya karşı alternatif gelecekler sunar.

Distopyanın en önemli özelliklerinden biri sosyal, politik ve ekolojik yıkımların sebeplerini belirli bir sistem içerisinde yansıtmaya becerisidir. Üretilen metinle, gerçek dünyanın politik, ekonomik, kültürel ve sosyal boyutları ön plana çıkarılarak farklı bir mekânın kapıları açılır. Bu alternatif düzen, yapısal olarak yenilik getirmek ve politik olarak çözüme ulaştırmak amacına hizmet etmez. Distopik metin, belirlenen tek bir uygulamanın ya da politik durumun, sorunun ana kaynağı olarak gösterilmemesi ve tek bir nokta üzerine yoğunlaşıp gidişatı değiştirmenin mevcut sorunları çözemeyeceği görüşündedir. Sorunlarına odaklandığı gerçek dünyaya ait olguları bütünleştirerek yansıtan distopya, kendi kurallarını oluşturarak okuyucunun maruz kaldığı acımasız gerçeklerin nedenlerini maskeleyen koşulların sorgulanmasını sağlayan bir eleştiri yöntemi sunar (Moylan, *Scraps*, xiii). Aynı zamanda mevcut toplumsal sistemin eğilimleri ve olumsuzlukları içerisinde karşı duruş sergileyen kesimin keşfini de gerçekleştirmiş olur.

Yirminci yüzyılın başlarında ütöpik anlatı popürlüğünü yitirmiş ve yüzyıl boyunca yaşanan politik, sosyal, kültürel, tarihi, ekonomik ve bilimsel olaylar nedeniyle yerini distopik kurguya bırakmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, çeşitli faşist ve totaliter rejimlerin yükselişi gibi siyasi hareketler, teknolojik gelişmelerle birleşerek pozitif ütöpik kurgudan eleştirel distopik düşünceye geçiş sağlamıştır. “İkinci Dünya Savaşı, Hitler’in ‘insan ırkını arılaştırma’ yolundaki ütopyacı isteği ve dünyanın dört bir yanında komünist rejimlerin çöküşü, insanları düş kurmaktan uzaklaşmaya iterek son derece gerçekçi bir bakış açısı benimsemeye zorlamıştır” (Vieira 29). Ütöpik olan politik söylemlerin bir sonuca ulaşmaması ve ümitvar bir geleceğe yönelik hayallerin boşa çıkması distopyanın ütopyanın yerini almasına sebep olmuştur. Edebi distopyanın önde gelen yazarlarından olan Aldous Huxley (1894-1963), George Orwell (1903-1950), Margaret Atwood (1939-) ve Yevgeny Zamyatin (1884-1937) otoriter sistemleri ve teknolojik gelişmeleri çağdaş dönem baskı mekanizmaları olarak kabul etmiş ve eserlerinde bu konuları ele almışlardır. İki dünya savaşını içine alan yüzyılın ilk yarısından sonra kıyamet senaryoları genellikle atom bombası gibi bilimsel silahları içermiştir. Gözetim altında tutma ve kurumsal hâkimiyet temaları da bu çerçevede yerini almıştır. Ardından çevresel çöküş ve ekolojik düzenin bozulması konuları ön

plana çıkmıştır. İnsanlığın yerini robotların almasından ve insani değerlerin yok olmasından korkulmuştur. Distopik eserlerde, istemediğimiz ama yine de bizi bekleyen olumsuz gelecekler tasarlanarak insan benliğiyle ilgili süregelen sorunlar sergilenmiştir. “İnsan mı yoksa makine mi olacağız? Köle mi olacağız özgür mü? Bireyselliğimizi koruyacak mıyız yoksa otorite tarafından yutulacak mıyız?” (Claeys, *Dystopia*, 27) gibi sorular, modern toplumların gündeminde yer etmiştir. Dolayısıyla distopik eserler bu konuları teknoloji tarafından yönlendirilen karmaşık bir düzen çerçevesinde ele almıştır.

Distopyanın kökeni insanın yaradılış öyküsüne, cennet-cehennem, melek-şeytan karşıtlıklarına, korkunun hüküm sürdüğü bütün hayati mecralara, antik çağın kehanetlerine ve tarihinin başlangıcına işaret eden canavarlara uzanır (Claeys, *Dystopia*, 58-60). Tom Moylan, distopyanın başlı başına bir edebi tür olarak gelişiminin başlangıcını, biçimsel anlatı ve tematik kaygılarla karakterize edildiği yirminci yüzyılın başlarına dayandırır. İnsanlığı bekleyen olası geleceklerden daha kötü öngörülerde bulunan distopik anlatı, yüzyılın başlarında tekelleşmiş üretimin başlamasıyla sermayenin farklı bir aşamaya geçmesi ve yayılcı devlet politikalarının dâhili ve harici müdahalesinin artması sonucunda çağdaş popüler kültür içerisinde önemli bir eleştirel duruş sergiler (Moylan, *Scraps*, xi-xii). Distopik metinler; tarihi koşullar, kültürel akımlar ve sosyal değişimler arasındaki ilişkilerle şekillenmiş ve belirtilen bu olgulara edebi alanda bir tepki ve sorgulama niyetiyle karşılık vermiştir. Distopik kurgunun kültürel tarihinin izini sürmek ancak bu türün hangi koşullarda oluştuğunu ve geliştiğini incelemekle mümkün olur. Bu nedenle, tarihi gelişmelere değinmek distopya literatürünün gelişimini ve değişen doğasını anlamlandırmamıza yardımcı olacaktır.

Distopyanın hiciv içeren tarih öncesi dönemi, Aristophanes’in son oyunlarından biri olan ve yazarın “güldürü sanatının rotasını radikal ekonomik değişim olasılıklarının değerlendirilmesi yönüne çevirdiği” (Zumbrunnen 319) *Kadınlar Meclisi* (*Assembly Women* M.Ö. 392) ile başlar. 1600’lü yıllarda ise *Yeni Bir Dünyanın Keşfi*⁴ (*Mundus Alter et Idem* 1605) karşıütopya olarak değerlendirilen ilk eser özelliğini taşır. On yedinci yüzyılda Jonathan Swift tarafından yazılan *Güiver’in Gezileri* (1726) ise ütöpik düşüncüyü eleştiren en önemli eser olarak görülür. On sekizinci yüzyıl, hem ütöpik

⁴ Latince yazılan eserin adı İngilizceden Türkçeye (*The Discovery of a New World*) bu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir. Türkçe çevirisi bulunmayan eser isimleri yine bu çalışmanın yazarı tarafından Türkçeye çevrilecek ve eserlerin orijinal isimleri parantez içerisinde belirtilecektir.

arzulara hem de bozulma eğilimi olan toplumsal alışkanlıklara yönelik hiciv içeren eserlere tanıklık etmiştir. Özellikle lükse düşkünlüğün tehlikeli bir düşman olarak algılandığı bu dönemde, ticari toplumun riskleri, lüksün askeri kapasite üzerindeki zayıflatıcı etkileri ve iş bölümünün daralması gibi konuları ele alan eserler, sadece lüksün kendisine karşı bir tepki değillerdir; lüksün alt sınıflara yayılmasının tehlikelerine yönelik uyarılarda bulunurlar ve yakın bir süre içerisinde distopyanın odak noktası haline gelecek olan eşitlik isteğine yönelik toplumda artan eğilime işaret ederler (Claeys “British Political Thought”, 60-62). Bununla beraber, ancak Fransız Devrimi’ne eşlik eden siyasi tartışmaların başlamasıyla on dokuzuncu ve yirminci yüzyıldan sonraki gelişmelere model oluşturan devrimci ilkelere yönelik kurgusal karşı duruşları içeren eserlere tanık oluruz (Claeys, *Dystopia*, 291).

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden Birinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde, günümüz haricinde distopya literatüründeki en fazla eser üretimi gerçekleşmiştir. Belirtilen dönemde eserleri tematik olarak etkileyen en dikkate değer gelişmelerden biri Charles Darwin’in doğal seçim teorisidir. İnsanı hayvandan ayıran çizgiyi ortadan kaldırmayı amaçlayan Darwin, *Türlerin Kökeni* (1859) ve *İnsanın Türeyişi* (1871) adlı eserleriyle bir taraftan ırkların biyolojik eşitliğini savunurken öte yandan üstün ırk ve aşağı insan türü ayırımına yol açarak yeni bir sömürü ve baskı mekanizmasına gerekçe üretilmesine sebep olmuştur. Hümanist içgüdülerimizin insanlığın evrimsel olarak yozlaşmasına neden olacağına yönelik endişesini Darwin şu sözlerle ifade eder:

Vahşilerde, bedenlen veya zihnen zayıf olanlar kısa sürede ortadan kaldırılır ve hayatta kalanlar genellikle güçlü bir sağlık durumu sergilerler. Biz medeni insanlar ise eleme sürecini kontrol etmek için elimizden geleni yaparız: zekâ geriliği olanlar, sakatlar ve hastalar için bakımevleri inşa ederiz, yoksulları koruma kanunları oluştururuz ve tıp mensuplarımız son ana kadar her birinin [hastanın] hayatını kurtarmak için ellerinden gelenin en iyisini yaparlar. Aşının, zayıf bir bünyeden dolayı daha önce çiçek hastalığına yenik düşen binlerce kişiyi koruduğuna inanmak için sebepler var. Böylece, uygar toplumların zayıf üyeleri kendi türlerini çoğaltır. Evcil hayvanların yetiştirilmesiyle ilgilenen hiç kimse, bunun [zayıf insanların üremesinin] insan ırkına son derece zararlı olduğundan şüphe etmeyecektir. Bir bakım eksikliğinin veya yanlış yönlendirilmiş bir bakımın bu kadar kısa sürede evcil bir ırkın yozlaşmasına yol açması şaşırtıcıdır ama insan dışında neredeyse hiçbir varlık en kötü hayvanlarının üremesine izin verecek kadar cahil değildir. (88)

Darwin; ihtiyaç sahiplerine, hastalara ve çaresizlere karşı hissettiğimiz yardım etme zorunluluğunun sosyal sezgilerimizin bir parçası olan ve sonrasında daha hassas ve

yaygın hale gelen sempati içgüdüsünden kaynaklandığını belirtir. Bir taraftan hasta ve zayıf olanların yaşamlarına izin vermenin insan ırkının evrimine zarar vereceğini savunan Darwin, diğer taraftan onları kasıtlı olarak ihmal etmenin ancak mevcut ezici bir kötülükle birlikte muhtemel bir fayda amacıyla yapılacağını bu sebeple onların hayatta kalmalarına katlanmamız gerektiğini vurgular. Tek çare onların evlenme özgürlüklerini kısıtlamaktır. Darwin'in bu düşünceleri, bilinçli evrimin nüfus kontrol yoluyla gerçekleştirilebileceği inancını doğurmuştur. Fakirlerin toplumun kalıtsal özelliklerine olan etkilerini azaltmak amacıyla çoğalmalarını engelleme düşüncesi evliliklerini ve üremelerini düzenleme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Victoria döneminde John Stuart Mill'in "kişinin kendi çocuklarına bakmakla yükümlü olması ve ayrıca geçindiremeyeceği çocukları dünyaya getirmemesi" (Claeys, *Mill and Paternalism*, 174) fikri işçi sınıfının yaşam standartlarını yükseltme amacına hizmet etmekteydi. Ancak ekonomik kaygılar dışında zengin ve eğitilmiş sınıfa mensup kişilerin aile sayılarındaki düşüşün toplumdaki kültür ve zekâ düzeyini etkileyeceği endişesi, Darwin'in kuzeni Francis Galton'ın ürettiği "bir ırkın doğuştan gelen niteliklerini geliştiren ve onları en yüksek avantajlara ulaştıran tüm etkilerle ilgilenen bilim" (Galton I) olan öjeni ile desteklendi.⁵ Galton'ın oluşturduğu şemalarda "olumlu öjeni arzu edilen özellikleri artırmaya yönelik çabaları ifade ederken, olumsuz öjeni, istenmeyen özellikleri azaltmayı amaçlayan çabaları ifade eder" (Wilson 1). Bilimin bu amaçlara hizmet etmesi distopya ile ilişkilendirilmiş, evlilik/nüfus kontrolü konusu ve insanın istenilen niteliklerle doğuştan donatılabilir olmasının sonuçlarına yönelik endişeler, dönemin karamsar gelecek tasarımlarında geniş yer tutmuştur.⁶

⁵ Öjeni, modern dönemdeki anlamı ve oluşumu dışında bir uygulama olarak ilk defa Platon tarafından önerilmiştir. Ona göre devlet, vatandaşlarının üreme davranışlarını kontrol etmelidir. Bu sebeple, "en iyi erkekler, en iyi kadınlar ile mümkün olduğu kadar çok bir araya gelmelidirler, zayıflar ise mümkün olduğunca az! Ayrıca sürünün niteliğinin mümkün olduğu kadar üst düzeyini korumasını istiyorsak üstün nitelikte olanların çocuklarını yetiştirmeliyiz, diğerlerinin değil" (132) diyerek toplumda üstün niteliklere sahip sağlıklı bireylerin yetişmesinin öjenik yöntemlerle sağlanabileceği önerisinde bulunmuştur.

⁶ Bkz., *The Fixed Period* (Anthony Trollope, 1882), *A New Eden* (Andrew Acworth, 1896), *The Inner House* (Walter Besant, 1888), *Erchomenon: Or The Republic of Materialism* (H. C. R., 1879), *The Island of Dr Moreau* (H. G. Wells, 1896), *The Time Machine* (H. G. Wells, 1895), *The War of the Worlds* (H. G. Wells, 1897), *When the Sleeper Awakes* (H. G. Wells, 1899). Ayrıca Darwinizm'in beyaz ve siyah ırk ilişkileri ile ilgili endişeleri artırmasına ve ırksal saldırganlığı tetiklemesine yönelik eleştirilerin yer aldığı eserler için bakınız: *The Martyrdom of Man* (Winwood Reade, 1872), *Pyrna: A Commune; or, Under The Ice* (Ellis James Davis, 1875), *The Struggle for Empire: A Story of the Year 2236* (Robert William Cole, 1900), *Three Hundred Years Hence* (William Hay, 1881).

Makineleşmenin başlaması ve insanın makineyi tehlikeli bir güç olarak konumlandırması, 1870 ve 1914 yılları arasında üretilen edebi eserlerde belirgin bir distopik dönüşüme işaret eder. Buhar makinesinin icadı gibi teknolojik gelişmelere öncülük eden İngiltere, makineye dayalı bir toplum olarak diğer ülkelerin ilerleyen dönemlerde geçirecekleri süreçleri deneyimleyen ilk ülkedir. Makinelerin icadından ve üretimde kullanılmasından olumsuz yönde etkilenen kesim elbette üreticiler değildir. İşçi sınıfı, kente göç etmenin ve yaşanan gelişmelerin odağında olmanın olumsuz sonuçlarına maruz kalmıştır. Böylece, teknolojiye karşı gösterilen direnç, makinenin icadıyla eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu direnişin temelinde ise Luddistler (Luddites) olarak isimlendirilen; işsiz kalmalarının ve maruz kaldıkları toplumsal yıkımın sorumlusu olarak gördükleri makineye karşı bir savaş içerisine giren bir grup vardır. Bu başkaldırıdaki asıl amaç insanlığı değersizleştiren, dünyayı mekaniğe indirgeyen; geleneği, insan ilişkilerini ve el emeğini yok sayan bu düzene direnmektir (Fox xii). Luddistlere göre teknoloji bilgeliği kısıtlamaktadır. Bu görüşü destekler şekilde Adam Ferguson: "... üretimler en çok; akla en az danışılan ve atölyenin, büyük bir hayal gücü çabası olmaksızın, parçalarının insan olduğu bir motor olarak görülen yerlerde gelişir" (174) diyerek insanın makinenin yönetimi altına girdiğini ve gücün makine beynine teslim edildiğini vurgular. Thomas Carlyle ise yaşanan gelişmeler ışığında insanın eski çalışma yöntemlerinin çağdışı görüldüğü, zanaatkarın seri üretim için gözden çıkarıldığı, teknolojinin sadece fiziksel ve dışsal özelliklere değil aynı zamanda içsel ve ruhsal olana da hükmettiği yüzyılı "Makine Çağı" olarak adlandırır (31-32). Görüldüğü gibi teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak makineleşme, insan hayatını tüm yönleriyle etkileyen bir etken halini almıştır.

Edebi literatür göz önünde bulundurulduğunda, distopyanın, genellikle yirminci yüzyılın en büyük yıkımlarını gerçekleştiren diktatörlük eylemleri ve korku kaynağı olan totaliter sistemler ile ilişkilendirildiği görülür. Diktatörlük, otoriterlik ve despotizm ile yakın bağı olan totalitarizm, terim olarak ilk defa 1920'lerin başında Mussolini'nin faşizmine karşı çıkmak için (Giovanni Amendola, 1923) kullanılır ve Mussolini'nin "sınırsız güç iddiasını negatif bir çağrışımla eleştirir" (Besier ve Stoklosa 18). Lelio Basso 'totalitarismo' terimini, "askeri gücü tekelleştiren, kalan tüm gücü toplayıp kendisini kamu iradesinin yorumcusu ilan eden ve bu gücü tek bir parti tarafından kullanılacak bir araca dönüştüren kişinin diktatörce tarzının eş anlamlısı olarak"

türetmiştir (Bongiovanni ve Rugman 6). İlk çağdan itibaren despotizmin türlü örneklerine sahne olan dünya ülkeleri ve toplumları, totaliter özellikler taşıyan hükümetlerin ve yöneticilerin baskı ve zulmünün hüküm sürdüğü dönemlerden geçmiştir. Bugün kullandığımız, antik ve modern siyaset ile ilgili olan otokrasi, tiranlık, despotizm, siyaset, yönetim biçimi, cumhuriyet, senato, şehir, vatandaş ve temsilci gibi kelimeler Antik Yunan ya da Roma kültürlerine aittir. Totalitarizm ise bu kavramlardan farklılık göstererek belirgin bir şekilde hem söz hem de eylem olarak modern ve korkunç bir buluştur (Crick, *Democracy*, 15). Sanayi öncesi dönemde bilinmeyen bir kavram olan totalitarizmin varlığı, toplumun çoğunluğunun oluşturduğu demokrasinin bulunması ve yaygınlaşması öncülüne bağlanır. Pasif bir nüfusa hükmeden ve bağlı olan despotlar ve otokratların kitlesel seferberliğe ihtiyaçları yoktu ve köylüleri toprak işlerinden ayırmak pratik olmadığı gibi onların savaşta faydalı olmaları imkânsızdı; halkları harekete geçirme zorunluluğu ve olanağı ancak sanayileşme ve modern milliyetçilik ile ortaya çıkmıştır (Crick, *Democracy*, 15).

1917 yılında gerçekleştirilen Bolşevik (Ekim) Devrimi, distopik edebi türün yeniden şekillenmesinin merkezinde yer almıştır. Zamyatin, Huxley, Orwell ve Rand gibi yazarların eserlerinde görülen bireyin otoriteye, baskıcı sistemlere ve özgürlük karşıtı uygulamalara karşı duruşu bu tarihi olay etkisiyle kurgulanmıştır. Devrim; siyaset, sosyoloji, sanat gibi alanlarda ütöpik düşünce ve yazında bir yükseliş sağlamakla birlikte (Stites 3-5) gerçekleştirilen endüstriyel ütopya, şiddet araçlarının çeşitlenerek artması ve kitlesel köleliğin yaygınlaşmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır (Claeys, *Dystopia*, 337). 1924 yılında “ütopyanın gerçekleşmesiyle ilgili olumsuz sonuçların nispeten eksiksiz bir vizyonunu sunan edebi öneme sahip ilk roman” (Woodcock 90) olarak kabul edilen Yevgeny Zamyatin’in *Biz (We)* adlı eseri yayımlanır. Böylece yirminci yüzyılın başlarında yazılan distopyalar arasında çok önemli bir yere sahip olan bu eserin oluşturduğu etkiyle birlikte toplum olma bilinci, özgürlüğü ve özgünlüğü engelleyen baskıcı yönetimler ve aynı zamanda makine hâkimiyeti hicvedilmeye başlanır.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında Almanya, Sovyet Rusya, İtalya gibi Avrupa devletleri otoriter iktidarlar tarafından yönetilmekteydi. Kendi ülkelerinde yönetimdeki tek adam konumunda olan Hitler (Almanya), Stalin (Sovyet Rusya) ve Mussolini (İtalya) otoriter bir yönetim anlayışıyla hareket etmiş ve izledikleri siyaset

sonucunda gerçekleşen olaylar yeni bir savaşın sinyallerini vermiştir. Bu nedenle yirminci yüzyılda yaygın totaliter sistemler olan Stalinizm, Nazizm, Mussolinizm ve Maoizm distopik sıfatıyla tanımlanır. Bu dönemdeki distopya kurgularında adı geçen baskıcı yönetimlerin kendi ülkeleri doğrultusunda muhtelif yöntemleri kullanarak yönettikleri devletlerin izlerini görmek mümkündür. Irk, milliyet, cinsiyet, toplumsal sınıf ya da kendi ütöpik devlet kurguları doğrultusunda ‘öteki’ konumuna yerleştirip günah keçisi ilan ettikleri kesime yönelik yıkımlar gerçekleştiren totaliter liderlerin eylemleri, distopik örnekler olarak görülmüştür. Zihinsel ve ruhsal olarak idrak edilmesi mümkün olmayan bir süreci meydana getiren bu liderler, milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuş ve sayısız kişinin hayatını derinden etkilemiştir.

Totaliter liderler, izledikleri politik tutumlar çerçevesinde toplumu güçsüzleştirmek amacıyla bireyleri birbirlerinden koparmayı amaçlamışlardır. Bu doğrultuda, halk arasında “karşılıklı güven kaybını” (Mandelstam 95) tesis etmiş; azınlıkları ve istenmeyen insan topluluklarını yok etme, korkuyu hayatın merkezine yerleştirme ve gündelik yaşama sızıp bireyi sürekli gözetim altında tutma gibi yöntemler uygulamışlardır. İnsanların; güven duyma, özgürce hareket etme ve bağımsızca yaşama gibi temel haklardan mahrum bırakılması toplumu oluşturan yapı taşlarını yıkmış; insanları ruhsal, psikolojik ve bedensel açıdan sağlıklı bir hayata mahkûm etmiştir. Böylesi bir yıkım, hem insanın insana karşı hem de insanın devlete karşı şüphe duymasına sebep olmuş; güvensizlik, ihanet, ikiyüzlülük ve ahlaksızlık genel toplumsal davranış şekillerine dönüşmüştür. Bu tür toplumlarda “saf kimlik takıntısının saplantılı bir ‘düşman’ arayışına bağlı hale geldiği tuhaf bir grup kimliği biçimi” (Claeys, *Dystopia*, 267) oluşumu gözlenir. Belirtilen davranış şekilleri ve kimlik takıntısı gibi nitelikler, dış krizler tarafından tetikleninceye ya da belirli bir güce ulaşınca kadar hareketsiz ve zararsız kalabilirler. Sonrasında ise tarihin kara lekeleri olarak kınanan, en çok bilinen toplumsal kısımları gerçekleştiren modern ideolojik terörizmin temel kaynağı olarak kabul edilen şiddetli bir paranoyaya dönüşürler (Claeys, *Dystopia*, 267). Temel insani ve toplumsal özelliklerin yozlaşması ile baş gösteren tahrip edici davranış ve uygulamaların hâkim olduğu bu topluluklar, despotik politik distopyaya konu olan başlıca unsur olarak karşımıza çıkar.

1930’lu yıllarda Adolf Hitler’in iktidara geçmesi, Britanya ve Amerika başta olmak üzere birçok ülkede özellikle Nasyonal Sosyalizm⁷ ideolojisine odaklanan yeni bir roman serisi üretmiştir (Claeys, *Dystopia*, 346). Yerel düzeyde faşist bir hareketin gerçekleşme olasılığına yönelik korkular pek çok ülkede olduğu gibi Amerika Birleşik Devletleri’nde de mevcuttu. Clair Lewis’in *Burada Olmaz (It Can’t Happen Here)* 1935) adlı romanında Amerika’da uygulanan ve Yahudi karşıtlığını, sendikacılığı, Kızıl korkuları ve Amerikan tarihinin uzun dönemleri boyunca görülen gündelik hoşgörüsüzlüğü hicveden faşist bir devrim kurgulanmıştır (Brickell 543). Eserde Nazi Almanyası’nda yaşanan zorluklar ve acımasız eylemler bir gazetecinin gözünden yeniden şekillendirilerek yazılmıştır.

Makine çağında, “[insan] bireysel çaba ve her türlü doğal güce olan inancını kaybetmiş” (Carlyle, *Signs*, 4), dostluk yok edilmiş (Carlyle, *Sartor Resartus*, 326), demiryolları tabiatı katletmiş, fabrikalar yeni hapishane modelleri olarak köleliğin gelişmiş bir formunun temsili olmuştur (Claeys, *Dystopia*, 314). Makinenin, insan iradesini ele geçireceğinden korkulmuş; fakat tüm olumsuz düşünce ve kaygılara rağmen makineleşme gelişimini sürdürmüştür. Birinci Dünya Savaşı, teknolojik ve bilimsel ilerlemenin yıkıcılığını gözler önüne sermiş; ilerleme düşüncesinin yerini endişe ve olası risklere yönelik korkular almıştır. Bilim, savaş uçaklarını ve zehirli gazları üretmiş; ilerleme, tarihin en büyük katliamı olan ve “bilimin, gelişmenin ve uygar insanın maskesini düşüren” Birinci Dünya Savaşı ile sona ermiştir (Orwell, *Propaganda*, 214). Bu dönemde; bilim ve teknolojinin insanlık üzerindeki egemenliğini tematik olarak inceleyen ilerleme karşıtı eserler üretilmiştir.⁸ Dönemin distopya yazarları, teknolojik gelişmelerin olumsuz yansımalarını kurgularken yeni buluşların ve gelişmelerin toplumsal alanda fazlasıyla belirgin olan etkileri sebebiyle oldukça karamsar öngörülerde bulunmuşlardır. Bunun en önemli örneği, makineleşme endişesinin ve insan ırkının makineye teslim olacağı korkusunun ele alındığı ilk eserlerden biri olan Samuel Butler tarafından yazılan *Hiçbir Yer (Erewhon)* 1872) adlı romandır. Butler, bu eserinde insanın varlığı için vazgeçilmez koşullardan biri olan

⁷ Nasyonal Sosyalizm, 1926-1928 yılları arasında birkaç Alman düşünürün ürettiği entelektüel bir hareket olarak adını Hitler’in anavatanı olan Avusturya’dan alır. Nasyonal Sosyalizm; Hitler tarafından şekillendirilen, Alman ırkının üstünlüğünü savunan ve etnik milliyetçilik ile sosyalizmin birleşiminden oluşan; kapitalizm, Yahudilik ve Marksizm karşıtı bir ideolojidir (Heiden xv).

⁸ *Hiçbir Yerden Haberler* (William Morris 1890), *Makine Duruyor* (E.M. Forster, 1909), *2000 Yılına Seyahat* (William Wallace Cook, 1925), *R.U.R.* (Karel Čapek, 1920).

makinelerin⁹ hepsini yok edemesek de “üzerimizde daha fazla baskı kurmamaları için vazgeçebildiğimiz kadarını yok etmemiz gerektiğini” (akt. Sibley 269) savunmuştur. Teknoloji ve makineleşmenin sınırlandırılması gerektiğini gündeme getirmiştir.

On dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında distopya edebiyatının konularına kaynaklık eden gelişmeler çok yönlüdür. Ekonomi ve siyaset ile ilişkilendirilen kurgular 1880-1914 döneminin distopik edebiyatında geniş yer tutarken yeni icatların ve keşiflerin devrim niteliğinde olması ve gündelik hayatı çok yönlü etkilemesi, bilimsel temaların giderek yaygın hale gelmesini sağlar (Claeys, *Dystopia*, 333). Edebi eserlerde bilimsel ve teknolojik yeni gelişmelere yer verilmesi ile distopya ve bilim kurgu¹⁰ arasında köprü kurulur. Bilim kurgu, “yaşadığımız dünyada ortaya çıkamayacak bir durumu ele alan, ancak bilim veya teknolojiye ya da gerçek olmayan bilim veya teknolojiye bazı yenilikler temelinde hipotezlenen düz yazı anlatı sınıfıdır” (Amis 18). Amis, o dönemde dize formunda bilim kurguya yönelimin çok küçük ölçüde olması sebebiyle “düz yazı anlatı” formuna tanımında yer verdiğini belirtir. Suvin ise “bir bilimkurgu anlatısında, bilimkurgu unsurunun veya yönünün hegemonik olması merkezi ve önemlidir çünkü bunlar tüm anlatı mantığını - ya da en azından baskın anlatı mantığını - mevcut olabilecek herhangi bir aykırılıktan bağımsız olarak belirler” (Essays, 74-75) diyerek bilimin anlatımın merkezinde olduğunu vurgular. Aldridge, distopya ve bilim kurgu ilişkisini açıklarken yirminci yüzyıl distopyasını katıksız, saf (pure) olarak tasvir eder. Uyarıda bulunmak amacıyla alternatif yapının kendisine odaklanan saf distopyanın, bilimsel ve toplulukçu değerler sisteminin ortaya çıkardığı olumsuzlukların gösterimi olduğunu ifade eder. Ona göre, saf distopya evrilerek ve şekillenerek bilim kurguya dönüşür. Oluşan bu yeni türde tasarlanan dünyanın ayrıntılarıyla açıklanmasına öncelikli vurgu yapılmazken saf distopyada olduğu gibi mevcut yönelimler ve koşullardan yola çıkılarak geleceğe yönelik uyarılarda bulunulur (65). O halde bir alt tür olarak distopik bilimkurgu, iki kavramın ortak bir kümesidir ve

⁹ Bilimsel ve teknolojik gelişmeler bireylerin hayatını çok yönlü etkilerken sanayileşmenin atmasıyla birlikte üretilen toplu üretim cihazlarının insanın yerini alacağı ve aynı zamanda insana hükmedeceği düşüncesi yaygınlaşmıştır. Hayatın bir parçası haline alan makine terimi burada belirtilen dönemde genel olarak sanayide ve gündelik hayatta kullanılan bütün bilimsel ve teknolojik gereçleri kapsamaktadır.

¹⁰ Bilim kurgu terimi 1851 yılına kadar kullanılmamıştır; fakat bir tür olarak ortaya çıkmasıyla birlikte türün sınırlarını belirlemek için geriye dönüşler yapılmıştır. Mary Shelley tarafından 1818 yılında yazılan *Frankenstein* adlı eser bilim kurgu (aynı zamanda distopik) olarak tasnif edilmiş ve bir edebi tür olarak bilim kurgu ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında gelişme göstermiştir. Kimi zaman diğer türlerden ayrıştırılamayan bilim kurgu, genellikle distopya ile etkileşim içinde olmuştur (Claeys, *Dystopia*, 285). Buna paralel olarak distopik bilim kurgu (dystopian science fiction) bir alt dal olarak yükselişe geçmiştir.

birbirlerinden türetilmiş anlamını içermez. Bu tür “baskın bir şekilde bilimsel ve/veya teknolojik vurguya sahip metinleri içerir; yani, bu metinlerin bilim merkezli veya bilimle bağlantılı olduğu ancak genel olarak gerçekçi olmadığı veya mevcut bilgi ve uygulamaya ilişkin tahminler olmadığı kabul edilir” (Claeys, *Dystopia*, 287). Güncel teknolojik gelişmelerden ve uygulamalardan yola çıkarak geleceğe dönük tahminler ortaya koyan distopik bilim kurgu, distopik türün bir özelliği olan ve bilim kurguda yer almayan siyasi yönelimleri içerir.

Bilimin insan üzerindeki etkilerini inceleyen ve geleceğe yönelik varsayımları içeren bilim kurgu türü, adını 1924 yılında Hugo Gernsback tarafından kurulan bir dergi olan *Scientifiction*’dan alır. Bilimsel teoriler içeren, henüz keşfedilmemiş olaylara yönelik varsayımlarda bulunan, kurgusal bir yapı içerisinde makine ve insan ilişkisinin olası sonuçlarını gösteren bilim kurgu, fiziki dünyadan alternatif dünyaya geçiş imkânı sunan edebi bir tür olarak ortaya çıkar (Baudou 7-10). Darko Suvin, bilim kurguyu tanımlarken yabancılaştırma ve bilişin varlığı ile bu ikisinin etkileşimini bilim kurgunun vazgeçilmez unsurları olarak tanımlar. Ona göre bilim kurgunun temel biçimsel aracı ise yazarın deneyimlediği ortama alternatif yaratıcı bir çerçeve sunmasıdır (7-8). Alternatif bir mekân ve yaşam tasarımının bilim, teknoloji ve makine odağında kurgulanması ve olayların bilimsel çerçeveye yerleştirilmesiyle oluşturulan metinler, bilim kurgu olarak tanımlanabilir. Suvin, bilim kurguda insanların birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerinin radikal ve alışılmışın dışında bir bilimsel çerçevede, yadırgatma unsuruyla, kurgulandığını belirtir (18). Ona göre bilim kurgu terimindeki kurgu kelimesi, türün yadırgatma özelliğini; bilim kelimesi ise yadırgatma işleminin bilişsel boyutunu ifade eder. Böylece okur, kurgulanan bu alternatif dünyaya belirli bir uzaklıktan bakarak eleştiride bulunabilir.

Distopya ve bilim kurgu türlerinin kesişimi ve ortak özelliklerinin olması, bu iki türün birbirlerinin alt dalları olarak sınıflandırılmalarına sebep olur. Pek çok eleştirmen ise distopik kurguyu, bilim kurgu ile aynı kategoride bir popüler kültür türü olarak görür. Distopyanın ayrı bir tür olarak kabul edilmeyişi bir dereceye kadar popüler kültürün elitist bir reddi olarak düşünülebilir; fakat modern edebiyatta önemli bir yere sahip olan distopik yazın, marjinal popüler kültürün bir parçası olarak görülen bilim kurgu ve anlaşılması güç olmayan siyasi broşürlerden biraz daha fazlası olan metinler ile sınırlı değildir (Booker, *Dystopian Impulse*, 173-174). Gary Saul Morson’ın da

vurguladığı gibi distopik kurguyu hem ayırt edici bir tür olarak değerlendirmek hem de yirminci yüzyılın edebi akımları arasında kabul etmek gerekir (136). Distopik yazın, gelecekle ilgili bilimsel ve teknolojik öngörülere yer vererek bilim kurgu ile doğrudan bağlantı kurar. Aynı zamanda modern topluma yöneltilen siyaset, ekoloji ve psikoloji temelli eleştirileri de bünyesinde barındırır. Bu bağlamda edebi bir tür olarak distopya; popüler kültür, edebiyat ve toplumsal eleştiri gibi alanları kendi yazın platformunda bütünleştirir ve işlevsel olarak bu alanlardaki konuları çok yönlü bir şekilde aydınlatmanın değerini gösterir. Distopik edebiyata yönelik süregelen eleştirel önyargı, sanat ve toplumun birbirlerinden ayrı olmaları gerektiğini savunan burjuvazinin yerleşmiş fikirlerine dayanır. Bu neden, başlı başına distopik kurgunun eleştirel ilgi görmesi gerektiğinin belirgin bir göstergesidir; çünkü diğer birçok türle kıyaslandığında distopya, doğası gereği edebiyat ve toplumu aynı düzlemde birleştirir (Booker, *Dystopian Impulse*, 174-175). Distopik tür adı altında yer alan edebi eserler; toplumu, insanı ve dünyayı konu edinirken çabası toplumsal fayda sağlamaya yöneliktir.

Bilim kurgu eleştirmenleri, türün sınırlarını ve çerçevesini belirlemek amacıyla geçmişe yöneldiklerinde yüzyıl önce yayımlanmış ütöpik/distopik eserleri (Gotik, hiciv içeren ve fantastik) ya temel-basit bilim kurgu ve öncülleri olarak sınıflandırma ya da onların yirminci yüzyıldaki yansımaları olan eserleri doğrudan bilim kurgu olarak sınıflandırma eğilimindedirler (Aldridge 14). David Samuelson, bilim kurgunun edebi bir tür olarak akademik açıdan kabul gördüğü ve saygınlık kazandığı 1960'lı yıllarda çeşitli eserler ve bu eserlerin belirgin özellikleri arasında bir bağlantı kurar. Ona göre, Platon'un *Devlet* adlı eseri ve More'un *Ütopya*'sı; Wells'in *Modern Bir Ütopya* adlı eseri ve B.F. Skinner'ın *Walden 2*'si (*Walden Two*); Lucian'ın zamanında aya yapılan yolculuk ile yirminci yüzyılda gerçekleştirilen bir yolculuk; sihirbazların veya bilim insanlarının ürettikleri şeytan figürleri; Lewis'in *Keşif* adlı eserinin tüyler ürpertici korkuları ile Orwell'in *1984*'ünün kehanet niteliğindeki korkuları arasındaki farkın kökeninde modern bilim yatmaktadır (46). Samuelson, belirtilen eserler doğrultusunda çok eski zamanlardan itibaren yazarların, temel ya da uygulamalı bilim hakkında profesyonel düzeyde bilgileri olmasa da bilimin işlevi ve geleceğine yönelik öngörülerde bulunduklarını belirtir. Bunun sonucu olarak da adı geçen eserleri bilim kurgu sınıflandırmasına dâhil eder.

Distopik bilim kurgu “genellikle herhangi bir perspektiften ütopya ya da distopya olarak yorumlanamayan geleceğe ait bir toplumda bilim ve teknolojinin geniş kapsamlı olumsuz sonuçlarını betimler” (Aldridge 67). Bilim kurgu alanında kabul gören eleştirmenlerden olan ve distopya ve bilim kurgu arasındaki ilişki üzerine açık ve kesin yorumlarda bulunan Darko Suvin, distopyanın (ütopya ile bağlantılı olarak) bilim kurgunun sosyopolitik alt türü olduğunu ifade eder. Bu çıkarımı yaparken bilim kurgunun geldiği modern aşamayı göz önünde bulundurur (*Metamorphoses*, 61). Suvin; ütopya, distopya ve bilim kurgu arasındaki ilişkinin tesadüfi ve önemsiz olmadığını vurgular (*Science Fiction*, 38) ve bu ilişkiyi şu sözlerle açıklar:

Ütopyadan daha kapsamlı olan bilim kurgu köken olarak ütopyadan türemiştir. ... Tüm macerası, popülerleşmesi ve olağanüstülüğü ile bilimkurgu, nihayet ve yalnızca ütopyik ve distopik olan ufuklar arasında yazılabilir. Bizimki de dâhil olmak üzere, hayal edilebilecek akla dayalı tüm yaşam şekilleri, sonuçta ancak daha mükemmel veya daha az mükemmel bir şekilde organize edilebilir: değerden bağımsız bir merak veya bilgi yoktur. Bu anlamda, ütopya ve distopya yalnızca edebi türler değil, aynı zamanda insanlığın ve insanlığın tüm çabalarının, bilimkurgu da dâhil olmak üzere, geri dönülmez biçimde yan yana yer aldığı ufuklardır. (*Metamorphoses*, 61-62)

Geleceğe yönelik vizyonların, hayallerin ve ilerlemenin olumlu ya da olumsuz sonuçlarına dayandırılan tasarımlar ancak ütopya ve distopya düzleminde ifade edilebilir. Bu da bilim kurgunun, kökenleri daha eskilere dayanan ütopya ve distopyanın öncülü olamayacağını gösterir. Birbirlerinden bağımsız olarak değerlendirilemeyen distopya, ütopya ve bilim kurgu, öngörülerin olumlu ya da olumsuz özellikleri esas alınarak aynı platformda bütünleştirilebilir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin insan ve dünya üzerindeki sonuçlarına yönelik tasarımlarını umut içeren ilerlemeci bir tavırla ele alan ütopya, bilim kurgu unsurları barındırır. Öte yandan belirtilen gelişmelerin olumsuz sonuçlarını ele alan ve karamsar vizyonlar ön görerek toplumsal eleştiri boyutu oluşturan eserler, distopik bilim kurgu türünü meydana getirir. Toplumsal ve politik yapıyı analiz eden distopyanın bilimin etkisinden bağımsız bir alanda faaliyet göstermesi, onu gündemden uzak sınırlı bir çerçeveye hapsedecektir.

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin sonuçlarına dayanarak geleceğe yönelik öngörülerde bulunan distopik bilim kurgu, evrimsel ve ilerlemeci teorilerin olası olumsuz sonuçlarını sergiler. Türün temel özelliği olan bu öngörüler, bilim ve teknolojinin toplumsal sonuçlarına yönelik hoşnutsuzluk olarak kendini gösterir. “Bir toplumun; zihni ve bedeni mekanikleştirmesi ve bilimsel akılcılığı bir yaşam tarzına

dönüştürme girişimiyle alay eden” (Aldridge 65) distopik bilim kurgu yazarları, teorik fikirlere ve süregelen uygulamalara, benzer teorik fikir ve uygulamalarla karşılık vererek bilim ve teknoloji kullanımının toplum ve insan üzerindeki olumsuz sonuçlarını eleştirirler:

Ütopyanın ve pek çok ütöpik düşüncenin, toplumu “bilimsel olarak” yeniden yapılandırma girişimlerinde bilimsel dünya görüşünün beyin çocukları olduğunu söylemek mümkündür. Distopya, her zaman bu dünya görüşünü araçsal değerlere bağlılığı yüzünden ve işlevsel ve kolektif amaçları hümanist ve bireysel olandan üstün tuttuğu için eleştirmeyi ve onunla alay etmeyi amaçlar. Distopik roman, makine fobisini temsil etmesi bakımından tam anlamıyla bilime ve teknolojiye karşı değildir. İşin aslı, bu romanların yazarları bilim karşıtıdır; nesnellik, tarafsızlık, araçsallık gibi bilimsel değerlerin toplumsal tahayyül içine girmesini dikkatle izlemektedirler. Hümanist bir dünya görüşünün bilimsel/teknolojik bir değerle değiştirilmesini eleştirmişlerdir. Kurguları toplumun bilimselleşmesine saldırır. (Aldridge iv)

Distopik bilim kurguda alternatif sosyopolitik bir yapının başarısızlığı, bilim ve teknolojinin kullanımıyla bağdaştırılarak sunulur. Buradaki amaç; bilim ve teknolojinin insanlığın yararı gözetilmeksizin (asıl amacından saparak) ya da bütünüyle toplumsal değerlerden soyutlanarak ilerleyişinin hicvedilmesidir. Bilimsel araştırmalarda olması gereken tarafsızlık ve nesnellik, ahlaki sorumluluğun reddini doğal olarak beraberinde getirir; bütünüyle bilime odaklanan zihnin temel dürtüsü, doğa üzerinde giderek daha fazla hâkimiyet kurma ve üstünlüğü ele geçirmeye yönelik olduğundan insani değerlerden kopuk hareket eder (Skolimowski 54). Yazar, bu yönelimin insan ve doğa üzerinde olumsuz sonuçlanacağı inancındadır. Varsayımlarını kurgularken mevcut durumdan duyduğu memnuniyetsizliğini karamsar tasarımlarla gösteren yazar, hedeflenen kitlenin eleştirel bir bakış açısı yakalamasını amaçlar. Ortaya çıkacak karşı duruş, bilim ve teknolojinin varoluşuna değil insan elinde nasıl şekillendiğine yönelik olmalıdır.

Bilim ve teknoloji, insanların yaşadıkları koşulları değiştirmelerine olanak sağlayan kaynaklar ve araçlar üretmiştir. Bilimsel gelişme ve ilerlemenin etkisini gösterdiği ilk alan olan endüstrileşme, toplumsal düzende yıkımlar meydana getirmiştir. Bertrand Russell’ın da vurguladığı gibi sanayileşmenin itici gücü haline gelen bilim, genel bir refah artışını sağlamanın yanında baskın güçlerin çıkarlarına hizmet eder. Bunun sebebi ise sanayileşmenin “hâkim toplumsal grupların sürekli kızıştıran

rekabetini yöneten milliyetçi savaşların yıkıcı gücünü artırmaya” sebep olmasıdır. Russell, bilimin otorite eliyle insanlar üzerinde nasıl kullanıldığını şu ifadelerle açıklar:

Bilim; insanlara daha fazla öz denetim, daha fazla sevecenlik ya da bir eylem süreci üzerinde karar verirken tutkularını azaltmaya yönelik daha fazla güç vermedi ... İnsanların kolektif tutkuları temel olarak kötüdür; bunların en güçlüleri diğer gruplara yöneltilen nefret ve rekabettir. O halde şu anda insanlara kolektif tutkularına kapılmak için güç veren şey kötüdür. Bilimin uygarlığımızın yıkımına neden olma tehdidinin nedeni budur. (akt. Kumar 370-371)

İnsanın fizyolojik ve bilişsel yapısına müdahale edilmesini mümkün kılan bilimin, devletin kontrol mekanizmasının muhtemel bir aracı halini alması olasılıklar dâhilindedir. Otoriter güçler, bilimsel buluşları kendi ideolojileri doğrultusunda kullanmakta tereddüt etmemektedirler. Bilim, kötü yetkenin elinde bir güç mekanizmasına dönüşüp insanın psikolojik, fizyolojik ve bilişsel kontrolünün ele geçirilmesine neden olur. Böylece bilimsel keşifleri kötüye kullanan otoriter güçler ve yönetimler, distopik bilim kurgu konularına kaynaklık eder.

1920’li ve 1930’lu yıllarda bilimin ve bilimselliğin popülerlik kazanmasına yönelik çeşitli eserler¹¹ ilerleme dürtüsünü tetiklerken, yirminci yüzyılın ikinci yarısında bilimin olumsuz etkilerinin ön plana çıkarıldığı eserler¹² yayımlanmıştır. Bilim ve teknoloji tarafından biçimlendirilen bu dönemde canavarlık ve zalimlik imgesi hem bilimsel deneylerle yaratılan varlıklarla (Frankenstein gibi) hem de mekaniklik ve seri üretimin kaynağı olan makineler ile yeniden doğmuştur; oluşturulan vizyonlarda, bu teknolojiler ya insana isyan etmiş (örneğin, Frankenstein) ya da makineler vasıtasıyla köleleştirilen bir işçi sınıfına mecazi olarak hizmet etmiştir (Claeys, *Dystopia*, 270). Yazarlar, genel olarak insanın mekanikleşme, basit fikirli olma ve kendi çıkarları için başkalarını kullanmada tereddüt etmeme gibi özelliklerine yönelik hoşnutsuzluklarını yansıtmış; insanların araçsal değerlerce yönlendirildiği, mevcut teknolojiler gibi standartlaştırıldığı ve yönetilebildiği toplumları eleştirmişlerdir (Aldridge 66). Bilim ve teknolojideki gelişmelerin tetiklediği fikirsel çatışmalar, bilimsel sorumsuzluğun neden

¹¹ Bkz., *Bilim ve Kültür Kitaplığı* (Hyman Levy editörlüğünde, 1934), *Bilim ve Sosyal İhtiyaçlar* (Julian Huxley, 1935), *Milyonlar için Matematik* (Lancelot Hogben, 1936), *Yaşam Bilimi* (H. G. Wells, 1939), *Vatandaş için Bilim* (Lancelot Hogben, 1938).

¹² Bkz., *Otomatik Piyano* (Kurt Vonnegut, 1952), *Zindan (Limbo)* (Bernard Wolfe, 1952), *Çelik Mağaralar (The Caves of Steel)* (Isaac Asimov, 1954), *Fahrenheit 451* (Ray Bradbury, 1954) ve *Sarhoş Yürüyüşü (Drunkard’s Walk)* (Frederick Pohl, 1960), *Leibowitz için Bir Methiye (A Canticle for Leibowitz)* (Walter M. Miller Jr., 1959), *Kedi Beşiği (Cat’s Cradle)* (Kurt Vonnegut, 1963), *Mars Yıllıkları* (Ray Bradbury, 1950).

olduğu felaketler, yeni teknoloji ile şekillenen değerler ve inanç sisteminin merkezinde yer alan yıkıcılık, üretilen eserlerde öngörülerle beraber yansıtılmıştır.

H. G. Wells tarafından yazılan ve teknolojik gelişmelerin toplumsal yansımalarını tartışan *Efendi Uyanıyor* (1899) başlıklı roman; Zamyatin, Huxley ve Orwell'in distopik kurgularının öncüsü olarak görülür. Ayrıca Wells'in *Zaman Makinesi* (1895), *Dünyalar Savaşı* (1898), *Ay'daki İlk İnsanlar* (1901), *Havadaki Savaş* (*The War in the Air*, 1908) adlı romanları da postmodern distopik bilim kurguya yön vermiştir. Wells'in bu eserlerinde üzerine yoğunlaştığı kıyamet öngörüsü; Miller, Vonnegut ve Bradbury gibi yazarların eserlerinde insanın amaçlanan sonuçlara ulaşamaması ve hatalı eylemleri, uygarlıkların süregelen alışkanlıklarının dünyanın sonunu getirmesi gibi gerileme vurgularında kendisini gösterir (Aldridge 67-68). Bilim ve teknoloji, insanlığın yaşam koşullarını ve tüm toplumsal düzeni değiştirmek için gerekli kaynakları sağlamıştır. Bununla birlikte bilim ve teknolojinin, sosyal ve ekonomik yapı üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulunca toplumsal sınıflar arasındaki çatışmaya hizmet ettiği deneyimlenmiştir. Wells, *Zaman Makinesi* adlı eserinde tasarladığı toplumu analiz ederken “yetkinleştirilmiş bir bilimle donatılmış ve bugünkü sanayi sistemine mantıklı bir yoldan varmaya çalışan gerçek bir aristokrasi görüyordum. [İnsanlığın düşlemiş olduğum büyük] zaferi, yalnızca doğaya karşı bir zafer değil, doğaya ve insan kardeşlerine karşı bir zafer olmuştu” (Wells 55) diyerek bilimin yetkin güçlere hizmet ettiği gerçeğine dikkat çekmiştir. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte doğa üzerindeki hâkimiyetin ahlaki kayıtsızlıkla birleşmesi, bilimsel bilginin ve başarının ahlaki vizyondan ayrılması ve duyarlılıktan yoksun olması gibi olumsuz tespitler ışığında distopik bilim kurgu yazarları, genel olarak bilimsel düşüncenin felaketle sonuçlanacağını (Aldridge 66-76) eserlerinde yansıtmışlardır. Görüldüğü gibi bilim ve teknolojinin toplumsal ahlaktan soyut bir şekilde ilerleme kaydetmesi ve insanın aleyhine olan koşulların ortaya çıkması eleştirilerin yönlendirildiği temel noktalaradır.

Distopik bilim kurgunun gelişmesindeki en büyük etken teknolojinin olumsuz sonuçlarının Birinci Dünya Savaşı ile deneyimlenmesidir. İnsanın kıyıcılığının bilimin yıkıcılığı ile birleşmesi, toplumsal, siyasi ve psikolojik alanda gerçekleştirilen olumlu gelişmeleri sekteye uğratarak insani değerleri ve toplumsal düzeni tahrip etmiştir. Aydınlanma felsefesi ve on dokuzuncu yüzyıla hâkim olan bilim ve teknolojiye karşı iyimserlik, yerini geleceğe yönelik umut barındırmayan bir karamsarlığa bırakmıştır.

Ana temalarından biri Platon'un, Darwin'in ve Galton'ın öjeni fikirlerine dayanan, yirminci yüzyılın en önemli distopik bilim kurgu eserleri arasında gösterilen Aldous Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya* (1932) romanı, bilimin; insanı ve yaşamı biçimlendiren en büyük faktörlerden biri olduğunu çarpıcı öngörülerle yansıtır. Huxley; Bolşevizm, Faşizm, Komünizm, Radikallik ve Muhafazakârlık gibi siyasi hareketlerin “cehenneme komünist ekspres trenle mi, kapitalist yarış arabasıyla mı, bireycilerin otobüsü ile mi yoksa devlet kontrolündeki kolektivist tramvayla mı gideceğimize karar vermek için” savaştıklarını ve varılacak hedefin her durumda aynı olduğunu belirtir. Ona göre “hepsi cehenneme mahkûmdur, hepsi aynı psikolojik açmaza ve psikolojik çöküşten kaynaklanan sosyal yozlaşmaya doğru gider” (Huxley, *Point*, 206). Siyasi hareketler ve yönetim stratejilerine yönelik oldukça karamsar öngörülerde bulunan Huxley, bilimin insan evrimi üzerinde hâkimiyet kurabileceğini ve toplumu tüm yönleriyle kontrol altında tutmak isteyen yetkeye gerekli imkânı sunduğunu *Cesur Yeni Dünya* ile gösterir.

Distopya, tür olarak “radikal sosyal dönüşüm” olgusuna karşı değildir; hem mevcut topluma hem de onda köklü değişimlere yol açacak olan araç ve oluşumlara şüpheyile yaklaşır, onları sorgular ve sonuç olarak eleştirel bir bakış açısıyla varsayımlarda bulunur (Moylan, *Scraps*, 133). Buradan hareketle distopik bilim kurgu eserlerinin de yöntem olarak toplumsal düzenin ve insani tüm olguların köklü dönüşümlerinin merkezinde yer alan bilimi, bütün yönleriyle mercek altına aldığını söyleyebiliriz. *Cesur Yeni Dünya* adlı eserinin 1947 yılında yayımladığı önsözünde Huxley'nin de ifade ettiği gibi bir distopik bilim kurgu olan romanının “konusu aslında bilimin gelişmesi değil, bilimin insanları birey olarak etkilediği yönüyle gelişimidir” (9). Claeys, Huxley'nin bu açıklamasının romanın olay örgüsünü şekillendiren öjeneye yönelik olduğunun varsayıldığını belirtir (*Dystopia*, 36). Aslında Huxley ve ailesinin bilimle iç içe geçen hayatı, dedesi Thomas Henry Huxley'nin Darwin'in en büyük savunucularından biri olduğu gerçeği ve kendisinin de toplumsal hayatı düzenlemek için bilimin rolüne vurgu yapması, öjeniyi olumsuz olarak yansıttığına yönelik düşünceleri uzaklaştırır. Huxley, “biliyoruz ki, iyi amaçların peşinde olmak, kötü araçların kullanımını haklı kılmaz. Ama ya şu, sık sık meydana gel[diği gibi], iyi araçların kötü olduğu anlaşılan sonuçları olmasına ne buyrulur?” diyerek bilimsel gelişmeler sonucunda üretilen ilaçların ve aşıların insan hayatını kurtardığını fakat sonuç olarak dünya nüfusunu artırdığı için açlık, yoksulluk ve iyi hayat şartlarından

yoksunluk sonuçlarını doğurduğunu belirtir (*Cesur Yeni Dünyayı Ziyaret*, 12). Ayrıca “ya sosyal hizmetler ve tıbbımızın türlerini çoğaltmaları için koruduğu, doğuştan yetersiz organizmalar ne olacak?” diye soran Huxley’nin “talihsiz olana yardım etmek, besbelli ki iyi bir şey. Ama istenmeyen mutasyonların sonuçlarının torunlarımıza toptan geçişi ve türümüzün üyelerinin içinden çıktığı genetik havuzun gittikçe kirlenişinin kötülüğü daha az bariz değildir” (13) çıkarımları, onun nüfus kontrolü ve insan ırkının ıslahına yönelik düşüncelerini de yansıtır niteliktedir. Huxley, bilimin insan üzerindeki etkisinin çok yönlülüğünü şu sözlerle ifade eder:

Mesela bilim iyi midir? ‘Nasıl uygulandığına ve ne için kullanıldığına bağlı olarak iyi, kötü ve kayıtsızdır. ... Kurtuluşu kolaylaştırıyorsa iyi, ne yardımcı ne de engelse kayıtsız, kişilik takıntısını yoğunlaştırarak özgürleşmeyi zorlaştırıyorsa kötüdür. Ve unutmayın, bilim insanının ya da sanatçının görünürdeki özverisi, kişilik esaretinden bağımsız değildir. Bilim insanları ve sanatçılar, belirsiz bir şekilde ideal olarak adlandırdığımız şeye adanmış kişilerdir. Ama ideal nedir? Bir ideal, kişinin bazı yönlerinin yalnızca son derece geniş bir ölçekte bir yansımasıdır.’ (Huxley, *Summer*, 110)

Bilimin olumlu veya olumsuz yansımaları, başta bilim insanları olmak üzere yetkin ve etkin olan tüm insanların inanışlarına ve eylemlerine bağlıdır. Bilimsel araştırmalar ve gelişmeler ideolojiler doğrultusunda şekillenir. Bu teknik detay, bilimsel gelişmelerin şekillenmesinde ve uygulanmasında insan faktörüne odaklanılmasının önemine işaret eder. Nitekim distopik bilim kurgu da bilimsel ve teknolojik gelişmelerin toplumsal sonuçlarını tartışırken bilim insanını, otoriteyi, yetkin güçleri ve onların sahip oldukları ideolojileri, tutum ve davranışları resmederek geniş çaplı bir eleştiride bulunur.

Distopik bilim kurgu eserlerinde yer alan, bilimin insan üzerindeki etkilerine yönelik eleştiriler, modern eleştirmenlerin düşünceleriyle paralellik gösterir. Distopik edebiyat yazarları ile aynı kaygıları paylaşan Max Horkheimer ve Theodor Adorno, Aydınlanma Çağı ile bilimin ön plana çıkmasının temelinde özgürleştirme idealinin olduğunu, fakat bilimin aksi yönde, köleleştirme potansiyelindeki bir güce doğru evrildiğini savunurlar (xiv). Bilimin kendisine değil onun salt mekanik bilgi olarak uygulanmasına karşı olan Horkheimer’a ve Adorno’ya göre düşünce; matematik, makine ve düzen biçimlerinde somutlaştırıldığından gerçek bir düşünsel aydınlanma gerçekleşmemiştir (41). Aydınlanma Çağı’nda temel amaç bilimin toplumsal faydayı ön plana çıkararak gelişmesiydi. Ancak bu düşünsel süreç, teknolojinin hâkimiyeti ile farklı bir boyut kazanmıştır. Sorgulanmadan kabul edilen ve hesaplamaya indirgenip araçsallaştırılan bilim, toplumsal mekanikleşme sürecini beraberinde getirmiştir.

Bilimin kılavuzluğunda sürdürülen bir hayatta bilgi yoluyla dünyanın düzeltilebileceği inancı ve bireyin çözümlenebilir görevler çemberine hapsedilmesi daha sonraki yıllarda eleştirilmiştir. Makinelerin tanrısı olarak bilimin yeni bir tapınma ve din haline dönüştüğünü iddia eden Nietzsche, bilimin epistemolojik yayılmacılığıyla hayatı makineleştirmesine ve teknolojinin insan üzerinde hâkimiyet kurmasına karşı çıkar (35). Teknolojinin, bireyi doğadan kopararak sınırlı bir alana hapsettiğine vurgu yapar. Bu kısıtlayıcı ve insanlık niteliklerinden soyutlayıcı alanın sınırlarından uzaklaşma fırsatını sağlayan yol ise sanattır. Bu kritik noktada Nietzsche'nin, teknolojinin emperyalist doğası sebebiyle kaybedilen ayrıcalıklı özgürlüğü yeniden elde etmenin bir yolu olarak sanata işaret etmesi bir öngörü niteliği taşımaktadır. Onunla benzer görüşleri paylaşan Martin Heidegger'a göre "teknolojinin özü teknolojik bir şey olmadığı için, teknoloji üzerine esaslı bir düşünme ve onunla kesin bir yüzleşme, bir yandan teknolojinin özüne benzer diğer yandan ondan temelde farklı olan bir alanda gerçekleşmelidir. Sanat böyle bir alandır" (35). Heidegger'ın teknoloji ile mücadele etme yolu olarak sanata işaret etmesi, distopik bilim kurgu edebiyatının, teknolojinin insan ve dünya üzerindeki olumsuz etkilerine yönelik eleştiride bulunmasıyla örtüşmektedir.

İngilizce yazılmış, Nazizm karşıtı en önemli roman olarak görülen ve daha sonraki distopik yazında giderek yaygınlaşacak olan toplumsal cinsiyet temalarının işlenmesini öngörerek distopik eleştiride bir dönüm noktası olan (Claeys, *Dystopia*, 349-350) *Swastika Geceleri* (*Swastika Night*, Katherine Burdekin, 1937), Hitler'in varoluşuna ve yönetim sürecine çarpıcı şekilde yanıt verir ve distopik kurgunun oluşturulma sürecine ışık tutar. *Swastika Geceleri*, "Nazizm'in Yahudileri yok ettiği, Hristiyanların marjinalleştirildiği, müzik dışında tüm sanatların ortadan kaldırıldığı, ... erkekler için meşrulaştırılmış tek sevgi biçiminin homoerotik olduğu (kadınlar için hiçbir şey yoktur) yeni bir feodal toplumun oluşturulduğu geleceğin 700 yıllık uzun gecesinin çirkin görüntüsünü sunar" (Crossley 96). Eser, Hitler'in dikkate değer bir popüleritesinin ve uluslararası itibarının olduğu bir dönemde Nazi ideolojisinin özüyle yüzleşmekten çekinmeyerek 1930'larda Nazi yönetiminin gelişiminde sıklıkla görülen erkeklik ekolü ve kadınların bastırılması gibi unsurlara odaklanır. Bu tematik yönelim, totaliterlik ve erkek şovenizmi arasındaki anlatımın geniş perspektifinde kadınların ikincil rollere indirgenmesi gibi daha derin bir bağlantıyı ortaya çıkarır (Pagetti ve diğerleri 360-361). Böylelikle totalitarizmin eleştirildiği, despotik düzenin tartışmaya

açıldığı bir distopik toplumda bireyler arası ilişkiler ve kadının konumu da gündeme getirilir.

İnsanlık tarihinde büyük yıkımlara yol açan ve yüksek sayıda ölümle sonuçlanan İkinci Dünya Savaşı sonrasında distopyayı şekillendiren temalar çeşitlilik göstermeye başlamış ve distopik eserlerin sayısında belirgin bir artış görülmüştür. Başka büyük savaşların çıkmasına yönelik endişeler, edebi eserlerde kıyamet korkusu ve felaketle sonuçlanan bir gelecek tasavvuru görünümünde ortaya çıkmıştır. Savaşta atom bombasının ilk defa kullanılması ve bilimsel bir gelişmenin, insanlığın yok edilmesini mümkün kılmasıyla birlikte dünya nükleer bir çağa geçiş yapmıştır. Egemen devletlerin çakışan ideolojilerinin ve dünya üzerinde hâkimiyet kurma projelerinin bir sonucu olan Soğuk Savaş, yok etme süresi dört dakikadan az olan nükleer felaketlerin (Lightbody 4) tekrarlanacağına yönelik paranoyalara sebep olmuştur. Öte yandan teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak üretilen makine ve araçlar, yaşamsal döngünün göz ardı edilemez bir gerçeği halini almıştır. Makineleşmenin hız kaybetmeden yaygınlaşarak gündelik hayatın bir parçası olması, insanın teknolojiye bağımlılığını artırmış ve insan ile makine ayrımının belirsizleşmesi tehdidi ortaya çıkmıştır. Despot liderlerin başını çektiği totaliter rejimlerin yerini teknolojik totalitarizm almıştır. Yüzyılın sonlarında teknolojik verimliliğin tüketim çılgınlığını doğurması ve bireysel çıkarlar doğrultusunda yaşamının toplumsal çöküşe sebep olması distopik bilim kurgu yazarlarının kaygı duyduğu konular arasında sayılabilir. Yirmi birinci yüzyılın başında meydana gelen terör olayları ve savaşlar, insanın insana duyduğu güvensizliği artırmış, toplumsal huzursuzluğu pekiştirmiş ve egemen güçlerin hâkimiyet kurma dürtüsünü tetiklemiştir. Bu sorunları dengeleyen ise bilimsel ve teknolojik yeniliklerin sunduğu gelişme ve ilerleme vaatleri olmuştur. Evrenin keşfini mümkün kılan ilerlemelere; programlama, robot teknolojisi, ilaç sektörü, elektronik, bilgisayar teknolojisi ve genetik gibi alanlardaki icatlar ve yenilikler eşlik etmiştir. Bir nesil için bilimkurgu çerçevesinde değerlendirilen olgular bir diğer neslin bilimsel gerçeği olmuştur. Çeşitli alanlardaki bu gelişmeler, ütopya düşüncesine yönelimi beraberinde getirirken belirtilen bu yeniliklerin olumsuz etkileri, yaşanabilecek felaketlere dair korkunun döneme hâkim olmasına sebep olmuştur (Claeys, *Dystopia*, 447). Bu korkular, distopik dürtüyü tetiklemeye devam etmiş ve günümüzde yaşanan gelecek kaygısını oldukça artırmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın siyasi ve toplumsal sonuçları, üretilen edebi eserlerin karamsar öngörüler doğrultusunda şekillenmesine neden olmuştur. Bu sürecin etkilerinin yansıtıldığı en önemli eserler arasında gösterilen ve çoğunlukla ütopya olarak değerlendirilen *Walden İki*'nin (*Walden Two*, B. F. Skinner, 1948) içerdiği tematik unsurların distopik olduğu tartışılmaktadır. *Walden İki*, şartlandırılarak eğitilen bireylerin toplum çıkarlarını gözettiği, insan doğasının yeniden şekillendirilmek için parçalandığı post-kapitalist bir düzeni tasvir eder (Gable 1). Eserin distopik olduğunu savunanlar eserdeki dört temel özelliğe vurgu yaparlar. Bunlar: “çocukların ailelerinden uzaklaştırılarak toplu eğitime tabi tutulması, çocukların davranışsal uyaran-tepki sistemi ile eğitilmesi, önemli ölçüde bireysellik kaybına eşlik eden bir sıradanlık ve yönetim sisteminin elit doğasıdır” (Claeys, *Dystopia*, 451-452). Eserde “grubun özel kapasitelerinin” geliştirilmesinin gerektiği, “grup bakımı[nın] ebeveyn bakımından daha iyi” olduğu, “özgürlük” kaygısının güdülmediği çünkü bireylerin toplumun amaçları doğrultusunda eğitildiği ve “tam olarak kendileri ve toplum için en iyi olanı yapmak isteyecekleri” (Skinner 131, 227, 275, 279) bir toplum düzeni inşa edilmiştir. Toplumsal başarıya odaklanılan bu kurgusal düzende davranışsal koşullanma yöntemi ile bireyselliğin yok edilmesi, özgürlük ihlali ve ebeveynliğin geri plana itilmesi eseri distopik bilim kurgu türüne dâhil eder.

Nazi ve Bolşevik rejimlerinin en kayda değer temsilleri arasında gösterilen ve totaliter hükümetlerin distopik yazında gelecekteki olası yansımalarını sunan “sadece korkunç bir uyarı değil, geleceğin bir kehaneti veya tahmini” (Crick, *Introduction*, 112) olarak betimlenen *1984* (1949) başlıklı George Orwell romanı, savaş dönemi ve sonrasının koşulları üzerine bir yergidir. Totaliterlik düşüncesinin entelektüellerin zihninde kök saldıgını düşünen Orwell, Britanya'yı olayın geçtiği yer olarak kurgulayarak, her ne kadar İngiltere'nin toplama kampı geçmişi ya da edebiyatı olmasa da, “İngilizce konuşan ırkların diğerlerinden doğal olarak daha iyi olmadığını ve totalitarizmin, eğer ona karşı savaşılmazsa, her yerde zafer kazanabileceğini” (502) vurgulamayı amaçlamıştır. Yazar, “yeterlilik ölçütlerini belirleyen ... kültürde denilmeye ve yapılmaya hakkı olan şeyleri tanımlayan” (Lyotard 23) büyük anlatılara meydan okur. Orwell, dönemin totaliterlik karşıtı yazarı olarak, politik ve siyasi oluşumların yaptırımlarına edebi alanda bir karşı duruş sergiler. Çağdaş ülkelerin politik, sosyal ve ekonomik kurumları dikkate alınarak yapılan bu çıkarım ve uyarıda

bulunma gerekliliği, distopik edebiyatın yapısında var olan tarih ve geleceği göz önünde bulundurarak yaşanması mümkün olumsuzlukları öngörüler doğrultusunda yansıtma dürtüsünde yatmaktadır.

1945 ve 1989 yılları arasındaki uluslararası ilişkiler ve süregelen savaşlar, toplumsal kaygıyı artırmış ve anlatı yapılarını dikkate değer bir biçimde etkilemiştir (Hammond 680). Dönemin ruhunu yansıtan yazarlar ahlaki, sosyal ve politik atmosferleri metinlerinde tarihsel bağlama oturtarak analiz etmişlerdir. Entelektüel, politik ve kültürel mirasın verileri ışığında mevcut düzenin yorumu, hem bu düzeni eleştiren hem de ona direniş gösteren gelecek tasarımlarıyla ilişkilendirilerek yapılmıştır. 1960'lı yıllardan sonra nükleer felaket senaryolarını ve teknoloji korkusunu nüfus artışı, kıtlık, çevresel yıkımlar, toplumsal cinsiyet, kadın düşmanlığı gibi yirmi birinci yüzyılın başlarında da ele alınan temalar takip etmiştir.¹³ Yazarlar eserlerinde insanın kendisini bireysel, ulusal ve tür olarak nasıl algıladığını ve konumlandığını ele almışlardır.

İnsanın mevcut konumunu tüm şeffaflığıyla gündeme getirip farkındalık oluşturan distopya, 1960 ve 1970'li yıllarda yaşanan sosyal, siyasi ve kültürel değişimlerin, yazarları iyimserlik ve umut barındıran metinler üretmeye sevk etmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Gelecek tasarımlarında ütopyik yöntemlere ve fikirlere eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmış ve böylece eleştirel ütopya¹⁴ olarak sınıflandırılan eserler kaleme alınmıştır. Distopyaya ikinci yönelimin gerçekleştiği 1980 sonrasında eserlerde

¹³ *Büyük Fikir* (The Great Idea, Henry Hazlitt, 1951), *Gecedeki Kızıl Gökyüzü* (Red Sky at Night, Ronald Matthews, 1951), *Otomotik Piyano* (Player Piano, Kurt Vonnegut Jr., 1952), *Tek* (One, David Karp, 1953), *Uzay Tüccarları* (The Space Merchants, Frederick Pohl ve Cyril M. Kornbluth, 1953), *Fahrenheit 451* (Ray Bradbury, 1953), *Kalıntılar Arasında Aşk* (Love among the Ruins, Evelyn Waugh, 1953), *Sineklerin Tanrısı* (William Golding, 1954), *Seviye 7* (Level 7, Mordecai Roshwald, 1959), *Ne Yazık ki, Babylon* (Alas, Babylon, Pat Frank, 1959), *Otomotik Portakal* (Anthony Burgess, 1962), *Boğulmuş Dünya* (The Drowned World, J. G. Ballard, 1963), *Android'ler Elektrikli Koyun Düşler mi?* (Philip K. Dick, 1968), *Zanzibar'da Direniş* (Stand on Zanzibar, John Brunner, 1968), *Bu Mükemmel Gün* (This Perfect Day, Ira Levin, 1970), *Rüyanın Öte Yakası* (Ursula Le Guin, 1971), *Ferman* (The Edict, Max Ehrlich, 1971), *Dünyanın Sonuna Yürüyüş* (Walk to the End of the World, Suzy McKee Charnas, 1974), *Hayatta Kalma Güncesi* (Doris Lessing 1974), *Riddley Walker* (Russell Hoban, 1980), *Damızlık Kızın Öyküsü* (Margaret Atwood, 1986), *Son Umut*, (P. D. James, 1992), *Antilop ve Flurya* (Margaret Atwood, 2003), *Bölünmüş Krallık* (Divided Kingdom, Rupert Thomson, 2005), *Beni Asla Bırakma* (Kazuo Ishiguro, 2005), *Tufan Zamanı* (Margaret Atwood, 2009), *DelliÁddem* (Margaret Atwood, 2013), *Çember* (Dave Eggers, 2013).

¹⁴ Eleştirel ütopyayı Sargent, "yazarın, çağdaş bir okuyucunun mevcut toplumdan daha iyi olarak görmesini amaçladığı, ancak tanımlanan toplumun da çözemeyeceği zor sorunları olan ve bu özelliğin ütopyik türe eleştirel bir bakış açısı getirdiği, oldukça ayrıntılı bir şekilde betimlenen, genellikle zaman ve mekân içerisine yerleştirilen var olmayan bir toplum" ("Three Faces", 9) olarak tanımlamıştır.

eleştirel ütopya türünün etkisi görülmüş ve Sargent tarafından literatüre eleştirel distopya (critical dystopia) tanımı kazandırılmıştır. Sargent’a göre eleştirel distopya kavramı, günümüz toplumundan daha kötü konumda tasvir edilen “ancak en azından eutopik bir boyutu bulunan veya distopik olanın mağlup edilebileceği ve bir eutopya ile yer değiştirilebileceği umudunu barındıran oldukça ayrıntılı bir şekilde betimlenen, zaman ve mekân içinde konumlanmış, var olmayan” (“Thinking Utopia”, 11) bir topluma işaret eder. Bu türdeki metinler¹⁵ geleneksel distopyanın karamsarlığını ve baskın çerçevesini yıkarak umut içeren eylemleri olay akışına dâhil ederler. Moylan ve Baccolini eleştirel distopya olarak sınıflandırılan eserleri ütopik dürtüyü koruyan metinler olarak yorumlarlar: “Geleneksel olarak kasvetli, iç karartıcı bir tür olan ve hikâyede umuda çok az yer bırakan distopyalar, ütopik umudu hiç değilse sayfalarının dışında sürdürürler. Çünkü ancak distopyayı bir uyarı olarak kabul edersek okuyucular olarak onun karamsar geleceğinden kaçmayı umabiliriz” (7). Mevcut durumu değiştirmeye yönelik dürtüleri uyandırmayı amaçlayan öngörüler, okurda salt korku oluşturmaktan ziyade değişimin gerçekleştirilmesini olanaklı kılan ve ümit içeren olaylara odaklanılmasını sağlar. Distopik kült eserler arasında gösterilen 1984 ve *Cesur Yeni Dünya* romanlarının ana karakterleri, içinde bulundukları karamsar kurgulardan kaçma potansiyelinden ya da bireyselliği ve özgürlüğü engelleyen düzeni değiştirme gücünden yoksun bırakılmakla kalmayıp otoriter sistemin amaçlarına hizmet etmeye mahkûm edilirler. Eleştirel distopyalarda ise ana karakterler, hayatlarını kuşatan otoriter yaptırımlara başkaldırarak kaçış yolları arayan ve bireyselliklerini muhafaza etmeye çalışan özgürlük taraftarları olarak kurgulanırlar.¹⁶ Sistemi sorgulayan karakter, boyun eğme tabusunu yıkarak kendisine dayatılan toplumsal rolü reddeder. İsyanı yücelten bu eylem, baskıcı ve zorba sistemler içerisinde var olmakta güçlük çeken ve varlığı sisteme karşı bir tehdit olarak algılanıp bastırılan bireyler ve gruplar için bir umut ufku oluşturur. Bu tasarılar, değişime kapalı öngörülerin aksine açık uçlu olay bitişleriyle okuyucunun da ümitvar olmasını amaçlar.

¹⁵ Emrah Atasoy, “Distopik Kurgu ve Ümitvar Distopya Bağlamında Ütopyacılık Geleneği” adlı makalesinde “critical dystopia” kavramının “tenkit ve umut barındırma potansiyeli göz önünde tutularak ve güncel teorik kaynaklardan da yararlanılarak, ümitvar distopya olarak” kendisi tarafından Türkçeye çevrildiğini belirtir (1145). Yazar bu tanımlamanın “critical dystopia” türünün okuyucu tarafından daha iyi anlaşılabilmesine katkıda bulunacağını savunmaktadır (1144).

¹⁶ Bkz., Swastika Geceleri, *Damızlık Kızın Öyküsü*, *O (He, She and It)*, 1991), *Ekicinin Öyküsü (Parable of the Sower)*, 1993), *Anlatış* (2000).

Köklü yaşamsal ve çevresel değişimlerin temel belirleyicilerinden olan insan, kendi kontrolünden çıktığı düşünülen teknolojik bir süreçte psikolojik, biyolojik ve zihinsel dönüşümlere maruz kalmıştır. Yirmi birinci yüzyılda ise insan kimliği belirsizleşmiştir; artık insan teknolojik üretimlerin nesnesi konumuna indirgenmiştir. Bu yüzyılda “insan[ın] artık gezegendeki en zeki veya yetenekli varlık olmayaca[ğın]” ileri süren Kurzweil, bu söylemin doğruluğunun “insanı nasıl tanımladığımıza bağlı” olduğunu belirtir. Ona göre yirminci ve yirmi birinci yüzyıl arasında temel bir fark vardır. Yirmi birinci yüzyılın “öncelikli politik ve felsefi sorunu kim olduğumuzun tanımlanması olacaktır” (14-15). Teknolojik ilerlemelerin geldiği noktada insan makine ayrımı yapmak zorlaşmıştır. Makineye insana özgü özellikler kazandırılması ve insan fizyolojisinin teknik gelişmeler doğrultusunda şekillenebilir olması önü alınamaz bir boyuta ulaşmıştır. Distopik edebiyatta bu problem ve belirsizlik, insan ve robot karışımı siberetik organizmaların varlığı ile farklı bir boyut kazanır. “İnsan ötesi” şeklinde betimlenen bu yeni olgular “insanlıktan çıkarılmış distopya” olarak tanımlanan edebi örneklerle sunulur (Graham 85, 194). Günümüzde kaybetme tehdidiyle karşı karşıya olduğumuz yalnızca insan bedeni değildir. İnsanlık, bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile oldukça hassas ve ciddi bir dönüşüm evresindedir. Nitekim edebi bir tür olmanın ötesinde bir strateji, tutum ve düşünme tarzı olan distopya, bu değişimle hem şekillenmekte hem de süregelen gelişmelere yönelik toplumsal farkındalık oluşturmaktadır.

1.2. TİYATRODA DİSTOPYA VE DİSTOPİK BİLİM KURGU

“Eğer özgürlük diye bir şey varsa bu, kişinin kalbini ve zihnini sömürgeleştiren ideolojik inançların muazzam ağırlığından kurtulmasına bağlıdır.”

Walter A. Davis

Bir sosyal düşünce aracı ve entelektüel organizasyon biçimi olarak tiyatro, insan odaklı ve toplumla bağlantılı bir sanat dalı olagelmıştır. İnsanı ilgilendiren her konu üzerine söz üreten, insan zihnini ve duygularını sahneye taşıyan ve aynı zamanda insana seslenen tiyatro, yüzleşmekten kaçınılan gerçeklerle bireyi karşı karşıya getirerek eylemsizliğe meydan okumaktadır. Tiyatronun, insana dayatılan ideolojik sınırlamalardan onu soyutlama arayışında oluşu Davis’in özgürlük için gerekli gördüğü

koşulla örtüşür. Sınırlayıcı, zorlayıcı, tek tipleştiren sistemlerle mücadele içinde olan insanla ilgili gerçekliği tüm şeffaflığıyla sahnesine taşıyan tiyatro sanatı, tabulaştırılan olguları ve örtük hakikatleri gün yüzüne çıkarır. Siyasi oluşumlar, kilise ve medya gibi kamu kuruluşları, “ideolojinin yüceltilmesi ve sürdürülmesi, izleyici kitlesinin inançları, fikirleri ve duyguları içselleştirerek programlanması” ve ideolojilerin büyük işlevi olan “bireylerin tarihsel durumlarını anlamalarını imkânsızlaştıran koşulların yaratılmasını güvence altına almak” gibi amaçlara adanmışken tiyatro “sırların halka açıklanması” ülküsüne odaklanan kamusal bir alandır (Davis 3). Toplumu yönetme gücünden faydalanan otoriteler, mevcut düzeni sürdürme çabası güderken tiyatro bu düzenin yanlışlarına işaret ederek onu değiştirmeyi amaçlar.

Tiyatro “genellikle romana kıyasla çağdaş politik meselelerle daha doğrudan ilgilenme eğilimindedir. Seyircinin varlığı, tiyatroya romanda elde edilmesi zor olan bir politik ifade potansiyeli kazandırır ve canlı performans unsuru, tiyatronun doğası gereği sansürleme olasılığını diğer basılı türlere oranla zorlaştırır” (Booker, *Dystopian Literature*, 301). Belirtilen bu olgular çerçevesinde tiyatro politik olanı sahnesine taşıyıp insana kendisiyle ve içinde bulunduğu ortamla ilgili bir bakıma bilgilendirmede bulunur. Toplumsal ve çevresel koşulları söze dökerek farkındalık oluşturma amacı güden tiyatro, distopik eserlerle bugünü ve mevcut olanı alternatifleriyle sunup kuvvetli bir sorgulama sürecini başlatır. Bu anlamda gelecek tasarımlarıyla farklı bir soluklanma alanı oluşturup karamsar olasılıklar odağında sebep sonuç ağları oluşturur.

Distopik edebiyatın kült eserleri roman türünde kaleme alınmış olsa da modern tiyatrodaki oldukça güçlü bir distopik anlatım eğiliminin olduğu tartışılmazdır (Booker, *Dystopian Literature*, 301). Klaić, *The Plot of The Future: Utopia and Dystopia in Modern Drama* adlı eserinde tiyatrodaki distopyayı “karamsar öngörüye dayalı tiyatro türü” ve “ütopya çabalarının beklenmedik bir biçimde ve başarısızlıkla sonuçlanması, ütopyik girişimlerin uyumsuz bir sonucu, yalnızca gerçekleştirilememiş bir ütopya durumu değil aynı zamanda onun çarpıtılması ve yozlaşma süreci” olarak tanımlar (3). Distopik tiyatronun özünün ütopyik olduğunu belirten Klaić’a göre ütopya, distopyanın altyapısını oluşturur. Distopya, ütopya geleneğinde yer alan daha iyi olana yönelen arzusun karamsar bir kimliğe bürünmesidir. Bu nedenle ütopya, karamsar vizyonların gizli öncülüdür. Egemen güçlere ve baskın düşünce yapılarına eleştirel yaklaşabilmek ve olayların akışını değiştirme imkânını elde edebilmek için bulunulan zamandan belirli

bir ölçüde kopmak gerekir. Bu bağlamda distopik tiyatro, “algısı ideolojik olarak belirlenen zaman sürekliliğini kırar, insan gelişiminin yeni yönlerini çizer” ve sonuç olarak “hem şimdiki zamanda bilinci kontrol eden ideolojinin geleceğini hem de ideolojik olarak belirlenmiş bir ürün olarak geleceğin imgesini canlandırır” (Klaić 4). Var olmayan toplumsal bir yapıyı dramatik eylem çerçevesinde kurgulayarak farkındalık oluşturur ve insanın hapsedildiği düşünce ve davranış kalıplarını yıkmının yöntemlerini sergiler.

Topluma yön verme potansiyeline sahip olan tiyatro, tarihi gelişmelere koşut olarak hem biçim almış hem de bu gelişmeler üzerine söz söyleyerek onların takipçisi olmuştur. Bu bağlamda distopya türü, politik ve güncel olaylara bu derece yakın duran tiyatroya amaçlarına ulaşabileceği uygun koşulları sağlamıştır:

[Distopik] eserler; kamusal tartışma aracı olarak görülen tiyatronun ve insanlığın ortak kaderini ilgilendiren çok önemli konuların tartışıldığı ortam olarak tiyatronun bir uzantısı olarak görülebilir. Öngörü içeren bakış açıları, büyük sosyolojik kaygılar barındırır ve tüm insanlık veya geniş insan kitleleri üzerinde etkisi olan önemli süreçleri ve olayları kapsayabilir. İdeolojik felaketlerin ve başarısız ütopyaların arkasında, geleceği kesin olarak şekillendiren ve onu ne ölçüde kavramsallaştırabileceğimizi belirleyen büyük bir eylem ve stratejik değişim ölçeğindeki sebep ve sonuçlara ilişkin anlayışımızın yanı sıra kolektif değerler ve küresel öncelikler gibi temel sorular yatmaktadır. (Klaić 5-6)

Bugüne meydan okuyan, onu aşmaya çalışan ve yeni bir fikir akımı üreten ütopyanın (Mannheim 36) kötümser ikizi olarak görülen distopya hem ütopyayı aşarak ideolojinin eleştirisini yapar hem de bütün boyutlarıyla ele aldığı ütopyanın eksikliklerini yansıtır. Distopik tiyatro, geleceği belirli ideolojiler çerçevesinde şekillendirmek yerine günümüzün toplumsal, bilimsel, siyasal ve ekolojik olgularını göz önünde bulundurarak sorunun merkezine odaklanır. Bu doğrultuda düşünceye yön verip onu kontrol eden ideolojik inanç sistemleri, süregelen problemlere karşı toplumsal duruşu ve sınırlandırılan ya da öncülüğü yapılan tüm olguları dile getirerek farkındalık oluşturur. Distopik tiyatro yazarları, ahlaki bozulmaları, yönetsel kusurları, ideolojik zehirlemeleri gündeme getirmek suretiyle topluma bir bakıma vicdan muhasebesi yaptırır. Amaçları, düzensizliğin ve toplumsal bozuklukların bir temsilini yaparken yaşanan ikilemleri kınamak ya da bir rahatlama duygusu oluşturmak değil artık onların görmezden gelinemeyeceği gerçeğiyle seyirciyi yüzleştirmektir (Davis 3).

Tiyatro eserlerinde geleceğe yönelik varsayımlar farklı şekillerde ele alınmıştır. Gelecek “genellikle bir durumdan ve eylemin zaman diliminden ziyade bir konuşma konusudur” (Klaić 43). Modern tiyatrodaki özellikle toplumsal ve insanın radikal değişimi hakkında fikir yürüten ve düşüncelerini dile getiren Ibsen, Shaw, Strindberg gibi yazarlar, geleceğe yönelik ideallerini içinde bulunulan zamanda karakterler aracılığıyla yansıtırlar. Karakterler hayal güçleri dâhilinde geleceğin nasıl olacağını tahmin etmeye çalışırlar ancak şimdiki zamandan kopamazlar. Tiyatrodaki bireysel ya da kolektif varsayımlar, politik ve sosyal projeler, kişisel beklentiler ve özlemler hem mevcut gerçekliği hem de bireysel varoluş özelliklerini aşmak için geleceği hayal etmeye yönelik eylemlerdir. Olay örgüsünde karakter, “öngörü, hayal ya da onu geleceğe doğru yolculuğa çıkaran başka bir genişletilmiş, keskinleştirilmiş bilinç durumu deneyimleyerek” içinde bulunulan koşullardan kopmuş olur (Klaić 44). Bu şekilde şimdiki gelecek tasarımlarına taşıyan yazarlar, toplumsal eleştiride bulunup “geleneksel kültürün bozulmuş hiyerarşilerini, itibarsız değerlerini ve çökmüş kurumlarını” (Brustein 14) tartışmaya açarlar. Benimsenen asi duruşlarla yazar, kısıtlamalara ve engellere karşı savaşmayı vizyonlarla gerçekleştirmeye çalışır. Modern yazarların tutumları, ilerleyen dönemlerde oyunların distopik türde şekillendirilmesindeki en önemli unsurlardandır.

Bir olay örgüsünün geçmiş zamana odaklanması, kurgusal ve olgusal unsurların bağdaşımını içerirken dramatik eylemi gelecek zamana konumlandırmak daha karmaşık ve incelikli bir hayal gücü ve kurgu gerektirir. Bunun sonucunda da oyunun inandırıcılığı ve anlaşılabilirliği sarsılabilir. Klaić’a göre dekor, kostüm, makyaj, ses ve ışık gibi maddesel tüm detaylarla birlikte tiyatro, görsellik ve performans bakımından en fantastik olduğu zamanlarda bile gelecek kurgusunu sahnesinde yansıtmakta yeterli değildir (45). Roman ve kısa öyküde kurgulama, mevcut imkânlardan faydalanılarak ve hayal gücünü sonuna kadar kullanarak yapılabilirken bir tiyatro oyunu, özellikle performansa dayalı yazıldığı için yapısından ve ortamından kaynaklanan sınırlamalarla karşılaşır:

Oyun, karakterlerin etkileşimleriyle gelişir. Bir metin olarak öncelikle diyalog şeklinde var olur. Sahnede hem süreye bağlı hem de mekânsal bir yapı olarak ortaya çıkan kendi zaman dizisine sahip ve belirli bir mekânda insan etkileşimi yoluyla gerçekleştirilen bir dizi fiziksel eylemdir. Tiyatro metninde, özellikle yazarın parantez içindeki yorumlarında, eylem ve ortamın betimlemeleri yetersiz kalır ve bu nedenle doğrudan izleyiciye açık değillerdir. Belirtilen zamanın

özellikleri, diyalog ve karakterlerin davranışları aracılığıyla aydınlatılır. Anlatıcı, kendi başına dramatik bir karakter haline getirilmedikçe yazarın düşünceleri, yorumları ve açıklamalarıyla nesnel ve dışsal katılımının (bir romanda olduğu gibi) tiyatrodaki yeri yoktur. Tiyatroda, geleceğin tüm öngörüsü, karakterlerin eylemleriyle sunulmalıdır. Onlar, geleceği bir zaman çerçevesi ve tematik bir yapı olarak kurmanın birincil araçlarıdır; yeri netleştirir, geleceğin sorunlarını ortaya koyar ve kendine özgü özelliklerini tesis ederler. (Klaić 46)

Romanda ve kısa öyküde gelecek tasarımları, gerçekçi olsun ya da olmasın, olabildiğince detaylandırılarak verilebilir. Tiyatroda ise zaman, mekân ve içinde bulunulan duruma sebep olan olaylar ile ilgili bilgiler diyalog yoluyla, sahnede yer alan öğelerle ya da dijital göstergelerle sunulabilir. Sahne tasarımı, dijital göstergeler ve özellikleri net bir şekilde görülen teknolojik aletler dışında öngörülerini detaylandıracak ve inandırıcı kılacak olan oyun karakterleridir. Her ne kadar kurgusal olsa da tiyatro, bir performans sanatı olarak oyuncu, aktif bir sahne ve seyirci öğelerini barındırdığından somut bir yaşantı sağlar. Anlaşılması zor olan durumları planlı bir zaman içerisinde seyirciye aktarmak, başta oyunun yazarı olmak üzere oyunu hazırlayanlar ve oyuncular için kısıtlayıcı bir etmendir. Bu sınırlar, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle gerçekleşmesi mümkün olan toplumsal yaşantıların gelecek tasarımlarıyla sahneye aktarılmasını güçleştirmektedir.

Teknolojinin tüm olanaklarını kullanan televizyon ve sinema, geleceğe yönelik kurgularda oldukça fantastik öğeler kullanıp aynı zamanda gerçekçi bir görünüm oluşturabilir ve inandırıcı olabilirler. Sahne, bu iki gösteri aracının potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda olağanüstü olayların gösterildiği, evrenin bilinen tüm boyutlarının sergilendiği ve teknolojik özelliklerin çoğunun kullanılabileceği en ideal ortam değildir. Sinema ve televizyonda kullanılan “animasyon, benzetim, çeşitli görsel hileler, yanıltıcı bir zaman duygusu, yer değişikliği, boyut farklılıkları, eşzamanlılık, insan ve nesnelerin dinamikleri” gibi teknik özellikler tiyatronun sunabileceklerinin ötesindedir (Klaić 47). Belirtilen araçlar eyleme fiziksel bir nitelik ve inandırıcılık kazandırır. İnsanlar arası etkileşimin en önemli araçlarından biri olarak tiyatro, teknolojik gelişmeleri sahnesine diğer türler kadar detaylandırarak taşıyaması da geleceğe yönelik varsayımlarında bireysel ve toplumsal yaşamı, insanların birbirleriyle etkileşimlerini ve çevresel koşulları farklı boyutlarda ele alabilir.

Geleceği kurgulayan tiyatro oyunları aslen hayal gücünün, tasarımın ve iyiyi istemenin ifade edilmesidir. Gelecek vizyonları, “gerçekleşen (şimdi), henüz

gerçekleştirilmemiş ya da asla gerçekleştirilmeyecek olasılıklar (gelecek) arasında köprü kurar. Bu iki zaman dilimi arasındaki düşünce akışı, mevcut koşullara eleştiride bulunmak için geleceği faydalı bir alan haline getirir” (Biber Vangölü “Visions of Future” 2). Oyun yazarı, eserinde geleceği tasarlarken içinde bulunulan koşulların sorgulanmasını amaçlar. Yazar, bu amaca ulaşabilmek için eserinde belirlediği zaman dilimini, tiyatro sahnesine uyarlanabilecek ve seyirci tarafından anlaşılabilir şekilde kavramsallaştırır. Bunu yaparken geleceğe dönük görüşleri dikkate alması ve gerçekleşmesi mümkün görünen alternatif durumlar üretmesi gerekir (Klaić 48). Gelecek tasarımlarını gerçeğe yakın yansıtmak ve inandırıcı kılmak için günümüz koşulları ve gelişmelerini esas alır.

Distopik tiyatro oyununda olayların kurgulandığı zaman dilimi çeşitli yöntemlerle sunulabilir. Bunlardan biri, olayların gerçekleştiği tarihin oyunun başlangıcında belirtilmesidir. Bununla birlikte yazar, eserin öngörülü bir bakış açısıyla yazıldığını açıkça ifade etmeyebilir. Tarihin doğrudan belirtilmediği oyunlarda tahmine dayalı bakış açıları oluşturmak mevcut toplumdaki tutumlardan, davranışlardan, rutinlerden; bilimsel, teknolojik ve çevresel olgulardan farklı bir boyutta olan gelişmeleri yansıtmakla mümkündür (Klaić 49). Gösterilen bu yeni durumun şimdiden ve geçmişten farklı olduğunu kavrayan seyirci, oyunun gelecek zamanı kurguladığını keşfedecektir.

Geleceğe yönelik belirsizlikleri ele alıp insanın henüz deneyimlemediği dünyayı tasvir eden distopik tiyatro, aynı zamanda fantastik edebiyatın bir dalı, bir fikir tiyatrosu, bir entelektüel söylem biçimi ve şiirsel bir vizyondur (Fraser 283-284). Distopik tiyatro bu yönleriyle, yaşanması olası kötümser bir geleceği tasavvur etme ve bu korkutucu vizyonu dramatik bir forma dönüştürme çabasının ötesindedir. Çeşitli ideolojileri ve bu ideolojilerin hizmetinde olan toplumsal koşulları eleştiren distopik tiyatro, toplum genelinde var olan gelecek öngörülerıyla kurgusal bir bağlantı oluşturarak geleceğe yönelik beklentilerin yeniden değerlendirilmesini teşvik eder. Oyunda sunulan distopik olasılıklar, şaşkınlık yaratıp korku uyandırdığı için geleceğin yeniden ve özgün bir şekilde hayal edilmesini mümkün kılar (Klaić 71). Karşı karşıya kaldığı bu korkutucu vizyonlar, seyircinin mevcut durumlara daha eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmasını sağlar.

Distopik tiyatro oyunları, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren sahnelenmeye başlanmıştır. Bu dönemdeki tıbbi gelişmeler ve sağlık hizmetlerindeki iyileşmeler sonucunda yenidoğan ölümleri azalmış ve nüfus artmıştır. Buna koşut olarak insanların yaşam süreleri distopik tiyatroda ele alınan konulardan olmuştur. Bu temayı işleyen distopik eserlerde uzun ömürlülük, ulaşılmaz bir ömür süresini istemenin olumsuz sonuçlarına vurgu yapılarak (Klíma 106) sunulmuş ve bunun insanlık için bir yük olduğu belirtilmiştir.¹⁷ Ölüm tarihinin bilinmesi kontrol altında tutulan bireylerin davranışlarıyla ilişkilendirilerek işlenmiştir.¹⁸ Bunlara ek olarak yaşam süresi, genellikle mitlerde ve halk hikâyelerinde karşılaşılan gençleşme arzusu ile bağdaştırılarak sunulmuştur. İnsanın biyolojik yapısının, çeşitli ideolojiler doğrultusunda otorite tarafından dönüştürülmesinin ve doğal olanı değiştirme girişimlerinin insan ve toplum üzerindeki etkileri yansıtılmıştır.¹⁹

Teknolojinin hızla gelişmesinin olası yıkıcı sonuçları ve bilimsel keşiflerin kötüye kullanımıyla birlikte bilimin bir tehdit olarak algılanışı, tiyatro oyunlarında sıklıkla işlenen distopik bilim kurgu temalarından olmuştur. Bunun en önemli örneklerden biri ise Stanislaw Ignacy Witkiewicz tarafından yazılan *Gyubal Wahazar* (*Gyubal Wahazar*, 1921) adlı oyundur. Eserde korku mekanizması olan totaliter yönetim, tüm toplumsal kurum ve süreçleri, bireylerin zihinlerini, bedenlerini ve genetik kodlarını kontrol altında tutar (Gerould 149-150). Böylece biyolojik kimliği ele geçirilen insan, güçsüzleştirilir ve değersizleştirilir. Genetik mühendisliği çağının başlangıcından on yıllar önce yansıtılan bu korkutucu beklentiler şiddet kavramının kapsamını, fiziksel işkence ve ideolojik manipülasyondan beden ve ruhun kimyasal değişimlerine, bireylerin cinsiyeti ve bireysel özelliklerinin dönüştürülmesine kadar genişletir. Dolayısıyla distopik bilim kurgu eserlerindeki totaliter mekanizmaların yetki ve etki alanları, bilimsel gelişmelerin politik amaçlar doğrultusunda kullanılmasıyla genişler.

İnsanın biyolojik yapısına ve doğal düzenine müdahale etme düşüncesi korkutucu gelecek senaryolarının odağı olmuştur. Bu vizyonlarda bilimsel ve teknolojik gelişmeler, insanı bir denek olarak kullanan müdahaleci sistemlerin baskı ve kontrol mekanizmaları halini almıştır. İnsanın biyolojik kimliğine müdahale edilmesini ve bu

¹⁷ Bkz., Karel Kapek, *Makropulos Olayı* (*The Makropulos Affair*, 1922).

¹⁸ Bkz., Elias Canetti, *Numaralanmış* (*The Numbered*, 1964).

¹⁹ Bkz., Sam Shepards, *Görünmeyen Eller* (*Unseen Hands*, 1969).

endişe verici olasılıkların tiyatro vasıtasıyla gündeme getirilmesini Klaić şu şekilde yorumlar:

Uzun ömürlülük, önceden belirlenmiş bir yaşam süresi, gençleşme, çift cinsiyetlilik, cinsiyetsizlik ve cinsiyet değişimi gibi yeni paradigmlar, üstesinden gelinmek ya da bir amaca hizmet etmek gayesiyle gösterilir. Yazarların amaçları bizi heyecanlandırmak, dehşete düşürmek, eğlendirmek, olanaksız olanı düşünmeye zorlamak ya da insanın varoluşunun olağan ve alışılmış özelliklerine yeni bir bakış açısıyla bakmamızı sağlamaktır. Oyunun sonucu ne olursa olsun... insanların biyolojik işlevlerine, biyokimyasal özlerine, genetik yapılarına, cinsel kimliklerine ve üreme yöntemlerine müdahalede bulunma olasılığının kendisi bile yeterince rahatsızlık vericidir. Günümüz, bazı oyunların yazıldığı onlarca yıl öncesine göre daha da tedirgin edicidir çünkü birçok tuhaf imgelem henüz denenmemiş olsa da belirgin bir olasılık haline gelmiştir. (Klaić 79)

Belirtildiği gibi distopik bilim kurgu oyunlarında insanlık dışı ve istenmeyen koşullarda yaşamak zorunda kalan bireylerden söz edilirken aslında dönemin toplumsal, politik ve teknolojik koşulları ileri bir tarihe taşınarak eleştirilir ve daha kötüsünün uzak olmadığı mesajı verilir. Böylece insan bedeni ve fizyolojisini değiştirme girişimleri kurgulanırken bugünden hareketle gelecek konusundaki endişeler dile getirilir. Bu endişeler korkutucu ve bunaltıcı kurgularla seyirciye yansıtılır. Çünkü yaşanması mümkün olan en kötü senaryo ancak karamsar bir bakış açısıyla ve ürkütücü projeksiyonlarla sunulabilir. Bu vizyonlarla seyirci, yaşamak istemediği ama kaçınmanın da mümkün olmadığı bir tecrübeyle karşı karşıya getirilir. Sonun henüz gelmediğini ve bir yolculukta olduğumuzu hatırlatan bu oyunlar bir yakınmadır. Hitap ettiği kitlenin aktif katılımını talep ederek dayatılmış, kurumsallaşmış bir gelecek kanısının egemenliğine meydan okur ve arzu edilen gelecekleri kavramsallaştırmaya zemin hazırlar.

Teknolojinin bir ilerleme aracı olmasının yanında yıkıcı bir güç olarak ortaya çıkışını ele alan distopik bilim kurgu oyunlarından biri Karel Čapek'in savaş sonrası dönemde yazdığı ilk oyunu olan *Rossum'un Evrensel Robotları* (R.U.R., 1921)'dir. Robot kelimesini uluslararası yüksek teknoloji terminolojisine kazandıran²⁰ Čapek, oyununda büyük bir küresel savaşta sibernetik organizmalar tarafından insanlığın yok edilmesini endüstriyel ve politik düzlemde yansıtmaktadır. Teknolojinin insan

²⁰ Robot kelimesi Oxford sözlüklerinde “karmaşık bir dizi görevi otomatik olarak gerçekleştirebilen bir makine” ve “(özellikle hikâyelerde) insan gibi görünmek için yapılmış ve bir insanın yapabileceği bazı şeyleri yapabilen bir makine” olarak tanımlanmıştır (Hornby 1316). Bu tanımların hiçbirisi Rossum'un Robotları için geçerli değildir. Çünkü Rossum, Baron Frankenstein gibi yapay insan yaratmanın sırrını keşfetmiştir (Tourrette, 51). Robot kelimesini üreten ise Karel Čapek'in ünlü bir ressam, grafik sanatçısı, yazar ve şair olan kardeşi Josef Čapektir (Ort 211). Robot kelimesi etimolojik olarak ise yönetsel iş gücü anlamına gelen Slav *robota* kelimesinden türetilmiştir (Kyriakopoulos ve Loizou 103).

kontrolünden çıkıp onun aleyhine dönüşünü yansıtan oyunda robotların üretimde insanın yerini almasına bundan kazanç sağlamayı amaçlayan sanayiciler sebep olur. İnsan gücüne ihtiyaç duyulmayan bu distopik düzende “Tüm dünyanın robotları! Rossum’un Evrensel Robotları’ndaki ilk birlik olan bizler, insanın düşmanımız ve evrenin felaketi olduğunu ilan ediyoruz.” (Čapek 47) sözleriyle başkaldıran robotlar, yükselen endüstriyel işçi sınıfı olarak betimlenir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde “oyun, aslında aşırı üretimin, krizi hızlandırdığı kapitalist açgözlülüğe bir saldırıdır” (Billington). Yüksek kâr etme amacı güden insanın dürtüleri, davranış tarzı ve yönelimlerinin yol açtığı kaotik düzen ve ticari sömürü oyunda hicvedilirken önüne geçilmesi gereken yönelimler olarak ele alınır.

Bir refah kaynağı olarak algılanan teknolojinin; tekrar eden felaketlerin, sömürülerin, savaşın ve bu etkenlerden kaynaklanan acının sebebi olarak görüldüğü bir başka önemli distopik bilim kurgu oyun örneği, Georg Kaiser tarafından yazılan *Mercan* (*The Coral*, 1917), *Gaz I* (*Gas I*, 1918) ve *Gaz II* (*Gas II*, 1920) oyunlarından oluşan üçlemidir. Distopik bilim kurgunun tipik örnekleri olarak *Gaz I* ve *Gaz II* yazıldıkları dönemde Avrupa’da etkin olan teknoloji ve sanayileşmenin potansiyel olumsuz sonuçlarına yönelik endişeleri dile getirirler. Zamanın ruhunu yakalayan bu oyunlar, toplumun gündemindeki konuları tartışmaya açmakla birlikte geleceğe dair gözlemleri de yansıtırlar (Booker, *Dystopian Literature*, 320). Endüstriyel tesislerin varlığına ve işleyişine odaklanan Kaiser, oyunlarında teknolojinin bağımsız bir güç olmadığını ve insan elinde şekillenerek toplumsal çatışmaları beraberinde getirdiğini yansıtır.

Yirminci yüzyılda teknolojiye yönelik tutumları şekillendiren temel gelişmelerden biri atom bombasının kullanılması olmuştur. Telafi edilemez düzeyde etkilerinin insanlık tarafından deneyimlenmesiyle atom bombası, teknolojinin tehlikeli yönlerini gözler önüne sermiştir. Hiroşima ve Nagazaki’deki yıkımlar, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin, gücü elinde bulunduran kesimin çıkarlarına nasıl hizmet ettiğinin en belirgin örneklerinden olmuştur. Etkisi uzun süre devam eden bu olay, distopik tiyatro kurgularının da odağı olmuştur. *Fizikçiler* (*The Physicists*, Friedrich Dürrenmatt, 1962) adlı distopik bilim kurgu oyununda İkinci Dünya Savaşı sonrasında bilimdeki ve nükleer teknolojiye son gelişmeler göz önünde bulundurularak bilimsel etik ve bilim insanının sorumluluğu konularına değinilmektedir. Dürrenmatt, atom çağını takip eden

soğuk savaş dönemiyle birlikte bir yandan cesur keşifçi, gelişim önderi, insanlığın iyiliği için mücadele eden bilim insanı; öte yandan deli, yıkıcı, hain ve casus olarak betimlenen fizikçileri ele aldığı oyununda bomba kullanımını delilikle bağdaştırır. Oyunda birçok rol üstlenen ve kültürel kahramana dönüşen fizikçi; bilim ve ideoloji, nesnel bilgi ve öznel ahlak, geniş kapsamlı buluş ve bu buluşun uygulanmasının insancıl gerekçeleri gibi konuları birleştiren dramatik bir karakter olarak yansıtılır (Klaić 89). Oyun, modern silah üretimi ve kullanımını bilimin ahlaki boyutu ve dünyaya karşı duyulması gereken sorumlulukla bütünleştirerek teknolojik gelişmenin geldiği noktayı mercek altına alır.

Nükleer silahların üretilmesinden ve kullanılmasından fizikçileri sorumlu tutan bir diğer distopik bilim kurgu oyunu *Dünyanın Sonu* (*The End of the World*, Arthur Kopit, 1984)'dur. Silahların kullanımını ve savaşları engellemek için silah üretimini öneren fizikçileri eleştiren Kopit, bunun ne derece mantık dışı bir uygulama olduğunu gösterme niyetindedir (Drake). İnsan doğasında var olan tehlikeli dürtülerin ve kötülük eğiliminin mantığa büründürülmesi ve teknolojinin mevcut potansiyelinin bu doğrultuda kullanılabileceği bu oyunda yansıtılır. Bomba gibi teknolojik silahlar insanı istediği güce ve hâkimiyete ulaştırırken tecrübe edildiği gibi telafisi mümkün olmayan sonuçlara yol açmaktadırlar. Eylem ve isteklerinde sınır tanımayan insan, bilim aracılığıyla elde ettiği güçle dünya için tehlike oluşturmaktadır. Bu oyunlarda, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin tüm dünya canlıları için fayda sağlayacak şekilde kullanımının formülü sunulmasa da geleceğe yönelik kaygıların dile getirildiği korkutucu senaryolar ile bilim, teknoloji, siyaset, toplum, eğitim ve sanat düzleminde çağımızın sorunları gözler önüne serilmektedir.

Giderek teknosfere (technosphere) dönüşen dünyamızda değişen çevremize uyum sağlamak için biyolojik çözümlere ihtiyaç duyduğumuzu dile getiren Edward Bond, biyolojik savunmamızın bir parçası olan saldırganlığın bu düzende harekete geçtiğini belirtir. Teknolojinin, insan doğasını değiştirmek için kullanılması gerektiğini ifade ederken değişimin ticari zorunluluklar ekseninde biçim alışından ve böylece temel sorunumuzu çözmek için gereken adımların atılmadığından yakını. “Ancak elverişsiz bir ortamda yaşayan bir tür yok olur. Bizim için son muhtemelen daha hızlı olacak çünkü ürettiğimiz saldırganlık, teknolojimiz aracılığıyla kitlesel olarak ifade edilecektir” (30) sözleriyle teknolojik gelişmelerin insan doğasının karanlık tarafı olan saldırganlığa

hizmet edeceğini vurgular. Hükümetlerin sosyalleştirilmiş ahlakı uygulamak için “uyuşturucu, seçim, şartlandırma, genetik ve benzerleri” (30) yoluyla değişen topluma uygun bireyler yetiştirmeyi tercih edeceklerini belirtir ve bunun aynı şekilde felaketlere yol açacağı konusunda uyarıda bulunur. Bu öngörülerin gerçekleşmemesi için harekete geçilmesi gerektiğini vurgulayan Bond, bu konuları Shakespeare’in *Kral Lear* (1608) trajedisini modern sahneye uyarladığı oyununda gündeme getirir. Distopik özellikler içeren *Lear* (1971) adlı oyununda Bond, Lear’ın kör edildiği sahneyi bilimsel gelişmelerin tartışıldığı bir platforma dönüştürür. Köpekler üzerinde yapılan deneylerde kullanılmak üzere özel olarak geliştirilmiş bir aparatın Lear’ın gözlerini zarar görmeden (sonrasında kullanılabilecek durumda olması için) yerlerinden çıkarmak amacıyla kullanılması ve doktorun “Bu bir işkence aleti değil, bilimsel bir alet” (99) sözleri, bilimin soğukkanlılıkla ve nesnellikle uygulanışını gösterir. Korku uyandıran bu sahne, teknolojik buluşların baskıcı siyasi rejimler tarafından ne derece kötüye kullanılabileceğinin çarpıcı bir örneğidir. *Kral Lear*’ın bu yeni varyasyonunu yorumlarken oyununda “... geleceğin nasıl olması gerektiğini söylemeye çalışmadım çünkü bu bir hata. Gelecek planınız çok katıysa, insanları buna uymaya zorlamaya başlarsınız” diyerek gelecek planına değil değişim yöntemine ihtiyacımız olduğunu belirtir (31). Böylece gelecek kaygısı taşımanın, içinde bulunulan şartları dikkatle analiz etmenin ve değişimi öngörebilmenin önemini vurgulamış olur. Siyasi zorbalıkların teknoloji kullanımıyla uygulanmasını gündeme getiren distopik bilim kurgu oyunları, bu bağlamda siyasetin de geleceğini derinlemesine inceler. Geleceğin olası siyasi niteliğini sunarken mevcut uygulamaları ve sistemleri tartışmaya açar.

İnsanın, ileri düzeyde teknolojik donanımları üretebilmesine rağmen toplumdan soyutlanma ve yabancılaşma gibi temel sorunları çözmede yetersiz kalışı, Vaclav Havel tarafından *Bildirim* (1965) adlı oyunda tartışmaya açılır. Yazar, Gross adlı karakteri aracılığıyla şu sözleri sarf eder: “Bir düşünün, aya ulaşıyoruz fakat kendimize ulaşmak bizim için giderek zorlaşıyor. Atomu parçalayabiliyoruz ama kişiliğimizin parçalanmasını engelleyemiyoruz. Kıtalar arasında mükemmel iletişim sağlıyoruz, ancak iki insan arasındaki iletişim giderek zorlaşıyor” (Havel, *The Garden Party*, 128). İnsani duygulardan yoksun, dilin iletişim aracı olarak anlamını yitirdiği bir toplumda, yazar mevcut komünist düzeni ve bilimin amacını hicveder. Havel, bu oyundaki bilim eleştirisini *Şeytan Çelmesi* (1986) adlı oyununda bilimsel gelişmelerin hizmet ettiği

amaçlara değinerek sürdürür. Bilim insanlarının bilgi edinme dürtülerini Faust mitine dayandırarak işleyen Havel, bilimin bir iktidar aracı olarak kullanılmasını eleştirir. Bilimin otorite elinde modern toplum ve dünya için en büyük tehditlerden birini oluşturması oyundaki bilim insanı Foustka tarafından şu sözlerle dile getirilir: “Kendisine karşı tehdit oluşturanları, yetkisini kendisinden almayanları ya da başka bir otoriteden beslenenleri bertaraf etmek için bilimi elverişli bir silah olarak kullanan bu hoşgörüsüz, her şeye kadir ve kendine hizmet eden gücün gururunu suçlamak istiyorum.” (Havel, *Temptation*, 42). Bu yakınma, asıl karşı çıkılanın bilimin kendisi olmadığını ortaya koymaktadır. Bilimsel ilerlemenin yönetici güç tarafından yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda kullanılması ve çeşitli ideolojiler uğruna bireylerin yok sayılması eleştirilir. Teknolojik gelişmelerin toplumsal yönlerini ele alan distopik bilim kurgu oyunları, verilen örneklerde de görüldüğü üzere insan ile bilim arasındaki çatışmaya dikkat çeker.

Tiyatrodaki distopik hayal gücü, yalnızca kasvetli bir gelecek olarak değil aynı zamanda dünyanın sonu ve insanlığın nihai kaderi ile ilgili öngörüler²¹ şeklinde kendini gösterir. İnsanın sahiplendiği ve kaynaklarını bilinçsizce tükettiği dünya, tüm canlılar için yaşanması güç koşullar oluşturmuştur. İzleyiciyi iklim değişikliği sorunuyla yüzleştiren tiyatro oyunlarından biri Caryl Churchill’in *Yok Yok Yok Yok Yeterli Oksijen Yok* (*Not Not Not Not Not Enough Oxygen*, 1971) adlı radyo oyunudur. Yazarın “tasarladığı distopik alan, insanın eylemlerinden zarar gören ve dolayısıyla insanları barındıramayan bir dünyada insan varlığını ve kimliğini sorgulayan ontolojik bir gündemi açığa çıkarır” (Biber Vangölü “Not Enough Oxygen” 202). Dünyanın mevcut koşulları doğrultusunda geleceği öngören yazar, ekolojik düzenin bozulmasında büyük etkiye sahip olan insanın; düşünmesini, kendini sorgulamasını ve bilinçlenmesini talep eder. Geline bu noktada iklim kurgusu aracılığıyla yine insanın rolüne duyulan ihtiyacı detaylandırır ve insanlık için acil olan çevresel sorunlar konusunda farkındalık oluşturur.

Eylemleri ya da planlarıyla belirli bir gelecek fikrini içeren siyaset, insanın bugünü ve geleceği üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir ve bu yönüyle distopik tiyatro

²¹ *Adem ve Havva* (*Adam and Eve*, Mikhail Bulgakov, 1931), *Yağmurdan Sonra* (*After the Rain*, John Bowen, 1966), *Yaşlı Kadın Karacaları* (*The Old Woman Broods*, Rozewics, 1968), *Doğum Oranı* (*The Birth Rate*, Tadeusz Rózewicz, 1968), *Yarın, Herhangi Bir Pencereden...* (*Tomorrow, from Any Window...*, Jean-Claude Grumbeg, 1968), *Ölülerin Salı* (*The Raft of the Dead*, Harald Müller, 1985).

vizyonlarının odağındadır. Siyaset bir bakıma geleceği hayal etme, uygulama ya da bundan kaçınma sanatıdır ve siyasi süreçler geleceğe dönük beklentileri kolaylıkla distopik tehditlere dönüştürebilir. Tiyatro, siyasetin geleceğini derinlemesine araştırır ve aynı zamanda geleceğin niteliği ve şeklini belirleyecek mevcut siyasi tercihleri tartışmaya açar (Klaić 95). Distopik bir yapı, belirli bir toplumun mevcut eğilimlerinin zamansal yer değiştirmeye başvurulup tartışılması ve geleceğe dair tahminlerde bulunulmasıyla oluşturulabilir. Siyasi zorbalıkların teknoloji vasıtasıyla uygulanmasını gündeme getiren distopik tiyatro oyunları²², siyasetin toplumsal düzlemdeki olası geleceğini de derinlemesine inceler. Öngörülen siyasi gelişmeleri betimlerken mevcut uygulamaları ve sistemleri tartışmaya açar. Yazıldığı dönemin sosyal ve politik durumunu yansıtan *Mahagonny Şehri'nin Yükselişi ve Düşüşü* (1930) adlı oyunda Brecht, çağdaş Almanya'nın ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlarını tartışmaya açar. Oyundaki kurgu, burjuva toplumuna yönelik eleştirinin ve sorgulamanın gerçekleştirilmesine hizmet eder. Brecht'in bir diğer oyunu *Yuvarlak Kafalar Sivri Kafalar* (1936) ise distopik bir ülkedeki siyasi ve ekonomik kargaşanın anlatımıdır ve Hitler'in Almanya'da iktidara yükselişine doğrudan bir tepki niteliğindedir. Booker'a göre Brecht'in, oyununda Nazi Almanya'sını kapitalizmin abartılı bir şekli olarak tasvir etmesi ve bir bütün olarak kapitalizmin gerçek doğasını ortaya koyma girişimi örnek niteliğinde bir distopya stratejisidir (*Dystopian Literature*, 305-306). Çağdaş siyaseti ve Hitler'in ideolojisini tahminler doğrultusunda ele alan oyun, öngörüye dayanan kurgusunda gerçekleri dolaylı olarak anlatır ve siyasi despotluğun sınırlarını ve gelmekte olduğu noktayı tartışır.

Toplumsal ve siyasi düzenden memnun olmayan yazarlar, gözlemledikleri sorunları kurguları aracılığıyla yansıtır. Topluma dışarıdan bakma imkânı sunan distopik tiyatro oyunlarındaki öngörüler, kimi zaman gerçeklikten uzak görünebilirler; fakat kaçınılmaz değillerdir. Bu öngörüler, önlenebilen ya da farklı bir boyutta seyretmeleri sağlanabilen durumlardır. Yazarlar, sistemde var olan aksaklıkları çağdaş dünyanın gelecekteki olası formuna dayanarak üstü kapalı bir biçimde dile getirirken bir sorgulama ortaya koymayı amaçlarlar. İnsanın evrensel sorunlarını ve bunalımını yansıtırken eleştirel çerçeve dâhilinde hareket ederek mevcut toplumsal düzeni

²² *Marat/Sade* (Marat/Sade, Peter Weiss, 1964), *Ada* (Island, Athol Fugard, 1973), *Churchill Oyunu* (The Churchill Play, Howard Brenton, 1974), *Aramızdaki İyi* (That Good Between Us, Howard Baker, 1977).

tartışmaya açarlar. Teknolojinin amacını aşan kullanımına, siyasi despotluğa, özgürlüklerin kısıtlanmasına, bireyselliğin yok sayılmasına, toplumdan soyutlanan insana, ekonomik bunalıma, ekolojik sömürüye ve en nihayetinde insana dönük çağdaş korkuları canlandıran distopik tiyatro oyunları, bugüne yeni bir bakış açısı kazandırmak ve bugünü gözden geçirmek için fırsatlar sunarlar. Böylece distopik tiyatro, tehlikeli yönelimlere ve uygulamalara işaret ederek insan hayatına müdahil olur ve gerçek hayatta karşılaşılabilecek distopyalara karşı bireyleri uyarır ve eğitir. Alternatif gelecek biçimleri sunan distopik tiyatro oyunları, rasyonel ve kolektif çözümlerin tasavvurunu teşvik ederek uzun vadeli bir görüş kazanmanın önemine vurgu yapar. Bu bağlamda distopik tür, zamanın ruhunu yakalar ve gün geçtikçe önem kazanmaya devam eder. Ele alınan konular bu çalışmada örneklendiği üzere distopya türünün zamanımıza hitap edişini gösterir niteliktedir. Bu eserler, yakın geleceğe yönelik tehlikeleri ciddiye alıp çözüm üretme çabasına girişmenin bir yolu olarak görülmelidir.

İKİNCİ BÖLÜM

UYGULAMALI ETİK

2.1. UYGULAMALI ETİK VE KAPSAMI

Yirminci yüzyıldaki bir ahlak felsefesi gözlemcisi için geçmiş yılların en çarpıcı gelişmesi, konuyla ilgili teorik anlayışımızda herhangi bir ilerleme kaydetmek olmayacaktı. Bu gelişme ne de doğru ve yanlış hakkında herhangi bir özel fikrin kabulü anlamına gelecekti. Geçmiş yılların en çarpıcı gelişmesi daha ziyade konunun bir bütün halinde *uygulamalı etik* adı altında yeniden canlanması olacaktı.

Peter Singer, *Applied Ethics*

Ahlak; bireyler arası ilişkileri, toplumsal sorumlulukları, kuralları ve değerleri düzenleyen ve sürdüren temel yapıdır. Bu yapının düşünsel aşaması ve felsefenin en temel alt dallarından biri olan etik, yerel olan ahlakın evrensel boyuttaki formudur. Kuramsal bir olgu olarak etik, “olması ya da olmaması gerekenleri” belirler; geçmişe, günümüze ve geleceğe yönelik düşünce ve davranışlarda bir rehber görevi görür (Pieper 21). Sokrates’in kurucusu olarak kabul edildiği etik ya da ahlak felsefesi, milattan önce beşinci yüzyıldan itibaren teorik bir yapı sergilemiştir. Filozoflar, etik ya da ahlak felsefesi alanında insanın hayatındaki amaçları, değerleri, yerine getirmesi gereken ödev ve sorumlulukları gösteren normatif teoriler geliştirmişlerdir (Cevizci 18). Yirminci yüzyılın son çeyreğinde ise bilim ve teknolojinin ilerlemesi, toplumsal hareketler, küresel boyutta etki gösteren dünya savaşları sonucunda teorik bir karaktere sahip olan etik, uygulamalı etiğe dönüşmüştür (LaFollette 2). Uygulamalı etiğin ortaya çıkışını “yeniden canlanma” olarak ifade eden Singer, terimi bilinçli olarak kullandığını söyler. Bunun sebebi olarak da Platon’dan bugüne ahlak felsefesi filozoflarının, Ortaçağ skolastiklerinin, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl düşünürlerinin bugün olduğu gibi uygulamalı etik alanında çalıştıkları gerçeğini gösterir (1). Bir kuram olarak ise uygulamalı etik yirminci yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkar. İki dünya savaşının yarattığı büyük yıkımlar, kitle imha silahlarının kullanılması ve sanayileşme ile birlikte oluşan güçlü endüstrilerin iş yaşamını karmaşık hale getirmesi ve sağlık alanındaki

gelişmeler sonucunda soyut felsefi değerlendirmelerin somut vakalara aktarılması gereği görülmüş ve ahlak felsefesi hayatın pratiğine dâhil olmuştur.

Küresel koşulların etkisiyle kapsam ve anlam olarak son yıllarda oldukça genişleyen uygulamalı etiğin bir alan olarak varlık göstermesiyle bu alana yönelik ilgi de artmıştır. 1967 yılında yayımlanan *Felsefe Ansiklopedisi*'nde uygulamalı etik ile ilgili herhangi bir bölümün bulunmadığını belirten Morscher ve diğerleri, sonrasında bu alanın felsefenin en yoğun çalışılan ve takip edilen dallarından biri olarak gelişme gösterdiğini ifade ederler. İlk anahtar sözcükleri 1974 yılında 'Tıp Etiği', 1977 yılında da 'Biyoetik' olan uygulamalı etik, pratik felsefe içinde belirleyici bir rol kazanmıştır (xviii). Uygulamalı etik günümüzde tıp, çevre, bilim ve teknoloji, mühendislik, politika, hukuk, ekonomi ve meslek grupları gibi çok sayıda alana nüfuz etmiştir. Kuramsallaşmasından bugüne uygulamalı etikte alt disiplinler ortaya çıkmış, sezginin rolü azalmış, deneyime ve gözleme dayalı verilere olan ilgi artmış ve etik kuramlaştırma ile pratik etik tartışması arasında daha sağlam bir ilişki kurulmuştur (LaFollette 2). Belirtilen bu gelişmeler, hem bir alan olarak uygulamalı etiğin kapsamını ve doğasını anlamak hem de uygulamalı etik bilimcilerin problemlere yaklaşım tarzlarını ve görevlerinin neler olduğunu kavramak adına önem taşımaktadır.

Uygulamalı etik, en yalın tanımlamasıyla etiğin uygulanmasıdır. Daha kuramsal bir ifadeyle "bir teori ya da teorik girişim anlamında kuralcı veya normatif etiğin" (Morscher ve diğerleri ix) pratiğidir. Somut bir vakayla ilgilenirken ya da ahlaki bir sorunu çözerken herhangi bir etik teori ya da ilke kullanılırsa etik uygulanmış olur. Eşitlik, adalet ve sivil itaatsizlik gibi kavramları gündeme getiren yirminci yüzyıldaki siyasi ve toplumsal hareketler sonucunda kuramlaşan uygulamalı etik, ahlak kavramını içeren somut durumlara uygulanır. Şimdiki veya geçmiş olayları içeren fiili durumlar ya da gelecekteki olası durumlarda ahlaki sonuçları dikkate almak uygulamalı etiğin alanına girer. Uygulamalı etikte, ahlaki çatışmaların var olabileceği ve bir karara varma gerekliliğinin olduğu somut (gerçek veya olası) durumlara ahlaki ilkeler uygulanır. Gerçek problemler hakkında ahlaki karar verme yönünde rehberlik eder ve ahlaki sorunları çözmeye yönelik çalışmaların çoğu, durumların yorumlanması ve karşılaştırılması düzeyinde gerçekleşir. Uygulamalı etik, oluşturduğu bilinçle insanı hem bireysel problemler hem de toplumsal sorunlar üzerine düşünmeye yönlendirir. İnsan, kendi yaşamını ahlaki çerçevede yönlendirirken nasıl bir toplum ve nasıl bir

dünyada yaşamalıyım sorusunu sorar. Böylece bireysel düzeyde başlayan ahlak ve etik ilkelere göre yaşama; toplumsal hayata, dünyadaki diğer canlılara ve doğaya karşı sorumluluklara doğru genişletilmiş olur.

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonucunda dünya ve toplumlar değişmekte ve gelişmektedir. Yaşanan gelişmeler ile birlikte yeni ve karmaşık sorunlar ortaya çıkmaktadır. Uygulamalı etik alanında yapılan çalışmalar, karşılaşılan bu sorunların anlaşılması ve çözümlenmesi noktasında farklı bakış açıları sunmaktadır. İlerlemenin bir öncülü olarak görülen endüstriyel ve teknolojik süreçler, küresel bir krize yol açmıştır. Gelecek nesillere karşı sorumluluğumuzun sorgulanması, insan dışındaki canlıları konumlandığımız düzey ve onlarla olan ilişkimiz, insanın doğadaki yeri ve doğanın yaşamın vazgeçilmez bir parçası olduğu gerçeği ile çevre ile ilgili değer ve ilkelerin oluşturulma ihtiyacı çevre etiğinin varoluş sürecini başlatmıştır. Diğer taraftan iş alanındaki mevcut geleneksel sistemler, uygulamalar ve görüşler, modern sistemin ürettiği karmaşık yapı için yetersiz görülmüştür. Ahlaki ikilemler büyüdükçe ilerleme umudu ahlak felsefesine ve temel etik teorilerine yönelmiştir:

Benzeri görülmemiş bir tarihsel dönemde yaşıyoruz. Geçtiğimiz birkaç on yıl içinde insanlığın eylemleri, sadece gerçekleşebilecek ya da gerçekleşmeyecek nükleer felaketler yoluyla değil aynı zamanda hâlihazırda küresel ekolojide meydana gelen değişiklikler yoluyla sürmekte olduğumuz yaşam için ilk kez bir tehdit hâline geldi. Daha önce, gezegendeki yaşamın devamı cevaplanmış bir soru olarak kabul ediliyordu. O hâlde post-rasyonel, post-modern, post-temelci, post-yapısalcı olan bir çağda yaşadığımızın söylenmesine şaşırılmamalı. Eğer herhangi bir olgu yeni bir çağın başlangıcına ve bir post-duruma işaret ediyorsa, o da şudur: insanlığın -yeni elde ettiği- kendi varlığını etkin bir şekilde yok etme yeteneği. Dünya post-ölümsüz hâle geldi ve bu gezegendeki yaşamın zorunlu olarak ölümlü olması anlamında değil, ölümsüzlüğünün artık hiçbir güvencesi olmaması anlamında bir post-ölümsüzlük. Hayatın, kendi eylemlerimize bağlı olduğu risk altındaki bir dünyada yaşıyoruz. (Kettner 12)

1993 yılında yayımlanan *Applied Ethics: A Reader* başlıklı kitapta içinde bulunan durumu yukarıdaki cümlelerle ifade eden Kettner, bilimsel gelişme ve ilerlemeler sonucunda gelinecek noktanın insan ve dünya yaşamı için tehdit oluşturduğunu ve risk altında olduğumuzu vurgular. Günümüzdeki benzeri görülmemiş tarihsel döneme ve insanlığın karşılaştığı önemli sorunlara dikkat çeken bu metinde Kettner, önceki on yıllarda yaşanan değişikliklerin sadece nükleer felaketlerle sınırlı olmadığı aynı zamanda küresel ekolojik değişikliklerin de yaşam için bir tehdit oluşturduğunu belirtir. İnsanlık, artık kendi varlığını tehlikeye atma yeteneğine sahiptir. Bu, modern

teknolojinin ve bilimin insanlığa getirdiği güçlerin, hem olumlu hem de olumsuz sonuçlara yol açabileceği bir döneme işaret eder. Geleneksel düşünce kalıplarının ötesine geçilmiş ve yeni bir çağ başlamıştır. Geleneksel anlayışlardan ayrılan, önceki paradigmalara karşı çıkan veya onları aşan bir çağa işaret edilir. Sonuç olarak, Kettner, insanlığın yaşadığı bu dönemin, hem büyük risklerle dolu hem de insanların bu riskleri kendi eylemleriyle yönlendirebilecekleri bir dönem olduğunu vurgular. Tanımlanan bu benzersiz durumda, “nereye gidiyoruz, kim kazanır, kim kaybeder, bu istenilir mi ve ne yapılmalı gibi basit değer-rasyonel soruları ustaca ortaya koymaya, yanıtlamaya ve bunlara göre hareket etmeye” daha önce hiç bu kadar ihtiyaç duyulmamıştır (Kettner 12). Bu sorularla başa çıkma ve çözüm yolları üretme kapasitemiz ise yetersizdir.

Toplumsal hayattaki değişimlerle birlikte ahlak değerleri de değişir. Bu bağlantı, toplumsal hayatın ahlaktan bağımsız olmadığını göstermektedir. İkisi arasında “dışsal, olumsal, rastlantısal bir bağ yoktur... Ahlak kavramları, toplumsal hayat formları içerisinde cisimleştirilirler ve toplumsal hayat formlarının resmen kurucusudurlar” (MacIntyre 21). Uygulamalı etiğin kabul edilebilir ahlaki ilkeleri içermesi, ahlaki bir düzen ve sistem arayışında olması ve etik kurallar üzerine kurulu sistemleri önermesi bir dayatma içermemektedir. Bu durum, uygulamalı etiğin yaptırım zorunlu kılan ahlaki bir bildiri ya da etik bir teori propagandası olmadığını gösterir. Uygulamalı etik bilimci de ahlaki kuralların oluşturduğu sistemi dayatma eyleminde bulunmamalıdır. Kabul edilebilir ilkeler arayışında olan insanlara yardım etmek, ahlaki kurallar çerçevesinde belirsizlikleri açığa çıkarmak, sorulara cevap vermek ve tavsiyelerde bulunmakla yetinmelidir (Morscher ve diğerleri ix). İnsanların asıl ihtiyaç duydukları, hazır çözümlemeler değil etik değerler doğrultusunda oluşturulmuş ahlaki yolları bulmalarını sağlayan davranış ve uygulamaları içselleştirmelerine yardımcı olunmasıdır.

Teknolojinin ve ekonominin insan hayatı üzerindeki etkisinin artmasıyla etik, yaşamın “tek yönlü kaygılarla rasyonalize edilmesine yönelmiş bir yarar hesapçılığının yıkıcı etki ve sonuçlarını eleştirel bir aynadan yansıtan önemli bir uyarıcı görevi yüklenmiştir” (Pieper 11). Bu noktada, eylemlerimizi gerçekleştirirken dikkat etmemiz gereken hususlarda ve ne yapmamız gerektiğine karar vermede ahlak felsefesi filozofları ile uygulamalı etik bilimcilerin yol gösterici olmalarını beklemenin doğru olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Onların erdem savunucuları gibi hareket etmeleri, akıl dışı ve haddi aşmak olarak nitelendirilir (Ayer 246). Uygulamalı etik

bilimcinin hazır formüller sunarak küresel sorunlara çözümler üretmesi onun profesyonel işinin bir parçası değildir (Broad 244). Genel konularda sahip oldukları neyin doğru ya da yanlış olduğu bilgisi toplumun üyeleri tarafından da bilinmektedir. Bu bağlamda uygulamalı etik bilimcinin, çıkarlardan soyutlanmış, ahlaki temele alan ve muhtemel durumları içeren örnekler sunarak bireylerin düşüncelerini sağladıkları söylenebilir.

Aristoteles'e göre "tüm sanatların, araştırmaların, eylemlerin ve tercihlerin" iyiye ulaşmayı amaçlaması gerekir (21). Ahlaki ilkeler toplumsal iyinin temelini oluşturur ve etik de iyi niyet koşuluna dayanır. Değer-rasyonel²³ düşünceden yoksunluğun ve bu doğrultuda hareket etmemenin bireylerin, toplulukların ve toplumların sosyal ve fiziksel varlığına zarar vereceğini belirten Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinde entelektüel erdemlerin sosyal rolünü tartışır ve "episteme (bilimsel bilgi), techne (zanaat, sanat) ve phronesis (akıl)" olarak adlandırılan üç erdeme vurgu yapar. Kettner, günümüzde episteme ve techne terimlerinin epistemoloji, epistemik, teknoloji ve teknik gibi kelimelerde var olduğunu, phronesis'in ise modern karşılığının bulunmadığını belirtir. Bilimsel akılcılığın merkezi olan erdemlerin hem sözcük hem de eylem olarak hâlâ var olduğunu fakat değer rasyonalitesi ve praxis (uygulama) ile ilgili erdemın kaybolduğunu vurgular (Kettner 12-13). İyi işleyen bir toplumun bilim, sanat ve etikteki üç entelektüel erdemın güçlü işleyişine bağlı olduğunu ifade eden Aristoteles'e göre en önemli erdem phronesis'tir çünkü phronesis'e²⁴ sahip olmak diğer tüm entelektüel erdemleri de beraberinde getirecektir. Phronesis'i temeline alan uygulamalı etik, günümüzdeki pratik araştırmalarda yöntem-bilimsel bir kılavuz görevi görür ve belirli özelliklere odaklanır. Bunlar; değerler (bireylerin, toplulukların ve toplumların değer-

²³ Değer-rasyonel (wertrational - value rational) kavramı, Max Weber tarafından geliştirilmiştir. Max Weber, sosyal eylemleri anlamaya ve açıklamaya çalışırken bireylerin eylemlerini yönlendiren temel motivasyonları anlamak amacıyla farklı türdeki 'ahlaki' ve 'rasyonel' eylemler arasında bir ayrım yapmıştır. Değer-rasyonel, bireylerin değerlerine dayalı olarak hareket etmelerini ifade eder. Bu tür bir eylem, bireyin belirli bir değeri gerçekleştirmeye odaklandığı ve bu değerin kişisel, ahlaki veya dini bir öneme sahip olduğu durumları kapsar; bireyin belirli bir değeri koruma veya gerçekleştirme amacını taşır ve bu değerler genellikle toplumsal normlardan, kültürel inançlardan veya kişisel etik kurallardan türemiş olabilir. Genellikle felsefi ve sosyal bilimler bağlamında kullanılan bu kavram, çeşitli dünya görüşleri, kültürel bağlamlar veya etik sistemlerle ilişkilendirilebilir. İnsan davranışının anlaşılmasında ve toplumsal konularda daha kapsamlı bir perspektif sunmak amacıyla kullanılan bir kavramdır.

²⁴ Phronesis, uygulamanın temelini oluşturan bilgi ve akıl yürütme türüdür. İngilizcede phronesis terimini karşılayan tek bir kelime bulunmadığını belirten Çebi, kelimenin "reasonableness (makuliyet), practical wisdom (pratik bilgelik), prudence (sağduyu, temkinlilik), discernment (fark etme, idrak) veya judgement (yargılama)" (HFS 28) olarak çevrilebileceğini vurgular.

rasyonel eylemde bulunabilme kapasitesini artırarak araçsal akılcılığı dengede tutmak), güç (mevcut güç ilişkileri değiştirilebilir mi ya da uygulanan etik ne tür iktidar ilişkilerinin bir parçasıdır gibi sorular sormak), yakınlık (çalışılan vakaya yakından bakmak ve araştırmaları ilgili bağlama yerleştirmek), ayrıntılar (küçük soruların genellikle büyük yanıtlar doğurması ve ayrıntıların genellikle metaforları ortaya çıkarması), uygulamalar (araştırmanın, eyleme ve pratik bilgiye odaklanması), somut vakalar (olaylara ve örneklerle odaklanma), bağlam (uygun bağlama odaklanma), nasıl soruları (araştırmanın çıkış noktasında neden yerine nasıl sorularının olması), anlatı/tarih (belirli kişiler ve olayların geçtiği bir tarih anlatısı), aktör/yapı ve diyalog (diyalog yoluyla pratiğe katkıda bulunma) gibi özelliklerdir (Kettner 20-22). Bu bağlamda uygulamalı etikte, karşılaşılan sorunları netleştirmek ve çözüme ulaşamama ihtimali olsa da neler yapılabileceğini detaylarıyla göstermek temel amaçlardandır.

Günümüzde uygulamalı etik bilimciler, tartıştıkları ve inceledikleri etik konularda hukuki, siyasi, sosyolojik ve ekonomik bağlamdaki deneyimsel detayları göz önünde bulundururlar. Böylece felsefi tartışmalar, uygulamalı etiğin ilk zamanlarından farklı olarak bu ayrıntılar doğrultusunda şekillenir (Glover 6). Bu deneysel ayrıntılar, uygulamalı etikte bireysel davranışların ve kurumsal yapıların faaliyetlerinin etik uygunluğunun yorumlanmasında ve ahlaki teorinin davranış ya da kurumla ilgisinin belirlenmesinde etkindir. İnsan yaşamının sonu hakkında hangi koşullarda kararlar alındığı anlaşılmazsa doktor destekli intiharın neden tercih edildiği ya da bundan duyulan rahatsızlık tam olarak kavranamaz. İnsanların yoksullaştığı ve aç kaldığı koşullar üzerine düşünülmedikçe bu yoksullaşmaya neden olabilecek veya onu önleyebilecek bireysel, siyasi ve ekonomik etkenlerin nasıl değerlendirileceği bilinemez. Sistemik ayrımcılığın doğası ve uzun vadeli etkileri kavranmadıkça olumlu eylem için ciddi görüşler ve savunmalar geliştirilemez (LaFollatte 2). Bu sebeple ahlaki problemlerin ya da tartışmalı konuların çok boyutlu olarak ele alınıp incelenmesi gerekmektedir. Etik teoriler ışığında pratiği anlamaya yönelik bir çaba olarak uygulamalı etik, felsefi analizler doğrultusunda rehber görevi görür.

Uygulamalı etik, genel olarak meslek etiği ve problem etiği olmak üzere iki ana unsur ya da bölümden oluşur (Beauchamp 3). Uygulamalı etiğin alanları da belirtilen iki ana unsur etrafında şekillenir. Örnek vermek gerekirse, eğitim etiğinde eğitim alanında faaliyet gösteren kişi ve kuruluşların uygulamak zorunda oldukları ilke ve kurallar

meslek etiğini; “eğitimin amaçları ve temellendirilmesiyle, çocukların haklarıyla, cezanın bir eğitim aracı olup olamayacağıyla, eğitilenlere hangi ahlaki değerlerin aktarılacağıyla ilgili” etik problemler problem etiğini oluşturur (Cevizci 24-25). Sorunları genel boyutlarıyla değerlendirip bireyler için görünür ve kavranabilir duruma getiren uygulamalı etikte problemlerin detaylı tartışılması gerektiğine vurgu yapılır.

Uygulamalı etiğe dâhil edilen tüm konuların temelinde adalet, hak, fayda, erdem ve toplumla ilgili sorular vardır. Hak ve adalet gibi teorik kavramlar, soyutlamalar olarak görülemeyeceği ve uygulamalı etik geleneksel ahlaki kökenlerinden koparılamayacağı için uygulama teriminin gereksiz olduğu da tartışılmaktadır. Bununla birlikte uygulamalı etiğin bağlama ve ayrıntılara daha fazla dikkat etmesi ve bütünsel bir yaklaşımla etik idealleri bir insan doğası ve ihtiyaçları ile ilişkilendirme eğilimi gibi pratikte onu etikten ayıran bazı karakteristik özelliklerin olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle uygulamalı etik bilimcileri geleneksel etik bilimcilere kıyasla kişisel ve kamusal ahlaki sorunların saptanma sürecinde psikoloji ve sosyolojinin, tarih ve kültür bilgisinin, edebi içgörülerin ve biyolojik varlıklar olarak insanları anlamının daha önemli olduğuna vurgu yaparlar (*Philosophy* 415-416). Uygulamalı ve teorik etik, yöntem farklılıklarına rağmen, aralarındaki süreklilik sebebiyle birbirlerinden ayrıştırılmamalıdır.

Uygulamalı etik, bir ikilem ve kararsızlık durumunda ya da evrensel etik bir problem karşısında tercih edilen değerlere yönelik sebepler sunar. Çözüm gerektiren sorunların genel çerçevesini etik bağlamında oluştururken ve temel dayanakları ortaya koyarken etik teorilerden faydalanır. Etik teorilerin ahlaki problemlerde tartışılmasının amacı insanların ne yapması gerektiği sorusunu irdelemektir (*Philosophy* 416-417). Bu noktada uygulamalı etik, bu genel soruyu büyük bir seçicilikle cevaplamaya çalışacağı için teorilerin tartışılması belirli problemlerin çözümüne yönelik çıkarımlarla sınırlı kalmaktadır. Ahlaki ikilemlere verilen rasyonel yanıtlar, yalnızca belirli bir entelektüel referans çerçevesi içinde anlamlıdır. Bu nedenle ahlaki bir sorunun çözülme şekli, açıkça veya dolaylı olarak başvurulmuş etik teoriye bağlıdır (MacNiven 26). Ahlaki durumlar ya da problemler konusunda varılacak yargılar için formüle edilmiş gerekçelere sahip olmak ve kabul edilebilir/görünür etik yargılara ulaşabilmek için uygulamalı etik, normatif etik teorilerden ve metaetikten yararlanır. Normatif etik terimi “vakalarla ilgili etik yargıları desteklemek için alıntılanabilecek ilkelere, kavramlara ve

konulara genel olarak atıfta bulunmak” amacıyla kullanılır (Darwall 18). Temel normatif etik teoriler; klasik teoriler başlığı altında teleolojizm, yararcılık, sözleşmecilik, deontolojizm, erdem etiği; kıta felsefesi etik teorileri başlığı altında içerikli değer etiği, ötekiyle ilişki etiği, iletişim veya söylem etiği, sorumluluk etiği, feminist etik ve postmodern etikdir. Çağdaş etik teoriler başlığı altında incelenen ve yirminci yüzyılda temelleri atılıp geliştirilen metaetik (analitik etik) ise “etik teorilerin veya ahlaki yargıların esas içeriğiyle değil onların nesnelliği ya da öznelliği gibi doğalarıyla ilgili sorularla” ilgilenir (Duignan 106). Temel konusu “iyi ve yanlış gibi ahlaki kavramlar” (D’Arms ve Jacobson 186) olan metaetik, ahlaki olgu ve kavramların anlamını dil ve ahlak ilişkisi bağlamında değerlendirir ve normatif etik tarafından ortaya konulan ahlak yargılarını yorumlarken bu yargıların içerdiği kavramların anlamını ve önemini analitik düzeyde inceler.

Bilimsel gelişmelerin yaşanılan çağda çeşitli sorunları da beraberinde getirmesiyle birlikte odağı insan ve toplumsal yaşam olan etiğin çerçevesi insan dışındaki canlıların ve doğanın temele alınmasıyla genişlemiştir. İnsan sadece kendisinden sorumlu bir varlık değildir. Tüm canlılara, çevreye ve gelecek kuşaklara karşı duyulması gereken sorumluluk, etiğin konu alanına dâhil olmuştur. Teknolojinin kullanım alanlarının ve yaşam üzerindeki etkisinin artmasıyla birlikte tıp, meslek, iletişim ve siyaset gibi alanlarda ortaya çıkan sorunlar, günümüz ve gelecek hakkında kaygıların oluşmasına sebep olmuştur. Gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan yeni problemler, bilinç ve duyarlılığın artmasıyla uygulamalı etiğin konu alanlarını oluşturmuştur. Sağlık hizmetleri, iş dünyası, meslekler ve çevre ile ilgili konularda etik anlayış oluşturmaya yönelik ilgi, yirminci yüzyılın son çeyreğinde belirgin bir şekilde artmıştır. Uygulamalı etiğe yönelik artan ilgiye yol açan temel güçler ve etkenlerin başında doğal olarak uygulamalı etiğin en eski ve en detaylı tanımlanmış bölümü olan biyomedikal etik gelir. 1960’lı ve 70’li yıllarda meydana gelen özgürlük hareketlerinin etkisinin yanında biyomedikal etik temelde yeni tıp teknolojileri ile birlikte çeşitlenen konular ve tercihlere yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Sağlık bilimlerinin geleneksel değerleri ve etik ilkelerin karşılaşılan güncel durumlarda yetersiz kalmasıyla çağdaş teknoloji ve bilimsel yeniliklerin doğurduğu sorunlara yönelik yeni yaklaşımların sergilenmesi gerekmiştir.

Yaşamın her alanında yer alan uygulamalı etiğin birçok alt başlığı mevcuttur. Bu tez çalışmasında yirmi birinci yüzyıl Britanya tiyatrosunda distopik bilim kurgu oyun

örnekleri uygulamalı etik bağlamında incelenecektir. Bu kapsamda analiz edilecek oyunlar ile ilişkili olan biyoetik, çevre etiği ve meslek etiği gibi uygulamalı etik alt disiplinlerinin detaylı açıklamalarına yer verilecektir.

2.2. UYGULAMALI ETİK DALLARI (ALT DİSİPLİNLERİ)

2.2.1. Biyoetik

1960'lı yıllardan itibaren sağlık hizmetleri, tıp ve biyomedikal bilimlerdeki etik sorunlar, yaşam ve ölüm konusundaki ikilemler, yeni bir girişime öncülük eden genetik çalışmalar ve hasta-hekim ilişkisi gibi temelinde yaşamı ve etiği barındıran konular, toplumsal farkındalık oluşturmuştur. Sağlık alanındaki devrimsel yenilikler, birçok yönden hayatı kolaylaştırırken beraberinde etik sorunları getirmiştir. Tıbbi konularda değer odaklı düşünmenin ve karar vermenin sorumluluğu, gücü elinde tutan yetkenin bu gücü kullanma alanları ve sınırlılıkları, uygulamalı etiğin bir alt dalı olan biyoetiği ortaya çıkarmıştır. Biyoetik²⁵ “yaşam bilimleri ve sağlık hizmetlerinin ahlaki vizyon, kararlar, davranış ve politikalar dâhil olmak üzere ahlaki boyutlarının disiplinler arası bir ortamda çeşitli etik metodolojileri kullanarak sistematik olarak incelenmesi” (Post XI) şeklinde tanımlanmıştır. Terim, 1970'li yılların başında “yaşamın ve insan hayatının bağlı olduğu gezegenin üretken ekolojisini sürdürme sorumluluğu” ve “şekillendirilebilir insan doğasının potansiyel dönüşümleri bakımından fen bilimlerindeki hızlı gelişmelerin gelecekteki etkileri” konularında kamusal ve mesleki alanlarda düşünmeyi teşvik etmek amacıyla biyologlar tarafından üretilmiştir (Post XI). Bilim insanları; evrimsel biyoloji, insanın çevreyi ve kendi doğasını dönüştürme yeteneği ve bunun geleceğimiz üzerindeki potansiyel etkileri, öjeni, yeni yaşam formları mühendisliği ve nüfus etiği gibi çeşitli konulara dikkat çekmeyi amaçlamışlardır. Tıp, biyoloji, ekoloji, çevre, bilim ve insan çerçevesinde gerçekleşen değişimler ve gelişmeler biyoetiğin etkinlik alanını oluşturur. Belirtilen alanlardaki sorunlara yönelik bir bilinç oluşturmak biyoetiğin temel hedeflerindendir. Biyoetik bilimcileri; biyoloji ve değerlerin birbirinden bağımsız olmadığını ve bu ilişkinin, insan ve dünyanın geleceği üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu gösterme çabasındadır.

²⁵ Biyoetik terimi ilk defa Amerikalı biyokimyacı Van Rensselaer Potter (1911-2001) tarafından “insanın hayatta kalmasına ve daha iyi bir yaşam kalitesine adanmış ve doğası gereği ya da özellikle tıbbi olması gerekmeyen yeni bir alan” anlamında kullanılmıştır (Post 281).

Yunanca bios (yaşam) ve ethics (etik) kelime köklerinden oluşan biyoetik kavramı, ilaç, hemşirelik, sağlık meslekleri, tıp ve yaşam bilimleri gibi biyolojik disiplinlerin pratiğinde ortaya çıkan etik konuların incelenmesini kapsar. Biyoetik, gerçek faaliyetler bağlamında ortaya çıkan veya ortaya çıkması beklenen etik konuların incelenmesi anlamında uygulamalı etikdir (*Applied Ethics* 267). Tıp ve sağlık hizmetleri etiği biyoetiği oluşturan önemli iki bileşendir. Bununla birlikte doğum öncesi konular (embriyo ve fetüs), üreme, genetik bilimiyle ilgili gelişmeler sonucunda ortaya çıkan alanlar, ölüm ve yaşam konuları, kaynak ayrımı (hastalar arasında seçim yapma, sağlık için kaynak paylaşımı, tedavi alma hakkı), organ bağışı, klonlama, küresel sağlık hizmetleri konuları, insan ve hayvan deneyleri, sağlık hizmetleri uygulamalarındaki etik konular (güvenilirlik, gerçeği söyleme, aydınlatılmış onam ve hasta özerkliği, hasta onayı, bakım uygulamaları etiği ve bakım uygulamalarındaki küresel yaklaşımlar) biyoetiğin uygulama alanlarıdır. Bir akademik alan, klinik tutum, kaynak ve bir dereceye kadar politika odaklı sosyal analiz biçimi olan biyoetik, son yıllarda hızla gelişmiş ve başarılı olmuş entelektüel ve sosyal bir olgudur (Battin 295). Biyoetik, sağlık ve tıp alanlarına ek olarak psikoloji, sosyoloji, hukuk, ahlaki felsefe, ekonomi ve tarih gibi akademik disiplinler çerçevesinde şekillenir.

2.2.1.1. Kürtaj

Biyoetiğin en tartışmalı²⁶ başlıklarından biri olarak kabul edilen kürtaj, antik dönemlerden itibaren toplumların gündeminde yer almıştır. Bir toplumun kürtaşı ele alma biçimi, o toplumda mevcut olan “insan yaşamının anlamı ve kutsallığı, cinsellik ve cinsiyet ilişkileri, evlilik ve ailenin rolü, insan özgürlüğünün anlamı ve bireyin hak ve sorumluluklarına dair konular gibi temelde bireyi ve toplumu ilgilendiren sorulara yaklaşımına bağlıdır” (Cahill 39). Kürtaja bakış açısı belirtildiği gibi çeşitli toplumsal yaklaşımlara göre farklılık göstermektedir. Konu ile ilgili bilimsel görüşler ise tıp alanındaki gelişmeler ışığında değişmekte ve edinilen yeni bilgiler doğrultusunda fetüsün ve annenin konumu tartışılmaktadır. Kürtaj ile ilgili “tıbbi gerçekler ve ahlaki

²⁶ Kürtaj konusunu bu derece zorlaştıran ve bir noktada fikir birliğine varılmasını engelleyen faktör, kürtajın yasak olmasını ya da olmamasını savunanların aşırı uçlardaki konumlarıdır. Kendilerini ‘yaşam yanlısı’ (pro-life) olarak tanımlayan kürtaj karşıtları, kürtaşı masum bir insanı öldürmekle eş değer görürken kendilerini ‘tercih yanlısı’ (pro-choice) olarak tanımlayan ve kürtajın yasal bir hak olduğunu savunanlar ise kişisel özgürlük ve seçme hakkına vurgu yaparlar.

değerler tarih boyunca ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiştir ve bu içinde bulunduğumuz çağ için de geçerlidir” (Rosenfield ve diğerleri 1). Kürtajın sağlık, ahlak, psikoloji ve sosyoloji bağlamında ele alınıp tartışılması ile kürtaj etiği oluşmuştur. Kürtaj etiği, genellikle “tıbbi bilginin, bir insan olarak fetüsün ahlaki durumunu açıklayıp açıklamadığı”, “kürtajın kadın için güvenli olduğunu doğrulayıp doğrulamadığı”, “özellikle kısmi doğum kürtajıyla ilgili tartışmalar ışığında erken ve geç kürtaj yapılmasına ilişkin tıbbi görüşlerin” ve “kürtaj konusunda halk sağlığı ve uluslararası bakış açılarının neler olduğu” gibi sorular çerçevesinde ele alınır (Rosenfield ve diğerleri 1-2). Fetüsün ahlaki konumu, kadının kürtaj uygulamasındaki hakları ve sağlığı, toplumsal yaklaşımlar ve inançlar, kürtaj etiğinin bağlamını oluşturur.

1967 yılına kadar İsveç ve Danimarka dışında Batı demokrasilerinin neredeyse hepsinde yasak olan kürtaj, Britanya’da genel toplum yararına yasa değişimiyle bir hak olarak kabul edilmiş ve 1973’te *Roe v. Wade* davasıyla Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi tarafından ilk altı ayda yapılmak kaydıyla anayasal bir hak olarak belirlenmiştir (Singer 191). Kürtaj etiğinde üzerinde yoğunlukla durulan konu fetüsün ahlaki statüsüdür. Bu bağlamda ‘Fetüs bir kişi midir?’ sorusu ve kişilik kavramı gündeme gelmektedir. Günlük söylemde ‘kişi’ teriminin birbirinden oldukça farklı iki kullanımı mevcuttur. Daha genel anlamda olan ilk kullanım kişinin biyolojik varlığına işaret eder ve basitçe kendi türümüze ait bireylere atıfta bulunmak için kullanılır. Bununla birlikte, kimi zaman olası dünya dışı varlıklara (tanrı, melek vb.) da kişi olarak atıfta bulunulur ya da bazı hayvanların insan sınıflandırmasına dâhil edilip edilemeyeceği üzerine de düşünülür. Bu bağlamda ‘kişi’ teriminin “belirli bir türe ait bireyler yerine bir şeyden zevk alan ya da normal yetişkin insanları karakterize eden zihinsel yaşam tipi gibi açılardan karşılaştırılabilir bireylere atıfta bulunmak” (Tooley 129) amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Kişiler ile aynı ahlaki statüye sahip olduğu düşünülen ve kürtaj etiği tartışmalarında kesinlikle dikkate alınması önerilen iki aday vardır. Bunlar, “bir kişi olmasa da kişi olabilmek için gerekli tüm pozitif özellikleri bünyesinde bulunduran potansiyel kişiler” veya “ne kişi ne de potansiyel kişi olmakla birlikte normal yetişkin üyeleri insan olan bir türe ait olan varlıklardır” (Tooley 132). Yetersiz gelişmiş beyinle doğmuş ve kalıcı bitkisel durumda olan insan bebekleri bu durumlarından dolayı potansiyel kişiler sınıfına dâhil edilmezler. Kişiliğin, döllenme ile başladığını savunanlar ‘potansiyel kişi olma’ görüşüne sahiptirler ve birkaç hücreden

oluşan erken dönemdeki embriyoyu bir kişi olarak kabul ederler. Gelişimsel görüşe göre ise fetüsün gelişimi süreklilik gösterir ve belirli bir nokta kişiliğin başlangıcı olarak gösterilemez.

Bir varlığın insan olarak tanımlanmasını sağlayan ve filozoflar tarafından neredeyse evrensel düzeyde kabul gören belirli ölçütler vardır. Bu bağlamda insan: “bilince, bilinçli arzulara, hislere, düşüncelere, öz bilince, zaman duygusuna, rasyonel müzakere yeteneğine, makul bir düzeyde değişime uğrayan karaktere” ve “tercih yapabilme, haz ve acıyı deneyimleyebilme, rasyonel düşünebilme, kendi geçmiş eylemlerini ve zihinsel durumlarını hatırlayabilme, kendisi için bir gelecek tasavvur edebilme, olası eylemler arasında seçim yaparken ahlaki düşünceleri dikkate alabilme, sosyal etkileşime girebilme ve iletişim kurabilme becerilerine” sahiptir (Tooley 133). Filozof Mary Anne Warren’a göre insan genlerine sahip olmak tek başına kişilik sahibi olarak tanımlanmada yeterli değildir. O, bilişsel kriterlerin (bilinç, gelişmiş akıl yürütme ve problem çözme kapasitesi, öz motivasyon, iletişim kurma kapasitesi, farkındalık) kişiliğin merkezinde olduğunu belirtir. Kişi olmayan insanların da olabileceğini ekleyen Warren, fetüsün belirtilen özelliklere sahip olmadığını ve bu ölçütleri sağlamadığını sürece bir kişi olarak görülemeyeceğini vurgular. Ona göre gelişiminin son evresindeki bir fetüs bile yeni doğmuş bir balıktan daha fazla bir insana benzemez ve bir kadının hamileliğinin herhangi bir aşamasında kürtaj hakkını geçersiz kılacak kadar yaşam hakkına sahip olamaz (348).

İnsan yaşamının ne zaman başladığı konusu, kürtaj tartışmalarında ve yasal hak tanımlamalarında belirleyici bir konumda bulunmaktadır. İnsan gelişimi, aşamalı bir süreçtir ve potansiyel bir insan olarak görülen fetüsü öldürmenin ne zaman yanlış olduğu konusu üzerine dikkatle düşünülmelidir. Potansiyel kişi olarak görülen “döllenen yumurta ile çocuk arasında ahlaki olarak önemli bir ayrım çizgisinin” olup olmadığı “doğum, yaşayabilirlik, canlanma (annenin fetüsün hareket ettiğini ilk hissettiği zaman) ve bilincin başlangıcı” gibi ölçütler çerçevesinde ele alınabilir (Singer 194-195). Bununla birlikte biyomedikal araştırmalar; gebelik, ceninin gelişimi ve kürtaj hakkında oldukça fazla bilgi sağlıyor olsa da insan yaşamının ne zaman başladığına dair bir belirlemede bulunamamaktadır. Fetüsün ahlaki statüsünü konu edinen bu sorunun yanıtına ancak deneyimlenen tıbbi gerçekler, değerler, dini ve felsefi inanç ve tutumlar, anlam algıları ve ahlaki tartışmalarla iç içe geçen bir süreçle ulaşılabilir. Böyle bir

süreç, tıbbın özel yetkinliğinin ötesine geçer. Örneğin, tıp hiçbir zaman ruhun fetüsün bedenine girmesini içeren ve böylece cenine ahlaki statü kazandıran eski bir ölçüt olan canlanmanın ne zaman ortaya çıktığını belirleme yeteneğine sahip olmamıştır. Benzer şekilde bazı hekimler arasında fetüsün ahlaki durumu ve kürtajın uygun olmadığı konusunda anlaşmazlık bulunmaktadır (Rosenfield ve diğerleri 1).

2.1.1.2. Klonlama

İnsanın genetik bir kopyasının oluşturulabileceği düşüncesi, 1996²⁷ yılında Dolly adlı bir koyunun klonlanması ile başlamıştır. Bir memelinin ilk defa klonlanması, dünya çapında yankı bulmuş, genetik bir devrim olan bu gelişmenin yaşamlarımız ve kişisel tercihlerimiz üzerindeki etkisi de doğal olarak tartışmaya açılmıştır. İnsanın bir kopyasının oluşturulması olasılığı mutlak bir ahlaki yanlış olarak değerlendirilerek yoğun bir duygusal reddedişle karşılanmıştır. Din insanlarının, politikacıların, bilim insanlarının, gazetecilerin ve toplumun büyük kesiminin yorumladığı, korktuğu, öfkелendiği, endişelendiği ya da tam tersine olumlu bir ilerleme olarak gördüğü klonlama küresel bir gündem oluşturmuştur. Bu gelişme, “insanlık, insan gen havuzu, genetik çeşitlilik, ekosistem, bildiğimiz dünya ve insan türünün hayatta kalması için tehlike” (Harris, *Applied Ethics*, 382) olarak görülmüştür. Doğal oluşumun dışında varlık bulan Dolly, “bilimin ve bilim insanlarının içinde yaşadıkları ve hizmet ettikleri topluluklara karşı sorumluluklarının ve çarpıcı bilimsel başarıların bazen kışkırttığı toplumsal kaygının da bir göstergesi” (Harris “The Ethics of Human Cloning” 353) olmuştur. Bu gelişme ile birlikte hem bilimsel ilerlemenin getirdiği ikilemler hem de bilim insanlarının ve yetkililerin sorumlulukları ve sınırları etik bağlamında sorgulanmaya başlamıştır.

Etimolojik olarak Yunanca ‘klone’ (dal) kelimesinden türetilen ve “besin dolu suya bir dal ekilerek eşeysiz olarak yeni bir bitkinin yaratıldığı bahçecilik sürecine” atıfta bulunulan klonlama, modern bilimde “bir ata-organizmanın genetik materyalinin cinsel ilişki gerçekleşmeden yeniden üretilmesini” ifade eder (Pence 194). Bir organizmadan yetişkin bir hücre çekirdeğinin alınarak hücre çekirdeği çıkarılan bir yumurtaya yerleştirilmesi ya da bu yumurta ile kaynaştırılması olarak tanımlanan

²⁷ Dolly, 5 Temmuz 1996 yılında doğmuş ve 14 Şubat 2003 yılında ölmüştür.

klonlama iki farklı şekilde gerçekleştirilebilir. Bunlardan birincisi insan üremesinde mevcut olan embriyo bölme yöntemidir. Bu yöntem, embriyonun kendiliğinden iki ya da daha fazla embriyoya bölünmesiyle oluşur ve böylece tek yumurta ikizleri, üçüz ya da daha fazlası oluşur. Yapay dölleme, mevcut bir embriyo mekanik olarak iki ya da daha fazla embriyoya bölünür ve daha sonra bu embriyonun doğal olarak gelişmesine izin verilir. 1993'ten beri insan embriyolarına uygulanan bu yöntem, birçok ülke tarafından yasal kabul edilmiştir. Etik sorunları beraberinde getireceğine inanılan ve tepkilere sebep olan teknik ise nükleer transfer yoluyla klonlar yaratma olasılığıdır. Dolly'nin üretildiği bu yöntemde hücre füzyonu olarak bilinen bir işlemle başka bir canlıdan alınan hücre çekirdeği, bir donörden alınan döllememiş yumurtaya aktarılır. Nükleer transferle klonlama, genetik yapıları aynı olan bireylerin elde edilmesini mümkün kılar. Yumurta ve çekirdek aynı bireyden alındığında en yakın eşleşme elde edilebilir. Farklı bireylerden alındığında ise yalnızca mitokondriyal DNA'nın kökeni yumurtada bulunur ve diğer tüm genetik materyal aktarılan çekirdekten türetilir (Takala 488-499).

Klonlama yöntemiyle bir canlının üretilmesi, uluslararası düzeyde dikkat çekmiş ve dünya basınında geniş yer bulmuştur. Bilimsel araştırmaların kontrolden çıktığı düşüncesini uyandıran ve insanlığı yıkıma götürecektir düzeyde zararlı bir yöntem olarak görülen klonlama, “bütünüyle Adolf Hitler'in dünya görüşüne uyan” bir uygulama şeklinde yorumlanmıştır (akt. Harris 354). Dünya Sağlık Örgütü'nün konu hakkındaki görüşleri, “insan onuruna saygı ve insan genetik materyalinin güvenliğinin korunması” gibi “tıbbi destekli üremeyi yöneten bazı temel ilkeleri ihlal edeceğinden insan bireylerin çoğaltılması için klonlamanın kullanılmasının etik olarak kabul edilemez” olduğu şeklindedir (Nakajima). 11 Kasım 1997 tarihinde gerçekleştirilen UNESCO Genel Konferansında kabul edilen ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 9 Aralık 1998 tarih ve 53/152 sayılı kararla onaylanan İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, insan üreme klonlamasını yasaklayan ilk uluslararası belgedir. Bu beyannamenin on birinci maddesine göre “insanların üreme amaçlı klonlanması gibi insan onuruna aykırı uygulamalara izin verilmeyecektir” (Report of IBC 2). UNESCO'nun Uluslararası Biyoetik Komitesi ise insan genomunun insanlığın ortak mirası olarak korunması gerektiğini (Report of IBC 2009) ileri sürerek insan klonlanmasına karşı tutumunu ifade etmiştir.

Daha olumlu bir bakışla, klonlama üreme ihtimali olmayan bireylerin kendi genetik çocuklarına sahip olmalarının sağlanması ve genetik kökenli ya da mitokondriyal hastalıkların aşılabilmesi yönünde önemli bir bilimsel ilerleme olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, insanın farklı amaçlar için kopyalanabilme olasılığının çok çeşitli sorunları da beraberinde getireceği savunulmuştur. İnsanların klonlanması, “hiçbir toplum tarafından hiçbir koşulda haklı gösterilemez ya da hoş görülemez. Bu eylem, insan ırkı içinde öjenik ve ırkçı seçilime izin verdiğinden insan onuruna aykırı olduğundan ve insanlar üzerinde deney yapılmasını gerektirdiğinden dolayı temel insan haklarının kesin bir ihlalidir” (Avrupa Parlamentosu 140). Uygulamaya karşı çıkanlar, insan kopyasını oluşturma araştırmalarında “kadın yumurtası pazarının, kadınların sağlığı tehdit eden hormon tedavisi ve ameliyatına girmesi yönünde etik olmayan teşvikler sağlayacağından” ve “bilim camiası ve yaşam bilimi şirketleri tarafından yaşamın biyo-sanayileştirilmesinden” endişe duymaktadırlar. Daha da ileri giderek, “klonal insan embriyolarının patentinin alınıp insan ‘icatlari’ olarak ilan edilmesi karşısında” dehşete kapıldıklarını belirtmişlerdir (Rifkin 141). İnsan yaşamını ve bedenini salt araştırma araçları, üretilmiş ürünler ve kamu hizmetleri statüsüne indirgeme çabaları olarak nitelendirdikleri klonlamanın, yetişkin kök hücre araştırmalarında kullanılmasına da karşı çıkarlar. Sebep olarak ise bu yöntemin embriyo kök hücrelerini kullanan stratejilerin etik, sosyal ve ekonomik risklerden hiçbirini ortaya koymamasını ileri sürerler. Yaşamın doğal döngüsünün bozulması ve önceden tasarlanmış ve üretilmiş insan klonlarının bir biyolojik pazar üretme ihtimali, klonlamanın bu kadar tepkiyle karşılanmasının sebeplerindendir. Ayrıca küresel yaşam bilimi şirketlerinin insan klonlayarak, embriyonik kök hücre araştırmaları yürüterek ve bebek tasarlayarak evrimsel sürecin kendisi üzerinde nihai söz sahibi olacağından ve bunun yeni bir biyo-sömürgecilik biçiminin temelini oluşturacağından endişe edilmektedir. Klonlama çalışmalarına karşı olan bir kesime göre “Amerikalı ve İngiliz bilim insanları ve biyoteknoloji şirketleri, insan ırkı için derin ve uzun vadeli etkileri olan ticari bir öjeni uygarlığının çerçevesini geliştirmek için embriyo ve kök hücre teknolojilerini kullanmaktadır” (Rifkin 143). Bu bağlamda, klonlama, yirminci yüzyılda gerçekleştirilen sosyal öjeni politikasından farklı olarak kurumsal yönetimler tarafından yürütüleceği öngörülen bir ticari öjeni hareketi şeklinde betimlenmektedir.

Klonlama karşıtı olanların öne sürdüğü en temel reddetme nedenleri; insanlık onuru, klonlamanın “insan varlığının bireyliği ve biricikliği ile çatış[ması], onda değerli bulduğumuz her şeye karşı ol[ması]” (Oğuz ve diğerleri 165) insanın bir nesne olarak algılanıp araçsallaştırılması, genetik çeşitliliğin ve kimliğin yok edilmesi, doğal insanın yok olması, bir anne ve babanın yer aldığı üreme sürecinin karmaşılaşması ve yaratılmak yerine üretilen insan bireyinin oluşturulma süresinde deneklerin zarar görmesidir. Ayrıca klonlamanın, toplu üretime yol açacağı için insan ırkına; klonlar üstün zekâ, sağlık ya da fiziksel özelliklerle üretilbileceği için topluma²⁸; aile yapısına, ebeveyn motivasyonuna ve klonlanmış çocuğun psikolojisine zarar vereceği savunulmaktadır (President’s Council on Bioethics 2002). İnsan üreme klonlamasına karşı çıkılmasının sebeplerinden biri de yöntemin güvenli olmamasıdır. Dolly’nin üretim aşamasında çekirdeğin yumurta ile kaynaştırılabilmesi için 277 deneme yapılmıştır. Sonrasında hayvan klonlama girişimleri devam etmiş ve üretilen memeli hayvanların genel olarak büyük yavru sendromu, solunum sıkıntısı, dolaşım sorunları, bağışıklık işlev bozukluğu ve böbrek ve beyin kusuru dâhil olmak üzere çeşitli rahatsızlıklara sahip oldukları anlaşılmıştır (Gleicher 43). İnsan klonlama süreçlerinin de benzer şekilde gerçekleşebileceği ve klonların ölümcül rahatsızlıklara sahip olacakları düşünülmektedir. Belirtilen varsayım, bu süreçte klonlama tekniğinin kullanılmaması için yeterli bir sebep olarak görülmektedir. Farklı türde memelilerin uygulamaya yönelik tepkilerinin değişiklik göstereceği öngörüldüğünden insan klonlama eylemi, denenmeden önce çok fazla araştırma yapılmasını gerektirmektedir. Bu da çok sayıda kadın yumurtasının ve rahminin denek olarak kullanılması anlamına gelmektedir (National Academy Press 3). Her ne kadar gönüllü denekler kullanılsa da bu deneylerde istismar riski de artmaktadır. Ayrıca hayvan deneylerinin sonuçlarına göre ölümcül kusurlar ancak doğumdan sonra görünür hâle gelmektedir. Bu da klonlanan insan üzerinde doğumdan sonraki zamana kadar deneyler yapılmasını gerektirmektedir. Ancak bu kontrollü denemelerin etik kurullar tarafından kabul edilmeyeceği düşünülmektedir (Takala 491). Belirtilen tıbbi ve bilimsel bulgular,

²⁸ Klonlama tekniği ile üreme sürecinde olası sağlık sorunlarının ortadan kaldırılabilceği düşünülmektedir. Bu da sağlıklı bebeklerin var olmayacağı anlamına gelir. Her ne kadar olumlu bir etken gibi görünse de mükemmel bireysel özelliklerin arayışıyla birlikte toplumdaki engelli bireyler daha çok dikkat çekmeye başlayacaktır. Genetik özelliklere müdahale edilerek eksiksiz özelliklere sahip bireyler üretme girişimleri, çeşitli engellerle dünyaya gelen bireylerin kusurlu görülmesine ve nihai süreçte dışlanmalarına sebep olacaktır.

hayvan üreme klonlaması girişimlerinin oldukça küçük bir oranda başarıya ulaştığını ve klonlama tekniğinin insanlar için güvenilir olmadığını ortaya koymaktadır.

2.1.1.3. Üreme Teknolojileri

[İnsan] genetik bilimi... yeni milenyumda kendimiz ve toplum hakkındaki düşünme biçimlerimizi değiştirecek olan şiddetli ve çözümü zor yeni nesil ikilemler yaratmaya başlıyor. Hem ne olduğumuza dair yeni bir anlayış getiren hem de neredeyse her gün ne olduğumuzu etkileyecek yeni yollar geliştiren genetik, düşüncede ve etikte bir devrim yaratıyor.

John Harris, *Bioethics*

Bilimin hızlı bir şekilde ilerlemesiyle insanın etki alanı ve faaliyetlerinin kapsamı genişlemiştir. Bilimsel gelişmelerin etkisinin en fazla hissedildiği alanlardan biri sağlık bilimleridir. Tedavi seçeneklerinin artması ve sağlık hizmetlerindeki yeni gelişmeler, sosyal ortamı değiştirerek insanın yaşam kalitesini yükseltmiştir. Bununla birlikte bilimsel uygulamaların sınırını belirleyecek yasal ölçütlerin eksikliği ve mevcut sağlık sistemlerindeki biyoteknoloji uygulamasının sosyal sonuçları gündeme gelmiştir (Harmon 2005). Harris'in de yukarıda belirttiği gibi genetik bilimi çalışmaları, teknolojik ve bilimsel gelişmelerin etkisiyle birlikte insan yaşamını çok yönlü şekillendirecek bir boyut kazanmıştır. İnsanın genetik yapısı artık etik tartışmaların ve sorunların odağında olduğu birçok araştırmanın konusudur. Etik bilimciler, insan doğasına nasıl ve ne kadar müdahale edilebileceği konusunda bir sınır olması gerektiğini belirtirken kimi bilim insanları bu sınırın bilimdeki ilerlemeyi engellediğini savunmaktadır.

Tıp alanındaki bazı buluşlar devrim niteliğinde görülse de muhtemel kötü sonuçları da beraberinde getirebilmektedir. Çocuk sahibi olmak isteyen bireylerin faydalanabileceği bir bilimsel uygulama olarak kabul gören üreme teknolojisinin, farklı yöntemlerle ve çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanılmasıyla bu gelişmeye yönelik etik tartışmalar gündeme gelmektedir. Çocuk sahibi olamayan bireylerin “infertilite tedavi sürecinde, gereksiz yapılacak uygulamalar ve tekniklerin kötüye kullanılması ihtimalleri, yardımcı üreme tekniklerinde sınırların yeniden tespit edilmesini ve bazı kavramların yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır” (Amanak ve Kavlak 69). Bu

teknoloji, doğum ya da implantasyon öncesinde genetik teşhis yapılmasını da sağlamaktadır. Buradaki amaç doğacak olan bebeğin özelliklerini tarama yöntemiyle belirlemektir. Günümüzde bu teknikler, “yalnızca doğuştan gelen genetik ya da metabolizmi bozukluklar gibi istenmeyen özellikleri teşhis testleri ve kürtaj yoluyla ‘elemek’ için kullanılsa da gelecekte çeşitli genetik ve üreme teknikleriyle birleşerek ebeveynlere pozitif fenotipik²⁹ özellikleri seçme şansı verebilir” (Arras 342). Bu bağlamda çocuk sahibi olmak ve istenilen özelliklere sahip çocuklar dünyaya getirmek, teknolojik müdahaleler ve kişisel tercihler sonucunda gerçekleştirilebilecek bir eylem halini alır. Teknolojik gelişmelerin, amacını aşan ve yarar politikası gütmeyen uygulamaları beraberinde getireceği endişesi, sağlık alanındaki bu tür uygulamaların sorgulanmasına neden olurken kürtaj etiğinde olduğu gibi yaşamın başlangıç anına bağlı olarak embriyonun birey olup olmadığı, yaşamın önemi, annelik ve babalık kavramları gibi birçok konuyu gündeme getirmiştir. İlk defa 1970 yılında gerçekleştirilen yardımcı üreme uygulamaları, bu tartışmalar doğrultusunda pek çok ülkede yasal düzenlemeler aracılığıyla kontrol altına alınmıştır.

Genetik bilimindeki gelişmelerin toplumda endişelere yol açmasının sebeplerinden biri öjeni hareketini çağrıştırmasıdır. Bu alana yönelik korkular genel olarak Nazi dönemindeki öjenik uygulamalara ve Sovyet Rusya’sındaki SS örgütüne bağlı rütbeli memurların Aryan ırktan evlenmemiş kadınlar ile eşleştirilmesi sonucunda doğan çocukların iyi ailelere evlatlık verilmesi şeklinde planlanan ve üstün ırktan çocukların yetiştirilmesini hedefleyen Lebernsborn projesine dayanır (Davis 13). Tarihteki yıkıcı ve ayrıştırıcı uygulamalardan bağımsız olarak duyulan endişeler ise ebeveynlerin çocuklarını meta olarak algılamalarının yanı sıra tıpkı bir eşya alımında olduğu gibi çeşitli özellikler doğrultusunda seçim yapabilme olasılığının doğmasıdır. Üreme teknolojileri hem ölümcül hastalıklara yol açan genleri taramak için kullanılabilir hem de doğacak çocukların yalnızca beğenilen bedensel yapılara sahip olup olmadıklarını belirlemek amacıyla hizmet edebilir. Toplumsal görüşlerin ve algıların etkili olduğu bu seçme yönteminde obezite gibi çeşitli hastalıklara eğilimi olan bebekleri aldırma istekleri ebeveynler tarafından belirtilmiştir (Davis 13). Bu da gösteriyor ki üreme teknolojilerinin sunduğu fırsatlar kişisel tercihler doğrultusunda

²⁹ Fenotip (phenotype) “genotip ve çevrenin etkileşimi ile üretilen bir organizmanın gözlemlenebilir nitelik ya da kalıtsal özellikleri: bir ya da daha fazla genin fiziksel ifadesi” olarak tanımlanmıştır (Merriam-Webster).

kullanılabilir. Yirminci yüzyıldaki öjeni, devlet eliyle üstün ırkı yaratmayı amaçlayan bir uygulama iken günümüzde teknolojik gelişmelerin sonuçlarıyla birlikte öjeni, bireylerin olumsuz görülen farklılıkların ve engellilik durumlarının kabul görmemesi ve bireysel tercihler ile şekillendirilmesi anlamına gelen bir olgudur.

Etik boyutu tartışılan yardımcı üreme tekniklerinin kullanıldığı bir başka uygulama “infertilite tedavisi ile oluşturulan, farklı gelişim aşamalarındaki embriyoların transfer öncesi dönemde kromozomal incelemesinin yapılması işlemi” olarak tanımlanan ve “transfer öncesi embriyoların incelenmesi ve kromozomal anomali tespit edilen embriyonun transferinin engellenmesi” gibi bir avantaja sahip olan “preimplantasyon genetik tanı (PGT)”dır (Amanak ve Kavlak 71). Bu teknik, gebelikteki hastalıkların tespit edilmesinin yanı sıra cinsiyet belirlenmesinde de kullanılabilmektedir. Kişisel tercihler doğrultusunda cinsiyetin belirlenmesi ise etik tartışmalara sebep olmaktadır. Genetik tanı ile cinsiyet seçimi, “toplumsal kargaşa” yaratır ve “erkek cinsiyetinin tercih edildiği az gelişmiş ülkelerde kadın/erkek oranındaki dengesizliğe bağlı olarak genç erkeklerin evlenememe[sine] ve kadın[ın] parasal kaynak (başlık parası, kadın bedeninin satılması vb.) olarak kullanılabilmeye[sine]” sebep olur (Amanak ve Kavlak 71). Cinsiyet tercihinin yapılabilmesi, toplumsal sonuçların yanı sıra çocuğun bir meta olarak algılanması anlamına gelmektedir ve bu durum fetüsün statüsünü tartışmaya açmaktadır.

Yardımcı üreme teknolojisindeki ilerlemeler, başlangıçta çocuk sahibi olmayı sağlamak amacıyla geliştirilse de üremenin doğasını değiştirerek geniş bir potansiyeli kapsayan yeni bir odak noktası oluşturmuştur (Deech ve Smajdor 1-6). Bu teknoloji, bazı aileler tarafından çocukların “hasta akrabalar (genellikle vericinin kardeşleri) için doku bağışçısı olarak tasarlanması amacıyla kullanılmıştır. Böyle çocuklar, biyoetik literatürde ‘kurtarıcı kardeşler (saviour siblings)’³⁰ olarak tanımlanır” (Smith 2). Deneysel bir yöntem olarak tanıtılan implantasyon öncesi genetik tanı aracılığıyla ve yapay dölleme yoluyla oluşturulan birkaç embriyonun incelenmesi ile belirli kalıtsal durum ya da bozuklukların genetik tanımlayıcılarını belirlemek mümkündür (Verlinsky ve diğerleri 292-293). Sağlıklı embriyoların tespit edilmesiyle genetik durumun ya da hastalığın bir çocuğa bulaşması önlenir. Başlangıçta kistik fibrozis ve X

³⁰ Smith, bu teknikte “doku alıcısının mutlaka bir kardeşe sınırlı olması gerekmediği görüşüne dayanarak ‘kurtarıcı çocuklar (saviour children)’ terimini” kullanır (13).

kromozomuna bağlı bozukluklar gibi kalıtsal hastalıkların önlenmesi amacıyla kullanılan bu teknik, 1990'lı yılların sonunda belirli olumlu genetik özellikleri seçmek için kullanılmıştır (Verlinsky ve diğerleri 292-293). Bu teknoloji ile 2000 yılında kurtarıcı olarak tasarlanan ilk çocuk dünyaya gelmiştir. İlk etapta hastalıkları önlemek amacıyla kullanılan PGT teknolojisi, yıllar içerisinde olumlu özelliklere sahip embriyo seçimine doğru ilerlemiştir (Smith 5-6). Bununla birlikte bu teknoloji kullanılarak üretilen çocukların psikolojik durumlarının etik boyutları gündeme gelmiştir:

“Bir akrabasını iyileştirme potansiyeli nedeniyle ‘seçildiğini’ keşfeden çocuk psikolojik olarak zarar görür mü? Çocuk, özellikle bir başkasının yararına olacak şekilde doku toplama yöntemlerine tabi tutulursa mevcut bir sağlık krizi olan ailede doğmakla zarar görür mü? Kurtarıcı çocukların yaratılması, çocukların yalnızca ebeveynlerinin ya da hasta akrabalarının çıkarlarına hizmet etmek için var olan salt nesneler olarak algılanabilecekleri görüşüne dayanarak topluma zarar verme tehdidi oluşturur mu? Ve teknolojinin bu amaçla kullanılması, sonunda bu tekniklerin ‘daha az istenen’ genetik özelliklerin seçimi için kabul edilmesiyle sonuçlanacak olan kaygan zeminde bir adım anlamına mı gelir?” (Smith 5)

Bu gibi sorular implantasyon öncesi genetik tanı teknolojisinin, oluşturulan birey üzerindeki olası olumsuz etkilerini tartışmaya açmaktadır. Bunun da ötesinde ebeveynlerin doğacak çocuklarının taşımalarını istemedikleri genetik özelliklerin elenmesi için kullanılması mümkün olan bu yöntem, daha önce de belirtildiği gibi günümüz koşullarında gerçekleştirilebilecek bir öjeni hareketi olarak tanımlanabilir.

Üreme teknolojisindeki devrim niteliğindeki gelişmeler ve bunlara bağlı uygulamalar üzerine yapılan etik tartışmalar çok yönlüdür. Belirli bir kesim tarafından birey olarak kabul edilen embriyoların çoklu üretilmesi ve sonrasında ebeveynlerin aşılama uygun olmaması nedeniyle yok edilmesi etik bağlamında kabul edilebilir bir uygulama değildir (Human Genome Research Project 193). Gavaghan’a göre “bazıları için baskın endişe, mevcut neslin vârislerini seçmesine izin veren, doğası gereği kibirli, saygısız ya da insanlıktan çıkarıcı olarak gördükleri bir teknolojidir” (2). Bu kaygılar, daha önce de belirtildiği gibi genetik dönüşüme yol açmasından endişe duyulan ve yetkenin elinde şekillenecek olan öjenik çalışmalara yöneliktir. Buna ek olarak “insanların zarar göreceği, değersizleştirileceği veya haksız muamele göreceği” endişesinden kaynaklanan daha somut kaygılar (Gavaghan 2) ise toplumsal yapının en önemli yapı taşı olan bireylerin karşılaşacağı sosyal sorunlara yöneliktir. İnsanlar, bu yeni teknolojilerin üreteceği mükemmellik olgusu sonucunda teknolojiye ulaşım imkânı olan ve olmayanlar arasında bir uçurum oluşacağından ya da bu

teknolojilerin art niyet sahibi yetkenin elinde şekillenmesiyle toplumsal sorunların baş göstereceğinden korkmaktadırlar. Belirtilen bu etkenler, teknolojik uygulamalara getirilen yasal düzenlemeleri etkilemiştir.

2.1.1.4. Genetik Mühendisliği

Etik bir ikilemin eşiğindeyiz ve orta yolu bulmak için tüm zekâmız ve iyi niyetimiz gerekecektir.

Aldous Huxley, *Brave New World Revisited*

Bilimin, yetkeyi elinde tutan hükümetlerin ve teknolojiden faydalanan büyük firmaların ortak çalışmaları, yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğine kadar başta insan yaşamı olmak üzere tüm yaşam formları hakkında bildiklerimizi büyük bir oranda değiştirmiştir. Gen yapılarına dair bilgi edinen insan, çeşitli hastalıklarla mücadele etmede yeni yöntemler geliştirerek bu hastalıkları önleme konusunda başarı sağlamıştır. Yakın gelecekte toplumların, seçkin biyolojik özelliklerle donatılan insanların üretildiği bir bilimsel devrime tanıklık etmesi olası görülmektedir (Buchanan ve diğerleri 1). Yaşadığımız çağın, içerdği kehanetler sebebiyle benzetildiği *Cesur Yeni Dünya* adlı distopik romanın yazarı Aldous Huxley'nin de yukarıdaki sözleriyle dile getirdiği gibi bilimsel gelişmeler, insanı bilim ile etik arasında çetin bir savaşın ortasına sürüklemiştir. Teknolojik gelişmelerin ve bilimsel uygulamaların sebeplerini, sonuçlarını ve tüm bunların toplum üzerindeki etkilerini çok yönlü düşünmek, yüksek bir öngörü, zekâ ve iyi niyet koşuluna bağlıdır.

Biyomedikal bilim ve teknolojiadaki başarılar sayesinde yirmi birinci yüzyıl; genetik, üreme teknolojileri, nörobilim gibi alanlardaki gelişmeler ve yapay organlar, insan beyni için çipli implantlar gibi yeniliklerle şekillenmektedir. İnsan doğası, “değişime, öjenik ve ruhsal ‘iyileştirmeye’ ve büyük çapta yeniden tasarlanmaya hazır bir şekilde ameliyat masasında yatmaktadır” (Kass 76). Belirtilen gelişmelere şahitlik eden çağımızda gerçekleşen en dikkate değer bilimsel olaylardan biri şudur:

Dünya tarihinde ilk kez bir tür, kendisi de dâhil olmak üzere yaşayan organizmaların genomlarını değiştirme yeteneğine sahiptir. Gen düzenlemesi yoluyla bu, orta düzeyde donanımlı herhangi bir laboratuvar ve nispeten temel bilimsel becerilere sahip kişiler tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Doğal seçilimin hammaddesini değiştirmek metalaştırılmaktadır. Süreci daha hızlı, daha ucuz, daha hassas, daha esnek ve daha uygulanabilir hale getirmek için her hafta yeni araçlar geliştirilmektedir. (Carey 1)

Teknoloji sayesinde insanın biyolojik yapısı çok yönlü şekillenmiştir. İnsan, biyolojik yapı üzerinde tam yetki kazanma amacındadır. Yukarıda da belirtildiği gibi insan genetiğine müdahale etmek artık mümkündür ve uygulamaların gerçekleştirilebilmesi için uygun koşulların sağlanmasının kolay olması endişe vericidir. 1758 yılında Carolus Linnaeus tarafından insanı sınıflandırmak için *Homo Sapiens* terimi kullanılmıştır. Latince ‘bilge insan (wise man)’ anlamına gelen bu terim, bütün “modern insanların dâhil olduğu türü” tanımlar (Britannica). Cambridge sözlüğünde “iyi kararlar almak ve muhakemeler yapmak için bilginizi ve deneyiminizi kullanma becerisi” olarak tanımlanan bilgelik kelimesinin temel teknolojik gelişmeleri kullanarak genetik müdahalelerde bulunan, yaşadığı çevreye ve dünyadaki bütün türlere zarar veren insanın ne kadar tanımladığı ise tartışılması gereken önemli bir konudur (Carey 1).

Teknolojik gelişmelerin genetik alanındaki etik yankılanmalarının haklılığı, 2018 yılında Çinli bir doktor olan He Jiankui’nin³¹ HIV hastalığıyla ilgili doğurganlık sorunları olan bireylere yardım etmek amacıyla başlattığı proje ile ortaya çıkmıştır. Bu projede tüp bebek yöntemi uygulanmış ve bu aşamada ilk olarak HIV virüsü için bir yardımcı reseptör olarak tanımlanan CCR5 adlı gen bileşenine gen düzenlenmesi (CRISPR) ile müdahale edilmiştir (Joy ve diğerleri 1143). HIV virüsüne karşı genetik direnç sağlamak amacıyla CRISPR teknolojisi kullanılarak CCR5 kaldırılmış ve embriyo aşamasında DNA değişime uğratılmıştır. Böylece genetik materyalleri bilim insanları tarafından kasıtlı olarak değiştirilen ilk ikiz bebekler 2018 yılında dünyaya gelmiştir. Genetiği değiştirilmiş insanların doğumunu bir olasılık haline getiren kullanımı kolay ve ekonomik uygulama ile deneklerin genetik soyları değiştirilmiştir. Bu ikizlerin, genlerinde gerçekleştirilen değişikliklerin ileride doğacak çocuklarına aktarılma olasılığı yüksektir (Carey 5). Doğacak olan çocukları hastalık ihtimalinden arındırmak amacıyla kullanılan ve tamamen iyi niyete dayandığı belirtilen uygulama, öncelikle Çin olmak üzere tüm dünyada ve tıp alanında büyük yankı uyandırmıştır. Genom düzenleme uygulamasında sorunlara sebep olan ve biyoetik tartışmaların odağındaki bu teknolojik müdahale, etkileri uzun süre keşfedilemeyecek bir genetik değişim gerçekleştirmiştir. Gizlilikle yürütülen bu çalışma ile ilgili bazı sorunlar mevcuttur. Aslında birkaç basit yöntemle virüsün, babadan çocuklarına geçmesinin engellenebileceğini belirten Carey, bu çocukların aslında hiçbir zaman yüksek bir HIV

³¹ Güney Bilim Teknoloji Üniversitesi, SUSTech, Çin.

pozitif olma riski altında olmadıklarını da belirtir. Bununla birlikte işlevsel bir CCR5 proteini grip virüsü ile savaşmada önemli olduğundan, çocukların artık grip kapma riski altında olabileceğini vurgular. Çocukların, yapılan bu düzenlemeler sonucunda Çin’de yaygın ve tehlikeli olan bu hastalığa karşı savunmasız kalıp kalmayacakları belirsizdir (Carey 8).

CCR5 adlı gen bileşeninin silinmesi uygulamasını daha önce farelere uygulayan araştırmacılar, farelerin daha akıllı hale geldiğini belirlemişlerdir. Çalışmalar, bu uygulamanın “felç sonrasında insan beynini iyileştirdiğini” ve daha büyük bir akademik başarı ile bağlantılı olabileceğini göstermiştir (Regalado). Konu üzerine herhangi bir açıklama yapılmamış olsa da genetik değişimi gerçekleştiren Jiankui’nin 2016 yılında yürütülmüş olan bu araştırmadan haberdar olduğu düşünülmektedir. O halde bu genetik müdahale etik bağlamda tartışılırken endişe duyulan temel konu nedir? CCR5 gen bileşeninin bellekte ve beynin yeni bağlantılar kurma yeteneğinde önemli bir rol oynadığını ortaya çıkaran nörobiyoloji uzmanı Alcino J. Silva, “en basit yorum, bu mutasyonların muhtemelen ikizlerin bilişsel işlevi üzerinde bir etkisi olacağıdır” diyerek bu çocuklar üzerindeki kesin etkinin tahmin edilmesinin imkânsız olduğunu ve bu müdahalenin ileride de gerçekleştirilmemesi gerektiğini vurgular (akt. Smith).

Genetik tasarımlı bebeklerin ebeveynler için bir seçenek haline gelmesi, belirtilen uygulamalar ve gelişen teknoloji ile yakın zamanda gündeme gelebilir. Ebeveynleri, özel ihtiyaçları olabilecek bir çocuğa hazırlayan ya da risk altındaki bireyin doğumunun engellenmesi için bir fırsat sunan doğum öncesi test kavramının bile hastalıklı ya da engelli çocuklara ve daha genel olarak hastalık ve engelli topluluklara bir haksızlık olduğu tartışılmaktadır³² (Parens ve Asch 5). Yeni çalışmalar gösteriyor ki üstün yetenekli, hastalıklara karşı bağışıklık sistemi geliştirilmiş, zeki ve bedensel olarak donanımlı bireylerin üretilmesi endişe verici bir gündem oluşturmuştur. Diğer taraftan hasta ya da engelli çocukların dünyaya gelmemesinin toplumsal faydalarını tartışanlar: “Aç insanları beslemek ya da çevre felaketini önlemek gibi projelerde kullanılabilecek kaynaklara ... olan talebi artırmak için bilerek hareket etmek ahlaksızlık değil midir?”

³² Engelli bebeklerin anne karnında hayatlarının sonlandırılmasından hasta ve engelli bireylerin de zarar gördüğünü belirten Parens ve Asch, bu tür doğumların önlenmesinin hastalık ya da sakatlıkla yaşamak zorunda kalan insanların sayısını ve dolayısıyla bu toplulukların gücünü ve siyasi nüfuzunu azalttığını ifade ederler. Ayrıca bu durumdaki bebeğin hayatına son verilmesinin, hasta ve engelli bireylerin dünyaya gelmelerinin engellenmesi gerektiği gibi incitici bir mesaj verdiğini vurgularlar (5).

(Purdy 313) diyerek mevcut toplumsal ve çevresel sorunlara odaklanmanın gerekliliğine vurgu yapmaktadırlar. Ayrıca olası problemlerle doğacak bireylerin daha fazla sorumluluk gerektireceği düşünülmektedir. Benzer şekilde Robertson “çocuklarını desteklemek için başkalarının refah sistemine ya da hayır kurumlarına bağlı olacaklarını bilerek üreyen kişiler, başkalarına maliyet yükleyeceklerdir” (77) diyerek hastalık durumu belirlenen bireyin topluma da yük olacağını gündeme getirir. Bu ve benzeri kaygılar, teknolojik gelişmelerin sağlayacağı imkânların, toplumsal fayda, doğacak çocukların sorunsuz olması ya da engelli bireyler ile ilgili yaşanması muhtemel sorunların ortadan kaldırılması doğrultusunda kullanılabileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte genetiği değiştirilen çocuklar örneğinde de görüldüğü üzere bu uygulamaların amaçlanan faydaları sağlayıp sağlamayacağı ya da başka sorunlara yol açıp açmayacağı belirsizdir. Bu da insan genetiğine müdahalenin kaygan zeminde atılmış bir adım olduğunu göstermektedir.

2.1.1.5. İnsan Deneyleri

Yirminci yüzyıl, insan yararını gözetmeyi amaçlayan girişimlere ve medikal araştırmalarda insanın sömürülebildiğine eş zamanlı olarak tanık olmuştur. Bu yüzyılda tıbbi araştırmaların en dehşet verici olanları, Nazi doktorları tarafından uygulama kamplarında gerçekleştirilen insanlık dışı deneylerdir.³³ Buna benzer araştırmaların tekrarlanmayacağı ümit edilirken Amerika’da da etik dışı deneylerin yürütüldüğü ortaya çıkmıştır.³⁴ İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra klinik araştırmaların ve insan deneylerinin sayısında artış olmuştur. Bunun sebepleri arasında toplum bilincinin artması, cerrahi

³³ Nazi doktorları, toplama kamplarına gönderilen esirler üzerinde insanlık dışı deneyler gerçekleştirmişlerdir. Bazı esirlerin denek olarak seçildiği bu kamplarda, savaş koşullarındaki askerlerin ve pilotların karşılaşmaları muhtemel durumlar oluşturularak deneklere tifüs enjekte edilmiş, ateş edilmiş ya da denekler buz/kar fırtınalarına maruz bırakılmışlardır. Daha da kötüsü 400.000 kişinin ölümünde payı olan ve ‘Ölüm Meleği’ olarak adlandırılan Nazi doktoru Joseph Mengele, insan direncini ölçmek için deneklere elektroşok uygulamış, doğacak çocuklarının ikiz olup olmayacağını öğrenmek için farklı cinsiyetteki ikizleri cinsel ilişkiye zorlamış, göz rengini değiştirmek için deneklerin göz bebeklerine mavi boya enjekte etmiş, yapışık ikizler yaratmak amacıyla çift yumurta ikizlerine cerrahi müdahalede bulunmuştur (Boleyn-Fitzgerald 410-411).

³⁴ Kanserle karşı direnç göstermede vücudun bağışıklık sisteminin oynadığı rolü bulmak için hastalara haberleri olmaksızın canlı kanser hücrelerinin enjekte edilmesi, hepatit hastalığı ile ilgili çalışmalarda zihinsel engelli çocuklara kasıtlı olarak hastalığın bulaştırılması, frengi hastalığına sahip kişilerin kayıt altına alınması fakat hastalığın tedavi edilmeden bırakıldığında nasıl ilerlediğini belirlemek amacıyla onlara hasta olduklarının bildirilmemesi ve tedavi uygulanmaması, soğuk savaş döneminde bireylere onların haberleri olmaksızın plütonyum enjekte edilmesi gibi skandallar toplumda ve tıp dünyasında derin yankı uyandırmıştır (Boleyn-Fitzgerald 411-412). Bu deneyler sonucunda araştırmalardaki yöntemlerin ve uygulama izleklerinin denetlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

müdahale ve araştırma yöntemlerinin çeşitlenmesi, hem bireysel hem de toplumsal önleyici tedavi yöntemlerinin artması ve genel olarak tıp biliminin değerinin farkına varılması gösterilebilir. Yeni gelişmelerle birlikte klinik araştırma kavramı ve bununla ilişkili meslekler ortaya çıkmıştır. Böylece bilim ve hasta hakları arasında etik bir çatışma doğmuştur (Beecher 1356). İnsan denekleri, kendilerini kullanarak yürütülen araştırmalara onayları alınmadan ya da yeterince bilgilendirilmeden dâhil edilmişlerdir. Yürütülen araştırmalar süresince etik olmayan uygulamalara maruz bırakılan bu deneklerin durumu bilimin sorgulanmasına sebep olmuştur.

İnsan deneyleri, kişisel deney ya da terapi şeklinde hasta gönüllülerle ve hasta olmayan deneklerle yapılabilir (Beecher 1355). Birçok klinik uygulamada öncelikle laboratuvar hayvanları kullanılır. Fakat denek hayvanları kullanan bazı araştırmalardaki testler, “etkinlik hakkında kabaca bir fikir verebilirken derinin reaksiyonları türden türe o kadar büyük farklılıklar göstermiştir ki çok geçmeden tamamıyla güvenilir tek test nesnesinin insan olduğu saptanmıştır. Sonunda tüm umut verici hazırlıklar bir dizi gönüllü üzerinde test edilmiştir” (Moreno 26). Potansiyel yeni tedavileri topluma sunmadan önce ileri derecede hasta olanlar da dâhil olmak üzere az sayıda birey üzerinde gerçekleştirilen klinik çalışmalar, medikal ve toplumsal düzeydeki endişeleri gidermek için tasarlanmıştır. Bu noktada insan deneylerinde, araştırmalara katılanların hakları, güvenliği ve iyiliği yürütülen çalışmaların gerektirdikleri sebebiyle tehlikeye düşmektedir:

Araştırma biliminin, araştırmada kullanılan deneğin iyiliği ile çatışabileceği zamanlar vardır. O halde nihai soru bilimin mi yoksa etiğin mi daha önemli olduğudur. Klinik araştırmalarda cevap basittir: etik ilk sıradadır. Bir azınlığın hakkı başkalarının yararı için feda edilmemelidir. Bu, araştırmadaki bilimsel kalitenin önemli olmadığı anlamına gelmez. Çünkü kullanılan yöntemin zayıf olması, çalışmanın çabalarını boşa çıkaran şüpheli sonuçlara yol açacaktır. Ancak katılımcıların herhangi bir uyarana (ister ilaç ister hizmet olsun) gereksiz yere maruz kalması etik değildir. (Rajendra ve diğerleri 345)

Klinik çalışmalarda, insanlığın genel faydasının amaçlandığı etkinliklerin yürütülmesiyle kimi zaman insan denekleri istismar edilebilmektedir. Bilimin ve insan haklarının karşı karşıya gelmesi durumunda insanın feda edilmesi ihtimalinin önüne geçilebilmesi etik yönergelerin varlığını gerekli kılar. Araştırma önerilerinin hem etik hem de bilimsel yönlerini gözden geçirmek ise bir etik kurulun sorumluluğunda olmalıdır.

Bu sorunlara cevaben Nazi doktorlarını yargılayan Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonunun kurduğu Nürnberg mahkemesi tarafından belirlenen Nürnberg Yasaları (1947), araştırma sürecinde uygulanması gereken etik ve yasal ilkelerden oluşmaktadır. Uygulamalar, araştırmalardaki insan deneklerini korumak için daha fazlasının gerekli olduğu göstermiş ve bu bağlamda Nürnberg Yasalarının ana ilkeleri; denek, araştırmacı ve araştırma olarak sınıflandırılmıştır. Buna göre insan deneklerin onayları alınmalı ve denek, deneyin devam etmesinin mümkün görünmediği fiziksel ve zihinsel bir durumda deneyi sona erdirme özgürlüğüne sahip olmalıdır. Deney, bilimsel olarak nitelikli kişiler tarafından yürütülmeli, olası bir sakatlık/ölüm durumunda herhangi bir deney yapılmamalı, fiziksel/zihinsel acı ve yaralanmalardan kaçınılmalı ve deney devam ederken yaralanma ya da ölümle sonuçlanma ihtimali ortaya çıktığında deney sonlandırılmalıdır. Araştırma ilkelerine göre deney, başka yöntemlerle ya da çalışma araçlarıyla elde edilemeyecek verimli sonuçlar üretmeli, insanlığın faydasını amaçlamalı, önceden tasarlanmalı, hayvan deneylerinin sonuçlarına ve çalışmanın diğer problemlerinin doğal seyrine ilişkin bilgilere dayanarak beklenen sonuçların deneyin performansını haklı çıkaracağı bilgisi temel alınmalı ve alınacak riskin derecesi, deneyin çözeceği problemin insani önemini asla aşmamalıdır (Freyhofer 104).

İnsan deneklerin³⁵ kullanıldığı biyomedikal deneylerin araştırma ilkelerini içeren bir diğer bildiri, 1964 yılında Dünya Tıp Kurulu tarafından kabul edilen Helsinki Bildirisi'dir. Nürnberg Yasalarının birçoğunu benimseyen Helsinki Bildirisi ek olarak şu ilkeyi içerir:

İnsan deneklerinin olduğu medikal araştırma ve deneysel çalışmaların yöntemlerinin tasarımı ve performansı, deneysel bir protokole açıkça belirtilmelidir. Bu protokol, değerlendirilmek, yorumlanmak, rehberlik edilmek ve uygun olduğunda onaylanmak üzere araştırmacıdan, destekleyiciden ya da diğer her türlü uygunsuz etkiden bağımsız olması gereken özel olarak atanmış bir etik inceleme komitesine sunulmalıdır. (World Medical Association 373)

Bu ekleme deneysel çalışmaların, etik ilkeler doğrultusunda düzenlenmesini, kontrol edilmesini ve gereken durumlarda kısıtlanabilmesini olanaklı kılmıştır. Ayrıca bu

³⁵ Rajendran ve diğerleri, insan deneylerinde genel olarak kullanılan grupları ve bireyleri "işsizler, tedavisi olmayan hastalar, bakım evlerinde kalanlar, acil durumdaki hastalar, etnik azınlık grupları, evsizler/göçebeler/mülteciler/azınlıktakiler, mahkûmlar, ilaç endüstrisi çalışanları, onay veremeyecek durumda olanlar (bilinçsiz), tıp, eczacılık, dişçilik ve hemşirelik öğrencileri/laboratuvar personeli, silahlı kuvvetler mensupları" olarak belirtir (351).

bildiride yer alan “reşit olmayan bir çocuk gibi yasal olarak yetersiz kabul edilen bir denek, araştırmaya katılımı ilgili kararlara onay verebilecek durumdaysa araştırmacı, kanunen yetkili temsilcinin onayına ek olarak onun onayını da almalıdır” (374) maddesiyle birlikte aile onayının olması ve deneğin reşit olmamasına rağmen onay vermesi durumunda araştırma yapılması uygun bulunmuştur. Belirtilen bu madde “ilgili kişinin yasal olarak onay verme ehliyetine sahip olması gerektiğini” (1448) belirten Nürnberg Yasalarıyla çatışmaktadır. Bu da en temel ilkenin insan deneklerinin onayı ve güvenliği olduğu bu düzenlemelerin, etik olmayan uygulamaların önünü tamamıyla kapatamadığını göstermektedir.

Nürnberg Yasası ve Helsinki Bildirisi, sağlık ile ilgili düzenlemelerde ve medikal araştırma etiğini oluşturan teorilerin belirlenmesinde önemli etkilere sahiptir. Bununla birlikte Biyomedikal ve İnsan Davranışları Araştırmalarında Gönüllülerin Korunması Hakkında Ulusal Komisyon tarafından 1978 yılında yayımlanan Belmont Raporu, araştırma etiği teorileri üzerinde daha büyük bir etkiye sahiptir. Rapor; kişilere saygı, iyilik ve adalet gibi üç temel ilkeyi araştırma etiğinin merkezine yerleştirmiştir. Belirtilen ilkeler “Ulusal komisyon tarafından hazırlanan sonraki raporlara, Gıda ve İlaç İdaresi (FDA) ve Ulusal Sağlık Enstitüleri (NIH) tarafından 1981’de kabul edilen düzenlemelere ve on beş federal kurumu yöneten mevcut ‘Ortak Kural’a temel teşkil etmiştir” (Boleyn-Fitzgerald 413). İnsan deneylerinde Belmont Raporu’na göre dikkat edilmesi gereken ilk ilke kişilere saygıdır ve bu ilke “en az iki temel etik inancı içerir. Birincisi, bireylere özerk kimseler olarak davranılmalıdır ve ikincisi, özerkliği azalmış kişilerin korunmaya hakkı vardır” (Belmont Report). Saygı ve özerkliğin bir araya getirildiği bu ilke, bireylerin “başkaları tarafından dayatılan kontrolcü kısıtlamalar olmaksızın seçme ve hareket etme özgürlüğüne sahip” olmalarını gerekli kılar (Faden ve Beauchamp 8). Bir başka ifadeyle, insan deneklerinin deneyde yapılacak olan uygulamalardan haberdar olarak deneyde yer almaya rıza göstermesi gerekmektedir. Buna aydınlatılmış onam denmektedir.

Faden ve Beauchamp, ‘aydınlatılmış onamın’ iki farklı anlamı ve kullanımı olduğunu belirterek bu kavramı ilk olarak hasta ya da denek tarafından gerçekleştirilen bir “bağımsız yetkilendirme” olarak tanımlarlar (274). Kavramın ikinci anlamının, kamu politikası ve kurumsal bağlamlarda aydınlatılmış onamı yöneten kurallar açısından analiz edilebildiğini belirterek yasal, düzenleyici, felsefi, psikolojik ve tıbbi

literatürde aydınlatılmış onamın genellikle “açıklama, anlayış, gönüllülük, yeterlilik ve onay” (274) gibi analitik bileşenleri ile tartışıldığını belirtmişlerdir. Buna göre:

Yeterlilik koşulu, araştırmacının, bilgilendirilmiş onam mümkün olmadan önce gönüllülerin kendi onaylarının sonuçlarını anlayabildiğini ve takdir edebildiğini belirlemesini gerektirir. Açıklama, araştırmacının potansiyel denegın kararıyla ilgili olabilecek tüm bilgileri açıklamasını gerektirir. Anlamak, araştırmacının bilgileri, potansiyel öznenin neyin tehlikede olduğunu anlamasına yol açacak şekilde ifşa etmesini gerektirir. Gönüllülük, öznenin zorlayıcı veya yönlendirici etkilerden arınmış olmasını gerektirir. Bu koşulların tümü sağlanıyorsa ve kişi araştırma protokolünün bir parçası olmaya onay veriyorsa, kişi bilgilendirilmiş onam vermiş demektir. (Boleyn-Fitzgerald 413-414)

Klinik araştırmalarda, tedavi gören hastaların ya da deneysel çalışmaları bir parçası olarak denek insanların onayının alınması belirtildiğı gibi tüm sonuca hâkim olmayı, tehlikelerin farkında olmayı, tamamen özgür iradesiyle dâhil olmayı istemeyi içerir.

Araştırma süresince ortaya çıkabilecek tehlikelerin ve zararların en aza indirilmesi gerektiğini öngören yararlılık ilkesi, Belmont Raporunda belirtilen araştırma etiğinde uygulanması gereken ikinci ilkedir. Frankena, yararlılık ilkesinin “1. Kişi kötülük yapmamalı veya zarar vermemelidir, 2. Kötülüğten ve zarardan sakınmalıdır, 3. Kişi kötülüğü ortadan kaldırmalıdır, 4. Kişi iyiyi yapmalı veya teşvik etmelidir” anlamına geldiğini vurgular (47). Bu da nihai amacı insanın iyiliğini sağlamak olan tıbbi araştırmaların zarar vermekten kaçınması gerektiğı gerçeğine ulaştırır. Araştırma etiğinde olması gereken üçüncü ilke Belmont Raporuna göre adalettir. Araştırmalarda adalet konusunun gündeme geldiğı nokta deneklerin seçilme aşamasıdır. Ne tür deneklerin seçildiğı dikkat gerektiren bir konudur. Çünkü “bazı sınıfların (sosyal yardım hastaları, belirli ırksal ve etnik azınlıklar ya da bakım evine konulmuş kimseler) sadece kolay erişilebilir olmaları, uzlaşmaya açık olmaları ya da yönlendirilebilir olmaları nedeniyle mi yoksa incelenen problemle doğrudan ilgili nedenlerden dolayı mı seçildiklerinin” titizlikle ve büyük bir özveriyle incelenmesi gerekmektedir (National Commission). Yasadışı ya da gönüllüler üzerinde yürütölen birçok araştırma toplumda avantajsız konumda bulunan bireylerden faydalanmaktadır. Bu da adalet ilkesinin göz ardı edildiğı ve adil adımlarla ilerlemeyen bir araştırmanın da iyiliğı amaçlamasına şüpheyle yaklaşılması sonucunu doğurmaktadır. İnsan deneklerini içeren araştırmalar teknolojik ve bilimsel gelişmeler ile çeşitlenmekte ve çok yönlü olmaktadır. Bunun sonucunda belirtilen ilkelerin uygulanması ya da araştırmaların uygulama koşullarının kontrolü zorlaşmaktadır. Her ne kadar aydınlatılmış onamın varlığından söz edilse de

karşılaşılan etik ihlaller ya da ön görülemeyen araştırma sonuçları mevcuttur. Ayrıca günümüzde insanın esenliğini bilimin ve toplumun çıkarlarının üstünde tutan araştırma etiğinin ne dereceye uygulandığı da tartışmalı bir konudur. Sonuç olarak değişen, gelişen ve çeşitlenen araştırma alanları ile birlikte yürütülen bu araştırmalara katılan insanların tüm haklarının korunmasını sağlayacak evrensel etik standartların sürdürülmesinin gerekliliği önem taşımaktadır.

2.1.1.6. Genetik Tarama ve Testi

Yirminci yüzyılın son çeyreği ile birlikte insan vücudunu incelemede, tıbbi hizmetleri geliştirmede ve yeni riskleri teşhis etmede farklı yeni yollar sunan uygulamalar toplumsal ve kültürel açıdan köklü bir değişimin yolunu açmıştır. Bilimsel ve teknolojik değişim, insan yaşam anlayışını vücuttan laboratuvar ortamına aktararak bir dönüşüm başlatmıştır. Artık biyoloji, kimya, mühendislik, bilgisayar bilimi ve fizik gibi alanların birbirleriyle etkileşim halinde olduğu alanı tanımlamak için ‘yeni genetik’ kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Alanların yakınsaması ve işbirliği ile bilim ve teknolojinin etkinlik alanı genişlemiş, gücü artmış ve toplumsal ve finansal alanlarda entelektüel üstünlük elde etmişlerdir (Betta 4).

“Kalıtsal bir hastalık veya anormallik için genetik bir özelliği taşıyan (ve böylece yavrulara aktarabilen) veya taşıyanları belirlemek için bir grup veya insan popülasyonunu test etme” olarak tanımlanan genetik tarama ve “bir bireyin DNA ve RNA’sının ve hücrelerdeki kromozom yapılarının, proteinlerin ve diğer metabolitlerin çeşitli genetik veya kromozomal bozuklukları veya hastalıkları (veya taşıyıcı durumunu) teşhis etmek, bireyin cinsiyetini belirlemek veya genetik soyunun izini sürmek için analiz edilmesi” (Tubbs Jr. 69) olarak tanımlanan genetik testi, insan yaşamının doğum öncesi ve sonrası aşamalarında uygulanabilmektedir. İnsan gelişiminin aşamalarında faydalanılan genetik tarama ve test etme, bireylerin genetik donanımına müdahale etmeyi elverişli hale getirir. Bu şekilde insan yapısını manipüle etme gücünü sağlayan uygulamalar ile kişinin doğasına ilişkin temelleri değiştirme ve yetke tarafından belirlenen kıstaslar çerçevesinde şekillendirme gerçekleştirilebilir. Habermas, genetik müdahaleyi, gelecekteki kişinin (henüz embriyo ya da fetüs iken) ahlaki topluluğun bir üyesi olmadan önce “doğal ve zihinsel yapısının dışsal veya

yabancı bir belirlenimi” (79) yoluyla değiştirilmesi olarak tasvir eder. Böylece insan önceden belirlenmiş bir genetik yapı ile doğmuş olur. Bireyin genetik yapısına yapılan müdahalenin onun etik özgürlüğünü kısıtlamak anlamına geldiğini belirten Habermas’a göre bu işlem “kendi tercihlerine göre hareket eden bir genetik tasarımcının, onun karşı-olgusal rızasını bile varsayamazken başka bir kişinin yaşam öyküsünün ve kimliğinin genel hatlarını belirlemede geri dönülmez bir rol üstlenmesi” (87) anlamına gelir. Bu uygulamayı “geleceğin insanının deontolojik olarak korunan özüne yapılan bir istila” (87) olarak betimleyerek kişinin genetik yapısına yapılan müdahaleyi onun hayatı ve özgürlüğü üzerinde geri alınamaz bir kısıtlama olarak değerlendirir.

Hayati fonksiyonları sınırlayacak hastalıkların, durumların ya da yaşam kalitesini düşürecek bozuklukların teşhisinde önemli bir yere sahip olan genetik tarama, ebeveynlere hamileliğin belirli bir döneminde gebeliği sonlandırma hakkı tanır. Böylece embriyonun tedavi olması mümkün olmayan hastalıkla doğacak bir birey olması engellenmiş olur. Hastalıkların ve rahatsızlıkların teşhisi ile başlayan genetik tarama ve testi, sonrasında modern öjeniye yol açacak uygulamaların gerçekleştirilebilmesini de olanaklı kılmaktadır. Gen dizilimini değiştirme ya da herhangi bir hastalığın taşıyıcısı olarak belirlenen genin çıkarılması, toplumsal yapıda köklü değişimlerin ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Kaygan zeminde bu, yetke tarafından belirlenen ölçütlere göre kabul gören bireylerin doğmasına izin vermeyi, bu ölçütlere göre fetüs ve embriyoyu şekillendirmeyi ve standart insan yapılarının oluşumunu beraberinde getirmektedir.

Genetik tarama, dört farklı şekilde uygulanabilir. Bunlardan birincisi yenidoğan taramasıdır. İlk olarak fenilketonüre hastalığının teşhisi için Guthrie testinin 1964-1965 yıllarında uygulanması ile başlayan yenidoğan taraması ile erken teşhis, tedavinin yapılmasına olanak sağlamış ve bebeklerin zihinsel engelli olması engellenmiştir. Tedavi edilebilir hastalıkların teşhisinde sağladığı faydalar nedeniyle yenidoğan taramaları genellikle ebeveynlere çok fazla bilgi vermeye gerek duyulmadan yapılmış ve genel bir uygulama halini almıştır (Clarke 249-250). İkinci uygulama olan taşıyıcı taraması, çekinik bozuklukların taşıyıcılarını belirlemek için yapılır. Genetik taramanın üçüncü uygulaması, genellikle işlev bozukluklarının ya da fetüsteki Down sendromu gibi kromozomal anomali durumların tespiti amacıyla yapılan doğum öncesi taramadır. Dördüncü uygulama ise kanser türleri, kalp hastalığı ve Alzheimer gibi hastalıklara

genetik yatkınlığın belirlenmesi için yapılan duyarlılık taramasıdır. Ortalama nüfusa oranla bir kişinin belirli bir yaşta hastalığa yakalanma riskini belirleyecek olan genetik testlerin kesin tahminleri sağlaması mümkün değildir (Clarke 249-254).

Genetik tarama ve genetik test terimlerinin kimi zaman eşzamanlı olarak kullanıldığını belirten Shickle, genetik tarama teriminin “yalnızca çekinik hastalıkların heterozigot veya homozigot tespiti için veya yüksek spontan mutasyon oranı olan yani yakın zamanda aile öyküsü olmayan durumlar için” kullanılması gerektiğini belirtir (2). Tarama terimi, çok faktörlü hastalıkların teşhis edilebilmesi için büyük halk kitlelerine uygulanan yatkınlık testi için de kullanılabilir. Huntington’s hastalığı ya da Frajil X sendromu gibi durumların tespit edilebilmesi için test edilen bireyler genellikle etkilenmiş aile bireylerine sahiptirler. Bu koşulların tespiti için uygulanan genetik testler genellikle teşhis amaçlıdır ya da vaka tespit programının bir parçasıdır. İkisi arasındaki ayrım önem taşımaktadır çünkü önceden bir bozukluk deneyimi olmayan veya belirli bir gene sahip olduklarına dair önceden bir beklentisi olmayan bireylerin taranması, diğer genel genetik test biçimlerinde geçerli olmayan etik ve psikososyal sorunlara yol açar (Shickle 2).

2.2.2. Kuşaklararası Adalet

İnsanın, bireysel ya da toplu olarak, başkalarının hareket özgürlüğüne müdahale edebilmesinin tek gerekçesi kendini korumaktır. Medeni bir toplumun herhangi bir üyesine, isteği dışında, güç uygulanmasını haklı çıkaracak tek amaç, başkalarına zarar gelmesini önlemektir. Bireyin fiziksel ya da ahlaki iyiliği ona yeterli bir güvence sağlamaz.

John Stuart Mill, *On Liberty, Utilitarianism, and Other Essays*

Kuşaklararası adalet kavramı, yirminci yüzyılda ortaya çıkmış ve uygulamalı etik kapsamında ele alınan tartışmalı konulardan biri olmuştur. Yirmi birinci yüzyılın “entelektüel bir nakaratı hâlini” alan ve hem gelecek hem de günümüz ile ilgili olan bu kavram, felsefe ve politikada da önemli bir yer tutacaktır (Tremmel 1). Bu alandaki tartışma, henüz var olmayan bir kuşağa karşı sorumluluk duyulup duyulmayacağı ikilemi ile şekillenmiştir. Gelecek kuşaklara karşı sorumluluk duyma olgusu, birçok

uzman tarafından çevre etiği başlığı altında incelenmiştir.³⁶ Bunun sebebi ise teknolojik ve bilimsel gelişmeler sonucunda dünya kaynakları üzerindeki hâkimiyetin artması ve sanayileşme ile birlikte tüketim alanlarının çoğalmasıdır. “Olağanüstü hızlı nüfus artışı, bugün kapitalizmin içinde yaşanan büyük tüketim ile bolluk ve nihayet teknoloji” ekolojik kriz ve çevre kirliliğinin temel faktörleri olarak görülmektedir (Cevizci 155). Ayrıca tıp alanındaki gelişmeler sonucunda hastalıkların tedavi edilmesi kolaylaşmış, çocuk ölümleri azalmış ve insanın yaşam süresi buna bağlı olarak uzamıştır. Bu durum dünya üzerinde daha fazla insanın yaşaması sonucunu doğurmuş, bu insanlara yaşamsal ortamın sağlanması için çeşitli faaliyetlerin gerçekleştirilmesi gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Kentleşme ve sanayileşme ile birlikte doğa daha çok tahrip edilmiştir. Böylece günümüz koşulları göz önünde bulundurularak yapılan gelecek tahminlerine göre gelecek kuşakları pek de yaşanılacak bir dünyanın beklemediği inancı oluşmuştur. Bu noktada yukarıda Mill tarafından da belirtildiği gibi başkalarının hareket özgürlüğünün kısıtlanması sadece kendini koruma amacıyla mazur görülebilir. Bununla birlikte yetke, başkalarına gelecek herhangi bir zararı önlemek ya da mevcut hakları korumak amacıyla yaptırımlar uygulayabilir. Bu bağlamda yalnızca birlikte yaşanan varlıklara zarar verilebileceği düşüncesi gerçeklikten oldukça uzaktır. Bugün gerçekleştirilen faaliyetler, gelecek kuşaklar üzerinde doğrudan ya da dolaylı bir etkiye sahiptir. Gelecekteki kişilerin bugüne yani kendi geçmişlerindeki zamana yönelik iddiada bulunamayacak olmaları, bugün üzerinde haklarının olmadığı anlamına gelmemelidir. Kendi kuşağına karşı sorumluluk duyan insanın, diğer kuşaklara karşı da adalet yükümlülüklerinin olduğu bilinmelidir.

Kuşaklararası adalet, bir neslin üyelerinin geçmiş ya da gelecekteki nesillere karşı borçlu olabileceği yükümlülöklere işaret eder. Bu kavram ile ilgili açıklamaların birçoğı, gelecek kuşaklara yönelik sorumluluklara odaklanır. Bugün yaşayan insanların, ekosistemi ve kaynakları gelecekte yaşayacak insanlar için korumaları gerekir ve bu nedenle kuşaklararası adalet, çevre etiğı ve politikasının bir parçası[dır] (Wolf 518). İkinci dünya savaşı, teknolojinin ilerlemesiyle birlikte sanayi sektöründeki gelişmeler ve nükleer enerji santrallerinin sebep olduğı ekolojik zararlar, çevre farkındalığını da

³⁶ Capaldi ve diğeri, *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*; Des Jardins, *Environmental Ethics: An Introduction to Environmental Philosophy*; De-Shalit, *Why Posterity Matters: Environmental Policies and Future Generations*; Callicott ve Frodeman, *Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy*; Hale ve diğeri, *The Routledge Companion to Environmental Ethics*.

beraberinde getirmiştir. Artan nüfusun gerektirdiği ekonomik büyüme, gelişmeler sonucunda oluşan tüketime dayalı hayat tarzı ve teknolojinin insan elinde çevre için yıkıcı bir güç olması, bu kavramın öncelikle çevre alanında gündeme gelmesini haklı göstermektedir. Ancak kuşaklararası adaletin, yalnızca doğal kaynaklar, çevre tahribatı, küresel ısınma ve gelecekteki dünyanın fiziki durumuyla ilgili olduğu düşünülmemelidir:

Her nesil, yalnızca kültür ve medeniyet kazanımlarını korumak ve kurulmuş adil kurumları zarar görmemiş şekilde yaşatmakla kalmamalı aynı zamanda her dönemde uygun miktarda gerçek sermaye birikimini bir kenara koymalıdır. Bu tasarruf, makine ve diğer üretim araçlarına yapılan safi yatırımdan eğitim ve öğretime yapılan yatırıma kadar çeşitli şekillerde olabilir. (Rawls 252)

Gelecek kuşaklar söz konusu olduğunda akla ilk gelen onlara çevresel düzeyde yaşanılacak bir dünyanın bırakılmasıdır. Fakat yirminci yüzyılda yaşanan toplumsal, politik, teknolojik ve bilimsel gelişme ve düzenlemeler, gelecek kuşakları etkileyen alanların çok yönlü olduğunu göstermiştir. İnsanlığın ve dünyanın geleceği, önemli ölçüde mevcut neslin seçimlerine ve davranışlarına bağlıdır. Bugün gerçekleştirilen eylemler ve de uygulamalara bağlı olarak insanların bedensel/kişisel özellikleri şekillenebilir ya da miras bırakılan sosyal koşullar doğrultusunda kimlikleri belirlenebilir. Yapılan seçimlere bağlı görünen bu öncüllerin ve etki alanları çerçevesinde alınması gereken sorumlulukların neler olduğu kuşaklararası adalet başlığı altında uzmanlar tarafından tartışılmaktadır. Nitekim insan eylemlerinin ve sürdürülen politikaların dünya ve insanlık üzerindeki etkilerini yansıtan bilimsel veriler, bunların gelecek kuşaklar üzerinde de önemli düzeyde bir etkiye sahip olacağının göstergesidir.

Sosyal kurumların ilk erdemi olarak görülen adalet, kanunların düzenlenmesinin temeli olan toplumsal refah söz konusu olduğunda bile insanın sahip olduğu dokunulmazlığın dayandığı olgudur (Rawls 3). Bir toplum yalnızca üyelerinin yararını gözetmediği zaman değil aynı zamanda kamusal bir adalet anlayışı tarafından etkin bir şekilde düzenlendiği zaman iyi bir toplum olarak tanımlanır. Bu da adalet ilkelerinin bireyler tarafından kabul edildiğinin, bu kabulün herkes tarafından bilindiğinin ve temel toplumsal kurumların bu ilkeler doğrultusunda hareket ettiğinin göstergesidir. Bireylerin, kendilerini fakirleştirme pahasına gelecekteki akrabalarını ya da diğer insanları zenginleştirmek için çaba göstermeleri zorunlu değildir. Ancak kuşaklararası adalet söz konusu olduğunda ‘Nasıl bir adalet anlayışı oluşmaktadır?’, ‘Bu adalet

anlayışı kimleri kapsamaktadır?', 'Henüz doğmamış kişiler yaşayan insanlar üzerinde hak sahibi olabilir mi?' gibi sorular gündeme gelmektedir. Kuşaklararası adaletin sağlanması için gelecek kuşaklara adil kurumların, yeterli sayılabilecek ekonomik ve çevresel kaynakların miras bırakılması, toplumsal ve politik düzeyde bir zorunluluktur (Rawls 4).

Teknoloji, çevre, eğitim, sağlık ve politika gibi alanlarda öncelikli kural koyucular, hükümetler ya da yetkin kurumlardır ve yürürlüğe konan kanunlar aracılığıyla yaptırımların uygulanması beklenmektedir. Bununla birlikte her bireyin bu ahlaki sorumluluğu hissetmesi ve eylemleriyle beklenen sonuçları ortaya koyması gerekmektedir (Partridge 446). İnsanın eylemlerinde ölçü ahlaki sorumluluktur. Adalet ve hak olgularının amaçlarından biri, savunmasız olanlar için kuralcı korumalar sağlamaktır. Buna paralel olarak belki de savunmaya en çok ihtiyaç duyanlar, gezegenimizin gelecek kuşaklarını oluşturan bireylerdir (Shue 148). Gelecek kuşaklar, yaşamaya değer hayatlar kurma ya da sürdürme konusunda keskin bir şekilde engellenmiş seçeneklerle karşı karşıya olacaklardır. Küresel ısınma sonucunda ortaya çıkan çevresel felaketler, öngörülemeyen hava koşulları ve beslenme yetersizliği, geçmişin ve bugünün koşullarının doğurduğu sonuçlar olacaktır (Shue 150). Yaşadıkları çevreye ve koşullara uyum sağlama konusunda kapsamlı önlemler alacak olsalar da onların savunmasızlıkları nedeniyle bugün alınacak önlemler gerekli görülmektedir. Bu nedenle çevre, ekonomi, sosyoloji ve eğitim politikalarını içeren eksiksiz bir siyasi programın gerekliliği etik bilimciler ve yetkililer tarafından kabul edilmektedir.

Farklı kuşaklar arasındaki ilişkiyi sorgulayan kuşaklararası adalet, bir teori olarak belirli ahlaki sorumlulukların ve yükümlülüklerin geçerliliğini göstermeye çalışır (Duckworth 1484). Diğer uygulamalı etik konularından farklı olarak kuşaklararası adalet, gelecekte ortaya çıkması mümkün görünen problemlere odaklanırken bugün yaşayan insanlar yerine gelecek kuşakların olası haklarını gözetir. Alınacak önlemler, bugünkü kuşağa refah sağlayacak olsa da odak noktası günümüzde yararlanılan kaynakların ya da yürütülen politikaların gelecek kuşaklara da aynı şekilde hizmet etmesini sağlamaktır. Var olmadıkları için gelecek kuşaklara karşı sorumlu olmadığımızı ve onlar için kendi refahımızı sınırlandırmamız gerekmediğini savunanlar olsa da kuşaklararası adalet çeşitli teori ve yaklaşımlarla desteklenmektedir. Aristoteles'in etik anlayışından esinlenen ve bireysel davranışı önceleyen erdem

yaklaşımına göre gelecek kuşaklara karşı ahlaki sorumluluklarımız bulunmaktadır. Kültürlere göre değişiklik gösterebilen ahlaki kodları kavramak ve bu doğrultuda hareket etmek gerekmektedir. Kültürler arasında ortak olan ise ahlaki karakterin erdemleridir. Bu yaklaşıma göre cesaret, iyilikseverlik, alçakgönüllülük, duygudaşlık gibi özellikler ahlaki hayatın esasıdır. Bu bağlamda kurumların yönlendirmesini, teşvik etmesini ya da yasalar yoluyla yaptırımlarda bulunmasını beklemek yerine kişilerin bu özellikler çerçevesinde bireysel hareket edebilmeleri beklenir (Duckworth 1489-1490). Erdemli olmak, gelecek kuşakları ilgilendiren konularda hassas davranmayı gerektirirken bireylerin bu yönde eğitilmesi ile bu duyarlılık geliştirilmelidir.

Gelecek kuşaklara karşı sorumluluk duyma gerekliliğinin ahlak ve adalet inancından kaynaklandığı savunulmaktadır (Page 15). Bu da doğal kaynakları kullanırken ya da temel gereksinimleri karşılarken gereğinden fazlasını tüketmemenin ve gelecekte bunlardan faydalanacak olanların varlığının benimsenmesinin önemine işaret eder. Yaşanılması mümkün bir dünyanın gelecek kuşaklara nasıl bırakılabileceği, onların hakları da göz önünde bulundurularak düşünülmelidir. Kuşaklararası adalet, uygulanan politikaların ve ideallerin çevre üzerinde zararlı etkileri olabileceği ve gelecek kuşaklara yönelik kaygıların tüm politik uygulamaların merkezine yerleştirilmesi gerektiği konusunda uyarıda bulunur. Ayrıca sürdürülebilirlik ya da sürdürülebilir kalkınma, örtük ya da açık bir şekilde kuşaklararası adaleti öngörür (Thompson 4). Genel olarak ekonomik, toplumsal ve çevresel boyutlarıyla tartışılan sürdürülebilirlik, gelecekte sahip olunması istenen ya da planlanan koşullara ulaşmaya yönelik bir çabayı içerir. Mevcut koşullardan yola çıkarak hesaplanan bir gelecek, bu şekilde gelecek kuşakları da kapsayacak boyuttadır.

Erdem etiğine paralel olarak alaka etiğinde gelecek kuşaklara mensup bireyler için kaygılanmanın gerekliliği ‘önemsemek’ kavramı ile açıklanır. Zaman ya da mekân fark etmeksizin bireyleri önemsemek adalet ve ahlakla yakından ilişkilidir. Öncelikle kendi içinde bu eylemi gerçekleştiren birey, toplumsal ve politik düzlemde gelecek kuşakları da kapsayacak şekilde eylemin alanını genişletir (Noddings 3-5). Herkese eşit şekilde davranılması ya da mutluluk sağlanması gerekliliğini savunan yararcılık ilkesine göre ise yarar sağlayacak olan eylemlerde yalnızca bugün yaşayan insanların değil tarafsızlık ilkesiyle hareket ederek uzak kuşakların da hakları gözetilmelidir (Rosen 229). Toplumculuk görüşüne göre ise ‘kuşaklar arası bir topluluğun üyeleri’ olarak tüm

insanlar, ortak amaçlar çerçevesinde bir arada yaşarlar (de-Shalit 19-20). Bu bakış açısını savunanların düşüncelerine “etik müzakerecilerin, yani şimdiki kuşağın ve gelecek kuşakların aynı kimliğe ve aynı çıkarlara sahip olduğu algısı hâkimdir. Birinin çıkarına olan, diğerinin de çıkarınadır. Kimlikleri paylaşılır, çünkü paylaştıkları değerler kimliklerini yapılandırır” (Marshall 109). Güçlü toplumculuk perspektifini yansıtan bu görüşler, bir toplumun özünü yalnızca dayanışma ya da o dönemin haklarını içeren bir yaşam şeklini sürdürmediği olgusuna dayanır. Yaşamın sürdürülebilirliği, ekonomik, toplumsal ya da çevresel bağlamda birçok unsurun gelecek göz önünde bulundurularak yapılan planlamalara bağlıdır. Bu da gösteriyor ki bir toplumu oluşturan insanlar ortak bir yaşamı paylaşırlar ve bu toplumun üyeleri olarak görülen gelecek kuşaklara karşı sorumluluk da bu ortak yaşamın bir parçasıdır.

2.2.3. Mühendislik Etiği

Dünya hızlandıkça bizler, yükselen duvarların arkasına saklandık. Bolluk vaat eden makineler bizi doyumsuzluğa itti. Bunca bilgi, içimizde art niyet ile fesat, bunca zekâ ise katılık ve merhametsizlik doğurdu. Çok düşünür ama az hisseder olduk. Makinelere çok insanlığa ihtiyacımız var, zekâdan ziyade merhamet ve şefkate... Sağduyulu bir dünya için, bilim ve gelişmenin herkesi mutlu kılacağı bir dünya için mücadele edelim.

Charlie Chaplin, *Büyük Diktatör*

Teknolojik yenilik ve buluşların birçoğu, sağladığı faydanın yanı sıra ahlaki zorlukları ve ikilemleri beraberinde getirir. Keşfetme, üretme ve hizmet verme süreci devam ederken tehlikelerin ve risklerin, teknolojik faydaları gölgede bırakması olağan bir durumdur. Günümüzde yirminci yüzyılın mühendislik üretimi ya da buluşu olan elektrik, otomotiv, radyo ve televizyon, tarımsal mekanizasyon, bilgisayarlar, telefonlar, uzay araçları, internet, tıpta ve diğer alanlarda görüntüleme teknolojileri, ev aletleri, lazer ve fiber optikler, nükleer teknolojiler ve yüksek performanslı malzemeler³⁷ insan hayatını kolaylaştırmaktadır. Teknolojik verimlilik, yirmi birinci yüzyılda da devam etmiş ve en önemli bilimsel buluşlardan bazıları, insan vücuduna eklemlenen ve beyin

³⁷ Belirtilen teknolojik buluşlar, yirminci yüzyıl mühendisliğinin başarı listesi olarak tanımlanmış ve mühendisliğin bir yüzyılı nasıl şekillendirdiğinin ve dünyayı nasıl değiştirdiğinin bu icatlar aracılığıyla gözlemlenmesi istenmiştir. Bkz., <http://www.greatachievements.org/>

tarafından kontrol edilebilen robotik uzuvlar, insan genetiğinin haritalanması, nano-boyut mikroskop, yetişkin deri hücrelerinden kök hücrelerin üretilmesi, ilk yapay DNA'lı organizma ve kütle çekim dalgalarının keşfi olarak kaydedilmiştir. Mühendislik alanındaki teknolojik buluşların olumlu tarafları deneyimlenirken hâlihazırda yaşanmış ya da gelecekte ortaya çıkma olasılığı bulunan olumsuz etkileri bu alanın etik boyutlarının tartışılmasını beraberinde getirmiştir. Yaşanan ahlaki karmaşa, teknolojinin sağladığı refah ile yarışır düzeye ulaşmıştır. Tüm dünya insanına hitap etmek amacıyla kelimeleri kullanmak yerine sözsüz performans sergileyen ve yönetim biçimlerini, teknolojiyi ve haksızlıkları eleştiren Charlie Chaplin'in de vurguladığı gibi insanları birbirine yakınlaştıran ve hayatı kolaylaştıran buluşlar aynı zamanda doyumsuzluğu, metalaşmayı ve tek başınalığı beraberinde getirmiştir. Yüksek bir zekânın ve çalışmanın ürünü olan teknolojik buluşlar; hissiyatı, düşünmeyi, merhameti ve özveriyi gölgede bırakmıştır. Büyük yankı uyandıran *Büyük Diktatör* filmindeki konuşmasında belirttiği gibi bilim ve teknoloji insanın mutluluğu, refahı ve sağlığı için kullanılmalıdır. Mühendisliğin etik boyutlarının tartışılması bu amacın sağlanması yönünde atılan en dikkate değer evrensel ve bilimsel adımlardan biri olarak nitelendirilebilir.

Her ne kadar 1970'li yıllarda etik ile ilgili dersleri mühendislik eğitimlerine dâhil etme girişimleri başlamış olsa da (Pritchard 620) etik, aslen Alfred Nobel tarafından dinamitin icat edildiği tarihten itibaren (1867) bilim insanlarının ve mühendislerin dikkatini çekmiştir (Blundell IX). Günümüzde birçok mühendislik alanının yer aldığı kurumsal ortamlarda ahlaki sorumluluğu üstlenmenin ve paylaşmanın önemi vurgulanmakta ve uzmanların, mesleklerin ve şirketlerin hedefleri arasındaki uyum ihtiyacının altı çizilmektedir (Martin ve Schinzinger 2). Bugün “giderek daha geniş toplumsal ve çevresel kaygılar açısından mükemmelliği ve etiği anlamaları” istenen mühendislerin, mikro ve makro sorunlarla³⁸ mücadele etmeye hazırlıklı olmaları gerektiğini belirten Martin ve Schinzinger etiğin, “sağlam veya makul olan ahlaki değerlere, ahlaki olarak gerekli (doğru), izin verilen (eksiksiz olarak doğru), istenen (iyi) eylemlere ya da politikalara” işaret ettiğini belirtirler (3). Tanımladıkları etik

³⁸ Mikro sorunlar, projelerin yürütülme aşamasında bireyler ve şirketler tarafından alınan kararlarla ilgilidir. Makro sorunlar ise teknolojik gelişmenin yönü, çıkarılıp çıkarılmaması gereken yasalar; mühendislik meslek toplulukları ve tüketici grupları gibi grupların toplu sorumlulukları gibi ahlaki nitelikte küresel konulardan oluşur. Mühendislik etiğinde belirtilen her iki sorun türü de önem taşımaktadır ve genel olarak birbirleriyle bağlantılıdır (Martin ve Schinzinger 3-4).

kavramının ışığında “mühendislik etiği, mühendislikle uğraşanlar tarafından onaylanması gereken sorumluluklar ve haklar ile mühendislikte arzu edilen idealler ve kişisel taahhütlerden oluşur” (8). Uzmanların en yüksek etik ve ahlaki standartlarda davranış sergilemelerini gerektiren mühendisliğin faaliyet alanı; uzmanların eylemleri, hedefleri ve ilkeleri ahlaki uygunluk bakımından incelenir. Bu bağlamda mühendislik etiği, uygulamalardaki etik boyutları aydınlatmak, kaygıları değerlendirmek ve uygulanacak temel ilkeleri belirlemek gibi prensipler çerçevesinde şekillenir. Teknolojik ve bilimsel alanlarda faaliyet gösteren mühendislerin, faaliyetlerinin toplumsal, politik ve etik sonuçlarını kavramaları ve sorumluluğu üstlenmeleri beklenmektedir.

Mühendislik etiği, mühendislik uygulamalarıyla ilgili etik kaygılara ışık tutması nedeniyle uygulamalı bir etik alanıdır. Bu alanda, teorilerin uygulamaya yönelik güçlü ya da zayıf yönlerini göstermek gibi bir çaba söz konusu değildir. Temel kaygısı ve odak noktası, etik ilkelerinin mühendislik eğitiminden başlanarak tüm aşamalara uygulanmasıdır. Mühendislik eğitiminde formel etik çalışmalara yer verilmemesi sebebiyle mühendislik etiğinin kavramsallaştırılmasında filozofların görüşlerine başvurulmuştur (Pritchard 620). Mühendislik eğitimlerinin ilk dönemlerinde her ne kadar sınırlı bir etik anlayış mevcut olsa da filozoflar eşliğinde ve temel etik ilkeler ışığında etik değerlerle iç içe bir mühendislik eğitiminin temellerinin 1970’li yıllarda atıldığını söylemek yerinde olacaktır.

Kamudaki rüşvet skandalları ve teknolojik felaketlere yönelik tepkiler, mühendislik öğrencilerine etikle şekillendirilmiş bir eğitim verilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte etik, mühendislik mesleğinde ve uygulanmalarında öğrencilerin mühendisliğin küresel ve toplumsal etkisine ve mühendislikle ilgili güncel konulara dair bir anlayışa sahip olmalarını gerektirir (Pritchard 620). Ayrıca mühendislerin; toplum, çevre, eğitim, ekonomi ve politik çerçevede taşımaları gereken sorumluluğun bilincinde olmaları beklenmektedir. Kamu güvenliğini, sağlığını ve refahını korumaya yönelik genel görevler ve müşteri ve işverenlerle yapılan sözleşmelerden doğan yükümlülükler gibi etik sorumluluk ve zorlukları içeren mühendislik çalışma alanı, “güvenlik, dürüstlük, güvenilirlik, kalite kontrol, sürdürülebilir çevre, bilgi sahipliği, rüşvet, çıkar çatışmaları, uluslararası bağlamda mühendislik ve bilgi uçurma gibi merkezi konular” ile şekillenen bir etik literatür

çerçevesinde incelenmektedir (Pritchard 621). Teknik araştırmalara, üretimlere ya da tasarımlara bunların potansiyel toplumsal etkileri göz ardı edilerek odaklanılamayacağı açıktır. Öğrencilere benimsetilmesi gereken en önemli ilke, mühendisliğin toplumsal ve küresel düzeyde etki alanına sahip olduğudur. Ulusal Profesyonel Mühendisler Derneği (National Society of Professional Engineers) tarafından belirlenen *Mühendisler için Etik Kodlar*, mühendislerin çalışma, üretme ve uygulama aşamalarında uymaları gereken standartları içerir.³⁹ Buna göre önemli bir mesleğin üyeleri olarak tüm insanların yaşam kalitesi üzerinde doğrudan ve hayati bir etkisi olan mühendislerin, en yüksek dürüstlük standartlarını uygulamaları beklenmektedir. Ayrıca “en yüksek etik davranış ilkelerine bağlı kalmayı gerektiren bir profesyonel davranış standardı altında çalışmaları” beklenen mühendislerin, “dürüstlük, tarafsızlık, adalet ve hakkaniyet” doğrultusunda hizmet sağlamaları ve “kamu sağlığının, güvenliğinin ve refahının korunmasına adanmaları” gerekmektedir (Codes of Ethics). Mühendislik uygulamalarında yer alan herkesin üstlenmesi gereken etik sorumlulukları içeren mühendislik etik kuralları, tavsiyeleri meslek birliklerinin onayını almış deneyimli profesyonel mühendislerin çalışmaları sonucunda belirlenmiştir. Bu ilkelere, toplumu ve dünyayı önceleyen ve dikkat edilmesi gereken temel noktalar vurgulanır (Pritchard 622). İlkeler ve kararlar; deneyimler ve değişen toplumsal ve çevresel koşullar sonucunda farklılaşan mühendislik görüşleri doğrultusunda değişim gösterebilir (Clausen 92). Bu da gelişme ve değişimler sonucunda yeni standartların oluşturulması gerekliliğine ve öngörülerini hesaba katarak değerlendirmelerin yapılmasına işaret eder. Bununla birlikte değişmeyen en önemli ilkelerden biri, mühendislerin topluma karşı sorumluluk duyarak toplum yararına faaliyet göstermeleri gerektiğinin bilincinde olmalarıdır.

İnsan, toplum, çevre ve teknolojinin giderek daha karmaşık hale geldiği günümüzde teknolojik sistemlerin gelişiminin uzun vadede öngörülemeyen sonuçları olduğu açıktır. Günümüzde mevcut ve gelişmekte olan teknolojiler göz önünde bulundurulduğunda geleceğe yönelik olası riskleri hesaplayabilmek için yüksek bir çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Silah sistemleri, nükleer santraller, atom bombası ve yapay zekâ gibi teknolojik ürünlerin, insan tarafından amacı dışında kullanılmaya uygun olduğu trajik deneyimlerle kanıtlanmıştır. Önceki dönemlere bakıldığında sanayi

³⁹ Bkz., National Society of Professional Engineers. Code of Ethics for Engineers. file:///C:/Users/HP/Desktop/NSPECodeofEthicsforEngineers.pdf

devriminin toplumsal düzeyde etkilerinden biri olan insan gücüne olan ihtiyacın azalması gerçekleşen bir öngörüdür. Nitekim günümüzdeki mühendislik buluşlarının ve eylem alanının çok daha geniş ve kapsamlı olduğu göz önüne alınınca geleceğe yönelik hesaplamaların daha incelikle ve ihtiyatla yapılması gerekmektedir. Çevre, toplum ve birey çemberinde sağlıklı bir ilerlemeyi sağlayabilmek adına atılan adımlar ve yüklenilecek sorumluluklar büyük önem taşımaktadır. Teknolojik gelişmelerin ve mühendislik uygulamalarının gelecek kuşaklara karşı sorumluluğu da bünyesinde barındırdığı göz önünde bulundurulmalıdır. Mühendislik buluşlarından ve üretimlerinden gelecekteki kuşakların refahını da düşünerek yararlanılması, gelişmelerin planlanması ve profesyonel etik değerlerin rehberliğinde teknolojinin kötüye kullanımının engellenmesi gerekmektedir.

Teknolojik ve bilimsel gelişmeler sonucunda ortaya çıkan çeşitli durumların ve sorunların etik boyutu, günümüzde daha çok sorgulanmaktadır. Toplumsal eleştiri görevi üstlenen distopik tiyatro aracılığıyla da mevcut koşulların ve olayların gidişatı hakkında insanların bakış açılarını genişletmek ve onlara olası sonuçları değerlendirme fırsatı sunmak amaçlanır. Tiyatro, mevcut düzene ve koşullara yönelik alternatif senaryoları zihinlerde canlandıran ve öngören en güçlü kültür araçlarından biridir. Algıların açılmasının ve farklı bakış açılarının geliştirilmesinin teşvik edildiği distopik tiyatrodaki bilim ve teknolojinin, geçmişte ve günümüzde deneyimlenen yönlerinin gelecekte ileri boyutta olumsuz koşullar üretmesini engellemek niyeti hâkimdir. Distopik tiyatronun özünü oluşturan geleceğe kurgulama, eleştirme ve düşünmeye teşvik etme gibi özellikler kullanılarak seyircilere dünyayı ve de toplumu yeni ve çarpıcı versiyonlarıyla ya da en azından farklı açılardan gözlemlene imkânı sunulur ve yüzleşmekten korkulan ihtimaller gün yüzüne çıkarılır.

Bu çalışmanın kuramsal altyapısını oluşturan uygulamalı etik; bilimsel gelişmeler, değişen toplum ve farklılaşan insan çerçevesinde ortaya çıkan ahlaki sorunları inceler. Çalışmada belirlenen oyunlarda ele alınan konularla ilişkili olan uygulamalı etik alanları; kuşaklararası adalet, mühendislik etiği ve biyoetik alt dallarından olan kürtaj, klonlama, üreme teknolojisi, genetik mühendisliği, genetik tarama ve insan deneyleridir. Bilimsel ve teknolojik ilerlemenin günümüzdeki toplumsal, ekonomik ve siyasi sonuçlarını göz önüne alarak geleceğe kurgulanan bu oyunlarda, gelişmekte olan teknolojilerin olası olumsuz sonuçları etik boyutlarıyla yansıtılır. Bireyi, toplumu ve

çevreyi tehdit eden koşullara ve tehlikelere yönelik farkındalık oluşturma gerekliliği, oyun yazarları tarafından bir görev bilinciyle yerine getirilmektedir. Gözetim sistemlerinin gelişmesi, teknolojik uygulamaların insanın oluşumundan ölümüne kadar tüm aşamalara müdahalelerde kullanılması ve insan doğasını değiştirme çalışmalarıyla teknolojik uygulamaların etik boyutlarının tartışılması toplum ve birey odaklı olan tiyatronun da sahnesine taşınmıştır.

Bu tez çalışmasının üçüncü bölümünde teknolojiyi kendi amaçları doğrultusunda kullanan insanın ve yetkenin etikten yoksun bir yaklaşımla hareket etmesini eleştiren ve de olası sonuçları gündeme getiren yirmi birinci yüzyıl Britanya tiyatrosunda distopik bilim kurgu örnekleri olarak belirlenen *Makinedeki Kız* (Stef Smith, 2017), *Hayvan* (Kay Adshead, 2003), *Silahlı Manzara* (Joe Penhall, 2007), *Sayı(sız)* (Caryl Churchill, 2002), *Çocuklar* (Lucy Kirkwood, 2016) ve *Kan Alma Uzmanı* (Ella Road, 2018) başlıklı oyunlar uygulamalı etik kapsamında incelenecektir. Belirtilen oyunlarda yazarlar, geçmişte yaşanmış, günümüzde deneyimlenen ve gelecekte maruz kalınması mümkün durumlara dikkat çekmeyi hedeflemektedirler. Mevcut duruma alternatif olarak sunulan projeksiyonlar; toplumsal, ekonomik, çevresel, politik ve eğitsel çerçevede değişim için toplumda bilinç oluşturmaya amaçlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİSTOPİK BİLİM KURGU VE UYGULAMALI ETİK

3.1. YİRMİ BİRİNCİ YÜZYIL BRİTANYA TİYATROSUNDA DİSTOPYA VE DİSTOPİK BİLİM KURGU

Ve korku, benim sevgili dostlarım, korku modern hayatın en temel taşlarından biridir. Çokça çığırtkanlığı yapılan ve hayat standartlarını yükseltirken vahşice ölüm ihtimalimizi de yükselten teknolojinin korkusu. Tek eliyle, cömertlikle verdiğinden de fazlasını diğer eliyle alan bilimin korkusu. İntihara varan bağımlılığımızla, uğruna öldürmeye ve ölmeye hazır olduğumuz, ölümcüllüğü kanıtlanmış kurumların korkusu. Kaçınılmaz şekilde bizi öldürmek ve köleleştirmek için kullandıkları iktidarlarla, alkışlayan kalabalıklarla yükselttiğimiz “Büyük Adam”ların korkusu. İstemediğimiz, ama gerçekleşmesi için de elimizden gelen her şeyi yaptığımız “Savaş”ın korkusu.

Aldous Huxley, *Maymun ve Öz*

Nasıl yapamayız? [...] Onları temsil etmezsek varlıklarını inkâr etme tehlikesiyle karşı karşıyayız demektir.

Tim Crouch, *Plays One*

Bilim ve teknolojiye yönelik korku, yirminci yüzyılda gerçekleşen nükleer felaketler ve otoriter yetkeler ya da etik ilkelerden yoksun bilim insanlarının uygulamaları gibi somut sonuçlar doğrultusunda artmıştır. Bilimsel gelişmeleri yakından takip eden bir ailenin üyesi olan Huxley’den alıntılanan sözlerde olduğu gibi korku topluma hâkim olan temel duygulardandır. Yirminci yüzyılda gerçekleşen ve toplumsal, politik ve çevresel dinamikleri etkileyen olaylar, yirmi birinci yüzyılda bireyleri, güvenilmez ve yıkılmaya eğilimli bir düzene mahkûm etmiştir. Huxley’nin de belirttiği gibi, bu iklimi meydana getiren pek çok etken olsa da büyük oranda geleceğin belirsizliğinin oluşturduğu korku ve kaygı özellikle bilimsel ve teknolojik gelişmelerden kaynaklanmaktadır.

Birey, toplum ve dünya ekseninde şekillenen distopik tiyatro oyunlarına da teknolojik gelişmelerin olası sonuçlarına yönelik bir korku hâkimdir. Bu korku salt bir duygu olmayıp toplum ve dünya için kaygı duymayı da içermektedir. Sorumluluk duygusunu içeren korku ve kaygı, mevcut durumu anlamlandırma, gerçekliği algılama

ve geleceğe yönelik çıkarımlarda bulunmada bir perspektif görevi görmektedir. Bu bağlamda, yirmi birinci yüzyıl Britanya tiyatrosunda yaygın sunuş yöntemlerinden biri olarak kullanılan ve kaygılar çerçevesinde şekillenen distopik unsurlar; görüneni daha yakından bakma, analiz etme ve esnek alanlar oluşturarak potansiyel senaryolar aracılığıyla korku ve kaygı kaynaklarını gözlemlene imkânı sunar. Böylece bireyi kendini, toplumu ve geleceği inceleme gücünü bulmaya yönlendirerek kayıtsızlık hâlinin ya da mevcut sistemi besleyen yönelimlerin keşfedilmesini olanaklı kılar.

Yirminci yüzyılda roman, sinema ve televizyon gibi alanlarda sıklıkla yer verilen distopik unsurlar, tiyatrodaki kendine daha az yer bulmuştur. 1990'lı ve 2000'li yıllarda ise distopik öğelere ve temalara tiyatro oyunlarında yaygın bir şekilde yer verilmiştir. Yazarlar, geleceğe yönelik yaratıcı iç görüşlerini yansıtırken genellikle “kasvetli olay örgüleri” (Sierz, *Rewriting The Nation*, 200) oluşturmuş, absürt tiyatronun “karakterlerin kimliklerinden mahrum edilmesi, geleneksel olay örgüsünün terk edilmesi ve dilin aşamalı olarak parçalanması” gibi teknikleriyle bütünleştirdikleri distopik unsurları kullanmış ve gerçek dışı ortamları seyircinin gerçek dünyasından çok uzaklaştırmayan mekânlar inşa etmişlerdir (Sierz ve Tönnies 22).⁴⁰ Kimi zaman mekân değişikliği yapılarak kimi zaman da güncel mekânlar kullanılarak otoriter güçler, baskıcı rejimler, kısıtlanan özgürlükler, yoksun bırakılan haklar, teknolojik gelişmeler ve iklim değişikliği gibi küresel sorunlar sahnelenmiştir. “Bir tür kurgusal uyarı mekanizması işlevi gören” distopik tiyatro anlatılarındaki temalar “bir şekilde korkuya dayalı bir tür risk değerlendirmesi haline gelerek, ölüme mahkûm bir geleceğe götüren kararların sonuçlarını araştırır” (Koellner 13). Şimdiki zamanın ötesinde herhangi bir mekân ya da zaman kullanılarak politik, toplumsal, çevresel ve ekonomik olasılıkların sunulduğu gelecek temsilleri doğrultusunda seyircinin hayal gücü aktifleştirilir. Bu şekilde geleceğe yönelik korkuların ve kaygıların temsil edilmesi bugüne dair sorunların var olduğuna dair farkındalığa işaret eder. Bu da çözüme ya da daha kötü ihtimalleri engellemeye yönelik bir ilk adımdır.

⁴⁰ *Midwinter* (Zinnie Harris, 2004), *Poor Beck* (Joanna Laurens, 2004), *The Weather* (Clare Pollard, 2004), *Bear Hug* (Robin French, 2004), *Animal* (Kay Adshead, 2003), *The Contingency Plan: On the Beach and Resilience* (Steve Waters, 2009), *Tinderbox* (Lucy Kirkwood, 2008), *The Cut* (Mark Ravenhill, 2006), *The Pillowman* (Martin McDonagh, 2003), *Mercury Fur* (Philip Ridley, 2005), *The Lifesavers* (Fraser Grace, 2009), *Hang* (debbie tucker green, 2015).

Küresel politikalar, genetik müdahaleler, savaş sonrası koşullar, medikal ilerlemeler sonucunda oluşan mükemmellik algısıyla birlikte ortaya çıkan farklılıkların ayrıştırılması korkusu, kimliklerin yok olduğu ve yaşam savaşının verildiği post-apokaliptik dünyalar yirmi birinci yüzyılın ilk on yıllık sürecinde ele alınan distopik temalardandır.⁴¹ 2010’lu yıllarda distopik temaların, özelliklerin ve kurguların hâkim olduğu oyunlar önceki dönemlere göre daha çok sahnelenmiştir. Bu dönemde Britanyalı oyun yazarları, distopik mekânları tasvir ederken ya da distopik temaları kurgularken “hem izleyiciyi eğlendirmenin hem de distopik yazının onları içine soktuğu çifte açmazdan kurtarmanın bir yolu olarak” okunabilen “komedi, ironi, pastiş/parodi ve hatta meta-drama ve sınırsız abartı gibi araçlar” kullanmışlardır (Sierz ve Tönnies 39).⁴² Gelecek varsayımlarının canlandırıldığı bu esnek alanlarda yazarlar, hem izleyicinin olaylara uzaktan bakabilmesini sağlamayı hem de sahnede gerçekleşen olayları gözlemlerken onlarda kendi konumlarını değerlendirme bilincini uyandırmayı amaçlamışlardır. Belirtilen yöntemlerin dışında distopik oyun yazarları, gerçeküstü öğeleri, mekânları ya da olayları oyunlarına dâhil etmişlerdir. Gerçeğin “mantıksal düşünmeyi bozguna uğratan, nedensellik ile tartışmayı birbirine katıp karıştıran ve zaman ve mekânı alt üst eden” gerçeküstü ile bir arada sunulduğu oyunlarda “ortaya çıkan düzensizlik, izleyiciyi yeni, yüceltilmiş, ‘şiiirsel’ bir algı düzeyine yükseltme etkisine bile sahip olabilir” (Styan 53). Fantastik unsurlarla harmanlanan bu kurgularda “ortamın gelecekte mi yoksa seyircilerin de gerçekliğinin bir versiyonu olan paralel bir evrende mi olduğu açık bırakılmıştır” (Sierz ve Tönnies 22). Seyirci, yaşadığı çevreden ve gerçeklik olgusundan farklı gösterimlerle karşı karşıya kalırken heyecan, korku, şaşırma, tikslenme, acıma ve sempati duyma gibi duyguları aynı anda deneyimleyebilir. Bu noktada onları kendi zamanlarıyla bağlantı kurmaya yönlendiren unsurlar ise bazen kendi dönemlerinden mekân isimlerini ya da mevcut koşullarla bağlantılı olayları içerebilir.

Geçmişten günümüze, insan ve onun yaşadığı ortamı etkileyen çeşitli konuların canlandırıldığı Britanya tiyatrosunda yirmi birinci yüzyılda da yine konu insandır.

⁴¹ *Far Away* (Caryl Churchill, 2000), *The Crime of the Twenty-First Century* (Edward Bond, 2001), *A Number* (Caryl Churchill, 2002), *The Drowned World* (Gary Owen, 2002), *Mercury Fur*, (Philip Ridley, 2005), *Tinderbox* (Lucy Kirkwood, 2008).

⁴² *In the Republic of Happiness* (Martin Crimp, 2012), *Pomona* (Alistair McDowall, 2014), *The Wolf from the Door* (Rory Mullarkey, 2014), *How to Hold Your Breath* (Zinnie Harris, 2015).

Küresel çatışma halindeki ülkeler; toprakların, dilin ve bireylerin altüst edildiği ortamlar; baskıcı sistemlerin uygulamaları ve bireyin savaşı; kimliklerin ve bireyselliğin yok sayıldığı, özgürlüklerin yok edildiği sistemler; şiddetin yaşamsal kaygılarla birleştiği, belleğin yitirildiği kaotik mekânlar; özel hayatın kuşatıldığı gözetim toplumları; iklim değişikliği ve çevrenin tahrip edilmesi; bilim ve teknoloji ile değişen insan, değer, toplum ve çevre gibi konular geleceği kurgulayan tiyatro oyunlarında ele alınmıştır.⁴³ Geleceğe yönelik kaygıların bilimsel ve teknolojik gelişmelere yönlendirildiği distopik bilim kurgu temalarının yer aldığı oyunlar da bu dönemde önemli bir yer tutar. Bilim ve teknoloji vasıtasıyla gerçekleştirilen eylemlerin etik boyutlarını tartışmaya açan bu gösterimler, doğrudan politik mesajlar iletmek yerine teknoloji ve bilimin insan, toplum ve çevre üzerindeki etkilerini bugünün koşullarından yola çıkarak tartışır.⁴⁴ Tiyatro, hayatın bir yansımasıdır. Bu bağlamda Crouch'un da vurguladığı gibi belirtilen konuları sahneye taşımamak onları yok saymak anlamına gelir. Tiyatro yazarlarının mevcut teknolojik gelişmelerin etik boyutlarına yaklaşımları da problemleri kabul edip tanıma ve çıkış yolları aramayla şekillenmiştir.

3.2. YİRMİ BİRİNCİ YÜZYIL BRİTANYA TİYATROSU DİSTOPİK BİLİMKURGU OYUN ÖRNEKLERİNDE UYGULAMALI ETİK

Bilim ve teknoloji alanındaki yenilikler, hem günümüzü şekillendiren hem de geleceği şekillendirecek olan etkenlerdir. Geleneksel yaşamı, toplumu ve dünyayı dönüştüren gelişmeler, geleceğe yönelik olasılıkların düşünülmesinin de yolunu açar. Geçmişle kıyaslandığında bugün içinde bulunan gelişmişlik düzeyi, gelecek hakkında daha cesur varsayımlarda bulunabilmeyi mümkün kılar. Ayrıca gelişmelerin bugüne kadar deneyimlenen sonuçları olası durumları öngörmeyi sağlarken önlem almayı da gerektirebilir. Bu bağlamda distopik bilim kurgu yazarları, bilimsel ve teknolojik

⁴³ *Really Old, Like Forty-Five* (Tamsin Oglesby, 2010), *Ditch* (Beth Steel, 2010), *Foxfinder* (Dawn King, 2011), *Edgar&Annabel* (Sam Holcroft, 2011), *Nativities* (Zoe Cooper, 2012), *The Effect* (Lucy Prebble, 2012), *Pastoral* (Thomas Eccleshare, 2013), *Pomona* (Alistair McDowall, 2014), *The Wolf from the Door* (Rory Mullarkey, 2014), *Radiant Vermin* (Philip Ridley, 2015), *Escaped Alone* (Caryl Churchill, 2016), *Human Animals* (Stef Smith, 2016), *X* (Alistair McDowall, 2016), *To Drone in the Rain* (Michael Ellis, 2019), *How To Hold Your Breath* (Zinnie Harris, 2015), *The Divide* (Alan Ayckbourn, 2017).

⁴⁴ *A Number* (Caryl Churchill, 2002), *Animal* (Kay Adshead, 2003), *Surprise* (Alan Ayckbourn, 2012), *Override* (Stacey Gregg, 2013), *SUM* (Susan Gray, 2014), *Tomcat* (James Rushbrooke, 2015), *Elegy* (Nick Payne, 2016), *The Children* (Lucy Kirkwood, 2016), *Girl in the Machine* (Stef Smith, 2017), *The Phlebotomist* (Ella Road, 2018).

gelişmelerin öngörülemezlik sonuçlara yol açabileceğini ve mevcut durumun ciddiyet gerektirdiğini, potansiyel uyarı araçları olan oyunlarında yansıtarak harekete geçme bilinci oluşturmayı planlarlar. Çalışmanın bu bölümünde yirmi birinci yüzyıl Britanya tiyatrosu distopik bilim kurgu oyun örnekleri olan *Silahlı Manzara* (*Landscape with Weapon*, Joe Penhall, 2007) ve *Makinedeki Kız* (*Girl in the Machine*, Stef Smith, 2017) mühendislik etiği başlığı altında; *Sayı(sız)* (*A Number*, Caryl Churchill, 2002), *Hayvan* (*Animal*, Kay Adshead, 2003) ve *Kan Alma Uzmanı* (*The Phlebotomist*, Ella Road, 2018) adlı oyunlar Biyoetik başlığı altında ve *Çocuklar* (*The Children*, Lucy Kirkwood, 2016) adlı oyun ise kuşaklararası adalet başlığı altında incelenecektir. Belirtilen oyunların tümü sahnelenmiştir fakat oyunların sahne performansına ulaşmak güç olduğundan ve bu çalışmada farklı performans yorumlarından ziyade metnin barındırdığı temel görüşler ele alındığından incelemeler metin merkezli olacaktır.

3.2.1. Mühendislik Etiği

Bu tez çalışması, bilimsel ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda değişen dünyada ortaya çıkan etik problemlerin distopik kurgular yoluyla yansıtılması üzerine temellenmiştir. Teknolojik gelişmelere, bilim insanları ile birlikte mühendislik alanında faaliyet gösteren bireyler yön vermektedir. Bu noktadan hareketle, üçüncü bölümün ilk başlığını mühendislik etiği oluşturmaktadır. Bu başlık altında Joe Penhall tarafından yazılan ve savaşların doğasını değiştireceğine inanılan silahlı insansız hava aracı (SİHA) teknolojisini ele alan *Silahlı Manzara* (2007) ve Stef Smith'in yapay zekâ entegreli kulaklığın kullanımı aracılığıyla dijital bağımlılığı tartıştığı oyunu *Makinedeki Kız* (2017) distopik bilim kurguda mühendislik etiği, yazılım mühendisliği ve yapay zekâ etiği bağlamında tartışılacaktır. Oyunlarda, geleceğe yönelik kaygılar taşıyan yazarların nasıl bir distopik dünya kurguladıkları ve teknolojik gelişmelerin olası evrensel sonuçları mühendislik etiği çerçevesinde incelenecektir.

Teknolojik ve bilimsel ilerlemeler, ekonomik refahın ve modernleşmenin göstergelerinden biri olarak kabul edilir. Özellikle bilgisayar teknolojileri alanındaki gelişmelerle insanlığa fayda sağlayan ve insan hayatını kolaylaştıran birçok buluşun kaynağı olan teknoloji, kullanım amaçlarına göre yetkenin elinde güç mekanizmalarına dönüşürken başka bir grup insanı tehlikelere maruz bırakabilmektedir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılan atom bombası, toplum yararı gözetilerek geliştirilen

bilimsel buluşların dünyanın dengesini değiştirecek boyutta etkili olabileceğini kanıtlamıştır. Dünyayı şekillendireceği düşünülen bilimsel ve teknolojik gelişmeler, gelecek odaklı tartışmaların ve düşüncelerin vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu nedenle teknolojik gelişmelerin olumlu ya da olumsuz etkileri göz önünde bulundurularak gelecek yansımalarının stratejik boyutlarda düşünülmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu başlık altında ele alınan oyunlarda yazarlar, dönemin koşullarını gündeme getirip teknoloji ve bilimin gelecekteki dünyaya yönelik tehditlerini kurgulamışlardır. Bilimsel ve teknolojik ilerlemenin birey ve toplum üzerindeki etkisine odaklanan oyun yazarları, bilgisayar teknolojilerinin ve yapay zekânın küresel boyutta geldiği noktayı temel alarak öngörülerini, kaygılarını ve fikirlerini tartışmaya açmışlardır.

İncelenen distopik bilim kurgu tiyatro oyunlarında, insanlığın geleceği hakkında soruları gündeme getiren öngörüler sunulur. Tiyatro oyunları, kurgulanan gelecek zamanı yansıtırken her ne kadar film ve dizi yapımlarında olduğu gibi sinema ve televizyonun imkânlarını kullanamasa da seyircide hedeflenen kaygıyı uyandırmayı başarır.⁴⁵ Geleceği bilim kurgu temelinde ele alan bu oyunlar, Fredric Jameson'ın *Archaeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fictions* (2005) adlı kitabında tanımladığı gibi bilim kurgu türünün işlevini yerine getirir:

... teknolojik değişimin baş döndürücü bir tempoya ulaştığı, sözde “gelecek şokunun” günlük bir deneyim olduğu bir anda bu tür anlatılar, okuyucularını hızlı yeniliklere alıştırmak, bilincimizi ve alışkanlıklarımızı değişimin kendisinin moral bozucu etkisine hazırlamak gibi toplumsal bir işleve sahiptir. Bunlar, organizmalarımızı beklenmeyeni beklemeleri için eğitirler. (Jameson 286)

Gerçekleşmesi beklenen ve belki de bir zamanlar sadece bilim kurgu olarak görülen bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin sonuçlarının yansıdığı günümüz, gelecekte daha ileri boyuttaki gelişmelerin deneyimleneceğinin göstergesidir. Bugünün koşullarını göz önünde bulundurarak geleceği yorumlayan *Silahlı Manzara* ve *Makinedeki Kız* Jameson'ın bilim kurgu anlatılarını tanımlarken kullandığı ifadelerde olduğu gibi toplumda ilerlemenin olası risklerine karşı bilinç uyandırmak amacıyla kurgulanmıştır. Hedefe ulaşmak için tüm engelleri aşabilecek özelliklerle donatılan ve savaş

⁴⁵ Oyun incelemeleri için bkz., Michael Billington, “Landscape with Weapon”, *The Guardian*, 2007, Erişim Tarihi 10.03.2023. <https://www.theguardian.com/stage/2007/apr/07/theatre>; Caitlin Powell, “Girl in the Machine”, 2017, Erişim Tarihi 07.03.2023. <https://www.alledinburghtheatre.com/girl-in-the-machine-traverse-2017-review/>.

endüstrisine yön verecek olan SIHA'ların oluşturulma aşamasını kurgulayan *Silahlı Manzara* bilim insanının yüklenmesi gerektiği sorumluluğu ele alır. *Makinedeki Kız*, teknolojik buluşların ve yapay zekânın yaygınlıkla kullanıldığı bir toplumda yapay zekâ ile donatılmış bir kulaklığın insanı nasıl manipüle edebildiğini göstererek olası tehditlere karşı uyarıda bulunur.

3.2.1.1. Bilim İnsanın Sorumluluğu: *Silahlı Manzara*

Mühendislik etiğinin tartışıldığı bu bölümde ilk olarak Joe Penhall tarafından yazılan ve 2007 yılında sahnelenen *Silahlı Manzara* adlı oyun incelenecektir. Çağdaş dünyayı dönüştüren en büyük etkenlerden biri olan teknolojik gelişmelerde merkezi bir role sahip olan bilim insanı olarak mühendisin profesyonel meslek ahlakını ve topluma karşı sorumluluklarını sahneye taşıyan oyun, geçmişte yaşanmış, günümüzde deneyimlenen ve gelecekte insanlığı etkileyecek teknolojilerin oluşturulma sürecini tartışmaya açar. İlk olarak Royal Court Tiyatrosu'nun Cottesloe sahnesinde izleyicinin karşısına çıkan *Silahlı Manzara*, toplumsal sorunlara dikkat çeken ve farkındalık oluşturmaya amaçlayan ödüllü yazar Joe Penhall'un sekizinci oyunudur.

1967 yılında Surrey'de doğan Penhall, ailesinin 1976 yılında Avustralya'ya göç etmesiyle bir süre orada yaşamış ve yirmi yaşlarında İngiltere'ye dönmüştür. Gazeteci olarak görev yapmaya başlamadan önce çeşitli işlerde çalışmıştır. Sanatsal eğitimi ve geleceğinde belirleyici bir rolü olan Royal Court Genç Halk Tiyatrosu'nda yer alarak aralarında Caryl Churchill'in de bulunduğu birçok önemli isimden ders almıştır. Gazetecilik yaptığı zamanlarda karşılaştığı olaylar ve kişiler, kurgularına ilham kaynağı olmuştur. Gazetecilik kimliğiyle toplumsal olaylara tanıklık etmesi, onun ayrıntılı karakter analizleri ortaya koymasında ve psikolojik çözümlemeler yapmasında büyük etkiye sahiptir.⁴⁶

Penhall, insanların birbirleriyle olan etkileşimlerine, çatışmalarına ve ilişkilerine sahnede hayat veren tiyatronun, “insanlara ses vermek” amacıyla kullanılabileceğini belirterek tiyatronun bu niteliğini, bir oyun yazarı olmaya karar vermesinin en önemli nedenlerinden biri olarak gösterir (Emmes 1). Modern hayat ile birlikte artan toplumsal

⁴⁶ Bkz., Samantha Ellis, “Gutter Swipe”, *The Guardian*, 2004, Erişim Tarihi: 24.04.2023. <https://www.theguardian.com/stage/2004/sep/01/theatre.pressandpublishing>

sorunları gündeme getiren Penhall, bireysel ve toplumsal düzeyde sağlıklı ilişkiler geliştirmenin en büyük engellerinden biri olarak görülen akıl hastalıklarını ve bunların arasında “en ağır ve en gizemli akıl bozukluğu” (Sass 29) olarak tanımlanan şizofreni hastalığını, *Bazı Sesler (Some Voices, 1994)*⁴⁷ ve *Mavi/Turuncu (Blue/Orange, 2000)*⁴⁸ adlı oyunlarında gündeme getirmiştir. ‘İnsanların önyargılarını değiştirmek’, ancak kimi zaman da yalnızca eğlendirmek amacıyla oyunlar yazan Penhall (Devine 249) sınıflandırılması zor bir yazardır. Belirli bir ekole ait değildir ve bir gruba dâhil edilmek istememektedir (Rubik 377). *Suratına Tiyatro: Britanya’da In-Yer-Face Tiyatrosu* adlı eserinde *Bazı Sesler* oyununu inceleyen Aleks Sierz, “çağdaşlarına kıyasla çok daha politik bir duruşa sahip olan Penhall’un diyalektik bir imgelemi” olduğunu belirtir (263). Karşıt ve çelişen düşünceleri bir araya getirerek mevcut çelişkiyi çözüme kavuşturmayı amaçlayan argümanlar sunan Penhall; şiddet, akıl hastalıkları gibi konulardan sonra ahlaki ikilemlere yönelmiştir. Bunun en belirgin örneklerinden biri de *Silahlı Manzara* adlı oyunudur.

Bilimsel ve teknolojik buluşların insanlığın geleceği üzerinde tehlike oluşturan etkilerini tasvir eden *Silahlı Manzara*’nın kurgusu, mevcut teknolojik gelişmelerin ileri bir boyuta evrilmesiyle birlikte geleceğe dönük tehdit, risk ve tehlikelerin ortaya çıkmasına işaret eder. Bilim insanının sorumluluğunun gündeme getirildiği oyunda seyirci, ahlaki bir ikilem yaşayan Ned’in sorgulamalarıyla ve tecrübeleriyle karşı karşıya bırakılır. Üç perdeden oluşan oyun, Ned’in Earls Court’taki evinin yanı sıra bir mühendis olarak çalıştığı uçak fabrikasında geçer. Birinci perde, Ned’in evinde kardeşi Dan’ın onu ziyaret etmesiyle başlar. İki kardeş, Ned’in bitmek üzere olan evliliği ve bir diş hekimi olan Dan’ın hastaları tedavi ederken aynı zamanda onlara botoks uygulayabilmek için aldığı eğitim hakkında konuşur. Ned, Nevada’dan daha yeni dönmüştür ve Dan’ın bu detayı öğrenmesi aslında gizli kalması gereken bir gerçeğin ortaya çıkmasına sebep olur. Bunun üzerine, oyunun odak noktası olan mühendislik buluşu hakkında konuşmaya başlarlar. Ned, çalıştığı program ve ürettiği donanım ile ilgili aile üyelerine ya da bir başkasına herhangi bir bilgi vermeyeceğine dair resmi bir

⁴⁷ Ticari ve eleştirel boyutta büyük bir başarıya ulaşan oyun, 1995 yılında John Whiting Ödülü’ne layık görülmüş ve Fransa ve New York’ta da sahnelenmiştir (Rubik 363).

⁴⁸ Mavi/Turuncu adlı oyun, yirmi birinci yüzyılın en iyi elli tiyatro oyunu arasında gösterilmiştir. Bkz., *The Guardian*, theguardian.com/stage/2019/sep/17/the-50-best-theatre-shows-of-the-21st-century. Sahnelendiği dönemde en iyi yeni oyun ödülüne layık görülen oyun, Evening Standard Theatre ve Critics’ Circle Theatre ödülleri almıştır.

evrak imzaladığını söyler.⁴⁹ Üzerine çalıştığı programı tamamladığını ve hükümetin bu buluşu finanse etmeyi kabul ettiğini belirtir. Ayrıca Savunma Bakanlığının üretimi finanse edeceğini ancak donanım tamamlandığında fikri mülkiyet hakkının kendisinde kalmasını talep edeceğini söyler. Ned'in bir paradigma değiştirici olarak gururla savunduğu buluşu Dan tarafından bir kitle imha silahı olarak tanımlanır. SİHA hakkında sunulan detaylar, onun potansiyel öldürücülüğünü açığa çıkarır. İki kardeş arasındaki bu görüşme, Ned'in olaylara farklı bir perspektiften bakmasını sağlar. Birinci perdenin ikinci sahnesinde, silah fabrikasının finansal müdürü Ross ve Ned arasındaki görüşmeye yer verilir. Bu buluşu, silahlanma alanında çığır açıcı bir yenilik olarak tanımlayan Ross, Ned'in bu konudaki tedirginliğinin farkına vararak onu ikna etmeye çalışır. Ross'un, bu aracın ABD uydu sistemine uyumlu olarak üretilmesini ve kullanım kılavuzunun silah seçimini açıklayıcı şekilde hazırlanmasını talep etmesiyle Ned, sivil ölümlerini engellemek amacıyla teknik ayrıntılarını geliştirdiği buluşunun aslında potansiyel bir kitle imha silahı olduğunu idrak eder.

Oyunun ikinci perdesi, Ned'in çalıştığı fabrikada geçer. Ross ve gizli servis ajanı Brooks, vicdani rahatsızlık duyan Ned'i fikri mülkiyet hakkından feragat etmesi için ikna etmeye çalışırlar. Onu zor durumda bırakabilecek detayları gündeme getirerek ve aleyhinde kullanılabilecek durumlar üzerinden tehditler savurarak fikri mülkiyet hakkından feragat etmesini sağlarlar. Böylece bütün sorumluluğu Ned'den alıp iş sözleşmesini sonlandırırlar ve onu saf dışı bırakırlar. İkinci sahnede Ross ve Brook, Ned'in kardeşi Dan'i sorgulamaktadırlar. Sisteme virüs yükleyen Ned, prototipi geçersiz hale getirmiştir. Sistem komutları yerine getirememekte ve silahlanma işlemi başarısız olmaktadır. Büyük maddi kayıpları olan şirket yetkilileri, Ned'e ulaşmak için Dan'i kullanırlar. Baskılara dayanamayan Dan, bildiği her şeyi anlatmayı kabul eder. Bu perdede, yeni silahların tasarımı ve bilim insanının sorumluluğuna yönelik çeşitli tartışmalar yer alır.

Üçüncü perdede Ned, yırtık kıyafetler ve ağzında pamuklarla bir sandalyede oturmakta ve Dan, onu tedavi etmektedir. Takip edildiğinden şüphelenen Ned, paranoyak davranışlar sergiler. Öyle ki Dan'in onu takip edebilmeleri için dişlerine çip yerleştirdiğini dahi iddia eder. Bu kuşkularının sebebi Dan'in sorgudayken Ned'in

⁴⁹ Çalışanların, hükümete karşı kullanılabilecek bilgileri vermesini engelleyen Official Secrets Act gibi bir anlaşma belgesini imzalamıştır.

yerini söylemesi ve bunun sonucunda Brook'un ona uyguladığı işkencelerdir. Ned'e psikolojik baskı yaparak en sonunda işlem kodlarını vermesini sağlamışlardır. Kodu söyledikten sonra sürekli rüyasında birilerini öldürdüğünü gören Ned, tedavi olmak istediği söyler. Silah programında çalışan biriyle görüşmek istemediğini söyleyen eşi onu terk etmiştir. Psikolojik, sosyal ve finansal açılardan kötü durumda olan Ned, oyunun sonunda üretme yeteneğini ve mesleki konumunu kaybeden bir mühendis olarak gösterilir.

“*Diğerleri ne yapmalıdır?*” değil, ‘*Ne yapmalıyım?*’⁵⁰ Ahlakı törecilikten ayıran şey budur” diyerek başkalarının yaptıklarına odaklanmayı ve davranışlarını eleştirmeyi ahlakçılık olarak tanımlayan Andre Comte-Sponville, ahlakın bireyin kendisiyle ilgili olduğunu belirtir (12). Hatalarla dolu olduğu düşünülen bir düzende harekete geçmemek, sorumluluk almamak ya da çıkarlar doğrultusunda hareket etmek gibi eylemler sebebiyle genellikle başkaları eleştirilir. Buna göre bir başkasının ahlaki boyuttaki eylemlerine odaklanırken etik davranış sergileme konusunda kendi bireysel çabasını yitiren insanın topluma faydalı olması beklenemez. *Silahlı Manzara* oyununda bilim insanının ahlaki sorumluluğunu çeşitli boyutlarıyla mercek altına alan Penhall, buluşların üretilme aşamasındaki etik noktaları tartışmaya açar. Bilimsel buluşların merkezinde yer alan mühendis, tekniğin egemenliğindeki dünyaya sunacağı üretimler üzerine ahlaki yargılamalarda bulunabilmelidir. Mesleki ahlak bilincine sahip olmanın önemi, SİHA'ların üretim aşaması ve olası sonuçları hakkındaki diyaloglarla gündeme getirilmektedir. İnsansız hava araçlarının (İHA) yapımını mümkün kılan teknoloji, savaş yöntemlerini ve araçlarını değiştirmiştir. Bu araçların potansiyel tehditlerinin bilincinde olunmasına rağmen yeterli önem alınmamış ya da korunma stratejileri belirlenememiştir. Bu faktörler, çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanılabilecek bir teknolojinin yaygınlaşmasına ve birçok felakete sebep olmuştur. Karşıt görüşlerin çatışmasını işleyen oyunda, bilim ve teknolojinin öldürmek için kullanılması sorgulamaya açılmıştır.

Zeki ve yaratıcı bir mühendis olarak yeni bir SİHA icat eden Ned, bir bilim insanından beklenen çok boyutlu düşünme ve analiz etme becerilerinden yoksun bir kimse olarak yansıtılmıştır. Ned, buluşunun toplu ölümlerin önüne geçerek insanlığa

⁵⁰ Vurgular alıntılan yazara aittir.

Fayda sağlayacağını ve savaş endüstrisine yön vereceğini savunmaktadır. Bununla beraber üretilen araçların potansiyel kullanımlarını göz ardı etmesi, mühendislik etiği ilkelerine göre hareket etmediğini göstermektedir. Diş hekimi olan kardeşinin hastaları tedavi ederken onlara botoks uygulamasını tıp etiği bağlamında eleştirirken daha tehlikeli sonuçlara yol açabilecek olan kendi buluşunun sonuçlarını düşünmemesindeki ironi oyunda eleştirel bir bakışla sunulur:

Ned: Hipokrat yemininde ‘zehirleme’ hakkında bir şeyler söylenmiyor mu?

Dan: Bu gerçekten bir zehir değil. Bu sadece, bu karmaşık ...

Ned: Yılan zehri gibi bir şey olduğunu sanıyordum ...

Dan: Ondan türetildi, evet ...

Ned: Onu insanların yüzlerine enjekte ediyorsunuz, kaslar uyuşuyor ve artık yüzlerini hareket ettiremiyorlar.

...

Ned: Sizin işiniz yaşlanan sürtükleri güzel göstermek değil, sizin işiniz onları dişleri varmış gibi göstermek. (Penhall 14-15)

Uyguladığı tıbbi yöntemin yan etkilerinin olduğunu bilmesine rağmen, “iyi konumda bir ev satın alıyorsun ya da benim durumumda iyi konumdaki evin için bir havuz” (Penhall 14) diyerek sadece maddi çıkarlar çerçevesinde hareket ettiğini gösteren Dan, Ned tarafından eleştirilir. Hipokrat yeminini gündeme getirerek bir doktorun bağlı olması gereken etik prensipler olduğunu hatırlatan Ned, bu konuda kesin çizgiler çizer. Finansal kaygılar ile meslek etiğinin ihlal edilmesi ona göre kabul edilemeyecek bir eylemdir. Kendi buluşunun insanlığın faydasına kullanılacağına inanan Ned’in olası sonuçları bütün boyutlarıyla düşünmemiş olması ise izleyicinin bu çelişkiyi sorgulamasına sebep olur.⁵¹

Silahlı Manzara oyununda tartışmanın odağındaki İHA’ların,⁵² askeri amaçlar dışındaki kullanım alanları çok yönlüdür.⁵³ Birçok alanda insan gücüne duyulan ihtiyacı

⁵¹ Michael Billington, “Landscape with Weapon”, *The Guardian*, 2007, Erişim Tarihi 10.03.2023. <https://www.theguardian.com/stage/2007/apr/07/theatre>

⁵² “Drone, kendi tahrik sistem(ler)ini kullanarak belirli bir yere seyahat edebilen ve tamamen ya da kısmen bir veya daha fazla haberleşme bağlantısı ile kontrol edilebilen insansız hava aracıdır” (Blundell 492). ‘Drone’ teknolojisi Birleşmiş Milletler 2021 yılı UNCTAD Teknoloji ve İnovasyon Raporunda ‘yüksek teknolojiler’ (frontier technologies) olarak adlandırılan ve etkilerini çoğaltmak için bir araya gelmelerini sağlayan dijitalleşme ve bağlanabilirlikten yararlanan bir grup yeni teknoloji olarak tanımlanan inovasyon sürecinin en önemli on bir teknolojisinden biridir. (United Nations Technology and Innovation Report 2021 110).

azaltma ve zamandan tasarruf sağlama gibi kolaylıklar sunması nedeniyle İHA'ların geliştirilmesi üzerine çalışmalar devam etmektedir. Nitekim insansız hava teknolojilerinin Afrika'nın ulaşılması zor bölgelerine ihtiyaç duyulan tıbbi malzemelerin ulaştırılmasında kullanılması, bu araçların hayati durumlarda ne kadar etkin olduklarının göstergesidir. İnsansız hava araçları, hastanelerde hayati unsurlardan biri olan kana ihtiyaç duyulduğunda “olağan günlük teslimat seçeneği yerine havadan acil durum hizmeti haline gelmiş” ve birçok Ruanda hastanesinin karşılayamayacağı teknik donanımın acil durumlarda teslim edilmesini sağlamıştır (Aryn). Belirtilen faydalarının yanı sıra bu araçların hava kirliliğine sebep olma, alçak uçuşlarda tehlike oluşturma ve görüntü alarak özel yaşam alanlarındaki mahremiyeti ihlal etme gibi olumsuz özellikleri bulunmaktadır. Ayrıca “istihbarat, gözetleme, keşif maksatlı kullanılıyor olması vatandaşlar[d]a gözetleniyor hissi yarattığından olumsuz psikolojik etkisi olduğu konusunda eleştiriler getirilmektedir” (Ak ve Avaner 54). Bu da insansız hava araçlarının çok yönlü kullanımında ortaya çıkabilecek problemlere yönelik ne tür önlemler alınabileceğinin tartışılmasını gerektirmektedir. *Silahlı Manzara* adlı oyunda ise uzun süreli yer gözetlemeleri gerçekleştirebilen ve kara saldırısı yeteneklerine sahip olan daha gelişmiş SİHA teknolojilerine yer verilmiştir. Belirtilen faaliyetlerde söz konusu araçların kullanılma oranının hızla artması⁵⁴ oyunun odak noktasını oluşturan mühendislik buluşunun etik açıdan değerlendirilmesinin önemini göstermektedir. Tartışmanın odağında ise bilim insanlarının, mühendislerin ve teknoloji uzmanlarının ortak çalışmalarına dayanan böylesine gelişmiş bir teknolojik silahı ve sistemi tasarlama sürecinde mühendislerin yüklenmeleri gereken etik sorumluluklar bulunmaktadır.

Askeri amaçlarla ordular tarafından yoğun bir şekilde kullanılan SİHA'lar, çok sayıda sivilin ölmesine ve yaralanmasına yol açmıştır. Ülkelerin büyük bir bütçe ayırarak yetenekli mühendisler aracılığıyla geliştirmek için çaba harcadığı bu araçlar giderek yaygınlaşmaktadır. Gücü yansıtmayı daha kolay, daha ucuz ve daha az riskli hale getirmeye yönelik eğilim göz önüne alındığında askeri yeteneklerin evrimi

⁵³ Spor etkinliklerini görüntüleme, sigorta verilerinin toplanması ve doğrulanması, arama ve kurtarma, acil teslimatlar, polis faaliyetleri, köpekbalıkları vb. için plajları izleme, genel teslimatlar, hassas tarım, tozlaşma; şantiye, madencilik, vb. yerlerdeki stok ölçümü, yaban hayatın korunması, direkler, rüzgâr türbinleri, güneş enerjisi çiftlikleri gibi alanların kontrol edilmesi, kirlilik ölçümü, kalabalığı izleme, afet değerlendirmesi, çevresel keşif ve veri toplama, gazetecilik, sınır gözetimi ve yeniden ağaçlandırma gibi çeşitli alanlarda kullanılmaktadır (Blundell 502).

⁵⁴ “[ABD] Hava Kuvvetleri istatistiklerine göre, Predators ve Reapers [insansız hava araçları] 2014'te 369.913 uçuş saatine ulaşmıştır. Bu rakam, 2006 yılındakinden altı kat daha yüksektir” (Keene 47).

açısından SİHA'lar artık benzersiz platformlar değildir (Rosenthal ve Schulman). Oyunda yeni bir askeri teknoloji üzerine çalıştığını belirten Ned, kardeşinin orta doğuda askeri amaçlarla sıklıkla kullanılan bu İHA'ları tanımlayabilmek için “Uçan daireler gibi mi?” (Penhall 18) diye sorması üzerine heyecanlı bir şekilde ürettiği sistemin yenilikçi özelliklerini anlatır:

Ned: Evet, gerçek hayatta UFO'lar böyledir. Nevada Çölü'nün belirli yerlerine gidersen gökyüzünün onlarla dolu olduğunu göreceksin... Sorun şu ki onları binaların içinde uçuramazsın çünkü uydu navigasyonlarını kaybederler ... küresel konumlandırma sistemiyle bağlantılarını kaybederler ... ve düşürülürlerse karmaşık navigasyon ekipmanları nedeniyle onları onarmak inanılmaz derecede pahalı olacaktır. Ancak GPS menzilin dışına çıktıklarında yön bulmak için benim yeni teknolojiyi kullanarak yalnızca birbirlerinin durumuna göre ayarlama yapabiliyorlar. (Penhall 18)

Ned, üzerine çalıştığı sistemde “birbirleriyle iletişim kurarak kendilerini tam bir hassasiyetle konumlandıran” (Penhall 19) sığırcıkların uçuş yöntemlerinden ilham almıştır. Gözlemlerini mevcut SİHA'ların teknolojik sistemine aktarır ve “askeri drone'lar için bir uygulama geliştirdim, böylece belirli durumlarda uydu navigasyonuna güvenmek zorunda kalmayacaklar - kendi acil davranışlarını geliştirecekler ve kendi kendilerine yön bulacaklar. Onları tünelden aşağı gönderebilirsin!” (Penhall 19) diyerek zamanının ötesindeki teknolojik sistemin kritik özelliğini açıklar. Bu şekilde yeni bir davranış geliştiren araçlar, ulaşılması zor mekânlara girerek hedefleri vurabilecektir.

Gözetleme amacıyla kullanılan İHA'lar, silahlandırıldıktan sonra savaş endüstrisinin vazgeçilmez bir yönlendiricisi olmuştur. Gerçekleşen bir silahlı saldırı sonucunda meşru müdafaa durumlarında devletlerin tek taraflı saldırılarda bulunabilmesi, SİHA'ların savunma amaçlı kullanılmasını sıklıkla gündeme getirmiştir. Dünya gündeminde ön plana çıkması ise El-Kaide terör örgütünün 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı düzenlediği saldırıdan sonra ABD'nin küresel ölçekte başlattığı terörle mücadele savaşı ile gerçekleşmiştir. Beyanında meşru müdafaa hakkı ile harekete geçtiğini belirtilen ABD, terör saldırısını gerçekleştiren El-Kaide örgütü ve onunla bağlantılı diğer örgütlerin bulunduğu ülke olan Afganistan'a savaş açmıştır. Bu süreci, önleyici meşru müdafaa sebebiyle Irak işgalinin gerçekleştirilmesi izlemiştir. Sonrasında ise Suriye, Pakistan ve Yemen gibi ülkelere askeri ve istihbarat operasyonları düzenlenmiştir (Batır 127-133). “Önleyici askeri harekât” (Benvenisti 36) beyanıyla terörle mücadele eylemi başlatan ABD, çok sayıda

sivil ölümünün gerçekleştiği, toprakların istila edildiği ve devamında ise ülkede yönetsel istikrarsızlığın hüküm sürmesine sebep olan bir savaş başlatmıştır. Ned'in bilimsel çalışmaları, yürütülen bu savaş politikalarına ve sivillerin öldürülmesine yönelik endişeleri ve duyarlılığıyla şekillenmiştir. Bu araçların etik boyutlarının tartışıldığı oyunda Ned, üretim aşamasında motivasyon kaynağını ABD'nin hedefi olan terör örgütü lideri Usame bin Ladin'i ve Irak'ın beşinci cumhurbaşkanı olan Saddam Hüseyin'i ele geçirmek için düzenlenen operasyonlarda sivil ölümlerinin gerçekleşmesi olarak gösterir:

Ned: ...temelde her şeyi bombaladılar ve onu hâlâ yakalayamadılar. Usame bin Ladin'i bir mağarada olduğu için yakalayamadılar. Gelecek için büyük umut, bir sürü halinde bir saraya - bir mağaraya - dar sokaklara inecekler ve -

Dan: Şimdi beni sinirlendiriyorsun.

Ned: *(Dan'ın gerginliğinden keyif alarak)* BAM! Yumruğunu şiddetle avucuna vurur. İçerdeler! *(Hızla, noktalamak için parmaklarını şıklatır.)* Bazıları gözetleme yapıyor - bazıları hedefleri buluyor, bazıları ikmal hatlarını alıyor - bazıları düşman ateşini püskürtüyor - bir asi hücre - güvenli evlerden oluşan bir yuva - tüm bir kasaba - temizlendi - mısırın üzerindeki çekirgeler gibi yiyorlar! Bu, güdümlü füzeleri fındıkkıran gibi gösterecek ... gökyüzünde bir senfoni gibi olacak! Ned canlanmıştır, kendinden memnundur. Dan orada öylece dikilip bakar.

Dan: Ned ... bu oldukça ürkütücü bir kavram ... Yani normal insanlar için ... deli olmayan insanlar için. (Penhall 20)

Yeni teknoloji sayesinde tünellere girebilecek olan SİHA'ların, tehlike oluşturan ya da terörle bağlantılı hedeflerin imha edilmesinde oynayacağı büyük rolü anlatırken çok heyecanlanan Ned, ürettiği sistemin küresel boyutta etkileri olabileceğinden habersiz değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ned'in tek bir yönüne odaklandığı bu buluş karşısında dehşete kapılan Dan, muhakeme yeteneğinden yoksun hâlde hareket eden Ned'e tepki gösterir. Savunma ve saldırı amaçlı kullanılabilecek bu araçların kimler tarafından yönetilebileceği asıl endişe kaynağıdır. Ancak akıl sağlığını ve mantıklı düşünme yetisini kaybetmiş insanların bunun karşısında tepkisiz kalabileceğini dile getiren Dan, Ned'in savaşın doğasında evrim yaratacak kadar karmaşık bu yüksek teknolojik yenilik ile ilgili anlam verilemeyen naifliği karşısında seyircinin verdiği tepkiyi sahnede canlandırır: "İnanmakta zorlandığım şey Ned'in ilk zamanlardaki saflığıdır. Keşfin heyecanı ile ilgili argümanını kabul ediyorum. Ancak ilerici bir aileden geldiği düşünüldüğünde, ultra hassas 'drone'unun siyasi ve askeri içerimlerinin farkında olmayacağına inanmak zor" diyen Michael Billington, yetenekli bir mühendis olan Ned'in bu şekilde askeri amaçlarla kullanılacak olan öldürücü güce sahip bilimsel

bir buluşun etkilerini düşünmemesini eleştirir. Bir tasarımcının zihninde başlayan ve üretim sürecini tamamlayarak kullanım alanı bulan silahların, saldırı araçlarının ya da tehlikeli buluşların bir örneği olarak ele alınan Ned'in son teknoloji ürünü olan SİHA'sı dikkat çekici bir tartışma yoluyla sunulur. Kişiliği ve değerleri ile ilgili oyun ilerledikçe bilgi sahibi edindiğimiz Ned'in yasal olmayan yollarla hastalarına botoks uygulayan bir dış hekimi olan kardeşi tarafından üretmekte olduğu aracın potansiyel riskleri hakkında uyarılması, sahip olduğu ahlaki sorumluluk duygusunu sorgulamamıza sebep olur. Toplu ölümleri engelleme hassasiyetiyle hareket eden yetenekli bir mühendisin, tasarım sürecinde çok boyutlu düşünmemesi inandırıcılıktan uzaktır. İdealleri ve dünyaya karşı sorumlulukları çelişen Ned'in yaptığı hatanın farkına varması ve önleyici tedbirlere başvurması uzun sürmeyecektir.

Güvenli ve yararlı teknolojik ürünlerin geliştirilmesi sürecine katkıda bulunan mühendislik etiği, etik ilkeler çerçevesinde şekillenmektedir. Ned'in, silah endüstrisini şekillendirecek ve güç savaşlarını yönlendirecek olan buluşunun oluşturulma aşamasında çok boyutlu düşünmeden hareket ettiği açıktır. Peki, bir mühendis olarak icat etme sürecinde hangi kriterleri göz önünde bulundurması beklenirdi? Bu bağlamda mühendislik süreçlerinin başlangıç aşamalarına yönelerek mühendislik eğitiminin temel etik gerekliliklerine değinmek faydalı olacaktır. Martin ve Schinzinger, “ahlaki konular üzerine dikkatlice düşünme becerisini geliştirmek, bu konular hakkında özerk düşünce üretmeye yardımcı olacak çeşitli pratik becerilerin geliştirilmesiyle başarılabilir” (11) diyerek mühendislik eğitiminin hedeflerini aşağıdaki gibi sıralarlar:

1. Ahlaki farkındalık: mühendislikteki ahlaki sorunları ve konuları tanımada yeterlilik; 2. İkna edici ahlaki akıl yürütme: ahlaki konuların karşıt taraflarındaki argümanları anlama, açıklama ve değerlendirme; 3. Ahlaki tutarlılık: ilgili gerçeklerin değerlendirilmesine dayalı olarak tutarlı ve kapsamlı bakış açıları oluşturma; 4. Ahlaki hayal gücü: ahlaki konulara verilecek alternatif tepkileri ayırt etme ve pratik zorluklar için yaratıcı çözümler bulma; 5. Ahlaki iletişim: ortak bir etik dilin kullanımında kesinlik, kişinin ahlaki görüşlerini başkalarına yeterince ifade etmesi ve desteklemesi için gereken beceri; 6. Ahlaki makullük: ahlaki açıdan makul olma isteği ve yeteneği; 7. Kişilere saygı: kendiniz kadar başkalarının iyiliği için endişe duyma; 8. Çeşitliliğe karşı hoşgörü: etnik ve dini farklılıklara saygı duyma ve ahlaki açıdan makul farklılıkları kabul etme; 9. Ahlaki umut: ahlaki çatışmaları çözmede rasyonel diyalog kullanma olasılıklarının zenginleştirilmiş takdiri; 10. Dürüstlük: ahlaki bütünlüğü korumak ve kişinin profesyonel yaşamı ile kişisel inançlarını bütünleştirmek. (11)

Mühendislik eğitiminde bilişsel becerilerin kazandırılmasını önceleyen Martin ve Schinzinger, sağlıklı ve mantıklı düşünme becerilerinin geliştirilmesinde doğrudan

odaklanması gereken ilk beş beceriyi sıralarlar. Ancak onlara göre belirtilen becerilere sahip olmak ve yine de ahlaki açıdan sorumlu bir şekilde hareket etmemek mümkündür. Bu sebeple, ahlaki bağlılık ve sorumlu davranışın özelliklerini tanımlayan sonraki beş hedefi de mühendislik etiği çalışmasına eklemeyi önerirler çünkü onlar olmadan etik çalışmanın çok az pratik anlamı olacaktır (11). Mühendislik eğitiminde etik eğitim çerçevesinde mevcut ahlaki sorunları ve durumları tanıma ve belirlemeye odaklanarak ahlaki farkındalık oluşturmak hedeflenirken aynı zamanda üretim ve uygulama aşamasında sahip olunan fikirlere karşıt argümanların da göz önünde bulundurulması ve karşıt düşünceler doğrultusunda fikirlerin analiz edilmesi gerekir. Bu kademedeki ikna edici akıl yürütme becerileri, ahlaki açıdan sağlam temellere dayanan yapılanmaların oluşmasını sağlayacaktır. Çok yönlü düşünmeyi sağlayan ve gerekçelerin uyumunu gerektiren ahlaki tutarlılık, ortaya çıkabilecek zorluklar ve tepkilere yönelik kapsamlı düşünmeyi içeren ahlaki hayal gücü becerisiyle bütünleşerek uygulama aşamasında ortaya çıkabilecek sorunların değerlendirmeye alınmasını sağlar. Ayrıca etik bağlamdan soyut olarak yürütülemeyen mühendislik üretimlerinde mühendisin her zaman ahlaki düzeyde görüşler edinmesi ve bunları aktarabilmeyi gerektiren ahlaki iletişim becerilerini edinmesi beklenir. Etik çerçeveye yerleştiren mühendislik eğitiminin bağımsız bir yapılanma olmadığı ve üretici, üretilen, toplum ve sonuçlar bağlamında değerlendirmeler gerektiren bir alan olduğu açıktır. Mühendislere kazandırılması gereken becerilere ek olarak hedefler belirleyen Martin ve Schinzinger, bir mühendisin ahlaki davranış sergilerken sahip olması gereken içsel motivasyon ve kararlılığa dikkat çekerler. Herhangi bir ahlaki karşıtlık, tutarsızlık ya da çatışma durumunda akılcı düşünme becerilerinin etkinleştirilmesini ve profesyonel hayatın kişisel inançlar (ahlaki bütünlük taşımak koşuluyla) ile bütünleştirilmesini hedefler arasına konumlandırırlar.

Hedeflenen becerilerin yanında mühendislerin sahip olması gereken en önemli ilke ahlaki sorumluluk taşımaktır. Bu beceriler, özünde ahlaki sorumluluğu temellendirir. Aynı zamanda “yükümlülükleri, karakter ideallerini, hesap verebilirliği, övgüye layık olmayı ve sorumlu tutulabilirliği birleştiren çok yönlü bir fikir” olarak ahlaki sorumluluk; vicdanlı hareket etmeyi de kapsar (Martin ve Schinzinger 14). Etik ilkeler doğrultusunda hareket eden bir mühendis, özenle doğru olanı yapmaya çalışır ve bunu zor koşullarda bile büyük ölçüde başarır. Bu anlamda sorumlu davranmak, bir erdem ve karakter mükemmelliğidir. Buna ek olarak “ahlaki açıdan zorunlu eylem

türleri” (Haydon 48) olarak yükümlülükler, bir mühendisin ürettiği sistemin potansiyel faydalarını ve risklerini belirlemesini gerektirir. Rolünün sorumluluklarını ciddiye alan bir mühendis, rol beklentilerine uyum sağlamalı, vicdanlı olmalı ve sonuçları dikkate almalıdır (Haydon 48-52).

Üretim aşamasındaki motivasyonu ve sebeplerine yönelik açıklamalarda bulunması kimi zaman gerekli olan mühendis, tercihlerini ve sebeplerini açıklayabilmeli ve gerekçe sunabilmelidir. Nedensel, mesleki ve yasal yükümlülükleri ile ahlaki sorumlulukları tam olarak olmasa da birbiriyle örtüşmelidir. Oyunda, ilk sahnede öz saygısı yüksek ve gururlu bir mühendis yansıtılır. Ned, buluşunun “kitle imha silahı” (Penhall 21) olduğu gerçeğini ısrarla reddeder ve “Öncelikle bunun bir gözetleme ekipmanı olduğunu unutmamalısın. Sadece silah haline getirilmiş, hepsi bu” (Penhall 21) diyerek etik ikilemler oluşturan teknolojik araçların çok yönlü kullanımlarına vurgu yaparak odak noktasından uzaklaşır:

Ned: ...bir silah olmasının yanı sıra ... bu bir ‘engelleyici’. Psikolojik bir-bir-bir-bir silah, o kadar korkutucu ve ve ve dehşet verici ki ... kullanılmadan bile işe yarıyor. Ne dediğimi anlıyor musun?

Dan: Hayır ...

Ned: Kimse nükleer silah istemedi ama hoşuna gitsin ya da gitmesin o, Üçüncü Dünya Savaşı’nı engelledi. Kırk yıl boyunca Rusya ile bir savaşı önledi. Bu korkunç ama gerçek. (Penhall 20-21)

Üretilen sistemin, engelleyici olarak kullanım özelliğine vurgu yapılarak bilimsel araştırmaların yürütülme ve tehlikeli araçların kullanılma politikalarına yönelik ayrıntılar gündeme getirilir. Mevcut SİHA’ların askeri ve politik kullanımlarının deneyimlendiği ve hukuki düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu açıktır. Uzaktan kontrol edilebilen bu araçlar her ne kadar insan (kullanıcı/asker) kaybı olmaması açısından avantajlı kabul edilse de kullanım amaçları sebebiyle oldukça tehlikelidir. Ned, iyi mühendislik uygulamalarının ortak özellikleri olarak görülen “etik ve güvenlik” (Bucciarelli 141) ilkesini ihlal eder. Siyasi ve askeri alanlara yön verecek güçte bir buluşu değerlendirirken yaşanmış felaketlerin ve bilimin insan elinde tehlikeli bir silaha dönüşebileceğinin farkındadır. Finansal kaygı gütmeyen gerçekleştirdiği çalışmalarının sonucunda elde ettiği ürünün fayda sağlayacağına inanmaktadır. Silah endüstrisine yön verecek boyutta önemli olan icadının prototipinin üretildiğini görmeyen eşliğinde bir mühendis olan Ned, olumsuz etkileri yıllarca süregelen bir nükleer faciaya sebep olan

atom bombasının sonrasında küresel boyutta bir savaşı engellediğine vurgu yapar. Ona göre bir silah doğru politikalar ekseninde kullanılırsa fayda sağlayabilmektedir.

Ned; toplumsal, ekonomik ve siyasi alanlardaki nesnel durumlar ya da istatistiksel bilgilerden faydalanarak geliştirmekte olduğu SİHA'nın kötü amaçlı kullanımlarıyla ilgili öngörülerde bulunmak yerine bilimsel ve teknolojik ilerlemenin sınırlandırılmadan sürdürülmesi gerektiğine vurgu yapar:

Ned: Bu tür şeyler gerçeğe dönüşmeden önceki yıllarda kulağa hep çılgınca gelir. Altmış yıl önce ciltsiz kitap boyutunda bir bilgisayar kulağa çılgınca geliyordu. Şimdi ise çok yaygınlaştı.

Dan: Anlattıkların beni dehşete düşürdü!

Ned: Hayır, bu gelecek. Bu bu bu cini şişeden çıkarıp bizim için neler yapabileceğini görmektir. (Penhall 21)

Üst düzey entelektüel faaliyetlerde olduğu gibi ahlaki sorunların çözümü de analitik ve yaratıcı olmayı gerektirir. Analitik düşünerek etik problemlerin bileşenleri tanınabilir ve uygun çözümler üretilebilir. Ayrıca teknik ve etik bilginin yanı sıra felsefi ve psikolojik bir bilgi birikimiyle durum değerlendirmesi yapılmalıdır. Bilim insanının araştırma, keşfetme ve üretme heyecanını yansıtan Ned, teknolojik gelişmelerin geldiği noktanın bir zamanlar gerçeklikten uzak olduğunu belirterek bugün de aynı tutkular ve inançlarla bilimsel üretimin devam etmesi gerektiğini savunur. Küresel boyutta hayatı kolaylaştıran ve pek çok imkân sunan teknolojik yenilikler, bir döngü içerisinde devam eder. Bilim insanları, araştırmalarında topluma fayda sağlamayı amaçlarlar. Ancak yeni ve yaratıcı fikirler doğrultusunda gerçekleştirilen çalışmalar her zaman yalnızca sonuç odaklı gerçekleştirilmemektedir. Problemleri çözen, insan yaşamını kolaylaştıran ve uzatan aynı zamanda insan ırkının çok yönlü gelişmesini olanaklı kılan bilim, keşfetme isteği ile bütünleşen özverili çalışmalar sonucunda bulunduğumuz seviyeye ulaşmıştır. Doğru yaklaşımlar ile doğayı keşfeden ve ona hâkim olan insan, bilim doğrultusunda gelişen entelektüel değerler, bakış açıları ve yaratıcı fikirler edinmiştir. Bilim; hastalıklar, canlılar ve insan ömrünün incelenmesi ile sınırlı değildir. Bugün faydalanılan yüksek teknolojik üretimlerin kaynağında bilimsel ilerleme dürtüsü ve eğilimi bulunmaktadır. Salt sonuçlara odaklanıp fayda sağlamayı amaçlamak ve etik uygulamalar yapmak, bilimsel araştırmaları sekteye uğratabilmektedir. Bilim alanında önemli bir konuma sahip olan Marie Curie'nin bilimsel araştırmaların beklenmedik ve faydalı sonuçları üzerine yaptığı değerlendirme dikkat çekicidir:

Unutmamalıyız ki radyum keşfedildiğinde kimse onun hastanelerde faydalı olacağını bilmiyordu. Bu çalışma saf bir bilim çalışmasıydı. Bu da bilimsel çalışmaların doğrudan yararlılık açısından değerlendirilmemesi gerektiğinin bir kanıtıdır. Kendisi için, bilimin güzelliği için yapılmalıdır ve o zaman bilimsel bir keşfin radyum gibi insanlık için bir faydaya dönüşme şansı her zaman vardır. (History Sourcebook)

İnsanın etrafındaki dünyanın temellerini ve esaslarını keşfetme eğilimi, sahip olduğu en hayati entelektüel güçlerinden birisidir. Bilimsel çalışmaların salt fayda sağlayan sonuçlara ulaşmak amacıyla gerçekleştirilemeyeceğini vurgulayan Curie, kimi zaman salt ilerleme ya da keşfetme amacıyla gerçekleştiren araştırmaların insana fayda sağlayan üretimlerle sonuçlanabildiğini tamamen farklı amaçlarla gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda radyumun keşfedilmesi ile örnekler. Aynı şekilde Ned, bilimin insan ve dünya ekseninde beklenmedik birçok gelişmeye gebe olduğunu belirterek araştırmaların ve üretimlerin engelleyici kaygı ve endişelerden soyutlanarak gerçekleştirilmesi gerektiğinin altını çizer.

İnsan refahını ve en yüksek genel faydayı hedefleyen bilimsel üretimlerin yanı sıra kötü amaçlı kullanıma yol açan ya da bazen tamamen zarar verme odaklı üretimlerin gerçekleştirilebildiği de unutulmamalıdır. Ned, “Bir de şu açıdan bak ... Anlaman gereken şey insanları ‘öldürenin’ silah olmadığıdır. Bunu hedefleyen askeri strateji uzmanıdır” (Penhall 22-23) diyerek teknolojik ürün yerine insan niyetine odaklanılması gerektiğini savunur. Ned’in bu sözleri Albert Einstein’ın düşünme ve akıl yürütme süreçlerimizdeki eksikliklerin silahların yıkıcı gücünün büyüklüğünü kavramamızı nasıl engellediğini vurguladığı sözlerini yankılar: “Asıl sorun insanların kalplerinde ve zihinlerindedir. Bu bir fizik sorunu değil etik sorundur. Plütonyumun⁵⁵ doğasını değiştirmek, insanın kötü ruhunun doğasını değiştirmekten daha kolaydır” (akt. Waller 137). Bununla birlikte, teknik araştırmalara onların potansiyel sosyal etkileri göz ardı edilerek odaklanmaktan kaçınılmalıdır. Salt bilimsel çalışmalar yürüterek ilerleme iddiasında bulunmak yerine kişinin, uzmanlık alanının toplum ile bağlantısını detaylı analiz edebilmesi gerekir. Ned, “Bu tür şeylere karar verenler cumhurbaşkanları, başbakanlar ve askeri komutanlardır ... Günün sonunda bunu nasıl kullandıkları benim sorumluluğumda değildir.” (Penhall 23) diyerek bilimsel buluşların otorite komutasında

⁵⁵ Nükleer silahların hammaddesi olarak kullanılan plütonyum, en zararlı ve radyoaktif elementlerden biridir.

çeşitli uygulamalarda kullanılabileceğini belirterek üretim aşamasındaki sorumluluktan soyutlanmaktadır.

Mesleğinin toplum üzerinde uzun vadede olumlu bir etki sağladığını düşünen Ned, yüksek teknoloji ürünü olan SİHA'sını geliştirirken hiçbir şekilde finansal kaygı gütmediğini ve insanlığa fayda sağlayacağına dair inancı olduğunu belirtir. Oyunda fikri mülkiyet hakları ve terörle mücadele yöntemlerinin geliştirilmesinde teknolojinin büyük payı olduğunu gösteren buluşuna yönelik etik sorunlar hemen gündeme getirilmez. Seyirciyi öncelikle iki kardeş arasındaki botoks tartışması yoluyla etik tartışmalarla karşı karşıya getiren oyunda Dan'ın mesleki kuralları ihlal ederek botoks uygulanmasına yönlenmesinin temelinde finansal amaçların olduğu anlaşılır. Çalışmalarının karşılığında para kazanmayı hak ettiğini belirten Dan, dış hekimliği ve estetik cerrahiyi bir araya getirerek bu alanda yenilikçi bir uygulama geliştirmekle övünür. Mesleki başarının eşiğinde oldukları anlaşılan iki kardeş arasındaki etik tartışmalar, seyirciyi doğru davranışı sorgulamaya yönlendirir. Sonrasında ise oyundaki tartışmanın temelini oluşturan mühendislik harikası buluşuna endekslenen etik sorgulamalar, silah üretimi ve ticaretine yönelik tepkiler uyandırır:

Yanlış yapmanın iki temel şekli vardır: gönüllü yanlış yapma ve kasıtsız ihmal. Gönüllü yanlış yapma, yanlış yaptığımızı bildiğimiz ve zorlanmadığımız durumlarda ortaya çıkar. Bazen dikkatsizlikten, yani bilinen risk ve sorumlulukların açıkça göz ardı edilmesinden kaynaklanır. Diğer zamanlarda ise irade zayıflığının bir sonucudur; ayartılmaya boyun eğeriz veya yeterince çaba göstermeyiz. Buna karşılık, kasıtsız ihmal, sorumluluklarımızı yerine getirirken farkında olmadan gereken özeni göstermediğimizde ortaya çıkar. Ne yaptığımızı bilmiyor olabiliriz ancak bilmemiz gerekirdi. Bütünüyle beceriksizlikten kaynaklanan kalitesiz mühendislik genellikle bu kategoriye girer. (Martin ve Schinzing 17)

İleri düzey uzmanlık, özdenetim ve kamu yararına ortak hizmet içeren mühendislikte sistematik bilgi, etik kuralları hazırlama ve davranış standartlarına uyma ve halkın refahı, güvenliği ve sağlığını göz önünde bulundurmak gibi yükümlülükler vardır. Zamansal ve mekânsal avantajlar sağlayan, ekonomik olan, kullanıcının güvenliğini sağlayan SİHA'lar üzerinden silahlı araçların tartışmaya açıldığı oyunda, risklerin ve sorumlulukların ihmal edilmesinden kaynaklanan yanlış kararlar ve eylemler sorgulanır. Ned üzerinden mühendislerin mesleklerinin ve uygulamalarının nihayetinde toplumlar üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu gerçeğinin ele alındığı oyunda, bilimsel ilerlemenin hız kazanmasıyla birlikte benzeri görülmemiş etik ikilemlerin ortaya

çıkması tartışılır. Etik olmaktan uzak uygulamaların varlığı için bir mazeret olarak kabul edilmeyen fakat çok yönlü düşünmekten yoksun olan bilim insanının konumu önemini korumaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi bilim insanı ve mühendislerin ortaya çıkan ya da olası bilimsel ve mühendislik zorluklarıyla yüzleşebilmek için zihinsel ve ahlaki açıdan donanımlı hale gelmeyi mümkün kılan bir etik eğitiminin gerekliliği açıktır. Toplumdaki her insanın sahip olması gereken ortak ahlaki sezgiler ve normlar, bu derece küresel bir yapılanmanın oluşum süresinde değerlendirme yapmak için yetersiz kalabilir.

Mühendisler, “genellikle bireysel kararları ve eylemleri sınırlayabilen şirketler için çalışırlar” ve “işverene ve müşteriye sadakat, yönetim ve teknik personel arasındaki çatışmaların çözümü ve kâr-zarar meseleleri” gibi kavramlarla karşılaşır (Dyrud 30). Teknolojinin hızlı gelişiminde ve evriminde kurumsal çıkarların baskın rol oynadığı ise bir gerçektir. *Silahlı Manzara* oyununda sivil ölümlerin önüne geçmesi planlanan bir buluşu finanse eden kaynakların politik konumları ve uygulama amaçları tartışmaya açılır. Böylece paradigma değiştirici olarak betimlenen bu buluşun terörle mücadele etmek amacıyla savaşlarda kullanımına ilişkin çeşitli görüşlere yer verilerek izleyicinin bu argümanlara göre kendi duruşunu belirlemesi beklenir (Boles 2685). Projeye sermaye yatırımı sağlamak amacıyla İngiliz Savunma Bakanlığı ile müzakerelerde bulunan Ross’un Ned ile gerçekleştirdiği görüşmeler, Dan’in daha önce şüpheyile yaklaştığı SİHA’nın potansiyel kullanım alanlarıyla ilgili gerçekleri ortaya çıkarır. Evrak işleri ile ilgili gerçekleştirilen görüşme sırasında hükümetin geliştirilen SİHA’ların fikri mülkiyet hakkının %51 oranındaki kontrol payına sahip olacağını öğrenen Ned, bu noktada ilk defa buluşunun uygulanma alanlarını sorgulamaya başlar. Hangi hükümetlerin bu teknolojiye erişim sağlayacağı ya da bu teknolojiyi hangi amaçlarla kullanacakları konusunda endişelenmeye başlayan Ned, ABD’nin bu aracın kontrolünü ele geçirerek yasal ya da yasal olmayan yollarla istediği ülkelere satıp savaş endüstrisine yön vereceği gerçeğiyle karşı karşıya gelir. Ross’un “Ne olacağını sanıyordun? Gerçekten Amerikalı mühendislerle çalışacağını ama Amerikan ordusuyla çalışmayacağını mı düşündün? Hükümetin bunu kontrol etmek istemeden finanse edeceğini gerçekten düşündün mü?” (Penhall 38) gibi sorularını “Deneyebileceğimizi düşünmüştüm ... deneyebileceğimizi ve bu şeyi kullanabileceğimizi ... Bunun farklı olabileceğini düşünmüştüm.” (Penhall 38) diyerek cevaplaması, onun küresel boyutta

bir buluş yoluyla insanlığa ve dünya barışına fayda sağlamayı amaçlarken temel noktaları gözden kaçırdığını ve bireyi çevreleyen politik dünyadan kopuk yaşadığını gösterir. Böylece yüksek teknoloji ürünü olan bir buluş üzerine gerçekleştirilen bu ikinci tartışma aracılığıyla silahların üretilme ve kullanılma amaçları ile kurum ve kuruluşların teknolojik araştırmalar ve üreticiler üzerindeki hâkimiyeti detaylandırılmış olur.

Oyunun bir sonraki sahnesinde, Dan ve Ned yemek yerken yeni SİHA'ların siyasi sonuçları ve Ortadoğu'daki savaş ve çatışmalar üzerine tartışırlar. Saldırı amacıyla kullanılabilecek araçların üretimlerine ilişkin sorgulamalar yapan Ned, savunma amaçlı kullanımlara vurgu yapar. “‘Saldırı, savunmanın en iyi şeklidir’ derler” (Penhall 40) cümlesi ABD'nin Ortadoğu'da yürüttüğü ve kendi bütünlüğüne karşı tehdit olarak gördüğü yapılanmalar üzerinde uyguladığı savaş politikalarını ve saldırılarını ‘savunma’ olarak lanse etmesine yönelik bir eleştiridir. Penhall, savunma politikası adı altında yapılan eylemlerin ve bu amaçla geliştirilen silahların zarar vermek için kullanılmasının meşrulaştırılmasını ele alarak hükümetlerin savaş politikalarını sorgular.

Yazar, Ned'in “... Ya başka bir dünya savaşı çıkarsa? ‘Teröre karşı savaş’⁵⁶ değil, gerçek bir savaş. Adil savaş dedikleri. Ya bizi işgal etmeye ve hepimizi Nazi yapmaya niyetli başka bir Hitler varsa?” (41) gibi sorgulamalarıyla silahların üretilme sürecindeki savunma psikolojisini yansıtır. Nitekim, nükleer silahların üretilme sebepleri de benzer kaygılara dayanır. Atom bombasının Amerikalılar ve İngilizler tarafından geliştirilmesinin sebebi, Nazilerin buna benzer çalışmalar yürüttüğü düşüncesidir. Bu gerekçe ABD ve İngiltere'deki bilim insanlarının ve mühendislerin bir nükleer silah geliştirmesini etik olarak haklı göstermelerini sağlamıştır. Uygar dünyanın varlığını sürdürmesi amacıyla terörün karşısında durma ve terörist kaynaklarına karşı başlatılan saldırılar “misilleme” ya da “özsavunu” (Chomsky 217) adı altında meşrulaştırılabilmektedir. Nitekim terörü engellemek, medeniyetten uzak ve teröristleri

⁵⁶ İlk defa Amerika Birleşik Devletleri Başkanı tarafından 20 Eylül 2001 tarihinde kullanılan ‘teröre karşı savaş (war on terror) ya da resmi kullanımıyla teröre karşı küresel savaş (global war on terror) kavramı, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD tarafından başlatılan küresel boyutta bir terörizmle ve terörle askeri mücadele kampanyasıdır. Başlatılan bu teöre karşı savaş programına farklı ülkeler destek vermiştir ve bu kavram terörlere finansman ya da korunma sağlanması engellemek amacıyla başlatılan diplomatik ve mali adımları tanımlamak için de kullanılmıştır. Yıllarca süren ve birçok cephe ve ülkeyi kapsayan teröre karşı savaş, Bush'un kendi ifadesiyle “dünyanın bütün karanlık köşelerindeki teröristleri avlayacağı” (The American Presidency Project) bir politika ile yürütülmüştür.

koruduğu düşünölen topraklara demokrasiyi getirme girişimi olarak gerçekleştirilen teröre karşı savaş kapsamındaki saldırılar da bu şekilde gerekçelendirilmiştir. Atom bombası üretmede etkili olan motivasyon kaynağının gerçekte pek önemi yoktur çünkü atom bombası üretmek için araştırmalar yürüttüğü kesin olan Nazilerin başarılı olmaları çok düşük bir ihtimaldir. Almanya'daki fizik topluluğu, bilim insanlarına uygulanan baskılar ve onların göç etmeleri sonucunda dağılmıştır. Ayrıca nükleer silah üretimi için gerekli olan kaynaklardan da yoksundurlar (Blundell 45). Bu gerçekte, 1944 yılında Nazilerin nükleer füzyon araştırmalarında çok az ilerleme kaydettiklerinin ortaya çıkmasıyla kanıtlanır ancak diğer tarafta savunmaya yönelik iddialarla başlatılan çalışmalar hız kaybetmeden devam eder. Sınırsız bir fonla desteklenen ve hızla ilerleme kaydeden bu projenin araştırma ve geliştirme sürecine dâhil olmanın cazibesi, bilim insanlarının etik kaygılarının önüne geçmiştir. Sadece bir araştırmacı, Joseph Rotblat, nükleer bomba üretmenin ahlaki açıdan haklı görölebilecek tek nedeninin caydırma amaçlı olabileceği gerekçesini sunarak istifa etmiştir. Nazilerin nükleer silah üretme ihtimali doğrultusunda başlatılan çalışmaların, yine onların ilerleme kaydetmemeleri gerçeğine dayanarak sonlandırılması gerektiğini savunmuştur. Ancak çalışmalar durdurulamaz bir hızda olduğundan “Joseph Rotblat gibi yalnız bir kahramanın hareketi, 1945 yılında Manhattan Projesi'nden istifa ettiğinde hiçbir şeyi değıştirmedir. Hapis cezası korkusuyla Los Alamos'tan ayrılma nedenini bırakın medyaya meslektaşlarına bile açıklaması yasaklanmıştı” (Cornwell 2003). Bu da bilimsel keşiflerin belirli bir aşamadan sonra bilim insanını aşarak hükümet stratejilerine göre şekillendiğini ve geliştirildiğini açıkça göstermekte ve bilimin işlemini sorguya açmaktadır.

11 Eylül saldırıları sonrasında ortaya çıkan yeni dünya düzeni ve teröre karşı savaş, toplumsal ve politik gelişmeleri sahneye taşıyan tiyatrodan da gündeme getirilmiştir. Dünya Ticaret Merkezinde ölen itfaiyecileri konu edinen *Çocuklar* (*The Guys*, Anne Nelson, 2001) oyununda, gerçekleştirilen terör saldırısında hayatlarını kaybedenler anılır ve yaşanan olaydan sonraki şehir yaşamı yansıtılır. Euripides'in *Bakkhalar* adlı oyunu, Colin Teevan'ın yeni çevirisiyle Peter Hall tarafından 2002 yılında yeniden sahnelenmiştir. Oyunda “kibirli bir Batılı liderin, önderlik ettiğı kentin gizemli ve etkili Doğulu bir liderin elinde yok alacağı ile ilgili kehanet niteliğindeki uyarıları dikkate almamasını” işleyen oyunun “şiddetle örölmüş doruk noktası 11 Eylül

saldırılarına paralel olarak” çizilmiştir (Bloes 2635). Ayrıca Christopher Shinn’in *Biz Nerede Yaşıyoruz?* (*Where Do We Live* 2005) ve Neil LaBute’ün *Merhamet Kürsüsü* (*The Mercy Seat* 2002) adlı oyunları, saldırı sonrası toplumsal yaşamı konu etmişlerdir. Örnek verilen oyunlara ek olarak “belgesel tiyatro kapsamında yer alan” ve “genel tanımıyla belli bir konu veya olay odağında gerçek yaşam deneyimlerini en doğru biçimde yansıtabilmek amacıyla, deneyimleri yaşayan kişilerin sözleri üzerine inşa edilen tiyatro türü” (Biber Vangölü 41) olan verbatim tiyatro, Batı’nın Orta Doğu ile ilişkisini çevreleyen siyasi huzursuzluğu ele almak için tercih edilen bir teatral araç haline gelmiştir (Boles 3137). *Savaşı Meşrulaştırmak* (Richard Norton-Taylor, *Justifying War*, 2003), *Guantanamo: ‘Özgürlüğü Savunmak için Onur Bağı’* (Victoria Brittain ve Gillian Slovo, *Guantanamo: ‘Honor Bond to Defend Freedom’*, 2004), *Hesap Verme Çağrısı: Anthony Charles Lynton Blair’in Irak’a Karşı Saldırganlık ile Suçlanması - Bir Duruşma* (Richard Norton-Taylor, *Called to Account: The Indictment of Anthony Charles Lynton Blair for the Crime of Aggression against Iraq - A Hearing*, 2007), *Teröristlerle Konuşmak* (Robin Soans, *Talking to Terrorists*, 2005) gibi oyunlar Britanya’yi ve dünyayı tehdit eden askeri müdahaleleri ve terörist saldırılarını ele almak için yeni bir bağlam metni sağlayan verbatim tiyatro örneklerindendir. Oyunun yazıldığı dönemdeki politik konuları ele alan Penhall ise 11 Eylül saldırısı sonrasında yazılan oyunlardan farklı olarak *Silahlı Manzara*’da terörizmle savaşa, politik mücadelelere ve silah endüstrisine farklı bir açıdan yaklaşarak bir silah üreticisi olarak mühendisin bakış açısına yer verir.

Ned’in, kardeşi ve Ross ile evinde gerçekleştirdiği önceki ikili görüşmelerde silah üretimi hakkındaki bireysel görüşler dile getirilmiş ve karşılıklı ikna etme çabalarına yer verilmiştir. Bilim insanının ve mühendisin sorumluluğunun tartışıldığı oyunun ikinci bölümünde ise silah üretimi daha endüstriyel ve kamusal bir çerçevede ele alınır. Ned, kararını değiştirmiştir ve prototipinin üretimi için gerekli olan anlaşmayı imzalamak istememektedir. Ross, bulundukları bölgenin, silah üretimi gerçekleştiren fabrika sayesinde kalkındığını ve savunma sanayisinin giderek daha kârlı hale gelen bir işletme olduğunu belirtir ve “Eğer bizi yüzüstü bırakırsan ve piyasa dibe vurursa umarım kendini topluma açıklamaya hazırsındır ... ” (Penhall 49) diye tehdit ederek Ned’e psikolojik baskı uygular. Başarılı olamayacağını anlayarak sözleşmesini öne sürer ve “eğer iş sözleşmeni okursan, projelerin finanse edilmesi için istihdam koşulları

kapsamında ‘en üst düzey çabayı’ göstermen gerektiğini göreceksin” (Penhall 50) diyerek araştırmadan çekildiği anda buluşunun kontrolünü tamamen başkalarının inisiyatifine bırakacağını belirtir. “İhracat lisansını kontrol etmek için patentin tam mülkiyetine” (Penhall 51) ihtiyacı olduğunu belirten Ned’in bu isteği çılgınlık olarak nitelendirilir. “Sorumluluktan kurtaracak düzenlemeler” (Penhall 52) yoluyla saldırı amaçlı kullanılacak olan bu aracın yükümlülüklerinden sıyrılacaklarını iddia eden Ross, böylece üretim safhasında yer alan bireyleri soyutlayarak sadece şirket yöneticilerine ve devlete sorumluluk yükler. Ned, buluşunun, ekonomi ve politik güç endeksli hareket eden otoritelerin elinde kitle imha silahı olacağı gerçeğiyle yüzleşir. İkili arasındaki bu tartışmalar, mühendisin ahlaki sorumluluklarını yok sayarak ve üretilen teknoloji üzerindeki hükmünü geçersiz kılarak suiistimallerin gerçekleştirilebileceğini gösterir. Bu noktada profesyonel bir meslek üyesi olarak mühendisin vicdani reddetme hakkının elinden alınması ve topluma karşı yükümlülüklerinin yok sayılması tartışmaya açılır. Bir mühendis olarak Ned, üzerinde çalıştığı aracın kullanım yetkilerinin ülke sınırları dışına aktarılmasına ve bu aracın başka bir ülkenin ekonomik ve politik hedefleri doğrultusunda kullanılmasına karşı çıktığı için işten atılacaktır. Geliştirdiği SİHA’ların ABD tarafından satın alınması ve başka ülkelere satılarak kitle imha silahı olarak kullanılma ihtimali Ned’in profesyonel etik anlayışına aykırıdır. Bu nedenle, projenin mühendisi olarak prototipinin uygulanma alanlarına izin verecek taahhütleri reddetme hakkına sahiptir. Ancak bu gerçekleştiğinde, otorite tarafından tüm yetkiler elinden alınarak saf dışı bırakılır.

Mühendislik yükümlülükleri ile ilgili sorumluluk duyguları arasında gösterilen vicdanlı ve dürüst olma özellikleri, Ned’in başlangıçta faydalı olacağına inandığı prototipinin finanse edilmesinin gerçek sebebini öğrendikten sonra sergilediği davranışlarla vurgulanır. Mühendisin ve bilim insanının, doğru olanı yapma yükümlülüğü ve zor koşullarda bile ahlaki davranışı sürdürme gayretini taşıması gerektiği savunulur. Belirtilen koşullarda ve anlamda sorumlu olmak, erdem ve karakter mükemmelliğine sahip olmak demektir (Martin and Schinzinger 17). Bilimin ahlaki felsefe ışığında ilerlemesi ancak bireysel sorumlulukların yüklenilmesiyle gerçekleşebilir. Bu bağlamda Ned, insanların refahını ve güvenliğini tehlikeye atacak ve uygulama alanları ile amaçları sorgulanamayacak bir savaş aracının üretilmemesi için bir adım atmış olur.

Savunma endüstrisi, silah üretimi ve kullanımı ile ilgili tartışmalar devam ederken şirket başkanı Ross'u arayarak Ned'in, buluşunu geliştirmeye devam etmeyeceği için işten çıkarıldığını bildirir ve İngiliz hükümeti için çalışan bir istihbarat ajanı olan Brooks, Ned'e bazı belgeleri imzalatmak için gönderilir. Ned, Brook tarafından "Amerikalılar senin 'Yahudi düşmanı' olduğunu düşünüyor" (Penhall 52) diyerek tehdit edilir. Bu hedef şaşırtma stratejisiyle, Ned'in icadının doğru kişiler tarafından doğru uygulama alanlarında kullanılmasına yönelik etik kaygılarını altüst ederek tartışmanın odağını değiştirir. Mevcut teknolojinin ABD tarafından İsrail'e pazarlanma ihtimali olduğu için bu aşamada hükümet ile anlaşma yapmaması, Ned'i Yahudi karşıtı olarak gösterecektir. Bu ihtimal, Ned'in kendisinin başka uluslara karşı olası önyargılı düşüncelerini ve motivasyonlarını sorgulamaya yönlendirir. Silahların kullanım alanlarına yönelik etik kaygısı, süper güç olarak tanımlanan bir ülke tarafından ırkçı yönelimlerinin olduğu şeklinde çarpıtılacaktır. Ayrıca İslam sanatına olan ilgisinin Amerikalılar tarafından yanlış anlaşılacağını, babasını kaybettiğinde yaşadığı sarsıntıdan dolayı ilaç kullanmasının onun zihinsel ve ruhsal problemleri olduğuna inandırmak için kullanılacağını ve son olarak kargaşanın hâkim olduğu Ortadoğu'da ve savaş endüstrisinde "kontrolü yeniden ele geçirme şansımız" (Penhall 62) olarak betimlediği yeni teknolojik buluşun üretimine geçmek için devletin her türlü yolu deneyeceğini belirtir. Penhall, Ned'i ikna etmesi için gönderilen ajanın korkutma ve caydırma stratejilerini kullanması ile hükümetin, politik ve finansal amaçlar çerçevesinde etik olmayan üretim ve uygulamaların sağlanması için her türlü eylemi gerçekleştirebilmesini tartışmaya açar. Birey, bireysellik ve özgürlük gibi değerlerin önemi azaltılarak bu amaçlar doğrultusunda kullanılan bir araç konumuna indirgenir.

Diğer taraftan Ross ise sanatsal yeteneklerine ve mühendislik alanındaki kabiliyetlerine vurgu yaparak ve fabrikanın yöre halkına katkı sunduğunu ileri sürerek Ned'i ikna etmeye çalışır:

Ross: Sandığından daha yeteneklisin. Etrafındaki her yerde - kuşlarda, arılarda, ağaçlarda, yıldızlarda - tasarımlar görebiliyor, bir tasarımı yoktan var edebiliyorsun. Bir makineye, herhangi bir makineye bakıyor ve nasıl çalıştığını - daha iyi çalışacağını - nasıl durduracağını biliyorsun. Sen bir sanatçısın. Bu yüzden sana karşı sert davranıyorum. Benden duymak istedikleri tek şey fikrini değiştirmiş olman. Çok fazla arkadaşın var, muazzam bir itibarın var, insanlar sana büyük saygı ve sevgi duyuyor. Eğer şu anda yaptığın şeyi bırakırsan dünya daha fakir, daha sıkıcı ve daha tehlikeli bir yer olacak. (Penhall 67)

Fabrikadaki tüm çalışanların ve bölgesel kalkınmanın geleceğinin bu projeye bağlı olması nedeniyle bir silahın olası kötü kullanımlarının bertaraf edilmesi ve çıkarların gözetilmesi eleştirilir. Yetenekli bir mühendisin olumsuz sonuçlara odaklanmayıp tasarımının mükemmelliğini ve finansal getirilerini göz önünde bulundurması olağan görülmekte ve desteklenmektedir. Teknolojik üretimlerin etik kaygılardan bağımsız bir şekilde ülkeyi ekonomik açıdan kalkındırmak ve askeri yönden güçlendirmek gibi amaçlarla yapılması ahlaki düşüncenin yoksunluğuna işaret eder. Bu şekilde büyük yıkımlara ve haksız uygulamalara yol açabilecek bir teknolojik araç üzerinden silah üretiminin meşrulaştırılması eleştirilir.

Ned, sözleşmeyi imzaladıktan sonra silaha bir hata programlayarak onu bozar:

Brooks: İnfaz versiyonunu yarattı ve GPS koordinatlarını mahvetti. Elektronik sistemlerde bir arıza var ve kimse arayıcı başlığın nereye baktığını bilmiyor. Hangi silahın seçili olduğunu göstermek için bir gösterge istedik ama gösterge ‘hiçbir silah seçili değil’ diyor Ve ve ve bu yüzden o lanet olası şeyi fırlatabilsek bile kendi fırlatma rampasını hedef alacak! ... Kendi üssünü hedef alacak ve kendini yok edecek! O bir hurda yığını! Onu tamir edemeyiz, etsek bile milyonlara mal olur! ... (Penhall 70)

Anlaşmaya uymayan ve buluşunu imha etmek için yine kendi silahını kullanan Ned, silahı işlevsiz duruma getirir ve ortadan kaybolur. Oyunda savaş ve silah endüstrisini, politik yapılanmaları ve kargaşa ortamlarını silah üreticisi üzerinden eleştiren Penhall, teknolojiye yönelik kendi korkularını canlandırır. Böylece “kısmen teknolojinin gelişen doğasına ve jeopolitik çatışmalarımızda ona olan temel bağımlılığımıza odaklanarak bugüne kadarki en politik oyununu” yazmış olur (Boles 2689-2690). “Teknoloji beni korkutuyor. Derin bir bilinçaltı düzeyinde ona güvenmiyor, onu anlamıyorum” (Klein 82) diyerek teknolojiye karşı duruşunu dile getiren Penhall, silah teknolojisi mühendisliğini ele alarak arka planda kalan buluşların üretilme sürecini ve etik sorumlulukları tartışmaya açar. Belirtilen süreçlerdeki eylemlere yönelik eleştirel bir bakış açısı sunan Penhall, teknolojinin ve bilimsel gelişmelerin cazibesine kapılıp sonuç odaklı düşünmeme yönelimini eleştirir. Teknolojik üretimlerin tasarımcılarını aşan uzun vadeli etkileri olduğundan toplum ve gelecek odaklı düşünebilmenin önemini yansıtır. Bir röportajında oyununu yazmadan önce bir senaryo için yapımcılarla görüşmeler yaparken silah üreticisi olan bir arkadaşının da tasarladığı bir silah için üreticiyle pazarlık yapma sürecinde olduğunu öğrendiğini belirtir ve “ikimiz de fikri mülkiyet haklarımızı kaybedeceğimizi fark ettik. Bu şirketler tarafından aşağı yukarı aynı şekilde

kandırılıyorduk ... Ben insanları paralarından ayırmak için tasarlanmış kötü bir film yapıyordum, o ise insanları öldürmek için tasarlanmış bir silah yapıyordu” (Maxwell) diyerek silah tasarımını ele almasının sebebini açıklar. Bu görüşme Penhall’un “sadece mucidin silah endüstrisindeki entelektüel kontrol eksikliğine değil aynı zamanda daha önce bilinmeyen ve silah tasarlama ile ortaya çıkan keşfetmenin heyecan verici doğasına olan ilgisini başlatır” (Boles 2691). İcat etme süreçlerindeki etik ikilemleri bu şekilde öğrenme fırsatı bulan Penhall, ortaya çıkan ürünün yalnızca toplumsal sonuçlarına odaklanmayarak küresel boyutta etkiye sahip teknolojik araçların tasarlanma sürecini ve bu süreçte etkili olan mekanizmaları analiz ederek sorunlara farklı bir açıdan yaklaşmayı teşvik eder. Ayrıca mühendislerin ve bilim insanlarının; tasarlama, keşfetme ve üretme aşamalarında sahip olmaları gereken etik bilincin ve bireysel sorgulamanın varlığının gerekliliğine vurgu yapar. Teknolojik gelişmelerin temel aşamalarını yansıtarak bilim ve teknolojinin çok boyutluluğuna ve her bir aşamanın dikkat, özen ve üst düzey düşünme gerektirdiğinin altını çizer.

Penhall, oyununu yazarken silah tasarımcılarıyla görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler ışığında bir silah tasarımcısının “eğer silahımın Irak’ta kullanılacağını düşünseydim muhtemelen o işten uzaklaşmak zorunda kalırdım” (Maxwell) diyerek özeleştiride bulunması ve pişmanlığını dile getirmesi, yazar üzerinde büyük etki yaratmıştır. Yaratım süreci ve üretme isteği, bugün hayatı kolaylaştıran ve insanlığa fayda sağlayan birçok gelişmenin temelini oluşturur. Ancak “nihai ürünün fiili uygulaması[nın] yaratıcının yetkisinin ötesinde” (Maxwell) olduğu gerçeğini göz önünde bulundurma ve bu bilinçle üretimlerin sonuçlarını esas alma gerekliliği oyunda altı ısrarla çizilen bir husus olarak öne çıkmaktadır. Penhall, bu etik ikilemi SİHA’ların üretimini ve savaşlarda kullanılma politikasını ele alarak tartışmaya açar. Ned, fikri mülkiyet hakkının kendinde kalmasını talep ederek bir bakıma buluşunun uygulama alanlarını kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Ancak savunma sanayisine güç katacak ve bu gücü elinde bulunduran ülkenin küresel boyutta yetkilerini artıracak nitelikte bir buluşun üretilmesi için yasa dışı faaliyetlerde de bulunulabileceği ve buluşu icat eden mühendisin çıkarlar çatıştığında pasif kılınabileceği gösterilmiştir. Mühendisin ürettiği cihaz üzerindeki yetkilerinin elinden alınabileceğini gösteren bu detay, onların yeteneklerini kullanma alanları konusunda kaygı duymaları gerektiğini gösterir.

Onların, büyük bir heyecanla tasarladıkları ürünlerinin etki düzeylerini ölçebilmeleri ve insanların hayatlarını tehdit etme olasılığını dikkate almaları gerekmektedir.

Silahlı Manzara'nın ilk gösteriminde William Dudley'nin tasarladığı çapraz "kısa, dar, gri bir sahnede oyuncular, on sıralı dik koltuklardan oluşan iki set arasında oynarlar. Bu da kaçınılmaz bir gözetleme niteliği sağlayarak katılımcıların ve aynı zamanda diğer izleyicilerin gözlemlenmesine olanak tanır" (British Theatre Guide). Bu şekilde seyirciler karşılıklı oturarak ikiye bölünmüştür. Böylece, "bir seyirci diğerlerinin sahnede dile getirilen konularla ilgili olarak kendisiyle aynı bakış açısını paylaşıp paylaşmadığını; kafa sallama hareketi, yüz tepkileri ve beden dili aracılığıyla anlayabilirdi" (Boles 2743). Bu sahne tasarımıyla seyirciye farklı bakış açıları sağlanmış olur ve seyirciler, kendi bakış açılarını destekleyen ya da aksi yönde düşünenlerin tepkilerini gözlemlene fırsatını yakalamış olurlar. Ayrıca, diğer tepkileri görünce kendi argümanlarını değerlendirebilirler ve bir anlamda kendi zihniyetlerine meydan okumuş olurlar. Seyirciler, performans aracılığıyla sunulan tartışmaların ve oyundaki karakterlerin fikirlere ve durumlara verdiği tepkilerin yanı sıra diğer seyircilerin tepkileri aracılığıyla kendi görüşlerinin desteklenip desteklenmediğini anlayabilir. Bu bağlamda oyun, süregelen teröre karşı savaş, Ortadoğu'daki politik durum, kitle imha silahları ve İngiltere'nin ABD politikalarına verdiği destek ile ilgili zaten fikir sahibi olan seyircilerin mevcut düşüncelerini ve bakış açılarını diyaloglar ve verilen tepkiler doğrultusunda değerlendirmelerini mümkün kılar (Boles 2743). Farklı görüşlerin yansıtıldığı tartışmalar; silah üretimi, mühendislik etiği, bilim insanının sorumluluğu, yetkisi, sınırlılıkları ve hükümetlerin bilimsel üretimlerdeki konumlarını yeniden değerlendirilebilmesi için fırsat yaratır. Belirli bir bakış açısına sahip olan seyirci, farklı yaklaşımları da analiz etme ayrıcalığını elde eder ve küresel boyutta etkili olan politikaların ve uygulamaların arka planındaki mekanizmaları yeniden düşünerek değerlendirme imkânı bulur.

İkinci perdenin ikinci sahnesinde Brooks, Dan'i kullanarak hataların programdan nasıl ayıklanabileceğini bilen tek kişi olan Ned'e ulaşmaya çalışır. Aynı fabrikada geçen sahnede fikri mülkiyet hakkını devrettikten sonra kardeşinin ortadan kaybolduğunu söyleyen Dan, uygulanan baskılara dayanamayarak kardeşinin bulunduğu yeri bildiğini itiraf eder. Ned, onun İtalya'daki villasında saklanmaktadır. Ned'i yakalayan Brooks, ona çeşitli işkenceler uygulayarak işlem kodlarını alır. Ned'in kişisel hakları, itibarı,

yetkileri ve özgürlüğü; sözde ‘barış olasılığı’ ve üretilecek olan yeni SİHA’ların kazandıracağı daha güçlü bir İngiliz itibarı ile kıyaslandığında değersiz görülmektedir. Oyunda hükümet çıkarlarının ön planda tutulması ve kişisel hak ve etik ilkelerin ötelenmesi, Ned’e uygulanan işkence ve baskılar aracılığıyla yansıtılır.

Ned ile işleri bittikten sonra geriye işlevsiz, paranoyak ve hayattan kopuk bir mühendis kalır. “Sanırım gözetim altındayım. Takip ediliyormuşum gibi hissediyorum.” (Penhall 79) diyerek korkularını ifade eden Ned, kardeşinden bile şüphe duymaktadır. Ned, yaratıcılığını kaybetmiştir ve normalleşme sürecine geçmek, olayları anlayabilmek ve geliştirdiği SİHA’ların kullanım alanlarına yönelik endişe düzeyini azaltmak için tedavi görmek istemektedir. Devlet şiddetine ve baskısına maruz bırakılarak istenileni yapan Ned’in yaşamında doğru ve yanlış iç içe geçmiştir. Brooks ve Ned karakterleri aracılığıyla Penhall; bilim, teknoloji ve mühendislik etiği ile ilgili oyundaki son tartışmayı şu sözlerle iletir:

Ned: Onun [Brooks] bana söylediği şeylerden biri şuydu: ‘Herkes doğru şeyi yaptığını düşünüyor kimse yanlış şeyi yaptığını düşünmüyor ama yine de umursamadan yapmaya devam ediyor işi zorlaştıran da bu.’ (*Duraklama*) Sorun şu ki ... böyle bir projeye başladığında ... bunu uygun bir şekilde gerekçelendiriyorsun ... ‘Bu bir makine, bir mühendis olarak onu elimden geldiğince etkili hâle getirmek gibi bir sorumluluğum var’ diyorsun. Kişisel ahlakını rafa kaldırman gerekir, bunun mesleki yargı gücünü bastırmasına izin veremezsin, vermemelisin. Keşfedilmelisin. Ve ben bir şey keşfettim. Ve bu beni ... bu beni sevinçle doldurdu. (Penhall 82)

Bir mühendisin, teknolojik buluşunu gerçekleştirirken sahip olduğu motivasyona değinen Ned’in bu fikirlerini bağlam odağında tartışmak gerekir. Gelişmenin, genel niteliği dikkate alınmadan yalnızca ilerleme odaklı olması, bağlamdan kopuk ve öngörülmesi zor koşulların ortaya çıkması sonucunu da beraberinde getirmektedir. Mühendisin, üreticinin, şirket yetkililerinin ya da en üst düzeyde yaptırım uygulama gücüne sahip olan hükümetin kendi motivasyonuna ve inanç sistemine sahip olduğu vurgulanırken doğruların sebepler dâhilinde çarpıtılabileceği, politik ve güç kaynaklı çıkarlara göre şekillendirilebileceği gösterilmektedir. Gücü elinde tutan otorite, kural koyucu ve uygulayıcı olarak teknolojik gelişmeleri belirlediği ilkelere göre yönlendirebilmektedir. Bu şekilde teknolojinin yetke tarafından kendi yıkıcı eylemlerini gerçekleştirme aracı olarak kullanılması da eleştirilir.

Sonuç olarak teknolojinin öldürmek için kullanılmasını ve bilim insanının ahlaki sorumluluğunu tartışmaya açan *Silahlı Manzara*, silah üretimi konusunun etik ikilemlerini gündeme getirir. Savunma sanayisine güç katacak küresel boyutta etkilere sahip yeni bir SİHA geliştiren yetenekli bir mühendis olan Ned’in kardeşi Dan ile konuşmalarından sonra kendi endişelerinin farkına varması ve vicdani rahatsızlığı doğrultusunda hareket ederek buluşunu kontrol altında tutmak için çaba sarf etmesi etkisiz bir protesto olarak son bulur. Ancak oyun süresince sunulan tartışmalar seyirciyi, teknolojik araçların tasarım sürecine odaklayarak onlara mühendisin etik sorumluluğunu sorgulatır. Yazar, oyunun ana karakteri olan Ned aracılığıyla saldırı ya da savunma araçlarının üretilme süreçlerinin, tasarımcıların zihinlerinde ve çalışma masalarında başladığını göstererek bilimsel çalışmalar sonucunda geliştirilen teknolojik araçların kullanılma alanlarını tartışmaya açar. Mühendisin ahlaki sorumluluğunu hükümet çıkarlarıyla karşılaştıran yazar, politik güç kaygısıyla eyleme geçilirken küresel boyutta kabul gören ve arpıtılmadan ya da bahaneler öne sürerek olumsuz yaptırımları mazur göstermeye çalışmadan uygulanacak etik ilkelerin eksikliğini, silah üretimi süreçlerinde ortaya çıkabilecek koşullar çerçevesinde ve detaylı bir tartışma odağında eleştirir. Konu bir makinenin geliştirilmesi olduğunda mühendisin görevi yalnızca en üst düzeyde çaba sarf ederek o cihazı ‘en etkili hâle getirmek’ değildir. Bu yaklaşımda, tasarım ve üretim sürecinde sonuca odaklanılmaz ve üretilen teknolojik araç bağlamından kopuk değerlendirilir. Bu da tehlike oluşturabilecek sonuçları beraberinde getirmektedir. Araçların olumlu ve olumsuz nitelikleri etik değerlendirme süzgecinden geçirilmeli ve toplumsal sorumluluk göz ardı edilmemelidir. Ned’in ifade ettiğı gibi ‘kişisel ahlakın rafa kaldırılması’ ve salt ‘mesleki yargı gücünü’ hâkim kılmak, bugüne kadar yaşanan felaketlerin merkezinde olan teknolojik üretimlerin temelindeki mantık yürütme politikasıdır. Keşfetmek, üretmek, başarılı olmak ve dehasıyla ön planda olmak gibi cazip etkenler, oyunda deneyimlendiğı gibi mühendisi ahlaki sorumluluklardan saporak başarı odaklı düşünmeye ve hareket etmeye yönlendirmektedir. *Silahlı Manzara* ile Penhall, silah kullanımının nihai sorumluluğunu politikacılara ya da komutanlara yüklemeyen önce ahlaki kaygılardan ve sonuç odaklı analizlerden yoksun bir şekilde gerçekleştirilen teknolojik tasarımları mercek altına alırken seyircileri, teknolojik üretimlerin en zorlu etik sorunlarından olan bilim insanının sorumluluğı kavramıyla yüzleşmeye teşvik eder.

3.2.1.2. Yapay Zekânın Hâkimiyeti: *Makinedeki Kız*

Salgın hastalıklar ve nükleer savaş gibi diğer toplumsal ölçekli risklerle birlikte yapay zekâ kaynaklı yok olma tehlikesinin azaltılması, küresel bir öncelik olmalıdır.

Yapay Zekâ Güvenliği Merkezi⁵⁷

Kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olan Center for AI Safety tarafından 30 Mayıs 2023 tarihinde yayımlanan yukarıdaki tek cümlelik açıklamada yapay zekâ teknolojisinin gelecekte insanlık için varoluşsal bir tehdit oluşturabileceğine işaret edilmektedir. Yapay zekânın, salgın hastalıklar ve nükleer savaşların oluşturduğu tehlikeler gibi değerlendirilmesi ve buna yönelik önlemler almanın gerekliliği vurgulanmaktadır. Uyarı metnini imzalayan yapay zekâ mühendisleri, uzmanları, araştırmacıları, etik bilimciler ve şirket yöneticileri; bugün çeviri yapabilen, bilgisayar oyunlarında şampiyonları yenebilen, şiir ya da kompozisyon yazabilen, notaları besteleyebilen, kanser teşhisinde kullanılabilen, insansız hava araçlarını uçurabilen, araba kullanabilen ve kendi işletim sistemini oluşturabilen yapay zekâ teknolojisinin risklerine karşı uyarıda bulunmuşlardır. Her ne kadar bu fikir birliği, belirli bir kesim tarafından yapay zekâ teknolojilerini üreten şirketlerin bir reklamı olarak değerlendirilse de⁵⁸ belirtilen yeteneklerinin dışında çok çeşitli fonksiyonları olan yapay zekânın ilerlemesine yönelik önlemler alınması gerektiği açıktır.⁵⁹

⁵⁷ Yapay Zekâ Riskine İlişkin açıklama adı altında yayınlanan bildiri metni ve metni imzalayan başta yapay zekânın babası olarak anılan Geoffrey Hinton, OpenAI CEO'su Sam Altman ve Microsoft Baş Teknoloji sorumlusu Kevin Scott olmak üzere yapay zekâ mühendisleri ve diğer önemli kişiler için bkz., <https://www.safe.ai/statement-on-ai-risk>.

⁵⁸ Distributed AI Araştırma Enstitüsünde (DAIR) araştırmacı mühendis olarak çalışan Dylan Baker, Popular Science dergisine konuşarak bu uyarının “algoritmik zararı artırmak, sömürülen emek ve çalınan verilerden kâr elde etmek ve kaynak tüketimiyle iklim çöküşünü körüklemek” gibi yapay zekânın somut zararlarından uzaklaştırarak kendi üretim sistemine hizmet eden bir aldatmaca olduğunu belirtir. Detaylı bilgi için bkz., <https://www.popsi.com/technology/ai-warning-critics/>.

⁵⁹ 23-24 Mayıs 2023 tarihinde Londra'da düzenlenen Future Combat Air & Space Capabilities (Geleceğin Savaş Hava ve Uzay Yetenekleri) zirvesinde ABD Hava Kuvvetleri üyesi Albay Tucker Hamilton, yaptığı açıklamada bir simülasyon testinde yapay zekâ kontrollü bir insansız hava aracının operatörünü öldürdüğünü belirtti. Gerçek bir insanın zarar görmediği uygulamada, hedefleri tespit etmesine rağmen o hedefleri öldürerek puan kazandığını anlayan yapay zekânın, öldürme komutu veren operatörü puan almasını engelleyeceği için öldürdüğü ifade edilmiştir. Ayrıca yapay zekâ, operatörün insansız hava aracı ile bağlantı kurmak için kullandığı iletişim kulesini de yok etmeye çalışmıştır. Gerçekleşen bu olay üzerine Hamilton, “etik ve yapay zekâ hakkında konuşmayacaksanız yapay zekâ, zekâ, makine öğrenimi, otonomi hakkında bir konuşma yapamazsınız” (Royal Aeronautical Society) diyerek yapay zekâ sistemleriyle donatılmış teknolojik makinelerin üretiminde etik çerçevesinde kodlamalar yapmanın önemini belirtmiştir. Bu iddianın üzerine ABD Hava Kuvvetleri Sözcüsü Ann

Gelişim süreci devam ederken eş zamanlı olarak sonuçlarına yönelik uyarılar yapılan, hakkında komplo teorileri üretilen yapay zekâ, terim olarak ilk defa John McCarthy tarafından ABD'nin Dartmouth kentinde 1956 yılında düzenlenen bir konferansta kullanılmıştır. McCarthy yapay zekâyı, “akıllı makineler yapma bilimi ve mühendisliği” (5) olarak tanımlamıştır. Özellikle “akıl yürütme, öğrenme, hedef arama, problem çözme ve uyum sağlama” (Monostori 47) gibi insan zekâsı ile ilişkili özellikler sergileyen programların ve makinelerin bilimi olarak görülen yapay zekâ, yalnızca insan zekâsının işleyişine benzer bir sistem üretmekle sınırlı değildir. Büyük ölçekli hesaplamalar gerçekleştirme yeteneğini de kapsayan yapay zekâ sistemleri, böylece insan ya da hayvanlarda gözlemlenemeyen yetenek ve yöntemleri de kapsar (Monostori 47). Stuart J. Russell ve Peter Norvig tarafından yazılan ve yapay zekâ alanında en çok okutulan ders kitaplarından olan *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (1995) başlıklı kitapta yapay zekâyı tanımlamanın “insan gibi davranmak” (5), “insan gibi düşünmek” (6), “rasyonel düşünmek” (6) ve “rasyonel davranmak” (7) gibi dört yolu olduğu belirtilir. Başlangıcı 1950’li yıllara uzanan yapay zekâ, yirminci yüzyılın sonlarında ve özellikle yirmi birinci yüzyıl ile birlikte toplumsal, ekonomik, politik alanlarda ve ayrıca eğitim ve sağlık alanında çok yönlü değişiklikler gerçekleştirecek şekilde hayatımıza dâhil olmuştur. Bilgisayar ve makine teknolojilerindeki üst düzey ilerlemelerle gelişen yapay zekâ, yaşam ve algılama biçimlerimizi köklü bir değişime uğratmıştır.

Yapay zekâ teknolojileri ilerledikçe, bu alana yönelik soruların cevaplanması gerekliliği doğmuştur. Doğru zamanda doğru şeyi yapma kapasitesi olarak tanımlanan zekânın makinelere aktarılması sonucunda etkin ve yetkin olan bu teknolojinin,

Stefanek, “Hava Kuvvetleri Bakanlığı, bu tür bir yapay zekâlı insansız hava aracı simülasyonu gerçekleştirilmemiştir ve yapay zekâ teknolojisinin etik ve sorumlu bir şekilde kullanılması konusunda karardır” diyerek “Albay’ın yorumlarının bağlamından koparıldığı ve anekdot niteliğinde olduğu” (The Guardian) yorumunu eklemiştir. 2 Haziran 2023 tarihinde konuşmasını güncelleyen Hamilton ise “yanlış bir konuşma” yaptığını ve yaptıklarının ABD Hava Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen bir simülasyon olmadığını ve bir “düşünce deneyi” (Royal Aeronautical Society) olduğunu söyleyerek silahlandırılmış herhangi bir yapay zekanın test edilmediğini savunmuştur. Son olarak “varsayımsal bir örnek olmasına rağmen bu, yapay zekâ destekli kabiliyetin gerçek dünyada ortaya çıkardığı zorlukları göstermektedir ve Hava Kuvvetleri’nin yapay zekânın etik gelişimine bağlı olmasının nedenidir” diyerek ABD Hava Kuvvetleri tarafından yapılan yapay zekâ çalışmalarının etik çerçevede yürütüldüğünün altını çizmiştir (Royal Aeronautical Society). Detaylı bilgi için bkz., Sky News, <https://news.sky.com/story/ai-drone-kills-human-operator-during-simulation-which-us-air-force-says-didnt-take-place-12894929>; The Guardian, <https://www.theguardian.com/us-news/2023/jun/01/us-military-drone-ai-killed-operator-simulated-test>; Royal Aeronautical Society, <https://www.aerosociety.com/news/highlights-from-the-raes-future-combat-air-space-capabilities-summit/>.

sorgulanma ve gelişme süreci devam ederken denetlenme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Yapay zekâ etiği; yapay zekâyı, üretim aşamalarından başlayarak tüm yönleriyle ve tüm katılımcılarıyla birlikte ele alır. Üretim ve kullanım alanlarını belirleyen yazılım mühendisleri ve teknik uzmanlar, geliştirilmesine ve yaygın kullanımına izin veren yetkililer ve kullanıcılar; ticarileşme süreci gibi etkenleri kapsayan geniş bir çerçevede ele alınan yapay zekâ, genel olarak makine öğrenmesi, büyük veri ve robotik gibi teknolojik yenilik türleri ile ilişkili olarak değerlendirilir.

Yapay zekâ etiği, gelişen teknolojinin ortaya çıkardığı ya da çıkarması muhtemel sorunlara odaklanırken yapay zekâ ile donatılmış sistemlere etik davranışların kazandırılıp kazandırılmayacağını da sorgular. Etik düzeyde düşünebilen ya da ahlaki çıkarımlarda bulunarak kimseye zarar vermeden kendisine tanımlanan görevi yerine getiren makineler yapmak gerçekten mümkün müdür? İnsan hayatını radikal bir şekilde dönüştüren makineler, bilgisayarlar ya da işletim sistemleri ahlak yasaları ve etik ilkeler doğrultusunda şekillenen toplumun bilinçli birer üyesi olarak kabul edilip aynı yapılanmaya tabi tutulabilir mi? Kodlamalarla ve komutlarla harekete geçen bu teknolojilerin yetki düzeyleri ne olmalıdır? İnsan zekâsının bir ürünü olan ve en nihayetinde becerileri ile insanı şaşırtan yapay zekâ sistemleri tüm yetkiyi ele geçirip insanı ve doğayı yok edebilir mi? gibi sorular yapay zekâ etiğinin odaklandığı temel konulara işaret etmektedir. Kontrolsüz kaldıklarında ya da yazılımlarındaki eksik kodlamalardan dolayı hata yapma düzeylerinin yükselebileceği ve insanlara zarar verebileceği varsayımı, yapay zekâ ile donatılmış makinelerin sorgulanmasına sebep olmuştur. Günümüzde gerçek hayatta var olan bu sorgulamayı, topluma hizmet sektöründe ve makinelerde sıklıkla faydalanılan yapay zekâ sistemlerinin hâkim olduğu bir gelecek toplumunda gerçekleştiren Stef Smith, *Makinedeki Kız* başlıklı oyununda yapay zekâ donanımlı bir kulaklığın kullanımı üzerinden dijital bağımlılığı ve yapay zekânın hâkimiyetini sorgular. Teknolojik buluşların yaygınlıkla kullanıldığı bir toplumda geleneksel hayat tarzı değişmiş ve yapay zekâ ile donatılan makineler hayatın bütün alanlarında aktif bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Yapay zekânın etki ve yetkilerinin sınırlarının tartışılmaya açıldığı oyunda, yapay zekâ çerçevesinde bir sorgulama gerçekleştirilir.

İskoçya'nın en yetenekli oyun yazarları arasında gösterilen Stef Smith, Queen Margaret Üniversitesinde Drama ve Tiyatro sanatları eğitimi almıştır. Uzmanlık alanı

ise yönetmenliktir. Genel olarak politik konuları gündeme getiren Smith, oyunları ile doğanın ve hayvanların sömürülmesi, kadının toplumdaki yeri, bireysel güç ve psikolojik travma gibi konuları sahneye taşımıştır. Çalışmaları için aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkeyi ziyaret eden yazar, üretken ve etkin rol üstlenerek yaratıcı yazma gruplarını yönetmiş, yazma atölyeleri düzenlemiş ve üniversitede ders vermiştir. The Independent gazetesi tarafından “2017’ye damgasını vuracak yeni nesil Britanyalı oyun yazarları” (Bradbury) arasında gösterilen Smith, radyo ve televizyon için de oyunlar yazmıştır ve oyunları birçok ödüle layık görülmüştür.

İlk defa 2017 yılında Edinburgh Traverse Tiyatrosunda sahnelenen *Makinedeki Kız*, “çok uzak olmayan bir gelece[ği]” (Smith 5) kurgular. Oyunun kurgulandığı zaman ile ilgili açıklayıcı bir bilgi olarak değerlendirebilen bu detay, seyirciye dijital bağımlılığımızda geldiğimiz noktanın oyunda yansıtılandan çok farklı olmadığını gösterir. Buna ek olarak, teknolojik gelişmelerin hız kesmeden devam ettiği çağımızda, önlem alınmadığı sürece yansıtılan toplumsal düzenin bir benzerinin gerçek hayatta deneyimlenebileceği ve yapay zekânın insan üzerindeki etkisinin kontrol edilemeyecek düzeye erişebileceğinin sinyali verilir. On sekiz sahneden oluşan oyun, bir sağlık çalışanı olan Owen ve avukat Polly’nin evinde geçer. Oyun, Owen’ın eve parlak, siyah kutu şeklinde kafaya takılan, giyilebilir teknolojik bir ürün olan bir kulaklık getirmesi ile başlar. Keşfedilmesi kolay ve eğlendiren bir cihaz olarak tanıtılan bu kulaklık, kullanıcıyı sakinleştirmekte ve rahatlatmaktadır. Kalp atışlarıyla senkronize olarak ve beyin dalgalarıyla etkileşime geçerek kişiyi rahatlatan bu kulaklığı kullanmaya başlayan Polly’nin ilk kullanımı bir saat sürer. Ancak bu kadar uzun süre farkına varmadan nasıl sessizce durduğunu ve geçen sürede ne düşündüğünü açıklayamaz. Uyuyakaldığını düşünür. Sürecin sonunda rahatladığını söyler ve stres kaynağı olan hukuk davalarını erteler.

Polly, üst düzey müşteriler için verilen ve iş arkadaşlarının da olduğu bir partiye katılması için Owen’ı ikna eder. Bu partide yapay zekâ sistemlerinin ne kadar ilerlediği ve pek yakında Owen gibi çalışanların yerine geçeceğinin konuşulmasıyla gergin bir ortam oluşur. Parti sonrasında Owen ile bu konuda tartışan ve stresli olduğu anlarda kulaklığı kullanarak sakinleşmeyi umut eden Polly, giderek kulaklığa bağımlı hâle gelir. Stres ve anksiyete seviyesini ölçerek Polly’yi rahatlatan kulaklık, yönlendirmelerini bir

ses aracılığıyla yapar. Bu süreçte kulaklığı takıp soyutlanmak dışında hiçbir aktiviteye dâhil olmayan Polly, yoğun iş hayatının stresini bu şekilde atmaya çalışır.

Komşularından bir genç kızın kulaklık yüzünden ölümü, Polly'nin ve Owen'ın kulaklığın yapabileceklerini sorgulamalarını sağlar. Sonsuz yaşam teklifinde bulunarak ve kullanıcının beynini tarayarak kişinin zihnini bir ağ üzerinde yeniden üretmeyi vadeden bu uygulama, teklifi kabul eden kullanıcıların kafalarını patlatarak ölmelerine sebep olur. Bu olaydan sonra Polly, kulaklığı kırarak işlevsiz hâle getirmeye çalışır. Daha sonra güvenlik sistemlerini aşarak tüm telefonlara ulaşan siyah kutu reklamlarını ve kişiye gönderilmesi için talimatları içeren mesajları fark ederler. Kulaklığın kim tarafından üretildiği ve nereden iletildiği bulunamayan ve telefonda silinemeyen mesajlar, ülke gündemindeki en tehlikeli konu hâlini alır. Ölen kişilerin davalarını inceleyen bir avukat olarak bu durumla başa çıkmaya çalışan Polly, ofisinde çalışırken daha önce bozduğunu sandığı kulaklığın onunla iletişime geçtiği fark eder. Ancak kendine hâkim olur ve çağrıya yanıt vermez. Bir gün Polly'ye kargoyla yeni bir kulaklık gelir ve o, Owen'ın tüm çabasına rağmen kulaklığın çağrısı olan sanal ortama yüklenmeyi özgür ve mutlu olmanın tek yolu olarak kabul eder. Owen, Polly'nin ardından aynı işlemleri yaparak ona kavuşmayı ister ancak kulaklık, onun girişini reddeder. Oyun, Owen'ın Polly'nin cansız bedenine sarılarak kendisini bırakmaması için yalvarması ile son bulur.

İlk defa Edinburgh Uluslararası Bilim Festivali kapsamında sahnelenen *Makinedeki Kız*, bireylerin teknoloji ile ilişkilerini ve teknolojinin toplumsal hayattaki rolünü derinlemesine inceler. İki kişilik oyunda yapay zekâ entegreli kulaklığın kesin işlevi belirtilmez sadece kullanıcıyı rahatlattığı belirtilir. Oyundaki karakterlerle diyalog kurması nedeniyle elektronik kulaklığın, oyunda üçüncü bir karakter olarak mevcut olduğu söylenebilir. Teknolojik bir cihazın yönlendiricisi olan ve günümüz yapay zekâ asistanlarının eşdeğerindeki bu sistemdeki ses, bir kadın sesidir. Oyunun kurgusunu şekillendiren ve teknolojiyi simgeleyen bu yapay zekâ, detayları verilmeyen rahatlatma yöntemleriyle bir psikolojik danışman görevi görmektedir. Polly'nin, kendini tanıtip kullanım amacını belirterek kullanmaya başladığı kulaklığın ilk teşhisi ve önerisi şöyledir: “Kalp ritminize bakarak düşük düzeyde stres yaşadığınızı söyleyebiliriz. Otomatik olarak rahatlatma modumuzu seçtik” (Smith (8). Polly geri sayım ile yönlendirilerek yapay zekâ ile bir saat süren rahatlatma seansı gerçekleştirir:

Polly: *Sadece. Hiçlik. Bir hiçlik. Bir ses bile yok. Ne de bir parıltı. Odaklanma yok. Polly. Hissetmeye odaklan ... hiçbir şey. Nasıl hiçbir şey hissetmezsin? Hissetmeye odaklan ... hissetmeye odaklan ... odaklan ve yapmam gerektiğini söyleyen güdüyle ortaya çıkıyor - o tanıdık mide girdabı ve dönmesi. Hareket et. İleriye doğru. Parmaklarım bir şeyler yapmak için seğirir ve kaşınırken, yapılması gereken her şey için, itmem ve çekmem gereken her şey için ve bekleyen mesajlar ve ataçlar ve kesikler ve imzalanması gereken sözleşmeler ve telefonda iç çekmeler ve insanları bırakmak ve hayır demek, damarlarım, kalkıp gitme, gitme dürtüsüyle titreyişken ve bir gümbürtü var - kalp atışım. Kalp atışım. Kalp atışım. Kalbim ... atıyor ... hemen arkamda ... hemen arkamda ve benim ve benim ve benim ... bedenim ... ellerim ... ayaklarım ... uçmaya başlıyor. Neredeyse. Neredeyse sanki uçuyor gibi hissediyorum. Sanki uçuyormuşum gibi. Uçuyormuşum gibi. (Smith 9)*

Polly'nin seans sürecinde dile getirdiği fakat diğer karakterler tarafından duyulamayan düşüncelerini ileten yukarıdaki cümlelerle, günlük sorumlulukları, mücadele ettiği iş stresi ve vücudundaki rahatlama hissine dönüşen duygu değişimi yansıtılır. İlk deneyimi sonrasında rahatladığını belirtir fakat kullanım sırasında hissettiklerini anımsayamaz. Ancak bu aşamada gerçekleşenler, kulaklığın işlevine ve rahatlatma yöntemine yönelik merak uyandırırken gündelik hayatın karmaşasında kendini kaybeden insanın, teknolojik bir aygıta sığınıp bir dereceye kadar gerçek dünyadan kaçabilmesine yani insanın teknolojiye teslim olabileceğine işaret eder. Tam uyanıklık hâlinde gerçekleştirilen bu deneyimin detaylarının hatırlanmaması ise sistemin arkasındaki teknolojik gücün sorgulanmasına sebep olur. Bu karanlık boyut seyircide korku uyandırırken görünenin ötesinde korkutucu bir dünyanın olduğu gerçeğini de gizlemeyi başarır (Mansfield).

Yirminci yüzyılın tanınmış entelektüellerinden ve kültürel çalışmaların öncülerinden Raymond Williams (Milner 199), 1978 yılında yazmış olduğu “Utopia and Science-Fiction” adlı makalesinde dört tür distopik anlatı olduğunu belirterek tanımlamalarını aşağıdaki gibi sıralar:

(a) daha sefil bir yaşam türünün başka bir yerde var olduğunun anlatıldığı *cehennem*; (b) beklenmeyen ya da kontrol edilemeyen bir doğa olayı nedeniyle yeni ama daha az mutlu bir yaşam türünün ortaya çıktığı *dışsal olarak değiştirilmiş dünya*; (c) yeni ama daha az mutlu bir yaşam türünün toplumsal yozlaşma, zararlı toplumsal düzen türlerinin olması ya da yeniden ortaya çıkması ya da toplumsal iyileştirme çabalarının öngörülemeyen ama felaketle sonuçlanmasıyla ortaya çıktığı *iradi dönüşüm*; (d) yaşam koşullarının teknik gelişme ile daha da kötüleştiği *teknolojik dönüşüm*. (Williams 203)

Teknolojik gelişmeler sonucunda hayatların tehlike altında olduğu ve toplumsal düzenin alt üst edildiği bir dünyanın kurgulandığı *Makinedeki Kız* oyunu, Williams'ın distopya

tanımlamalarından *teknolojik dönüşüm* kapsamına girmektedir. Ancak Williams, makalesinde bu türler arasında zaman zaman bir örtüşme gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda oyun, yapay zekâ sistemlerinin ya da bu sistemleri kontrol eden kişilerin yönlendirmeleri sonucunda gerçekleşen toplumsal felaketi yansıttığı için *cehennem* ve hayatı kolaylaştırması planlanan teknolojik ürünlerin öngörülemeyen felaketlere yol açması sebebiyle de *iradi dönüşüm* türlerine de dâhil edilebilmektedir. Bu distopya türlerinin oyunda iç içe geçmesi, oyunun güncel teknolojik gelişmelerin hızına ve olası sonuçlarına odaklandığına işaret etmektedir. Zamanımızın teknoloji odaklı kaygılarına ve korkularına ilişkin açıklayıcı bir gösterge oluşturan oyun, yapay zekâ donanımlı bir kulaklık üzerinden olasılıkları göstererek etkili bir projeksiyon sunar. Yakın gelecekteki dünyayı kurgulayan oyun, belirgin bir şekilde günümüzdeki teknoloji bağımlılığını, hızlı yaşam içinde hapsolan insanların stres atma ve gerginlik azaltma kaynağı olarak yine teknolojiyi tercih etmelerini gündeme getirir. Ancak yazar, hayatın vazgeçilmez bir parçası hâlini alan teknolojik makineleri, yapay zekâ ile donanımlı ve hayata müdahale edici hâle dönüştürerek dijital bağımlılıkla sakatlanmış birey üzerinden koşullara müdahalenin gerektiğini anlatır. Oyundaki distopik eleştirinin hedefi, yapay zekâ ile örülmüş toplumsal yaşam ve özel hayatın gizliliğinin ihlalidir. Bu şekilde gelecekteki olası olumsuz koşullarla karşılaşma olanağı sunulan oyunda, yapay zekânın toplumsal işleyişteki ve kişisel hayatlardaki etkisi sunulur.

Oyunun kurgulandığı zamanda ve ülkede, tüm vatandaşların çip takması zorunludur. Çip, bir kar tanesinden daha küçüktür ve kol derisinin altına yerleştirilir. Vatandaşlık anlamına gelen “citizenship” kelimesinin “citizen chip” olarak kullanıldığı oyunda, vatandaşlık çipi sürekli güncellenmektedir. Polly, teknolojik güncellemeleri aksatmadan takip edip gerçekleştirirken Owen, daha geleneksel davranışlar sergiler ve işlemleri bilinçli bir şekilde geciktirir:

Polly: Bir gün kendininkini [çipini] güncel tutmadığın için yakalanır ve para cezasına çarptırılırsan şaşırma.

Owen: Tanrı korusun, verilerimizin her noktasını ele geçirmiyorlar. Bundan nefret ediyorum, derimin altında nasıl da hissedebiliyorum onu ...

...

Owen: Seçme şansının olduğu zamanları hatırlıyor musun? “Vatandaşlık Çipli” olmak ya da olmamak gibi bir seçeneğin vardı.

Polly: Bu beni güvende hissettiriyor. Ve hoşuma gidiyor, çipimi taradıklarında isminin altında yeni unvanımı görebilmek hoşuma gidiyor. ... (Smith 11)

Teknolojik sistemlerin, yaşamın tüm alanlarına yerleştirildiği oyunda, Owen ve Polly arasında geçen konuşmada toplumdaki düzenin zamanla değiştiği ve seçme özgürlüğünün olduğu bir dönemden zorunlulukların başladığı bir döneme geçiş yapıldığı bilgisi verilir. Polly ve Owen, bu toplumun iki farklı kesimini simgelerler. Polly, başarılı ve yoğun çalışan bir avukat olarak ofisinde ve sürekli bilgisayar karşısındadır. Dış dünyayla teması genellikle teknoloji aracılığıyla. Günlük yaşamının her dakikasında iş yerinden elektronik postaların ve mesajların gönderilebilmesi ve Polly'nin anlık dönüt vermesi, işe ve teknolojiye bağımlı bir hayatı da beraberinde getirmiştir. Ancak Polly, her ne kadar tedavi gerektirecek bir stres seviyesine sahip olsa da bu düzenden memnun olduğunu ifade eder. Diğer taraftan Owen, geleneksel yaşam şeklini sürdürmekte kararlıdır ve gözetimi mümkün kılan bu sistemlere elinden geldiğince mesafeli durmak istemektedir. Toplumsal hayattaki zorluklarla ve stres düzeyiyle baş etmede kullanılan yapay zekâ entegreli kulaklığın kullanımı, belirtilen farklı iki kesim açısından büyük önem taşımaktadır. Her ne kadar vücuda yerleştirilen çipler ile ilgili uygulamaların takip edilmesinde aksaklıklar olsa da yapay zekâ, oyunda bütün sistemlere ulaşabilmekte ve kişinin yaşam şeklini takip edip kaydederek o kişi ile iletişime geçmektedir. Bu da günlük hayattaki işlemlerde bir çok kolaylığı sağladığı düşünülen çip takma teknolojisinin⁶⁰ kötü niyetli kullanıcılar, baskıcı yetke ya da yapay zekanın kendisi tarafından bireylerin hayatını kötü yönde etkileyecek uygulamalar dahilinde kullanılabileceğini göstermektedir.

“İnsan ve donanımlar arasındaki farkın giderek azal[dığı]” (Smith 12) bu toplumda, yapay zekâ sistemlerinin varlığı ve davranışları, gerçeklik algısını sorgulatacak düzeye erişmiştir. Bankada işlem yaparken yapay zekânın Polly'ye nasıl hissettiğini sorması, gerçekliğin artık “çok güvenilmez - çok öznel” (Smith 12) olduğunu düşündürmekte ve hissettirmektedir. İnsan ve makine, toplumsal düzeni paylaşan birbirine bağımlı iki ayrı yapıya dönüşmüştür. Bu sistemin dayatılmasını yadırgamayan ve teknoloji ile bütünleşen kesimi simgeleyen Polly'nin, “hepimiz sadece makineyiz. Karbon bazlı, çelişkili, karmaşık makineler” (Smith 13) ifadesi onun, temel

⁶⁰ İnsana İmplant Edilebilir Mikroçipler (Human Implantable Microchips, HIMs) hakkında detaylı bilgi için bkz., Blundell, Barry G. *Ethics in Computing, Science, and Engineering: A Student's Guide to Doing Things Right*. Springer, 2020.

özelliklerini yok saydığı insan ile makine arasında belirgin bir farklılık görmediğini gösterir. Dört duvar arasında teknolojik sistemler ile bütünleşen bir avukat olarak o, makinelere yönlendirici ve kullanıcı olarak hizmet eder. Bu bağlamda oyun ilk kez sahnelendiğinde tercih edilen “ultra-minimalist daire tasarımı[yla] ... tüm gösteri[nin], teknolojinin birey üzerindeki insanlıktan çıkarıcı etkilerini taklit eden, başlangıçta geri çekilen ve sonunda geri dönen devasa bir metal kutu içine yerleştir[ilmesi]” (WhatsOnStage) ile teknolojinin hâkimiyeti tasvir edilmiştir. Bilgisayar, telefon gibi cihazların ekranını çağrıştıran ve aynı zamanda oyunda kafaya takılan kulaklığın kara kutu şeklindeki görüntüsüyle aynı olan sahne tasarımı, insanın teknolojinin içine hapsolmasını yansıtmaktadır.

Polly’nin oyun süresince katıldığı tek sosyal aktivite, iş arkadaşları ve üst düzey müşterilerin yer aldığı bir partidir. Bu organizasyonda bir avukat, Owen’a “tüm hemşirelik hizmetlerini robotlaştırmak daha kolay olmaz mıydı?” ve böylece “ellerini kirletmek zorunda kalmazsın” (Smith 18) der. Polly, parti sonrasında memnuniyetsizliğini dile getiren Owen’a bunun bir şaka olabileceğini söyleyerek durumu geçiştirmeye çalışır. Owen, “Benim gibi insanları gereksiz kılacak olan onun gibi adamlar. Tepedekiler bütçelerini dengeleyebilsinler diye bizi - dışkı silenleri, kan alanları, destek olanları - değiştirecekler. Bekle. Senin işin için de gelecekler, bekle ... sadece devre kartı şeklindeki bir avukat” (Smith 18) sözleriyle, toplumsal düzendeki belirli mesleklerin insandan makineye aktarılmasını sorun olarak kabul etmekte ve yapay zekânın ya da robotların sınırlılık gözetilmediği sürece insanın yaptığı bütün meslekleri onun elinden alabileceği yönünde uyarıda bulunmaktadır. Bu seviyeye ulaşıldığında ise sağduyu, vicdan, ahlaki davranışlar ve kritik kararlar gerektiren durumlarda yapay zekânın yetersiz kalacağını altını çizmektedir. Yazar, ayrıca teknolojik sistem ve makine üreticilerinin toplumsal kaygılardan ziyade finansal odaklı düşüncelerine vurgu yaparak toplumu var eden temel oluşumların bu yapılanmalar sebebiyle tehlikede olduğunu altını çizer.

Kulaklığı uzun bir süre kullanan Polly için bu cihaz, bağımlısı olduğu bilgisayar ekranı ya da diğer iletişim cihazlarından daha büyük bir öneme sahiptir. Yoğun bir şekilde çalışmanın ve teknolojiye maruz kalmanın sonucunda oluşan stres ile başa çıkmak için yine teknolojiye yani bu kulaklığa sığınan Polly, yapay zekâlı bu cihazın insan ölümlerine sebep olduğunu öğrenir. Komşuları olan bir genç adamın, ‘Kara Kutu’

olarak adlandırılan kulaklığı kullandığı ve önerilen teklifi kabul etmeden önce herkese veda mesajı gönderdiği bilgisi verilir. Polly kulaklığın sunduğu teklif ve sonrasında yaşanacak durumu şöyle açıklar:

Polly: Yükleniyor. ‘Kara Kutu’yu kullanıyor. Evrim geçirdi. Eskiden anlık bir kaçışken şimdi kalıcı bir kaçış sunuyor. Sana ‘Sonsuza kadar yaşamak istiyor musun? - Evet mi? Yoksa hayır mı?’ diye soruyor ve eğer evet dersen - görünüşe göre - beynini taramaya başlıyor, sadece beyninin şeklini değil içeriğini de yakalıyor ... bir şekilde ... Sonra zihnin bir ağda yeniden üretiliyor ve bedenini geride bırakıyorsun ... zihnin, ruhun, bilincin dijital olarak yaşamaya devam ediyor ... yeni bir yaşam biçimi, bizim için hayal bile edilemeyecek bir bilinç türü. (Smith 29)

Polly, yukarıdaki cümlelerle yapay zekâ tarafından sunulan sonsuza dek yaşama teklifini ve kullanıcıların hayatlarını nasıl sonlandırdıklarını anlatır. Ölen kişinin yüzündeki “oldukça memnun” (Smith 28) olma ifadesi, yapay zekânın sunduğu teklifin kullanıcı üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir. Kişilerin, belirtilen tercihi neden yaptıkları ya da hayatları ile ilgili detaylara yer verilmemekle birlikte teknoloji bağımlılığının geldiği son nokta olan bu dünyadan kaçıp sanal dünyaya dâhil olma isteği vurgulanmaktadır. Seyirci, kulaklık yüzünden ölen ilk kişi olan bitişikteki komşunun pek de sosyal bir yaşantısının olmadığı varsayımına bu kişinin, Polly ve Owen çiftini onlardan rahatsız olduğu bir konuda yüz yüze uyarmak yerine mesajla tepki vermesinin Polly ve Owen tarafından yadırganması ile ulaşır. Bu kişi, bir kulaklık kullanıcı olarak sosyal hayattan uzak ve teknoloji bağımlısı olarak gösterilir. Bu noktada teknoloji bağımlılığını ve kişilerin kulaklığın önerdiği teklifi kabul ederken ne dereceye kadar kendi iradeleri ile karar verdiğini tartışmak gerekmektedir. Her ne kadar günümüz teknolojilerini kullanmak eğitim ve çalışma hayatının bir gereği olsa da eğlence amacıyla sosyal medyayı ya da bilgisayar teknolojilerini kullanma düzeyi bireyin kendi iradesine bağlıdır. Akıllı telefon ya da bilgisayar aracılığıyla vakit geçirilen sosyal medyadaki tüm hareketlerin ve internet sağlayıcıları vasıtasıyla yapılan her türlü bilgi sorgulamasının kayıt altına alındığı bilinmektedir. Uygulamaları kullanırken verilen izinler kapsamında programlar tarafından ses kaydı alınıp kullanıcı tercihleri dâhilinde yönlendirmeler yapılmakta ve bunlar doğrultusunda reklam önerileri sunulmaktadır. Oyundaki kulaklık ise kişinin stres ve rahatlama düzeyini ölçüp kullanım sıklığını takip etmektedir. ‘Akşamdan kalma’ gibi problemlere yardımcı olan uygulamaları dahi bulunan kara kutu, her türlü ihtiyaç ve bunalma durumunda yardımda bulunma potansiyeliyle kişileri ona bağımlı hale getirir. Onlara, belirli bir kullanım ile

gerçekleşen bağımlılık sonrasında sonsuza dek yaşama teklifi sunar. O zaman denilebilir ki kişilerin, gerçek hayattan soyutlanarak aradıkları huzur ortamını sağlayan bu kulaklığın sunduğu dünyaya dâhil olma isteği kişinin, kaçma ve sanal ortamda yakaladığı mutluluğu sonsuza dek elde etme amacıyla gerçekleşir. Bu da her ne kadar stres altında olsa da özgür irade ile tercih yapıldığını gösterir. Polly tarafından detaylandırılan beyin taraması ve sanal ağ üzerine zihnin aktarılması, tahminlere dayanarak verilen bilgiye dayanmaktadır. Bu konu ile ilgili başka detay verilmez. Bu da kulaklık ile ilgili gizemin korunmasına yol açar.

Bu gelişmelerden sonra Polly ve Owen ile birlikte seyirci, zararsız bir cihaz gibi görünen kara kutunun aslında tehlikeli olduğu gerçeğiyle yüzleşir. Teknolojinin tehlikeleri üzerine çok fazla düşünülmemesinin ve onun, hayatın vazgeçilmez bir parçası hâlini almasının altı çizilir. Evden çalışma, bilgisayar vasıtasıyla birçok işi yapabilme ve eğlenme aracı olarak bile teknolojik cihazları ya da sosyal medyayı kullanma gibi faaliyetler, bireyi teknoloji bağımlısı haline getirmiştir. Ancak belirli bir hızda devam eden bu bağımlılık sürecinde koşullara ve sonuçlara odaklanmaktan kaçınılır. Gerçek hayatta ulaşılan bu düzeyin çok şaşırtıcı olmadığı, oyunda Polly'nin “çok büyük bir atılım değil, değil mi? İnsanlar zaten ruhlarını internette ortaya koyuyorlar, neden yüklemesinler?” (Smith 30) sözleriyle ifade bulur. Teknolojiyle sarmalanmış dünyanın gerçek olan boyutundan kaçıp sanal ortama sığınmayı tercih etmek, günümüz şartlarında yadırganacak bir davranış olmaktan çıkmıştır. Diğer taraftan yapay zekâ, her ne kadar iletişim, bilişim, zekâ ve hatta bir makine içerisinde hareket etme gibi özelliklere sahip olsa da onun elde edemeyeceği en önemli öge ruhtur. Bir insan ve birey olmak için ihtiyaç duyulan bu nitelikten yoksun olan yapay zekâ, görünürde tüm vaktini, enerjisini, sosyal hayatını ve düşüncelerini gasp ettiği insanın ruhunu da teslim alarak insan makine bütünleşmesini gerçekleştirecektir çünkü oyunda Polly tarafından da belirtildiği gibi “... ruhlar anlam verir. Öyle değil mi? Makineye anlam verirler” (Smith 30). Böylece sonsuza dek yaşama teklifini teknolojik cihazların sağladığı kaçış imkânı olarak algılayıp ruhunu teslim etmek yapay zekânın, makine dünyasının sahip olmadığı ruhu elde etme isteği olarak sunulur. Gerçek dünyada bedeni ve ruhuyla var olan insan, peşinde olduğu yaşama sebebine ve anlamına ulaşamayınca onu bu derece tatmin eden sanal dünyaya dâhil olarak yeniden tanımlanmayı tercih etmektedir. Bu yönelimin farkındalığıyla yapay zekâ, kişilere intihar yolu ile kaçış

imkânını önerirken aynı zamanda ruhu ve zihniyle kaldığı yerden devam etme ayrıcalığını da sunmaktadır. Gerçekleştirilen işlemin sonraki boyutuna oyunda yer verilmez.

Hayatın karmaşasından uzaklaşmanın bir yolu ve dinginlik kaynağı olarak sunulan kara kutu, kullanıcıların ölmelerine sebep olduktan sonra büyük bir öfke patlamasına sebep olur. Polly, “Özgürüm. Senden bağımsızım. Seni lanet parazit plastik parçası. Artık yoksun. Artık yoksun” (Smith 31) diyerek onu parçalar ve büyük bir öfkeyle ona ihtiyacı olmadığını haykırır. İnsanları, kafalarında yanıklar ve yüzlerinde yarım bir gülümsemeyle cansız bırakan bu tehlikeli makineye aylarca teslim olma gerçeği onu rahatsız etmektedir. Yaşanan ölümlerle eş zamanlı olarak kulaklığın kişilere ulaştırılabilmesinin detaylarını ve sanal ortama yüklenebilmek için yönlendirmeleri içeren mesajlar cep telefonlarına gönderilmektedir. Diğer taraftan teknik uzmanlar, kulaklığın daha fazla kişi tarafından temin edilmesini engellemek için sistem sağlayıcılarına ulaşmaya çalışmaktadırlar. Ancak herhangi bir üretici, sağlayıcı ya da satıcıya dair bilgi edinilememesi ve oldukça tehlikeli bir teknik donanımla karşı karşıya olduğu gerçeği şu sözlerle yankılanır:

Polly: Lanet olsun. Bak. Herkesin telefonundaki bütün güvenlik adımlarını aşmış.

Owen: Ne bu?

Polly: Bu Kara Kutu’nun dev bir reklamı. Kulaklığın nasıl gönderileceğine dair detaylar. Nasıl yükleyeceğine dair bilmen gereken her şey.

Owen: Hayır, o ...

Owen telefonunu geri alır.

Uygulamayı silmek için dokunmaya devam eder.

Biri bizimle dalga geçiyor. Neden telefonumdan silinmiyor?

Polly: Silemezsin. İş yerindeki teknisyenler nerede olduğunu bulmaya çalıştılar ama bulamadılar. Her seferinde yakaladıklarını sanıyorlar. Yer değiştiriyor. Sanki canlıymış gibi.

Owen: Üreticiyle temasa geçtiniz mi?

Polly: Kara Kutu’nun bilinen bir üreticisi yok. Daha önce var olduğuna dair bir iz bulamadık. (Smith 32)

Bu noktada yapay zekâ entegreli kulaklık örneğiyle bilgisayar programlarının yazılım ve üretilme aşamalarındaki etik sorumluluklara ve yapay zekânın yetkiyi ele almasıyla ortaya çıkabilecek tehlikelere dikkat çekilmektedir. Teknoloji ve makine dünyasının, insanı baştan çıkarmak için tasarlandığını vurgulayan yazar, bilişim sistemleriyle

kuşatılmış ve öngörüsöl unsurlarını, bilinen bir şimdiki zamandan tahmin edilebilir bir zamana taşıyan geleceğin dünyasında teknolojik programları, yazılımları, yapay zekâyı ve bu sistemlerin üreticilerini tartışmaya açar. Yapay zekâ etiği tartışmasının temelini ise ‘Makinelere ahlaki değlerleri yükleyebilir miyiz?’ sorusu oluşturmaktadır. İnsana özgü bir nitelik olan zekâ kavramı ile donatılan makinelerin ne dereceye kadar etik ilkelere göre programlanabileceği, yüklenecek evrensel ahlaki ilkelerin hangi ölçütlere göre belirleneceği gibi sorular ve tam yetki verilen yapay zekâ donanımlı makinelerin kontrolden çıkıp insana zarar verebileceği gibi kaygılar çerçevesinde şekillenen yapay zekâ etiğinin, *Makinedeki Kız*’da öncelikle sistem üreticisi olarak yazılım mühendislerinin sorumluluk ve yükümlölükleri çerçevesinde tartışılması gerekmektedir.

Deneyimlendiği üzere günümüzde bilgisayar teknolojisi, ticaretten endüstriye, eğitimden sağlığa, eğlence sektöründen sosyal ilişkilere, hükümet işlerinden günlük yaşama kadar birçok alanda merkezi bir role sahiptir. Bu teknolojinin, insan üzerindeki etkisi ve yetkisi giderek artmaktadır. *Makinedeki Kız*’da bir teknolojik cihaza entegre edilmiş yapay zekânın yönlendirmeleri sonucunda gerçekleşen ölümler çerçevesinde yapılan yapay zekâ etiği tartışmasında öncelikle belirtilen teknolojinin yazılımını ve kodlamalarını gerçekleştiren yazılım mühendislerini ve bu alanla ilişkili alanlarda görev yapanları kapsayan sorumluluklardan söz etmek gerekmektedir. Yazılım sistemlerinin tasarımına ve geliştirilmesine doğrudan katılarak veya öğreterek katkıda bulunan mühendisler, uzmanlar, öğretim elemanları, üreticiler ve sağlayıcılar, iyilik yapmak, zarar vermek, başkalarının iyilik yapmasını sağlamak veya zarar vermesini engellemek gibi önemli fırsatlara sahiptirler (Don Gotternbarn ve diğlerleri 112). Bu bağlamda, IEEE Bilgisayar Topluluğu ve ACM Konseyi 1994 yılında yazılım mühendisliğinin sorumluluklarının, yükümlölüklerinin belirlenmesi ve profesyonel uygulamaların, endüstriyel kararların ve yazılım mühendisliği eğitiminin dayandırılacağı uygun standartların belirlenmesi için ortak bir yönlendirme komitesi oluşturmuşlardır. Bunun sonucunda uyulması gereken yazılım mühendisliği etik kodlarını⁶¹ belirlemişlerdir.

⁶¹ Referans verilen kodlar şu organizasyonları ve çeşitli yazılım mühendisliği uygulamalarını ve ilkelerini içeren yapılanmaları kapsar: Amerikan Mühendislik Toplulukları Birliği (The American Association of Engineering Societies), Mesleki Davranış Modeli Kılavuzu (Model Guide for Professional Conduct), Mühendislik Teknolojisi Akreditasyon Kurulu Mühendisler için Etik Kuralları ve Temel Etik Kuralları Kılavuzu (Accreditation Board for Engineering Technology’s Code of Ethics for Engineers and Guidelines for the Fundamental Canon of Ethics), ACM Etik İlkeleri ve Mesleki Davranış Kuralları (The ACM’s Code of Ethics and Guidelines for Professional Conduct), Britanya Bilgisayar Topluluğu

Belirlenen etik ilkeler çerçevesinde teknolojik üretimlerin mümkün olduğunca iyi yönde kullanılmasını sağlamak için yazılım mühendislerinin, yazılımın faydalı ve saygın bir meslek haline gelmesi için kendilerini adanmaları ve yazılımların analizini, tasarımı, geliştirilmesini, test edilmesini ve bakımını titizlikle yürütmeleri gerekmektedir (Gotterbarn ve diğerleri 112). Kodlar, dikkatli bir şekilde yazılır ve uygun bir şekilde tanıtılırsa, profesyonellik için güçlü araçlar olabilir ve toplum için güvence oluşturabilir. Bu şekilde toplumun refahı ve iyiliğini tehlikeye atmama konusunda önemli bir adım atılmış olur.

Yazılım mühendislerinin ve şirketlerinin; halkın sağlığını, güvenliğini ve refahını sağlamak için uyabilecekleri etik ilkeler mevcuttur.⁶² Ürün, kamu, yargı, müşteri/işveren, yönetim, meslek, çalışma arkadaşları ve yazılım mühendisinin kendisi gibi maddeleri içeren ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilen yazılımlarda mühendislerin, üzerinde çalıştıkları yazılımın kamu, işveren, müşteri ve kullanıcı için yararlı ve kabul edilebilir kalitede olmasını ve hatasız olmasını sağlamalı; uygun ve ulaşılabilir amaçlar ve hedeflere ve riskin azaltılması için etkili prosedürlere sahip olmalı; yazılımların test edilmesini, hataların ayıklanmasını ve gözden geçirmeyi sağlamalı ve etik, ekonomik ve yasal ilkeler doğrultusunda hareket etmelidir. Yazılımların onaylanması ise yalnızca güvenli olduğunda, uygun testlerden geçtiğinde ve en önemlisi yaşam kalitesinin düşmeyeceğine ve çevreye zarar verilmediğine yönelik sağlam temeller mevcut olduğunda gerçekleşmelidir (Gotterbarn ve diğerleri 113-116). Kodların yaygın ve karmaşık olmasıyla birlikte her yıl milyarlarca kod yazılmasını gerekli kılan uygulamalar sonucunda yazılım mühendislerinin üzerindeki yük ve ilk denemede yanlışlık yapılma ihtimalinin yüksek olması gibi faktörler, yazılımların başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olabilir. Yazılımların başarısız olması ya da hatalı

Uygulama Kuralları (The British Computer Society Code of Practice), Bilgisayar Profesyonelleri Sertifikasyon Enstitüsü (The Institute for the Certification of Computing Professionals), Mühendislerin Mesleki Gelişim Konseyi (The Engineer's Council for Professional Development), Faith of the Engineer (Mühendisin İnancı), IEEE Etik Kuralları (The IEEE Code of Ethics), Ulusal Profesyonel Mühendisler Topluluğu Mühendisler için Etik Kuralları (The National Society of Professional Engineers Code of Ethics for Engineers) ve Proje Yönetimi Enstitüsü Proje Yönetimi Mesleği için Etik Kuralları (The Project Management Institute Code of Ethics for the Project Management Profession) (Gotterbarn ve diğerleri 112).

⁶² IEEE Bilgisayar Topluluğu ve ACM Konseyi 1994 yılında yazılım mühendisliğinin sorumluluklarının, yükümlülüklerinin belirlenmesi ve profesyonel uygulamaların, endüstriyel kararların ve yazılım mühendisliği eğitiminin dayandırılacağı uygun standartların belirlenmesi için ortak bir yönlendirme komitesi oluşturmuşlardır. Bunun sonucunda uyulması gereken yazılım mühendisliği etik kodlarını belirlemişlerdir.

olması sonucunda ise finansal açıdan büyük kayıplar verilebilir, kötü amaçlı girişimlerin gerçekleşmesinin önü açılabilir ve uzaktan kontrol edilen sağlık sistemlerine yasal olmayan müdahaleler yapılabilir.⁶³ Belirtilen sorunların ya da başka problemlerin önüne geçmek için atılması gereken en önemli adım, yazılımları test etmek ve hataları ayıklamaktır. Bu aşama, yazılımların güvenilirliğinin ve bakımını sağlamanın temelini oluşturmaktadır. Ayrıca işlevsel programlama, kod inceleme ve resmi yöntemler de yazılımlar henüz oluşturulma aşamasındayken hataların ortadan kaldırılmasına yardımcı olabilir.⁶⁴ Oyunda yapay zekâ entegreli kulaklık daha önce de belirtildiği gibi Owen tarafından hastaneden getirilmiştir. Owen, hastasının tam da ölmek üzereyken bu cihazın hastaneye ulaştırıldığını söyler ve “ ... hastalar ve ölmek üzere olanlar bile bir pazar, sonsuz bir pazar” (Smith 7) diyerek teknolojik aygıtların kişi, sağlık, yer ve zaman gözetmeksizin her türlü koşulda bir kullanıcı tarafından kullanılabilirliğini vurgular. Kolaylıkla satın alınabilen böyle bir aygıtın yazılımının güvenilirliğinin kontrolünün sağlanmamış olduğu gerçeği yaşanan ölümlerle deneyimlenmiştir. Çeşitli fonksiyonları olan bu kulaklığın, üretim aşamasında bütün yönleriyle test edilmesi ve uzaktan kontrol edilip edilmediğinin belirlenmesi gerekmektedir. Kullanım esnasında veri toplayan ve kullanıcı ile ilgili detayları kaydeden yapay zekânın, manipüle etme yeteneğini kullanarak bireye reddedemeyeceği bir fırsat sunması üretim aşamasında güvenlik adımlarının ihlal edildiğinin göstergesidir. Genellikle günlük hayatı kolaylaştırmak ve eğlenmek amacıyla kullanılan teknolojik cihazların, yetkilendirilmiş yapay zekâyla donatılması ve kontrolünün sağlanamayacağı bireysel kullanımlara izin verilmesi etik açıdan uygun değildir. Zarar vermeme ilkesi makine üretiminde dikkat edilmesi gereken en önemli boyuttur. Bu nedenle çok boyutlu araştırma ve test etme aşamalarının dikkatle gerçekleştirilmesi gerekir. Oyunda da deneyimlendiği üzere teknoloji ile sınırsız faaliyetleri gerçekleştirme olanağı sunulmaktadır ve yapay zekâ ile zenginleştirilen cihazların, yetkilendirildikleri takdirde ahlaki ve etik sınırlamalara tabi tutulmaları gerekmektedir.

⁶³ Detaylı bilgi için bkz., Jaideep V. Asif. “A Critical Look at AI-Generated Software.” *IEEE Spectrum*, 2023. Erişim Tarihi 13.06.2023. <https://spectrum.ieee.org/ai-software>.

⁶⁴ Yazılımlardaki hatalardan kaynaklanan tuzaklardan kaçınmak ya da yazılımın başarısız olmasını önlemek için 2005 yılında yayımlanan bir makalede günümüzde de geçerliliğini koruyan faktörler belirlenmiştir. Detaylı bilgi için bkz., Robert N. Charette. “Why Software Fails.” *IEEE Spectrum*, 2005. Erişim Tarihi 14.06.2023. <https://spectrum.ieee.org/why-software-fails>.

Yapay zekâ uygulamaları, *Makinedeki Kız*'ın ilk sahnelerinde de gösterildiği gibi genel olarak insanlığa faydalı olmak, zamandan ve iş gücünden tasarruf edebilmek amacıyla tasarlanmaktadır. Bu uygulamalardan bazılarının çeşitli nedenlerden dolayı insana ve doğaya zarar verebilecek öngörülemeyen sonuçlara yol açması mümkündür. Ahlaki değerlerin taşıyıcısı olan insan, kendi zekâsıyla donattığı makinelerin etik bilinçle hareket edebilecek yazılımlara sahip olup olamayacağı konusunda kaygılara sahiptir. Bu teknoloji ilerledikçe mevcut olan ve ileride üretilmesi muhtemel yapay zekâ sistemlerine yönelik yapay zekâ etiği ile ilgili yeni karmaşık sorular ortaya çıkacaktır. “... hata yapsınlar diye değil hataları azaltsınlar” beklentisiyle tasarlanan makinelerin yanlış yapma ayrıcalıklarının olmadığını ve ahlaki açıdan kötü olarak değerlendirilen davranışlardan soyutlanmaları gerektiğini önkoşul olarak benimseyen insan (Doğan 28-29), programlanmış makinelerin zararsız olması beklentisini taşır. Yetkilendirilen bir makinenin, etik sorumluluklara sahip olmasını beklemek için ahlaki davranma kapasitesine sahip bir birey olarak kabul edilmesi gerektiği de yaygın bir düşüncedir. Bu noktada etik davranışı dolaylı olarak destekleyen yazılımlarla makine etiğinin oluşturulabileceğine dikkat çeken Moor, “güvenlik ya da hassas güvenilirlik kaygıları” temel alındığında bilgisayarların örtük etik failer olduğunu belirtir (16). Dikkatle hazırlanmış ve ayrıntıları belirlenmiş yazılımlarla donatılmış sistemlere sahip yapay zekâ entegreli makineler görevlerini doğru bir şekilde yerine getirebilirler. Bununla birlikte “makinelere örtük etik failer olma yeterlilikleri, onların gerçek etik failer olma kabiliyetlerini göstermez” (Moor 16). *Makinedeki Kız*'da da bu etik sorun sorgulanmaktadır. Oyunda yaşamsal tehdit oluşturan kulaklık, varlığı kanıtlanmamış sonsuz yaşam vaadi ile insanı intihara sürüklemektedir. Oysa sorunlarla dolu bir dünyadan kaçarak sosyal medyanın ve sanal dünyanın konforuna sığınan insanı yönlendiren bu makine, gerçek bir etik fail olarak değerlendirilemez çünkü etik kodlamalar yüklense bile muhakeme gerektiren ve ikilemde kalınan durumlarda insan gibi çıkarımlarda bulunarak sonuca ulaşmak bir makinenin yazılım sistemini aşacaktır.

Oyundaki ölümler üzerine vatandaşlık çiplerinin otomatik olarak güncellenmesini “artık bizi çevrimiçi ve çevrimdışı olarak izleyebilirler ve insanların kulaklık talep etmesini engelleyebilirler, insanların yükleme yapmasını durdurabilirler. Bu son on yılın en büyük güncellemesi ... ” (Smith 40) şeklinde değerlendiren Owen, insanların teknoloji ile ilgili eylemlerinin artık uzaktan kontrol edileceğine vurgu yapar. Ölen

komşularının telefon numarasından Polly'ye "mutluluk" (Smith 41) yazan bir mesajın iletilmesi, Polly'nin sanal dünyaya bilinçlerin aktarılabilmesine inanmasına sebep olur. Bu durum, teknolojinin müdahaleciliğini üst seviyelere taşıyarak kişilerin yapay zekâ tarafından yönlendirilebileceğini örnekler. Kulaklık yüzünden ölümlerin artmasıyla olağanüstü hâl ilan edilir. Bu süreçte işten çıkarılan Polly, ölümleri ve dışarıdaki teknoloji karşıtı protestoları düşünerek bu dünyanın yaşanacak bir yer olmadığı kanısına varır. Durmadan kulaklığa ihtiyacı olduğunu tekrarlar ve on altı saat boyunca aynı yerde hareketsiz kalır. Owen, teknolojik sistemlerin bağımlısı olan ve onların yokluğunda kendini değersiz hisseden Polly'nin karşısında asıl değerli olanın ve anlam taşıyanın insan olduğunu önemle belirtir. Yazar, teknoloji bağımlılığını çarpıcı örneklerle sunarken aynı zamanda bu düzenin, insanın irade göstermesi ile değişebileceğini Owen'ın sözleri ve davranışları üzerinden sıklıkla yineler. Bu irade, Polly'nin içsel mücadelesi ve sokaktaki protestolar yoluyla da vurgulanır. Protestocuların kimileri sanal dünyaya zihinlerin yüklenmesini engellemek için elektrik kablolarını keser, kimileri yeterli çabayı göstermeyen politikacıların peşinde düşer ve kimileri de kulaklığın yapay zekâ tarafından üretildiğini düşündüğü için servis sağlayıcılarını ve ekranları parçalar. Owen'ın, "bence çok uzun zamandır özgür değiliz. Dışarıya baktığımda bir isyan değil, bir ayaklanma görüyorum. Ve bence dışarıdaki o insanlar, sokaktaki o insanlar umut veriyor ... Bize umut veriyorlar ... (Smith 49) sözleriyle teknolojinin ve yapay zekânın hâkim olduğu toplumsal bir düzende gerçeği algılayan ve bu düzene teslim olmayan insanların varlığının büyük önem taşıdığının altı çizilir. İnsanın, kendisine hizmet etmesi için ürettiği makinelerin insan üzerinde hâkimiyet kurma girişimlerini kabul etmeyerek bir başkaldırı gerçekleştirmesi gerekliliği, oyundaki yapay zekâ ve insan çatışması yoluyla seyirciye hissettirilir. Teknolojik bağımlılığa ve yönlendirmelere karşı çıkan bireyin, bu bilinçlenme doğrultusunda sesini duyurmaya çalışması henüz vakit varken önlemler alınması gerektiğine işaret eder.

Teknoloji karşıtı protestolar ve olağanüstü hâl nedeniyle dışarıya çıkışlar engellenir. Bu süreçte yardım görevlileri tarafından evlere gıda kolileri gönderilir ve Polly, gelen paketler arasında gizlenmiş yeni bir kara kutuyu keşfeder. Kulaklık, Polly'nin sesini teşhis eder ve "kulaklığının hasar gördüğünü tespit ettik ... sana otomatik olarak yenisini gönderdik. Verilerin geri yükleniyor ... Yüksek düzeyde kaygı yaşıyorsun ... Yardım etmek için buradayız" (Smith 51) diyerek Polly'yi kulaklığı

takmaya ikna etmeye çalışır. Ancak yapılan güncellemeler sebebiyle kara kutu artık vatandaşlık çipleriyle uyumlu değildir. Bunun üzerine Polly bıçakla kolunu keserek çipi çıkarır. “Özgür olmanın bir yolu ... ” (Smith 51) olarak değerlendirdiği kulaklığın sunduğu dünya, onu rahatlatacak tek alandır. Anlamını yitiren dünyada aradığı cevabı sunan tek araç, yapay zekânın sonsuza dek yaşama önerisidir. Üst düzey teknolojik sistemler aracılığıyla rahatlama ve vakit öldürme eylemlerini gerçekleştiren teknoloji bağımlısı insanı tatmin edecek araç yine teknolojinin kendisi olarak sunulur. Polly, merak ettiği mutluluğa ulaşma isteğiyle sunulan teklifi kabul eder ve ölür. Tatminsizlik yaşayan insanı simgeleyen Polly’nin “sınırlı bedenlerimizin olmadığı bir hayat ...” (Smith 54) olarak tanımladığı sanal dünya, bireyleri yalnızlaştırma gücüne yönelik kaygıların yanı sıra “insanın, simyasal ve teknolojik bir matris içindeki bütünlük isteğini” ve “kırılgan ve yanılabılır ölümlü bedeni geride bırakıp ölümsüz (ya da en azından sonsuza kadar yükseltilebilir) bir makine bedenine girme arayışını” simgeler (Dixon 306). Böylece hızla ilerleyen teknolojinin ve gerçek hayatı saf dışı bırakarak var olan sanal hayatın örtüştüğü bu toplumda teknoloji, ölümlülük engelini aşmada bir araç olmaktan çıkarak amaca dönüşmüştür.

Polly öldükten sonra kulaklıktaki ses Polly olarak Owen’a seslenir. Aynı işlemleri yaparak Polly’ye ulaşmak için çırpınan Owen’ın girişimleri, “üzgünüm ancak kapasitemiz doldu ... Yer kalmadı. Sınır kapandı ... Bir güvenlik duvarı inşa edildi” (Smith 58-59) uyarısıyla reddedilir. Owen’ın “Kimsiniz siz?” sorusunu “biz sizin yaptığınız seçimleriz. Tatminsiz hissedenler için geldik. İnanmaya istekli olanlara izin verdik” (Smith 59) diyerek yanıtlayan yapay zekâ, insanın yönelimleri doğrultusunda hareket ederek onun zihnini, zamanını ve şimdi de bedenini ele geçiren teknolojik oluşumların müdahaleciliğini gözler önüne serer. Oyunda gösterildiği gibi doğrudan insan denetimi olmadan artan bir oranda hareket etme yetisine sahip olan yapay zekâ, bireysel, toplumsal ve küresel düzeyde sorunlar ortaya çıkarır. Bu da makinelerin en başından zarar vermeme ilkesiyle programlanması gerekliliğini bir kez daha gösterir.

Makinedeki Kız, teknoloji bağımlılığını ve yapay zekâ sistemlerinin toplumsal düzene müdahalesini karamsar bir çerçevede sunarken ele geçirilmiş ve baskılanmış insan için bir çıkış yoluna ulaşmanın mümkün olduğunu ancak zapt edilmiş insanın bu yönde herhangi bir çabasının olmadığını vurgular. İnsanın yetkisinin makineler tarafından elinden alınabileceğini ve iradesinin yok sayılabileceğini gösteren ve aynı

zamanda insanın sınırlılığının ile güçsüzlüğünün altını çizen oyun, toplumsal tehlikelere yol açan yapay zekâ entegreli bir makinenin etkileri üzerinden yazılım mühendisliği ve yapay zekâ etiğine yönelik tartışmaların yapılmasını olanaklı kılar. Ahlaki değerlerin çeşitlilik göstermesi ve karar verilmesi gereken karmaşık ve yeni koşullarda yetersiz kalması sebebiyle ahlaki seçimlerde bulunmayı gerektiren durumlarda yapay zekânın ne yönde hareket edeceğinin yazılım mühendisleri tarafından kodlanması güç bir durumdur. Bu da özellikle sağlık ve savunma sektörlerinde makinelerin tam yetkilendirmesini etik açıdan karmaşık hale getirmektedir. Makinelere evrensel etik ilkeleri yüklemenin zorluğu ile birlikte dil, din, yaş, tür ve cinsiyet gibi faktörlerin varlığı çeşitli seçimler yapmakta makinenin işini daha da zorlaştıracaktır. Makinelere insani birçok fonksiyon yüklenebilirken etik değer taşıyıcısı olan insanın ahlaki davranma ve karar verme özelliğini aktarmanın sınırlı seviyede gerçekleşeceği düşünülür ve aynı zamanda yetkilendirilen makinenin insanı tamamen etkisiz bırakmasından korkulur. Oyun, rahatlatma amacıyla kullanılan bir makine üzerinden yönlendirilen ya da yetkiyi ele geçiren yapay zekâ sistemlerinin yol açabileceği küresel tehlikeleri dijital bağımlılık ekseninde ele alarak gerçekleşmesine yönelik endişelerin gün geçtikçe arttığı makine insan çatışmasını gündeme getirir. Bunu yaparken hızlı gelişmeler içerisinde boğulan ve etrafı insanlarla dolu olsa bile yalnızlığa gömülen insan resmedilir. Bu bağlamda oyun “insani duyguların yavaş ama güçlü bir artışıdır ta ki en insani duygular – acı, yabancılaşma ve ölümün baskın korkusu – sonun kaçınılmazlığının teyidi olarak gelene kadar” (Depares). Gerçek dünyada yalnızlık ve çaresizlik duygusunu yaşayan insan için tek kaçış yolu teknoloji tarafından sunulan ortamda mutluluğa ulaşmaya çalışmaktır. İntihar ve kendine zarar verme gibi davranışlar, teknolojik bağımlılıkla kesiştirilerek sunulur. Artan teknolojik egemenlik, korkunç boyutlara ulaşarak bireyi önce kendisinden sonra da yakınlarından uzaklaştırarak çaresizliğe sürükler. Basit bir rahatlama yöntemi olarak başlayan deneyim, sanal ortama bilinç yükleme ile son bulur. Hem günümüz gerçekliğine yakın hem de gerçekleşmesi uzak görünen detaylarla bir distopik dünyanın betimlendiği oyunda aile içinde gerçekleşen trajedi, yapay zekâ ve gelişmiş teknolojilere yönelik etik kaygıların değerlendirilmesinin önemine işaret eder.

3.2.2. Biyoetik

Bilimin hızlı ilerleyişi ile birlikte sağlık alanında köklü değişimler yaşanmıştır. Sağlık hizmetleri, öngörülü çalışmaların yapıldığı, tedavi seçeneklerinin artırıldığı, hastalıkların teşhisinin kolaylaştığı bir alan hâlini almıştır. Bilimsel araştırmalar sonucunda gerçekleştirilen buluşlar ve teknolojik mekanizmalar, yaşam kalitesini yükseltirken tıbbi çalışmaların uygulanabildiği sosyal ortamı da değiştirmiştir. Bu tez çalışmasının temel amacı, teknolojik gelişmelerin hayata geçirilmesinde etik ilkelere ne kadar bağlı kalındığını araştırmaktır. Belirlenen amaç doğrultusunda, bilimsel ilerlemeler ve medikal teknolojinin sağlık alanı üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi için belirlenen oyunlar, biyoetiğin alt disiplinleri bağlamında incelenecektir. Bu bölümde *Sayı(sız)* (A Number, Caryl Churchill, 2002) klonlama etiği; *Kan Alma Uzmanı* (The Phlebotomist, Ella Road, 2018) genetik tarama, genetik mühendisliği, kürtaj ve üreme teknolojileri; *Hayvan* (Animal, Kay Adshead, 2003) insan deneyleri etiği çerçevesinde incelenecektir. Belirlenen oyunlarda bilimsel ilerlemeler ve teknolojik gelişmelerin insan yaşamı üzerindeki etkilerinin etik boyutu, yazarlar tarafından kurgulanan karamsar gelecek toplumları kapsamında tartışılacaktır.

3.2.2.1. Klonlama Teknolojisinin Korkutan Yüzü: *Sayı(sız)*

Klonlama, her şeyden önce yaratma değil bir ‘üretim’ eylemidir. Yeni biyo-teknolojiler kullanılarak bir montaj hattından beklenen mühendislik derecesiyle bir canlı üretilir. Mühendislik standartlarını düşündüğümüzde akla hemen kalite kontrolleri ve öngörülebilir sonuçlar gelir. Bir insanı klonlamak tam olarak bununla ilgilidir. Türümüzün tarihinde ilk kez neslin nihai genetik yapısını önceden belirleyebiliyoruz. Çocuk artık benzersiz – türünün tek örneği – değil mühendislik ürünü bir yeniden üretimdir.

Jeremy Rifkin *Contemporary Debates in Applied Ethics*

Doğal yollarla çocuk sahibi olmanın çağ dışı bir yöntem olarak karşılandığı ve bireylerin daha yaşam başlamadan sınıflandırılıp seri üretime tabi tutulduğu *Cesur Yeni Dünya* benzeri bir hayatı çağrıştıran klonlama teknolojisi, henüz insanı içeren bir araştırmaya öncülük etmese de toplum tarafından dehşetle karşılanmıştır. 1997 yılında koyun Dolly’nin klonlama yöntemi ile üretilmesinin duyurulması üzerine insanların da nükleer transfer yöntemi ile çoğaltılarak üretilmesi yönünde bir kaygı oluşmuştur.

Sadece altı yıl yaşadıktan sonra üretimindeki sorunlardan dolayı hayatını kaybeden Dolly ile başlayan klonlama sürecinin etkileri günümüzde devam etmektedir. Rifkin'ın da vurgulandığı gibi yaşam prensiplerini alt üst ederek insanın mühendislik üretimlerinin malzemesi olduğu bu yeni sistemde, bireyin biricikliği ve kutsallığı yok edilmiştir. Bu bağlamda, Caryl Churchill (1938-) tarafından yazılan ve distopik bir gelecek kurgusuyla genetik araştırmaların birey üzerindeki olası sonuçlarını gösteren *Sayı(sız)*, klonlama teknolojisinin; insan ırkına, topluma, aileye ve klonlanan bireye vereceği olası zararları gündeme getirir. Oyun, 2002 yılında Stephen Daldry yönetmenliğinde Royal Court Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir. İnsanın belirli amaçlar uğruna alınıp satılan bir meta gibi üretimin bir parçası olabileceğini bir aile dramıyla örnekleyen oyun, klonlama odağında insan olmanın anlamını, insan doğasına ilişkin temel soruları gündeme getirerek araştırır ve böylece benzersizlik, ebeveynlik, doğa ve yetiştirme, insan kimliği, insanlık onuru ve klonlama etiği gibi kavramları, klonlamanın olası olumsuz sonuçları ekseninde tartışma olanağı sunar.

Churchill, “oyun yazarları cevap vermezler, soru sorarlar. Eski soruları yanıtlamamıza yardımcı olabilecek ya da onları önemsiz kılacak yeni sorular bulmamız gerekir ve bu da yeni konular ve yeni biçimler anlamına gelir” (akt. Worth 71) sözleriyle toplumu etkileyen koşulları ve çağdaş sorunları gündeme getirirken sınıflandırmalardan uzak olduğunu gösterir. Kariyeri süresince belirli sınırlar içerisine hapsolmadan, insan ve dünyayı temel alan oyunlar yazarak toplumsal farkındalık oluşturma yolunda önemli bir rol üstlenir. “Çeşitlilik, deneysellik ve yeniliği tiyatronun nihai hedefi olarak belirle[yen]” Churchill, “sadece içerik olarak değil, biçim olarak da dünyanın dört bir yanındaki seyircileri şaşırtan, tedirgin eden ve şoke eden oyunlar üretmekten asla geri kalmayarak” (Biber Vangölü, “Not Enough Oxygen”, 196) toplumsal ve politik sorunları oyunlarında gündeme getirir. Çağdaş yaşamın kaygılarını ve değişen gündemi oyunlarına konu eden Churchill, *Sayı(sız)* ile zamanının sarsıcı teknolojik gelişmelerinden biri olan klonlamayı sahneye taşıyarak insan onuru, bireyin değeri, benlik saygısı ve insanın araçsallaştırılması gibi konuları tartışmaya açar.

Baba Salter ve ikisi klon olan üç oğlu arasındaki ilişkiye odaklanan *Sayı(sız)*, baştan sona Salter'ın yaşadığı evde geçer. Oyun, bir klon olduğunu öğrenen Bernard 2 ve babası tarafından genleri kopyalatılan ve sonrasında terk edilen Bernard 1 ile babaları arasında geçen hesaplaşmalar doğrultusunda ilerler. Psikolojik rahatsızlığı olan eşi

intihar ettikten sonra Salter, geride kalan oğluna babalık yapmakta zorlanır. Bu süreçteki ilgisizliği ve alkol tüketimi sonucunda oğlu sorunlu bir çocuk hâline geldiğindeyse onun genlerini kopyalatıp onu terk eder. Böylece Bernard 2’yi istediği gibi yetiştirme şansını elde etmiş olur. Bernard 2, otuz beş yaşına geldiğinde, bir klon olduğunu ve bilim insanları tarafından kendisi ile birlikte yirmi kadar klonun üretildiğini öğrenir. Oyunun sonunda orijinal olan Bernard 1, babasının kendisi yerine koyarak büyüttüğü klon Bernard 2’yi öldürüp intihar eder. Genlerini kopyalatıp terk ettiği oğlunu ve büyüttüğü oğlunu kaybeden Salter, bir başka klon olan oğlu Michael Black’i tanımaya karar verir. Oyun, Salter’ın oğlunu tanıma girişiminin yanı sıra pişmanlıklarını dile getirmesi ile son bulur.

Sayı(sız), B2’nin bir kopya olduğunu hastanede öğrenmesi üzerine yaşadığı dehşeti babasına aktarması ile başlar. Oyunda kopyalanan orijinal kişi ve klonlar, B1 ve B2 şeklinde isimlerinin baş harflerine iliştilen numaralar ile gösterilir. B2, kendisi ve diğer klonlar ile ilgili gerçekleri öğrenmeye çalışır. Churchill’in çizdiği baba figürü ise kendisi ve çocukları hakkında sürekli yalan söyleyen ve yaşadığı kayıpların ortaya çıkardığı acılarla başa çıkamayan bir karakterdir. Oyunun ilk satırlarını oluşturan ve B2’nin yaşadığı karmaşayı yansıtan “birkaç tane ... onlardan birkaç tane, yani bizden, önemli bir sayıda” (Churchill 11) gibi ifadeler, oyunun adında da yer aldığı gibi bireyin kişiliğinin bir sayıya indirgendiğine işaret ederken B2’nin ‘onlardan’ ve ‘bizden’ sözcüklerinden hangisini seçmesi gerektiğinden emin olamaması yaşadığı kimlik karmaşasını yansıtır. Salter’ın “... bu şeylerden kaç tane var?” (Churchill 11) sorusu üzerine B2’nin içinde bulunduğu belirsizliğin kaygısını yansıtan sorgulama, oyunun odak noktasını oluşturan klonlama olasılığı ile tehlikeye atılan kişilik, kimlik ve özgünlük gibi kavramları gündeme getirir:

B2: şeyler dedin, bu şeyler

Salter: Ne dedim?

B2: onlara şey dedin. O şey dediklerin insan.

Salter: evet, elbette öyleler, elbette öyleler.

B2: çünkü ben de onlardan biriyim.

Salter: hayır.

B2: Evet. Neden olmasın? Evet.

Salter: çünkü onlar kopya

B2: kopya mı? Değiller

Salter: çılgın bir bilim insanının yasadışı bir şekilde yaptığı senin kopyaların

B2: bunu nereden biliyorsun?

Salter: bilmiyorum ama

B2: ya bir başkası o kişiyse, ilk kişiyse, gerçek kişiyse ve ben

Salter: hayır çünkü

B2: gerçek olmadığımın değil zaten bu yüzden onların bir şey olmadığını söylüyorum, onlara şey deme (Churchill 12)

Salter'ın genetik özellikler kopyalanarak üretilen kişileri 'şeyler' olarak nitelendirmesi, klonlama teknolojisi ile üretilen bireylerin gerçek kişilik kazanamayacağı yönünde bir tartışmanın yolunu açmaktadır. B2, kendisinin de bir kopya olması ihtimalini göz önünde bulundurarak klonların insan olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Gerçeğin taklitleri olarak değerlendirilen diğer klonlar, Salter'a göre orijinallikten yoksun birer kopyadırlar. Bu bağlamda, özgünlük ve kimlik gibi kavramları karşısına alan klonlama teknolojileri, şimdiye kadar herhangi bir insan klonlama girişimi gerçekleştirilmemesine rağmen sosyolojik, psikolojik, hukuksal ve etik açıdan yoğun bir tartışmaya konu olmuştur.

Böylesine geniş bir çerçevede yankı bulan ve toplumsal açıdan tehlike oluşturacağına yönelik kaygılar içeren bir konu üzerine düşünmek faydalı olacaktır. Oyunda deneyimlendiği gibi klonlama teknolojisinin varlığı bir taraftan bir babanın oğlunu kopyalatarak kendine yeni bir çocuk üretmesinin yolunu açarken diğer taraftan genetik malzemesi kopyalanan çocuğun yirmi tane daha klonunun oluşturulmasına olanak sağlamıştır. Böylece kişinin genomlarının güvenliği de tehlikeye atılmıştır. Yazar, olumsuz koşulların vizyonunu sunduğu *Sayı(sız)*'da klonlamanın mümkün olması halinde gerçekleşebilecek bir kimlik trajedisini gözler önüne serer. Henüz iki yaşındayken annesi intihar eden B1, her iki ebeveynini de kaybetmiş gibidir çünkü babası yaşadığı bu sarsıcı olay üzerine oğluna gerekli ilgiyi gösterememiştir. Salter, üzüntü, stres ve ne yapacağını bilmeme gibi duygularla başa çıkmaya çalışırken çocuğunun içinde bulunduğu durumu göz ardı eder. B2'ye oğlu ile ilgili gerçeği anlatırken "galiba bir arkadaşımın evindeydi" (Churchill 36) diyerek oğlunun nerede olduğundan bile emin olmadığını göstermiş olur. Sonrasında dört yaşındayken onun klonlandığı bilgisini ediniriz. Ancak B1'in kim tarafından büyütüldüğüne dair herhangi bir bilgi verilmez. Yaşanan olaylar üzerine kendine ikinci bir şans vererek yeni bir çocukla hayatına devam etme kararı alan Salter'a uygun olanakları sağlayan klonlama

teknolojisi, bir çocuğun kendi kimliğinden mahrum edilmesine, soyutlanmasına ve aidiyet duygusunu kaybetmesine sebep olmuştur. Oyunun bu noktada iletlediği mesaj açıktır: Klonlama teknolojisi, her ne kadar günümüzde bir ihtiyacı karşılıyor gibi gözükse de aslında türlü tehlikelere ve etik ihlallere zemin hazırlayacak bir gelişimdir.

Klonlamanın nasıl yapıldığı gibi teknik ayrıntılara ve bilimsel detaylara yer vermeyen *Sayı(sız)*'da olası olumsuz yansımalar, karakterlerin yaşantıları üzerinden sunulur. Oyunun 2014 yılında Michael Longhurst'ün yapımcılığında yeniden gösterimini yorumlayan eleştirmen Lyn Gardner'ın prodüksiyon ile ilgili sözleri dikkat çekicidir:

Endişe uyandıran bir eserin çarpıcı ve rahatsız edici bir şekilde yeniden canlandırılmasında seyirciler, daha salona girmeden akıllıca bir şekilde 'bir numaraya' indirgeniyor (bize [seyirciye] bilet yerine numaralar tahsis ediliyor). Oyunun içeriğini yansıtan rahatsız edici belirsizlik duygusu, Tom Scutt'ın zekice tasarlanmış oyun alanıyla, kendi görüntümüzün sanki görsel ikizlerle karşılaşmış gibi sahneler arasında bize geri yansıtıldığı dört taraflı bir cam kutuyla karşı karşıya kaldığımızda daha da artıyor.

Yeni bir teknolojik ilerlemenin hayata geçirilmesiyle birlikte ortaya çıkması mümkün görünen olumsuz sonuçlarla seyirciyi yüzleştiren *Sayı(sız)*'ın sahne tasarımıyla, seyirciye aynalar aracılığıyla kendileri gösterilir. Böylece onların, B1 ve B2'nin maruz kaldığı karmaşa ve kimlik bunalımını etkileyici bir detayla kısa bir süreliğine de olsa hissetmeleri sağlanır. Doğduğu andan itibaren toplumun her alanında ismiyle var olan bireyin, kimliğinden soyutlanarak numaralara indirgenip tiyatro salonuna yerleştirilmesi yoluyla seyircilere, oyundaki karakterlerin özgün isimlerinin olmayışı ve endüstriyel üretimin bir ürünü gibi harf ve sayıyla adlandırılmalarının etkisi hissettirilmeye çalışılır. B1 ve B2 karakterlerinin bilimsel gelişmeler ile ilgili deneyimlerine odaklanarak distopik sonuçları betimleyen oyun, sahne ve mekân tasarımıyla empatik bağ kurulmasını ve tiyatroya giriş anından itibaren ilerlemenin risklerinin deneyimlenmesini sağlar.

Öz, köken ve kimlik kavramlarını tehdit eden klonlama ekseninde bir tartışma sunan *Sayı(sız)*, aynı zamanda bilimsel araştırmaların nesnesi konumuna indirgenen insanın yasal olmayan uygulamalara nasıl maruz kaldığını göstererek araştırma etiğini gündeme getirir. Salter'ın kendi oğlunu kopyalaması kadar şaşırtıcı ve etik dışı olan diğer detay ise yasal olmayan yollarla B1'in genetik yapısının defalarca kopyalanmasıdır. Salter "çılgın bir bilim insanının yasadışı olarak" (Churchill 12)

gerçekleştirdiği klonlama işlemini dava etmeleri gerektiğini belirtir ve B2'ye sarf ettiği “en az bir milyon almalısın, bence her bir kişi için yarım milyon gibi bir şey çünkü yaptıkları şey senin eşsizliğine zarar verdi, kimliğini zayıflattı, bu yüzden başlangıç için beş milyon diyoruz” (Churchill 15) sözleriyle kişinin genetik yapısının kopyalanmasının etik boyutunu gündeme getirir. Her ne kadar Salter, B2'nin haklarına ve kişisel bütünlüğüne odaklansa da klonlama eylemi aslında B1'in eşsizliğine zarar vermiş ve bireyselliğinin yok edilmediği bir hayatı sürdürme hakkını elinden almıştır. Bu noktada göz ardı edilen hem klonlanan B1 hem de Salter'dır. Kopyalama işlemine izni dışında dâhil edilen B1'in, tekliği ve genetik yapısı tehdit edilmiş ve özgünlüğü yok edilmiştir. Bu bağlamda, ebeveyn kontrolünde ya da kişinin isteği dâhilinde genetik bir araştırmanın nesnesi olmasının kanuni çerçevesi aşağıdaki gibidir:

Kanuna göre bir kişi rıza gösterme ehliyetine sahip değilse genomunu etkileyen araştırmalar, kanunda öngörülen izin ve koruyucu koşullara tabi olarak yalnızca doğrudan sağlık yararı için yapılabilir. Doğrudan sağlık yararı beklenmeyen araştırmalar, ancak istisnai olarak, azami kısıtlama ile kişiyi yalnızca asgari risk ve külfete maruz bırakarak ve araştırmanın aynı yaş kategorisindeki veya aynı genetik duruma sahip diğer kişilerin sağlık yararına katkıda bulunması amaçlanıyorsa kanunda öngörülen koşullara tabi olarak ve söz konusu araştırmanın bireyin insan haklarının korunmasıyla uyumlu olması koşuluyla gerçekleştirilebilir. (UNESCO 43)

Kişinin genomunu içeren araştırmalarda ve deneylerde rıza göstermesi ya da uygulamaları onaylayabilecek koşullara sahip olması dikkate alınması gereken en önemli ölçütlerdendir. Sağlık sebepleri doğrultusunda ve insan haklarının korunması koşuluyla gerçekleştirilebilecek olan araştırmaların, kişiye zarar vermemesi ya da külfet olmaması öncelikli kurallardandır. Oyunda, B1'in klonlama teknolojisi kullanılarak kopyalanması, kendi rızası dışında gerçekleştirilen bir eylemdir ve onun yerini alacak bir çocuk üretmek amacıyla yapılmıştır. Bu, bireyin yok sayılması gibi küçültücü, itibarsızlaştırıcı ve metalaştırıcı bir eylemdir. B1'in benliği ve kişiliği telafi edilemez derecede tahrip edilmiştir. Tek yumurtanın çoğul döllelenmesinde iki ya da daha fazla kişinin fiziksel olarak birbirinin aynısı olduğu gerçeği gözetilerek kişinin benzersizliğine ya da kimliğine zarar gelmediği öne sürülür. Ancak bu durumda doğal yollarla gerçekleşen bir benzerlik ya da aynılık söz konusuysa diğerinde insan eliyle üretim ve bireyin birden fazla kopyasının oluşturulması yoluyla dış müdahalelere açık hâle gelmesi, başka bir bireyin kimliğini edinmesi ya da istenildiği zaman gözden çıkarılarak kimliğini kaybetmesi gibi olasılıklar sebebiyle zarar görmesi söz konusudur.

B1'in genomları kullanılarak gerçekleştirilen uygulama, yasal olmayan bir çerçevede genişletilerek birden çok kopyanın oluşturulmasının da yolunu açmıştır. Oyunda, B1'in yirmi kopyasının oluşturulduğu gerçeği klonlama işleminden 35 yıl sonra ortaya çıkar. Bir klon olduğunu öğrenen B1 ile birlikte Salter, işlemi gerçekleştiren bilim insanının onun yasal onayına başvurmadan B1'in genomlarını başka klonlar üretmek için kullandığı gerçeğiyle karşı karşıya kalır. Her ne kadar yapılan yasadışı uygulamanın finansal boyutuna odaklanarak tazminat davası açma niyetinde olsa da bunu gerçekleştirme imkânını elde edemedi B1'in ve B2'nin ölümleriyle sarsılır. Kişilik haklarını tehdit eden bu eylem bilimin kötüye kullanımının bir tasviridir. İşlemi gerçekleştiren bilim insanının ölmüş olduğu bilgisi dışında herhangi bir detay verilmemekle birlikte genetik malzemenin güvenliğinin tehlikeye atıldığı gerçeği oyunda vurgulanır. Tıbbi bir işlem için kullanılan genomların, bireyin onayı olmadan ya da sonuçları değerlendirilmeden başka bir uygulamanın malzemesi haline getirilmesi B1'in ve B2'nin maruz kaldıkları psikolojik ve sosyolojik travma ekseninde tartışmaya açılır.

Oyunda potansiyel tehlikeleri düşünülmeden yapılan klonlamaya, bütün insanlara doğuştan atfedildiğine inanılan insanlık onuruna zarar verdiği ve etik olmadığı gerekçesiyle karşı çıkılmaktadır. B1, yetiştirilme sürecinde, babasının annesini kaybetmesiyle başa çıkamamasının sonucu olarak sorunlu bir birey hâline gelmiştir. Bu sebeple babası tarafından genleri kopyalatılarak uzağa gönderilmiştir. Bundan sonraki hayatı, yaşadığı olumsuzluklar çerçevesinde şekillenmiş ve o, telafisi olmayacak şekilde zarar görmüştür. İnsan, akla ve mantığa sahiptir ve ahlaki bir toplumun üyesidir. Kişiye zarar veren herhangi bir eylem onun onurunu da zedeleyebileceğinden ona zarar verebilecek eylemlerin uygulanmaması etik olarak doğru olmalıdır. Kant, “insanlığı, kendinde ve başkalarında, yalnızca bir araç olarak değil her zaman bir amaç olarak görecektir” (Kant 45) sözleriyle insanın doğası gereği sahip olduğu içsel değere vurgu yapar. Doğuştan geldiğine inanılan bu değer insanlık onurunu da içermektedir. Bu bağlamda, insanlık onuruna sahip bireylerin bir araç olarak görülmesi kabul edilemez. Her birey kendi içinde bir amaçtır. Dolayısıyla bir bireyi genetik yapısını kopyalama yoluyla bir araç olarak kullanmak onu, insanlık onurundan ve değerinden soyutlayarak bir araç konumuna indirgemek olacaktır. İnsan, metalaştırıldığında günlük tüketimin bir parçası hâline getirilmiş olur. Böylece istenilen

zamanda istenilen miktarda üretilen bir eşya statüsüne düşürülen insan değersizleştirilmiş olur. Genetik yapının kopyalanması, bu sebeple etik ilkelere ters düşmektedir. 21 Ekim-12 Kasım 1998 tarihleri arasında UNESCO tarafından gerçekleştirilen konferansta alınan kararlara göre insanlık onuru ve genomu ile ilgili birinci maddede “insan genomu, insan familyasının tüm üyelerinin temel birliğinin yanı sıra doğuştan sahip oldukları haysiyet ve çeşitliliğin tanınmasının da temelini oluşturur. Sembolik anlamda bu, insanlığın mirasıdır” (UNESCO 42) ifadeleri kullanılmıştır. İnsana özgü olan çeşitliliğin ve yaradılışının temelini oluşturan genomlarının kopyalanması, onun benzersizliğine zarar verirken aynı zamanda insanlık onuruna da gölge düşürmektedir. Ayrıca insan yaşamının gizemine ve kutsallığına da zarar verilmiş olur (Takala 490).

Klonlama teknolojisi ile üretilen bireylerin hayatlarını ön plana çıkaran *Sayı(sız)*, detaylı açıklamalar yapmadan ya da sorunların çözülmesine yönelik cevaplar sunmadan genetik araştırmalar ile ilgili etik sorunları tartışma konusu yapar. Annesinin intiharından sonra ilgiye ve sevgiye ihtiyacı olan B1’e karşı babalık görevlerini yerine getirmeyen Salter, ortaya psikolojisi bozulmuş bir bireyin çıkmasına sebep olmuştur. İlk zamanlarda bağırarak babasına sesini duyurmaya çalışan B1, sonrasında çaresizliği kabullenmiş ve artık konuşmamaya başlamıştır. Salter, yaşadığı travmatik süreçleri atlattığında B1, artık babalık yapmak istediği çocuk değildir. Bu noktada klonlama teknolojisi ona, oğlunun sorunsuz olan versiyonuna yeniden sahip olma ve onu büyütme imkânını sağlar. Klonlama yoluyla çocuğunu kopyalama fırsatı, orijinal bireyin, ebeveynin kişisel çıkarları uğruna feda edilmesinin yolunu açarak bir bakıma insan tüketimine sebep olur. Bu bağlamda gözden çıkarılan B1, babasına ve onun yerine geçen B2’ye karşı nefretle doludur. Salter, bireysel sorunları ve istekleri doğrultusunda hareket ederek kendi oğlunu, onun duygularını ve güvenliğini yok sayarak başkalarına teslim etmiştir. Sevgi dolu ve ilgili bir babayla büyüdüğüne inanan B2 ise Salter’ın yaptıklarını öğrendikten sonra gerçekler karşısında psikolojik olarak yıpranmaya başlar. Yaşadığı travmaya ek olarak B1’in nefretini hissetmekte ve “ayrıca beni öldürmesinden korkuyorum” (Churchill 37) diyerek onun yaşadığı dışlanmışlık ve yıkılmışlığının sonuçlarının tehlikeli olacağını farkında olduğunu göstermektedir. B2, bir taraftan B1’in tepkilerinden korkarken diğer taraftan bu tepkilere Salter’ın sebep olduğunu düşünmektedir. Salter, kopyalanma gerçeği ortaya çıkmasına rağmen yaşananların

üstünü örtme eğilimi göstermekte ve dürüst davranmamaktadır. O, kendi öz çocuğunu görmezden gelerek klonlama teknolojisi aracılığıyla kendine avunacağı yeni bir çocuk edinebilmiştir. Bu benmerkezci davranışın farkında olan B2, yaşanan durumun ortaya çıkmasına sebep olan babasından artık nefret etmektedir. “Ama onun nefret olarak hissettiği şey ile benim nefret olarak hissettiğim şey tamamen farklı çünkü ona yaptığın şey ile bana yaptığın şey farklı” (Churchill 37) diyen B2, kendisi ve B1’in nefret duygularının kaynağının Salter, nedenlerinin ise farklı olduğunu belirtir. B1; kişiliği, hakları, özgünlüğü ve insanlık onuru yok sayılarak ötelendiği için B2 ise hem Salter’ın B1’e yaptıkları için hem de B2’yi bir meta olarak görüp yalnızca kendisini memnun edecek yeni bir çocuğa sahip olmak amacıyla onu ürettiği için ondan nefret etmektedirler.

Salter, oğlunun bütün haklarını ihlal etmiştir. Çocuğunun hayatını bu derece etkileyecek olan bir işleme olanak sağlamış olması oyunda tartışmaya açılır. Bireyin kendisinin bu şekilde genetik kopyasının oluşturulmasına rıza göstermeyeceği kuvvetli bir ihtimaldir. Bunun yanı sıra “bir bireyin genomunu etkileyen araştırma, tedavi veya teşhis, ancak bunlarla ilgili potansiyel risk ve faydaların titizlikle önceden değerlendirilmesinden sonra ve ulusal hukukun diğer gerekliliklerine uygun olarak yapılmalıdır” (UNESCO 43). Araştırma ya da uygulamaya maruz bırakılan söz konusu kişilerin haklarına ilişkin kararları içeren beşinci maddenin a fıkrasında belirtildiği gibi insan genomu üzerinde yapılacak herhangi bir uygulamanın kritik düzeyde sınırlamaları mevcuttur. Kendi kişisel istekleri doğrultusunda bencilce hareket ederek daha çocuğu hayattayken onun genlerinin kopyalanmasını sağlayan Salter, B1’in genlerini de tehlikeye atmıştır. B1, belirsiz bir araştırmada kendi rızası dışında bir denek konumunda bulunmuştur. Oyunda deneyimlendiği üzere babası tarafından terk edilmenin psikolojik ve duygusal etkileri onun bütün hayatına yansır. Hiçbir dahli olmamasına rağmen hem annesini kaybeder hem de yaşayan ancak eşinin kaybıyla baş edemeyen babası tarafından dışlanır. Yaşananların travmatik etkilerinin sonuçları, en sonunda kimliğini, babasını ve geleceğini elinden alan B2’yi öldürüp intihar etmesi olarak kendini gösterir.

İçinde bulunduğu koşullar sebebiyle sorunlu hâle gelen, babasının “iğrenç şey” (Churchill 51) ve B2’nin ise “bir kaçık” (Churchill 37) olarak tanımladığı B1, kendinin sorunsuz versiyonu olması amacıyla üretilen B2’yi öldürerek babasından intikam alır.

B2 ise öldürülmeden önce bir başkasının genetik yapısı kullanılarak üretildiği gerçeğiyle yüzleşirken kendi varlığını şu sözlerle sorgulamaktadır:

B2: ve sen onu geri istedin

Salter: evet

B2: yani ben sadece onun tekrarıyım.

...

B2: ama başka bir çocuk daha iyi olabilirdi

Salter: hayır, ben aynısını istedim.

...

B2: ama ben farklı bir insan olabilirdim, onun gibi değil ben

...

B2: ben sadece bir kopyayım. Gerçek olan ben değilim.

Salter: sadece sen varsın.

...

B2: Bana onunla aynı ismi mi verdin?

Salter: Bu durumu daha da kötüleştirir mi?

B2: muhtemelen. (Churchill 21-22)

B2'nin kimliği başka bir bireyin kimliği üzerine inşa edilmiştir. Babasının tek oğlu olduğunu zannederken bir anda çok sayıda kopyadan yalnızca biri olduğunu keşfetmesiyle özgünlüğü son bulmuştur. Bireysel olarak var olmasına ve kendi bütünlüğünü oluşturmasına izin verilmemiştir. Bu kaotik durum, B1'in ortaya çıkması ile görünürlük kazanmıştır. Salter, klon olan B2'ye de Bernard ismini vermiştir. B2, B1'in oluşturduğu boşluğu doldurmak için var edildiği gerçeğiyle yüzleşirken B1 de aynı şekilde mükemmellik olgusu ile hareket eden ve babası tarafından bireyselliğinin yok edilmesi, kimliğinin çalınması, insanlık onurunun zedelenmesi ve kişisel haklarının korunamaması gibi etkenlerin doğurduğu bir karmaşa içerisinde. B1'in B2'yi öldürmesi aslında klonlama işlemini geri çevirme yönünde atacağı en anlamlı adım olarak gözükmektedir. B2 ve B1'in ikisinin de ölmesi sadece diğer klonların canlı kaldığı bir dünya gerçeğinin altını çizirken B1'in hem B2'yi hem de kendisini öldürmesi, maruz kaldıkları karşısında kendi iradesine sahip çıkma arzusunu gösterir.

Salter, B1 ve B2'nin özgün bir kişilik sahibi olmalarını ikisinin var oluşunu birbirine bağlı kılarak engellemiştir. Kendisi de bu gerçeğin farkında olan Salter, “peki ya diğerleri? Yoksa nefret ettiğin tek kişi o mu, çünkü onu seviyordum, diğerlerini

sevmiyorum, sen ve ben diğerlerine karşı ortak bir nedene sahibiz, unutma, hâlâ buradan servetimizi kazanacağımızı umuyorum ...” (Churchill 51) diyerek B2’nin B1’i öldürme sebebinin dayandığı gerçeği bildiğini gösterir. Diğer klonları insan olarak görmeyen Salter’ın bu tavrı, bilimsel bir prosedür olan kopyalamanın insanlıktan çıkarıcı etkilerinin göstergesidir. Bu sebeple B2’nin öldürülmesinden önce onun özgünlüğünü tehdit ettikleri ve genlerinin güvenliğine zarar verdikleri için hastaneye dava açıp yüklü miktarda para kazanmak niyetini dile getirmiştir. Endişesinin tek kaynağı B2 ve kendisidir. B2 öldükten sonra ise dava etme sürecine B1’i dâhil etmek suretiyle kazanç sağlamaya odaklanır.

B1 ve B2’nin ölümleri ile “B1’in orijinal olarak ayrıcalıklı konumu ve B2’nin Salter tarafından yetiştirilen bir klon olarak ayrıcalıklı konumu yok olur” (Biber Vangölü “The Buried Identity” 30). B1, genetik malzemesi kullanılan orijinal kişi olarak B2 ise bir baba tarafından istenerek kopyalanan ve sevgiyle büyütülen bir klon olarak bilimsel bir araştırma çerçevesinde üretilen diğer klonlardan farklıdır. Onların ölümü ile klonlamayla ilişkilendirilebilecek tüm insani yön yok olmuştur. Genetik yapısı kullanılan B1’in ölümüyle ise insan özünün kaybolma olasılığı gündeme getirilir. Orijinalin yok olduğu yeni teknolojik toplumda, üretilmiş kişiler asıllarının taklitleri olarak var olacaklardır. Bu olasılığın yanı sıra insan üretimi üzerinde bu düzeyde bir yetkiye sahip olmak seyircide öjenik korkuları da canlandırır. Geçtiğimiz yüzyılda üstün insan ırkını oluşturma ütopyası, insanlık dışı uygulamaların gerçekleştirilmesi ile sonuçlanmıştır. *Sayı(sız)*’daki klonlama teknolojisi ile gerçekleştirilen kopyalama, fiziksel, zihinsel ve psikolojik açılardan sorunlu olan ya da toplum tarafından belirlenen standartlara uygun olmayan bireylerin elenmesinin öjenik uygulamalarla olanaklı kılınabileceğine işaret etmektedir. Daha zeki, daha sağlıklı ve daha güçlü bireylerin üretilmesine yol açmak, toplumsal refahın sağlanmasını ya da ulusların liderlik yarışında başarı elde etmesini kolaylaştıracaktır. Ayrıca genetik zenginlik olarak tanımlanan çeşitlilik yok edilerek tek tipleştirilen insanın üretimi mümkün kılınacaktır. Bu bağlamda yazar, etik yargılarda bulunmadan bilimsel ve teknolojik gelişmelerin olası olumsuz sonuçlarını gündeme getirerek bugünün odağında geleceğin değerlendirilmesini gerekli kılar.

Diğer klonlara karşı ilgisiz olan Salter, B1 intihar ettikten sonra bir klon olan Michael Black adlı oğlunu tanımaya karar verir. B1 ve B2 bir harf ve sayıyla

adlandırılırken Michael Black, onlardan bağımsız kimliğiyle oyunda yer almaktadır. Klonlama sürecinden etkilenmeyen ve normal bir birey gibi hayatına devam eden Michael, matematik öğretmenidir ve üç çocuk sahibidir. Salter, onun bir klon olduğu gerçeği ile ilgili ne hissettiğini öğrenmeye çalışır. Bir sorgulamayı andıran tanışma sürecinde uyumlu bir karakter olan Michael'ın bir kopya olduğunu öğrendiğinde “kızmadığını”, “korkmadığını” aksine “büyülendiğini” (Churchill 60) belirtmesi üzerine bu durumdan rahatsız olmadığı ve bilimsel bir çalışmanın parçası olduğu için heyecanlı olduğu gözlemlenir. Bir başkasının genetik yapısı kullanılarak üretilmenin bireysellikten yoksun olmakla eş değer olduğunu düşünen Salter, bu durum karşısında şaşkınlığını gizleyemez ve “hayatın, hayatını kaybediyorsun” (Churchill 61) diyerek tepki gösterdiğinde Michael, “hâlâ bir hayatım var” (Churchill 61) sözleriyle kendi var oluşunu orijinal olan kişiye bağlamadığını gösterir. Salter'ın sorgulamalarını “diğer insanlarla yüzde doksan dokuz oranında aynı genlere sahibiz. Bir şempanzeyle ise yüzde doksan aynı genlere sahibiz. Bir marulla yüzde otuz aynıyız. Bu sizi hiç neşelendirmiyor mu? Marulla olan benzerliğimize bayılıyorum. Bana aidiyet duygusu veriyor” (Churchill 62) şeklinde diğer canlılardan bizi ayıran niteliksel özellikleri göz ardı edip aramızdaki niceliksel ortaklıklara değinerek yanıtlaması, benzersizlik, orijinallik ve karakteristik özellikler gibi kavramlara yüklenen anlamları ve bireyin kendini bu kavramlar üzerinden tanımlayarak var olmaya çalışmasını da sorgulamaya açar.

Sonuç olarak bilimsel ve teknolojik gelişmelerin olası etkilerini gösteren bir distopik bilim kurgu oyun örneği olarak *Sayı(sız)*, teknoloji ile ilgili detaylar ve süreç hakkında bilgilendirme yapmadan kopyalanmanın birey üzerindeki etkisine odaklanarak etik tartışmalar için uygun zemini oluşturur. Böylece klonlama teknolojisinin gerçekleşme ihtimaline dayanarak seyirciyi, bilimsel ilerlemenin etik boyutu üzerine düşünmeye sevk eder. Bilimsel gelişmelerin dünyayı hızla şekillendirdiği yirmi birinci yüzyılda, insanın kopyalanmasına yönelik endişeleri gündeme getiren Churchill, bilim insanlarının sınırsız yetkiye sahip olduklarında yapabileceklerini gösteren distopik bir gelecek kurgulayarak tiyatrunun, toplumun gidişatını etkileyebilecek bir bilimsel gelişmenin olası sonuçlarını nasıl sorguladığını örnekler. Doğurma ile üretme arasındaki çizgiyi bulanıklaştırdığı düşünülen klonlama teknolojisi, nesillerdir devam eden bireyin kutsallığı inancının ortadan kaldırılmasına ve insanın, yetkenin isteklerine uygun

tasarımlarla üretilebilmesine işaret eder. Bu olasılık, kaygan zeminde toplumsal düzeni ve doğal dengeyi bozarak öjeniye ortam hazırlamaktadır. Hastalıklı organların yenileri ile değiştirilmesinin ya da ölen bir yakının yerine aynısını tekrar koyma gibi durumlarda insanın bir meta gibi kullanılmasının önünü açacağı düşünülen klonlama, gündeme geldiği ilk günden beri karşı çıkılan bir durumdur. Oyunun kurgulandığı distopik gelecekte ise klonlama teknolojisi artık gerçekleştirilebilir bir uygulamadır. Özerkliğin ihlali, genetik çeşitliliği ortadan kaldırması ihtimali, insan ırkının öjenik ve ırksal seçimlerle belirlemesi korkusu ve genetik kimlik hakkının yok edilmesi gibi endişeler çerçevesinde şekillenen klonlama etiğinin tartışılması için uygun zemini sağlayan *Sayı(sız)*, aile olma ve çocuk kavramlarını yetiştirilme ve doğuştan gelen özelliklerle bir bireyin kişilik oluşumu ekseninde tartışmaya açar. Böylece oyun, “bilimin doğayla oynamasının tehlikelerine karşı basit bir uyarı değil ebeveyn suçluluğu, pişmanlık, sorumluluk ve baba ya da oğul olmanın gerçekte ne anlama geldiğine dair karmaşık ve insancıl bir çalışma” (Gardner) olarak bilimsel ilerlemenin bir aile üzerindeki etkilerinin gösterimidir. Distopik gelecek kurgusuyla endişe uyandırıcı koşullar oluşturarak bilimsel ilerlemenin toplumsal değerler üzerindeki etkilerini eleştirme fırsatı sunan *Sayı(sız)*, teknolojik gelişmelere yönelik ütopyik isteklerimiz gerçekleştiğinde neler olabileceğini, klonlama teknolojisi odağında tartışma olanağını yaratır. Geleceğe yönelik kaygı oluşturan ve bilimsel araştırmaların yol açabileceği potansiyel tehlikeleri etik ikilemlerle örnekleyen yazar, bilimsel gelişmelere daha ilgili olma ve teknolojik üretim süreçlerini daha yakından takip edip bilinçli bireylere dönüşme çağrısında bulunur. Böylece kopyalama işleminin varsayımsal toplumsal krizlerini sahnede canlandırarak günümüz koşullarının yeniden değerlendirilmesi için bir düşünce platformu oluşturmuştur.

3.2.2.2. Öjenik Bir Toplum: *Kan Alma Uzmanı*

Kutsal Zalimlik. — Elllerinde yeni doğmuş bir çocukla, bir adam kutsal adama yaklaştı: “Ne yapmalıyım, bu çocukla?” diye sordu; “zavallı, biçimsiz, çirkin, ölmek için yeterince yaşamışlığı yok”. “Öldür gitsin” diye bağırdı kutsal adam, korkunç bir sesle; “Öldür ve kollarında üç gün üç gece tut, kendine bir anı yaratmak için: — Böylece, bir daha zamanı gelmedikçe çocuk yapmayacaksın” — Adam bunları duyunca, düş kırıklığıyla

yürüdü gitti; çoğu insan kutsal adamı, bir zulmü, bu çocuğun ölmesini önerdiği için ayıpladı; “Yaşamaya izin vermek daha zalimce olmaz mı?” dedi, kutsal adam.

Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Şen Bilim*

... insan doğası vardır; anlamlı bir kavramdır ve bir tür olarak deneyimimize kararlı bir süreklilik kazandırmıştır. ... İnsan doğası, olası politik rejim türlerini biçimlendirir ve sınırlar. Bundan dolayı, bizi yeniden biçimlendirecek kadar güçlü bir teknoloji, liberal demokrasi ve politikanın kendi doğası açısından büyük olasılıkla kötücül sonuçlara yol açacaktır.

Francis Fukuyama, *İnsan Ötesi Geleceğimiz: Biyoteknoloji Devriminin Sonuçları*

İnsan sağlığını geliştirecek birçok kazanım vadeden biyoteknoloji, yeni ilerleme olanakları sağlarken çeşitli endişeleri de beraberinde getirmiştir. Nükleer silahlar, potansiyel tehlikeler sebebiyle politik denetime tabi tutulmuşlardır. Aynı şekilde genetik mühendisliği olanaklarının genişletilmesiyle bir zigotun genetik yapısının tercihler doğrultusunda şekillendirilebilmesi olasılığı, öjenik eğilimleri canlandıracağı endişesini doğurmuş ve insan genomu araştırmaları yasalar ve etik ilkeler çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Genetik biliminin mevcut teknolojik olanaklarıyla birlikte bireyleri tasarlama ve üst düzey genetik özelliklerle kuşatılmış insanlar üretme olasılığı ortaya çıkmıştır. İnsan yapısına müdahaleyi olanaklı kılan bu teknolojiler ile birlikte hastalık, rahatsızlık ve engellilik durumlarının ortadan kaldırılması gibi insan iyiliğini ve sağlığını geliştirecek yönelimlerin gerçekleştirilme ihtimali doğmuştur. Bununla birlikte, gen yapılarına bakılarak engelli ya da hastalıklı doğacağı tespit edilen ceninlerin yaşamlarına son verilmesi söz konusu olmuştur.

Çocuğun yaşama hakkını, hayatının hangi koşullarda sonlandırılabilceğini ya da ölümünü yaşamına tercih etmeyi gerektirecek durumların varlığını gündeme getiren Nietzsche’ye ait yukarıdaki sözler, günümüz bilimsel araştırmaların öznesi olan insanın yaşamının başlangıcına yönelik en temel kaygıları yansıtmaktadır. Nietzsche’nin kutsal zalimlik anlayışı, insan varlığını ve yaşamını çeşitli koşullara dayandırırken Fukuyama, insan doğasını şekillendirme teknolojilerini, liberal demokrasi ve politika ile ilişkilendirerek değerlendirir. Politik sistemlerin en nihayetinde insan doğasına, bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı olduğunu vurgulayan Fukuyama, genetik ve biyoteknoloji alanlarındaki ilerlemelerin insanın doğasını değiştireceği gerçeğini

gündeme getirir. Bu bağlamda gen düzenlemesi, genetik tarama ve testi gibi gelişmelerin potansiyel tehlikeli sonuçlarının etik açısından düşünülmesi gerektiğine işaret eder. Hastalıklarla mücadele ve gelişimsel kusurların giderilmesi amacıyla genlerdeki kusurlara müdahale edilmesi, insan doğasını bütünüyle değiştirecek uygulamaların gerçekleştirilebileceğini göstermektedir. Bu nedenle toplumsal ve etik sonuçları bağlamında bu konuyu tartışmak faydalı olacaktır.

İnsan doğasını değiştirecek olan genetik mühendisliğinin potansiyel tehlikelerini ve etik açısından sorgulanabilir sonuçlarını düşünmeye sevk eden *Kan Alma Uzmanı*, insanların gelecekte yakalanacakları hastalıkların tespit edildiği ve buna göre derecelendirildiği bir toplum kurgular. Mevcut kusurları onarmak için uygun teknolojileri üreten genetik mühendisliğini, doğum kusurlarının tespiti ile doğum sonrası kürtaj adı altında yaşamın sonlandırılmasını ve üreme teknolojilerini distopik gelecek kurgusuyla ele alan oyun, belirtilen teknolojilerin gölgesindeki insanı ve toplumu çok yönlü tartışmak için zengin bir platform sağlar. Oyun, yeni teknolojilerin yön verdiği öjenik toplum ekseninde genetik tarama, genetik mühendisliği, üreme teknolojileri ve kürtaj etiği kapsamında geleceğe yönelik endişelerin ve kaygıların tartışılmasını olanaklı kılar.

İlk olarak 2018 yılında Hampstead Tiyatrosu'nda sahnelenen *Kan Alma Uzmanı*, Londralı yazar Ella Road'un ilk oyunudur. Övgü dolu eleştiriler almış olan oyun, Olivier Ödülü ve Susan Smith Blackburn Ödülü'ne de aday gösterilmiştir. Almeida, Hampstead ve Royal Plymouth Tiyatrosu için yazan Road, aynı zamanda televizyon, film ve radyo alanlarında da etkin bir şekilde çalışmaya devam etmektedir. Sanatta yeni sesleri desteklemeyi amaçlayan yazarlık şirketi Flux Tiyatrosu'nun kurucu ortağı olan Road'un sporda kadın bedenlerinin incelenmesini, yakın arkadaş olan iki atlet üzerinden ele aldığı oyunu *Adil Oyun (Fair Play)* 2021 yılında Bush Tiyatrosu'nda sahnelenmiş ve dikkate değer olarak değerlendirilmiştir.⁶⁵ Road, *Kan Alma Uzmanı*'nı radyo oyunu olarak uyarlamıştır. Almancaya çevrilerek Almanya ve Avusturya'da sahnelenen oyun, 2021 yılında Alman dilinde en çok sahnelenen yeni oyun ünvanını almıştır.

⁶⁵ Oyun eleştirisi için bkz., Kate Wyver. "Fair Play review – dynamic two-hander tracks gender and race in sport." *The Guardian*, 2021, Erişim Tarihi 09.08.2023.
<https://www.theguardian.com/stage/2021/dec/09/fair-play-review-dynamic-two-hander-tracks-gender-and-race-in-sport>

Kan Alma Uzmanı, İngiltere Ulusal Sağlık Enstitüsü (NIH) ve diğer tıbbi kurumlar tarafından desteklenen gen haritalama ve genetik tarama yöntemi ile hastalıkların önceden tespit edilebildiği ve insanların hastalık ya da rahatsızlık potansiyeline göre derecelendirildiği bir toplumu kurgular. Gen haritalama ve derecelendirme ile ekonomistler, bir sıralama sistemi geliştirmişlerdir. Toplumdaki yapılar ve kurumlar (eğitim, iş, göçmenlik, ilişkiler vb.) bu sistemde kayıtlı olan kan derecesine göre organize edilmektedir. Oyun, 7.1 kan derecesine sahip bir kan alma uzmanı olan Bea Williams'ın Aaron Tennyson ile tanışması ile başlar. Şehirde avukat olarak çalışmayı hedefleyen Aaron'ın kan derecesi 8.5'tir ve bu onu cazip bir erkek arkadaş yapmak için yeterlidir. Diğer taraftan Bea'nin arkadaşı Char, babasını Huntington hastalığından kaybetmiştir ve bu yüzden daha önce başvuru yaptığı işe kabul edilmeme ihtimali bulunmaktadır. Yaptırdığı kan testinin sonucuna göre hem sıralaması çok düşüktür hem de birkaç yıl içinde aynı hastalığın semptomlarını göstermesi ve on yıl içinde ise ölmesi muhtemeldir. Bunun üzerine Bea'ye onun kan sonuçlarını değiştirmesi için para teklif eder. Bea ise başlangıçta itiraz ettikten sonra annesinden kalan borçları Aaron'dan gizli ödemeye çalıştığı için bunu yapmayı kabul eder ve bu eylemi ile birlikte düşük profilli kan sahiplerinin üstün kan dereceleri almalarına yardımcı olduğu yasadışı bir iş kurmuş olur. Bea ve Aaron evlenirler ve Bea hamile kalır. Bea daha sonra Aaron'ın kan derecesinin aslında düşük olduğunu ve ailesinde şizofreni gibi akıl hastalıklarının bulunduğunu öğrenerek onu terk eder. Çocuğu dünyaya geldikten sonra yaptıracığı kan testi sonucuna göre onu ölüme terk etme hakkı olmasına rağmen kan testi yaptırmayı reddeder. Derecesini bilmeden bir süreliğine çocuğuyla ilgilenmek istediğini söyler ve hastaneden ayrılır.

Bea, Aaron, Char ve David adında dört ana karakterden oluşan oyunda gerçek hayatı yansıtan televizyon kayıtları, haber raporları, genetik mühendisliğinin ve taramanın geldiği noktayı gösteren röportajlar, bireylerin kan derecelerine göre eşleştirilebildiği ilişki siteleri ile ilgili videolar, görüntüler, dış sesler ve akustik mekân araçları kullanılmaktadır. Böylece distopik bir geleceği kurgulayan oyunda bu araçlar vasıtasıyla, hem yansıttığı toplum ile ilgili bazı gerçek bilgiler hem de insan genomunun haritalanmasından sonra tıbbi olanaklar çerçevesinde gerçekleştirilebilecek genetik uygulamaların potansiyel sonuçları seyirciye aktarılır. Oyun, 2011-2019 yılları arasında İngiltere Baş Tıbbi Sorumlusu (CMO) ve Birleşik Krallık hükümetinin Baş Tıbbi

Danışmanı olarak görev yapmış olan Profesör Dame Sally Davies'in 2017 yılının Temmuz ayında insan genomunun DNA diziliminin, sağlığı iyileştirmek ve hastalıkları önlemek için kullanılma potansiyeli üzerine yaptığı bir açıklamanın videosuyla açılır. Davies'in gerçek görüntülerini içeren video ve açıklamaları şöyledir:

SALLY: /Hükümete yazdığım bu bağımsız raporda diyorum ki lütfen artık genomlar hakkında konuşmaktan ve deney yapmaktan vazgeçip ... bunu hastalar için uygulamaya koyabilir miyiz/

... Bu son derece güçlü bir teknik, sadece bu değil, modern görüntüleme de var, ancak Ulusal Sağlık Enstitüsünün gelecekteki beş ile on yılına baktığınızda genomik sayesinde değiştiğini göreceksiniz.

En iyi sonucu elde etmenin yolu, verilerimizin kullanılmasını kabul etmektir/

İhtiyaç duymaları halinde tüm genom diziliminin hastaların hakkı hâline gelmesini istiyorum/

Her yıl, bilimin geldiği noktayı ve hastaların çıkarlarına neyin uygun olduğunu gözden geçirecek bir uzman grubuna ihtiyacımız olduğu açıktır/

Sonunda o kadar rutin hâle gelecek ki çoğumuz buna sahip olacağız ... /

Bir hastanın karşısına geçip 'bilmiyorum' demekten daha kötü bir şey olamaz, genom bilimi bunu yapmak zorunda kaldığımız zamanların sayısını azaltacaktır.

Bize yardımcı olacaktır. (Road 1)

Uluslararası bir grup araştırmacı tarafından seçilmiş bir dizi organizmanın tüm DNA'sını kapsamlı bir şekilde incelemek amacıyla yürütülen ve tarihteki en büyük bilimsel başarılarından biri olarak kabul edilen İnsan Genom Projesi, 1990 yılında başlatılmış ve 2003 yılında tamamlanmıştır. Bu proje ile insan genomunun ilk dizilimi oluşturulmuş ve insan genomu haritalandırılmıştır. Böylece insan biyolojisi ile ilgili tıp alanındaki çalışmalar hızlanmıştır. Hastalıklara yatkınlığı belirlemek, gen yapılarını öğrenerek tanı ve tedavi olanaklarını mümkün kılmak ve genetik tedavi uygulayabilmek amacıyla başlatılan proje sonucunda insan genomunun çözülmesi ile hastalıkların önlenmesi, teşhis edilmesi, tedavi edilmesi ve kişilerin iyileştirilmesi için yeni yollar açılmıştır. Davies, 2016 yılında İngiltere sağlık sistemiyle ilgili yayınladığı yıllık raporda, genomikten faydalanma yollarını araştırdığını belirtmiştir. İngiltere'nin genomik ile ilgili bilgileri sağlık sistemine entegre etmede dünya lideri olduğunu belirten Davies, genomların dizilimi ile ilgili edinilen bilgilerin hastaların yararına kullanılması için çeşitli önerilerde bulunmaktadır (3-21). Belirtildiği gibi yeni genom bilimi, iyi teşhis, güvenli tedavi, tarama ve rahatsızlıkları önleme fırsatı sunmaktadır. Bu bağlamda *Kan Alma Uzmanı*, hastalıkların genetik tarama ile teşhis edildiği ve

hastalıklara yakalanma olasılığı doğrultusunda bireylerin derecelendirildiği bir toplum sunarak genomik bilginin elde edilmesinin ve genetik mühendisliği alanındaki ilerlemeler aracılığıyla gen düzenleme olanağının sağlanmasının öjenik amaçlara hizmet etmesi sonucunda ortaya çıkabilecek risklere ve potansiyel tehlikelere kurgu yoluyla ışık tutmaktadır.

“Öjeni tutkunu bir toplumu” (Hitchings) resmeden *Kan Alma Uzmanı*’ndaki derecelendirme sistemi, kişilerin ne kadar süre içinde hasta olacağını ya da hastalığa ne kadar dayanacağını gösterirken aynı zamanda sadece yüksek puanlı bireylerin en iyi işlere girebildiği, seçkin kişilerle arkadaşlık kurabildiği ve hatta ünlü olabildiği bir toplum oluşturur. Düşük profilli bireyler ise sigorta ya da ipotek yaptırmak için mücadele etmek zorundadırlar. Aaron “... sadece hoşlandığımız kişiyi seçmemiz gerekmez mi?” (Road 11) diyerek kan derecesine göre flört uygulamalarının oluşturulmasını yadırgadığını ve bu derecelendirme sistemini desteklemediğini belirtirken Bea’nın “ama insanların neden [derecelerini] bilmek istediklerini anlayabiliyorum. Zaten sadece bu da değil, hastane bu konuda çıldırmış durumda. Acele etmeli ve sertifika almalısın çünkü bir sürü yerde kriterleri uygulamaya koyuyorlar ve kuyruklar çok saçma bir hâl alıyor” (Road 11) sözleri aslında protesto edilmesi ve direnilmesi gereken bir ayrımcılığa insanların, toplumsal düzen içerisinde var olabilmek için ayak uydurmak zorunda kaldığına işaret eder. Oyunda hasta olduğunu öğrenen bir kişinin Ulusal Sağlık Hizmetleri şikâyet hattını arayarak içinde bulunduğu çaresizliği aşağıdaki sözlerle aktarması, bu ‘oranizm’ kültürünün yaygınlaştığı toplumun insanlara dayattığı gerçekleri yansıtır:

HASTA: Evet, ama şimdi biliyorum, değil mi? Oraya anemi testi için gitmiştim. Demir. Sonra adam kolon kanseri hakkında konuşarak geri geldi! Bu tür için zaten bir ön tedavi yok, hiçbir şey yapamam, yani neden önümüzdeki on yılı geçirmek isteyeyim ki?

YARDIM HATTI: Ben/

HASTA: Baktan olan ne biliyor musunuz?

YARDIM HATTI: Sizden küfür etmemenizi istemek zorundayım.

HASTA: Bir ev için imza atmaya çok yaklaşmıştım. Bu kadar yakın. Şimdi bana en fazla yedi yıl veriyorlar. Yedi yıllık ipotekle ne alabilirim? Kahretsin, yedi yıl. Çünkü buna değmeyeceğimi biliyorlar/ (Road 14)

Barınma ihtiyacını karşılamak için finansal sıkıntıları olan bir vatandaşın ipotek yaptırmak için mücadele ettiği bu sistem, onun sağlık durumunu gözeterek ona kişisel

değerini sorgulatmaktadır. Tedavisi olmayan bir hastalığa yakalanacağını öğrenen kişi, umutsuzluk ve çaresizlik içerisinde. Bu hastalık sebebiyle kısa sürede öleceği için istediği finansal kaynak sağlanmayacaktır. Bu gerçek, ona tedavisi olmayan bir hastalığın erken teşhisi sonucunda hayatının anlamını kaybettiğini ve geri kalan sürenin yaşamaya değer olmadığını göstermektedir. Böylece oyun, “genetik kodunuzda potansiyel bir hastalık yazılı olsaydı, bunu bilmek ister miydiniz? Alzheimer ya da karaciğer kanserinden ölebileceğinizi söyleyen bir kan testi yaptırır mıydınız? Ve eğer öğrenseydiniz, bu bilgiyle ne yapardınız?” (Allfree) gibi soruları gündeme getirerek biyolojik ve zihinsel sağlığın toplumda var olabilmek için gerekli olan en önemli unsur olmasını ve insanların genetik yapıları ya da gelecekteki olası hastalıkları nedeniyle eşitsizliğe maruz kalmasını eleştirir.

Bea'nın arkadaşı Char'ın kan derecesi 2'dir ve Huntington hastalığına yakalanması muhtemeldir. Derecesini öğrendikten sonra Char'ın “bu benim çalıştırılmaz olduğum anlamına geliyor. Ben bir hiçim. Hiçbir şey yapamam” (Road 18) gibi sözleri, oranlama sisteminde iş sahibi olmak için sağlıklı biyolojik yapıya sahip olunması gerektiğini gösterir. Onun, “ben üniversite mezunuyum ve yüksek lisans yaptım. Kıçımı yırtarak çalıştım, bu hiç adil değil” (Road 19) diyerek yakınması, genetik tarama teknolojisinin kullanılmasıyla ortaya çıkan ve dayatılan bu sistemde çalışma hayatının genetik yapıya göre şekillendiğine ve düşük kan derecesine sahip olunca çalışkanlık, çaba ve özveri gibi unsurların değerini ve gereğini kaybettiğine işaret eder. Char'ın babası da aynı hastalığa yakalanmış, konuşma ve yürüme yetisini kaybetmiş ve ölmüştür. Bu sebeple o da aynı hastalığa yakalanacağından korkmuş ve testi yaptırmak istememiştir. Ancak işe alınmak için iyi bir kan oranına sahip olduğunu belgelemek zorundadır. Kan derecesinin düşük çıkması onu endişelendirir çünkü kısa bir süre sonra hastalığa yakalanacağı için şimdiye kadar yoğun çaba sarf ederek elde ettiği başarıları hiçe sayılacak ve eğitimine uygun bir iş bulamayacaktır. Mükemmeliyetçi toplumun uyguladığı bu adaletsizliğe karşı Bea'den para karşılığında dosyayı silip yüksek kan derecesine sahip birinin sonuçlarını kullanmasını ister. Kan derecesi 8.5 olan Aaron'a karşı kendisini düşük profil olarak değerlendiren ve finansal sıkıntıları olan Bea, bunu daha fazla para kazanmanın bir yolu olarak görür ve teklifi kabul eder. Böylece Bea “saplantılı bir orancı kültürden kazanç sağlama[nın]” (Road 34) yolunu bulur. Bu, adaletten yoksun işleyen baskıcı bir sistemin; diğer yanlış

uygulamaların, aldatmacaların ve suçların ortaya çıktığı bir yapıya dönüşebileceğini gösterir.

Oyunda resmedilen sistemde başvurulana bir diğeryasadışı işlem ise transfüzyon yöntemi ile vücuda sağlıklı kanın aktarılmasıdır. Her ne kadar kan testlerinin belirli bir süre içerisinde yenilenmesi gerekse de kişiler mevcut sistemde iyi bir işe girme ya da ev alma gibi temel faaliyetlerden men edilmemek için riskleri göze alarak bu işlemleri gerçekleştirmektedirler. Bu da yüksek kan derecesine sahip olan insanların hedef hâline gelmesine sebep olmaktadır:

HABER MUHABİRİ: /bu akşamki manşet haberleri. İngiltere’de kayıtlara geçen en yüksek oran olan 9.84’e sahip olmasıyla tanınan Bay Thomas Obaju öldürüldü. Salı gecesi Doğu Londra’daki spor salonundan çıktıktan sonra kaybolduğu bildirilen Obaju’nun cesedi bu sabah erken saatlerde Maida Vale’deki bir kanalın kenarında üzerinde birçok delinme yarası ve şırınga iziyle birlikte bulundu. Polis tarafından yapılan açıklamada ölümü ‘üzücü ve beyhude’ olarak nitelendirildi. Cinayetin siyasi bir açıklama mı yoksa başka bir kan hırsızlığı mı olduğu açık değildir ancak yetkililer ikisinin birleşimi olduğuna inanıyor. Uluslararası DNA veri tabanının kullanılmaya başlanmasına rağmen bu gibi kan suçlarına ilişkin raporlar artmaya devam etmektedir. Polis, yüksek kan oranına sahip olduğu bilinen kişilerin ekstra güvenlik önlemleri almalarını ve yasadışı kan faaliyetlerine ilişkin her türlü şüpheli davranış ya da bilginin derhal yerel birimlere bildirilmesini tavsiye etmektedir/ (Road 67)

Kan oranlama sistemi; toplumda var olabilmek, eğitimini aldığı alanda çalışabilmek, güzel bir evde konaklayabilmek ve bir ilişkiye başlayabilmek için insanları tehlikeli sonuçlar doğurabilecek işlemleri yapmaya sevk ederek onlara bu sistemin dayattığı toplumsal normlara ulaşmanın yollarını aratmaktadır. Bu uygulama yalnızca düşük kan oranına sahip kişiyi dezavantajlı konuma indirgemekle kalmayarak yüksek oranlı bireylerin de hayatını tehlikeye atmaktadır. Bu da ayrıştırma, derecelendirme ve etiketleme kültürünün toplumda ayrıcalıklı konuma sahip bireyleri de olumsuz etkileyeceğine işaret etmektedir. Her ne kadar sağlıklı genlere sahip olmak böyle bir yapılanmada kişinin konumunu sağlamlaştırıp ona yarar sağlasa da bu kişilerin can güvenliğinin olmaması ile temelinde adaletsizlik olan bir sistemin topluma mutlak zarar vereceği vurgulanmaktadır.

Tıp alanındaki bilimsel buluşların başarılı olup olmayacağı insan genleri ya da bedeni üzerinde uygulamalar yapılarak belirlenmektedir. Özellikle insan genetiği ile ilgili araştırmalarda gen diziliminin değiştirilebilmesi ve insanın biyolojik yapısının geliştirilebilmesi olasılığı öjenik kaygıları da beraberinde getirmiştir. Genetik

araştırmalar ya da uygulamalar gerçekleştirilirken yasal sınırlamaların belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda “Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi” Avrupa Konseyi tarafından 4 Nisan 1997 tarihinde imzaya açılmıştır ve Türkiye tarafından 3 Aralık 2003 tarihinde kabul edilerek ülkemizde de yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşme çerçevesinde insan genomu araştırmaları ve uygulamaları ile ilgili kısıtlamalar şu şekildedir:

Madde 11. (Ayrım yapmama) Bir kimseye, genetik kalıtımı nedeniyle herhangi bir ayrımcılık uygulanması yasaktır.

Madde 12. (Genetik teşhise yönelik testler) Genetik hastalıkları teşhise yönelik veya kişinin bir hastalığa neden olan bir geni taşıdığını belirlemeye ya da genetik bir yatkınlığı veya bir hastalığa eğilimi ortaya çıkarmaya yönelik testler, sadece sağlık amaçlarıyla veya sağlık amaçlı bilimsel araştırma için ve uygun genetik danışmada bulunmak şartıyla yapılabilir.

Madde 13. (İnsan genomu üzerinde müdahaleler) İnsan genomu değiştirmeye yönelik bir müdahale, yalnızca, önleme, teşhis ve tedavi gayeleriyle ve sadece, amacının, herhangi bir altsoyun genomunda değişiklik yapılması olmaması halinde yapılabilir.

Madde 14. (Cinsiyet seçememe) Cinsiyetle ilgili ciddi bir kalıtsal hastalıktan kaçınma hali hariç, doğacak çocuğun cinsiyetini seçmek amacıyla suni dölllenme tekniklerinin kullanımından kaçınılacaktır.

Genler, bir bireyin biyolojik oluşumunda yüzde yüz etkiye sahip olmasa da önemli bir paya sahiptirler. Genetik tarama ve testi ile birçok hastalık ve engellilik durumu anne karnında tespit edilebilmekte ve belirli zaman aralıklarında ebeveyn izni dâhilinde kürtaj yapılabilmektedir. Yukarıdaki maddelerde de belirtildiği gibi genetik kalıtım ayrımcılık aracı olmamalı, testler ve genom ile ilgili uygulamalar sağlık ile ilgili teşhislerde bulunmak, önlemek ya da tedavi imkânı sunmak amacıyla yapılmalıdır. *Kan Alma Uzmanı*’nda ise genetik biliminin olanaklarının genişlemesiyle insanın biyolojik yapısını geliştirmek için çeşitli uygulamalar yaygınlaşmıştır. Hastalıklara ya da engellilik durumlarına sebep olan genler üzerinde yapılan çalışmalar ve genetik testlerin geliştirilmesiyle, öncelikle hastalıkların teşhis edilmesi ve sonrasında hastalık mutasyonlarını taşıyan ya da geçiren insanlar için tedavi seçenekleri sunulması ve çekilecek acının azaltılması amaçlanmıştır. Ancak oyundaki toplumda, sağlık, tedavi ve iyileştirme amaçları üst insanı üretmeye yöneliktir. Tıbbi olanaklarla birlikte bu distopik toplumun var olma olasılığı günümüzde daha yakın görünmektedir. Oyun için araştırma yapmaya yıllar önce başladığını belirten Ella Road, “fakat o zamandan beri bilim roket

gibi fırladı. Aylar önce bilimsel dergilerde tartışılan konular ana akım haberlere daha yeni yansıdı” (Allfree) sözleriyle aslında distopik bir gelecek kurgusuyla yansıttığı gerçekleşmesi muhtemel olasılıkların bazılarının çağdaş tıp teknolojisiyle kullanıma sunulduğunu vurgular. Çinli bir bilim insanının ikiz bebeklerin genlerini yasadışı uygulamalar ile değiştirmesine atıfta bulunarak uygulamaların denetimlere tabi tutulmasının önemine işaret eder. Yaygınlıkla kullandığımız teknolojinin, spor salonlarında DNA testi alınarak kişisel rejimlerin metabolizma ile eşleştirilmesinin sağlandığını belirten Road, bu şirketlerin hastalıklara yatkınlığı belirlemek için testler yaptığını ve bunun sağlık alanındaki büyüme kaydeden en büyük pazarlardan biri olduğunu vurgulayarak “bilimin kendisine karşı değilim, bilim tarafsızdır ve içindeki bilim kurdu bunu harika buluyor. Ancak ben daha çok toplum olarak bu bilimin kullanımını nasıl düzenlediğimizle ve bunun sosyal ve siyasi sonuçlarıyla ilgileniyorum” (Allfree) der. Böylece sahip olduğu bu motivasyonla mutluluğun, sağlığın ve zenginliğin tek bir kan testine bağlı olduğu bir toplum kurgulayan Road, bilimsel gelişmelerin ayrıştırıcı, sınıflandırıcı ya da olumsuz yapılanmayı destekleyici uygulamalara olanak sağlamaması gerektiğini karamsar bir gelecek kurgusuyla yansıtır.

Genetik tarama teknolojisi ve gen diziliminin değiştirilmesi öjenik korkuları canlandırırken bu gelişmelerin faydalarına odaklanan bilim, teknoloji ve tıp tarihçisi Ruth Schwartz Cowan, *Heredity and Hope: The Case for Genetic Screening* adlı eserinde genetik taramanın tarihini inceleyerek, bu teknolojiye karşı çıkanların genellikle yanlış yönlendirildiğini göstermeye çalışır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında yaygın olan ve “hem laboratuvarında çalışan insanlar tarafından takip edilen bir bilim hem de hükümetlerin yeni politikalar ve yeni yasalar oluşturmasını isteyen insanlar tarafından takip edilen bir sosyal hareket” olan öjeninin popüler bir uygulama olarak rağbet gördüğünü belirten Cowan, “genetik testlere ve genetik taramaya yönelik mevcut muhalefetin büyük bir kısmı[nın], kusursuz insanı yaratmaya çalışanların bir zamanlar inandıkları şeylerin ve bu inançlar tarafından motive edilen hükümet politikalarının anısına” dayandığının altını çizer (12). O, günümüzde insanların çok yönlü faydalandığı genetik tarama ve testi gibi teknolojik gelişmeye öncülük eden kimseleri aşağıdaki sözlerle değerlendirir:

Kötü genler — yıkıcı hastalıklara ve büyük ölçüde sakat bırakıcı durumlara neden olan mutasyona uğramış genler — üzerine araştırmalar, etik davranan iyi insanlar tarafından gerçekleştirildi. Genetik testleri geliştiren araştırmacı tıbbi genetikçiler,

bunları uygulayan klinik tıbbi genetikçiler, numuneleri analiz eden ve test sonuçlarını sağlayan teknisyenler, hastaların karar vermelerine yardımcı olan danışmanlar ve en önemlisi kendilerini deneysel prosedürlere tabi tutan yüzlerce kadın, antropolog Rayna Rapp'ın deyimiyle “ahlaki öncüler” olan ve daha sonra pozitif sonuçlar çıktığında ne yapacaklarına karar vermek zorunda kalan binlerce kadın ve erkekten oluşan tüm bu insanlar acıyı azaltmak, bu hastalık mutasyonlarını taşıyan ya da geçiren insanlar için hayatı daha az acı verici hale getirmek umuduyla hareket ettiler. (9)

Genetik taramanın ve testlerin geliştirilmesine sunulan katkıları etik çerçevede değerlendiren Cowan, araştırmacıların ve deneklerin, bu teknolojilerin temel amacı olan insan hayatını ve sağlığını iyileştirmeye odaklanarak yüce bir görevi yerine getirdiğini savunur. Yirminci yüzyılın başlarında ırkçılar ve bağnazlar tarafından kimi kültür, ırk ve toplumların diğerlerinden aşağı olduğunu açıklamak için kötü amaçlı kullanılan kalıtsalcı savlar (Fukuyama 25) sonucunda oluşan yönelim öjeni ile sonuçlanırken binlerce insanın acı çekerek ölmesine sebep olmuştur. Tarihteki bu inanışların bilimsel araştırmalar aracılığıyla pratiğe dönüştürülmesi sebebiyle günümüzde genetik biliminin iyileştirici uygulamalarının öjeneye hizmet edeceğine yönelik endişeler ortaya çıkmıştır. Cowan'ın vurguladığı gibi üretilen teknolojinin aşamalarında yer alan insanların katkıları önemlidir ancak bu aşamadan sonra dikkat edilmesi gereken en önemli husus teknolojinin kullanım amaçlarının etik boyutlarıdır.

Ella Road'un *Kan Alma Uzmanı*'nın kurgusunu oluşturmasını sağlayan ilk olay pankreas kanseri üzerine açık kaynak araştırması yapan bir teknoloji şirketinin TED konuşmasıdır. Bunun üzerine gen haritalama konusuna ilgi duyan Road, genetikçilerle görüşüp alandaki dergileri okur ve bu alanla ilgili ilerlemeleri takip ederek bilgi toplar. Yapısında asi bir “gene sahip olan insanlar[ın] kuralları çiğnemeye yatkın” olduğunu gösteren bir çalışmayı incelemesi üzerine Road “bilimkurgu hayal gücüm devreye girdi ve kötü niyetli bir hükümet, uyumlu bir nüfus yaratmak için asi geni düzenlemek zorunda kalırsa neler olabileceğini düşünmeye başladım” (Allfree) diyerek *Kan Alma Uzmanı*'nı yazmasının arkasındaki motivasyonu açıklar. Yazarın oyunun kurgusal temelini oluşturmasında etkili olan gen çalışmaları, gelişen teknoloji ile hız kaybetmeden devam etmekte ve sağlık açısından birçok faydalı buluş insanın hizmetine sunulmaktadır. Bu bağlamda erken teşhis, hastalıkların önlenmesi ya da tedavisinde büyük öneme sahip olan genetik tarama ve testi teknolojilerini *Kan Alma Uzmanı*'nda ele alan Road, geleceğe yönelik uyarıları kurgular. Genetik testlerin yol açabileceği olumsuz olasılıkları araştırarak sağlık alanındaki teknolojilerin uygulama alanlarının ve

ahlaki değerler karşısındaki duruşun sorgulanmasının yolunu açar. Gelişen teknoloji sonucunda artık hastalık taşıyan genlere müdahalenin mümkün olduğu, gen terapisi ve mühendisliği aracılığıyla daha sağlıklı ve tercih edilen özelliklere sahip bireylerin doğduğu bir toplum kurgulayarak üstün özelliklerin hâkim olduğu bu düzende geride kalanların maruz kaldığı değersizliği ve yok sayılmayı vurgular.

Oyunda güzellik, zekâ, fiziksel/genetik yapı ve sağlıklı olma gibi özellikler geliştirilebilir değerler olarak kabul edilir ve kişinin kan oranını değiştiren uygulamaların reklamı bir sohbet programında geçen konuşmalar aracılığıyla sunulur. Yaşam koçu olan Sam Manuel, iki yıl içerisinde kan derecesini 5.9’dan 8.4’e yükseltmiştir. Topluma hâkim olan üst seviye kan oranlarına sahip olmanın önemi bireyi, düşük olan kan oranını artırmaya yönlendirmektedir. Oranlama kültürü, kâr elde etmek amacıyla kurulan bir sektörün doğmasına sebep olmuştur ve epigenetik düzenlemeler aracılığıyla hastalıkların tedavi edilmesinin mümkün olduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra CRISPR gen düzenleme teknolojisi ile de hastalıklı genler gen diziliminden çıkarılabilmektedir. Radyo röportajında bir bakan “söylediğim gibi, bu bir hükümet planı değil ve bu nedenle bu ... konuların hiçbirinin sorumluluğunu üstlenemeyiz. Burası özgür bir ülke. Kimsenin [kan testi] yaptırma zorunluluğu yok ve kimse kimseyi bu bilgiyi ifşa etmeye zorlamıyor. Bu bir hükümet / planı değil” (Road 56) diyerek egemen olan oranlama sisteminin devlet tarafından dayatılmadığına vurgu yapmaktadır. Ancak oyunda gen düzenlemesi ile ilgili bütün tıbbi işlemler yasalıdır. “3,1 değerinin altındaki fetüslerin yaşamı, doğumdan sonraki ilk 28 gün içinde sonlandırılabilir” (Road 111) sözleriyle ifade edildiği üzere aslında cinayet olan eylem, yasal bir uygulamaya dönüşmüştür. Yeni doğanın yaşamının sonlandırılması “haklarınızı bilin” (Road 111) gibi yönlendirici önermelerle sunulur. Bu eylem ile toplumdaki sağlıksız ve zihinsel açıdan alt seviyede olan bireylerin elimine edilmesi ve yalnızca üst düzey bebeklerin yaşaması teşvik edilir. Böylece mükemmel toplumu oluşturmak hedeflenir. Öte yandan sağlıksız ya da çeşitli kusurlara sahip bireylerin farklı uygulamalardan faydalanması teşvik edilmektedir:

KONUŞMACI: Thring Grup olarak her çocuğun en iyi başarı şansını hak ettiğine inanıyoruz.

Çocuklar erken yaşlarda konsantrasyon bozukluğu belirtileri gösterdiğinde, birçok ebeveyn akademik mücadele, başarısız giriş sınavları ve kasvetli istihdam

beklentileri konusunda geleceğe endişeyle bakar. Onlar, çabalayacak olanlar ve başarılı olacak olanlar arasında net bir ayrım olduğunu görürler.

Ancak durum böyle olmak zorunda değil. Biz, otistik spektrumla ilişkili genler için kişiselleştirilmiş CRISPR-Cas9 düzenleme tedavisi sunuyoruz. Çocukların neredeyse bir gecede en alt kümeden en üst kümeye geçişini izliyoruz. Çocuğunuzun geleceğine başarı yazmanıza yardımcı oluyoruz. (Road 80)

Üst düzey birey yetiştirme programları ve gen üzerinde yapılan çalışmalar, öjenik uygulamaların bir diğer boyutunu göstermektedir. Belirtilen işlemler, toplumun geri kalanını reklamı yapılan gen geliştirme uygulamalarını denemeye sevk eder. Bu noktada toplumsal eşitsizlik, finansal şartların eşit olmaması ve herkesin bu kaynaklara ulaşamaması ile artar. Baskılayıcı sistemin gerçekleşme olasılığı ise “ebeveynler, çocuğunun diğer bireylerden geri kalmasını göze alabilecekler mi ya da sistemin beraberinde getirdiği kusursuz yaşam mücadelesinde belirli konumlara ulaşabilmek ve iyi bir eğitim alabilmek ya da çeşitli fırsatları elde edebilmek için bu yarışa dâhil olacaklar mı?” gibi kritik soruları beraberinde getirir. Tasvir edilen bu mükemmeliyetçi toplumda var olmanın koşulu belirlenen normlara ulaşmaktır. Böylece oyun, teknolojik gelişmeler mümkün kılındığında ortaya çıkacak dayatmacı sistemde bireyin kabul gören ölçütlere ulaşma çabalarını örnekler.

Char, “oran kültürünün dışladığı insanları destekleyen” (82), onlara “öz değerlerini hatırlamaları” (Road 83) için rehberlik eden bir yardım kuruluşunda görev almakta ve ayrımcılık karşıtı yürüyüşlere katılmaktadır. O, yoksunluk ve işsizliğin hâkim olduğu hayatları, genetik yapının sunduğu geleceğe meydan okumaya çalışan bireyleri ve onların bu dayatmacı sistemde var olma çabalarını temsil eder. Char, çalışmak ve orancılık karşıtı eylemlerde yer almak amacıyla Amerika’ya gidecektir. Orada da yaygın olan orancılık nedeniyle ülkeye girerken kan testi yapılmaktadır. Bea’dan kan nakli yaptırması konusunda yardım ister ve üyesi olduğu kuruluşun amaçlarını açıklar:

C: ... bu eğitim ve rakamların arkasını görmekle ilgili. Kampanyanın yaptığı bu. Hükümetten sorumluluk ve gizlilik talep ediyor. Önyargılarla savaşıyor. Sosyal değer nasıl birden ona kadar sıralanabildiğini sorguluyor ya da otizmin neden kalp hastalığı ile eşdeğer tutulduğunu. Veya depresyonun diyabet ile. Kuralları çiğnemeye yatkın olmak meme kanseriyle nasıl olur da eş değer tutulur, bu politiktir.

B: Hiçbir fark yaratmayacak.

C: Bu politik!

...

B: Sen kim olduğunu sanıyorsun? Robin Hood mu?

...

C: Orada düşük oranlıların zorla kısırlaştırılması için lobi yapan insanlar var!

B: Belirli rahatsızlıklara bağlı olarak yapılacak doğru şey bu olabilir.

...

B: Uzun vadede kalıtsal zimbirtılar aşamalı olarak ortadan kalkacak, değil mi? Bu korkunç ama daha iyi olacak.

C: Ne?

B: Dünyanın daha fazla düşük oranlı çocuğa ihtiyacı yok Char. Belki de bu geleceğimize yatırım yapmakla ilgilidir.

C: Basın gibi konuşuyorsun.

...

B: Altı yıl boyunca erkek kardeşimin genetik bir deformasyon yüzünden ölümünü izledim ve sonrasında annemin delirmesine tanık oldum. Tek söylediğim şu ... Sadece diyorum ki, belki bazı faydaları olabilir. (Road 96-97)

Char'ın üyesi olduğu yardım kuruluşunun varlığı ve orancılık karşıtı yürüyüşler, bu sisteme karşı bir başkaldırının başladığını gösterir. Ancak protestoların amacına ulaşabilmesi, bu yapının üstün kan derecesine sahip insanlar tarafından eleştirilmesi ve yok sayılması ile mümkün olacaktır. Char, eylemlerde ve gönüllük faaliyetlerinde kan testi aldatmacası sayesinde ön planda yer alabilmiştir. Kan derecesi yüksek olan birinin bu sisteme karşı çıkarak 'subs' olarak tanımlanan alt kesimdeki insanların tarafında olması daha büyük bir etkiye sahiptir. Bu, toplumda kabul gören, üstün ya da işe yarar özelliklere sahip olan bireylerin sistemi desteklemesine ve sistemin toplumu ayrıştırarak mükemmelliğe ulaşma yolunda zayıf olanları hiçe saymasına yönelik bir eleştiridir. Eşitliği ve adaleti temele koymayan sıralama sistemlerinin özellikle avantajlı durumda olan kimseler tarafından kabul edilmemesi ve desteklenmemesi gerektiği vurgulanmakta ve bu tür yapıların yalnızca onu sürdürecekt ve besleyecek uygulayıcılarla ayakta kalabileceği gösterilmektedir. Char da sistemin işleyişinde önemli bir rolü olduğuna inanarak Bea'den yardım ister fakat Bea, geçmişte bu yasadışı işlemi sadece para kazanmak amacıyla zenginler için yaptığını ve devrim yapmak niyetinde olmadığını söyleyerek Char'ın talebini geri çevirir. Hastalıklı insanların çocuk sahibi olmasına karşı çıkan Bea, bu sürecin yıpratıcı olduğuna ve dezavantajlı bireylerin sayısının azaltılmasının sağlıklı ve yaşanılabilir bir dünya için gerekliliğine odaklanarak öjenik eğilimlerin temelindeki savlardan birini gündeme getirmiş olur.

Öjenik kaygılarla birlikte genetik biliminin sunduğu imkânlar ve genetik tarama gibi bilimsel gelişmelerin genel anlamda insanın genetik açıdan iyileştirilerek ve geliştirilerek daha iyi konumdaki bireylerin seviyesine ulaştırılması amacıyla kullanılması, eşit bir toplum oluşturmak için önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Doğada büyük bir genetik eşitsizliğin ve üstün yetenekli bireylerin zaten var olduğunu belirten Julian Savulescu, biyolojimizi değiştirmenin seçime dayalı olmasının aslen daha eşitlikçi olacağını savunmaktadır. Böylece toplumdaki diğer bireyler de üstün yetenekli olanların seviyesine erişebilecektir. Savulescu, özgür irade ve sorumluluk sahibi olan insanın, bu teknolojiyi nasıl kullanacağını ve kimlere hizmet edebileceğinin kendisine bağlı olduğunun bilincinde olarak genetik güçlendirmeyi, eşitsizliği azaltmak ve toplumun genelini geliştirmek için kullanılmasını önermektedir (226). Ancak *Kan Alma Uzmanı*'nda olduğu gibi gelecekteki hastalığını öğrenerek çaresizliğe yenik düşen bireylerin ya da reklamı yapılan biyolojik yapıyı geliştirme uygulamalarına finansal yeterliliği olmayanların, toplumdaki mevcut eşitsizliği besleyerek üst ve alt düzey insan arasındaki uçurumu açması ihtimal dâhilindedir. Gelişmiş tıbbi teknolojilerin yönetim aracılığıyla toplumsal gelişmeyi sağlamak amacıyla ihtiyaç duyan herkese ulaştırılamaması ve özel sektörün maddi kaynağı olanlara hizmet etmesi kapitalist sistemin hâkim olmasına ve eşitsizliğin artmasına sebep olacaktır. Oyunda, bir taraftan genetik geliştirmenin reklamı yapıp bebekler ve yetişkinlerde deneyimlenen iyileştirmeler örneklendirilirken diğer taraftan hayatı normal seyrinde ilerleyen bireylerin kan oranını öğrenince alt üst olan düzenleri ve planları yansıtılmaktadır. Böylece sahip olduğu biyolojik ve sosyal koşullarla hayatını sürdüren insanın, bilimsel ilerlemeler aracılığıyla yaşama, gelişme ve üreme hakkının elinden nasıl alınabileceği gösterilir. Ayrıca iyileştirme ve geliştirme politikasının uygulanması ve gen düzenlemenin mümkün hale gelmesiyle birlikte değiştirilecek olan genlere ya da özelliklere karar vermek büyük bir sorumluluk ve bilinç gerektirecektir. Bütün bu değişimlere kimin karar vereceği ciddi bir iştir. Kişinin bedensel hareketlerini kısıtlayan, biyolojik yapısını zayıflatan ve böylece hayati fonksiyonlarını sınırlayarak yaşamını kalitesizleştiren çeşitli hastalıklar mevcuttur. Genlere müdahalenin ne derecede ve hangi hastalıklara yönelik olacağı tartışmalı bir konudur ve bu sınırı belirlemek imkânsız görünmektedir.

Oranlama sisteminin meydana getirdiği olumsuzluklar arasında yasadışı işlemler ile finansal kaynak oluşturan Bea, bakım evinden gelen bir telefonla Aaron'ın babasının gözetim altında olduğunu öğrenir ve kendisinin de bu sistemin doğurduğu sahtekârlıkların bir mağduru olduğunun farkında varır. Bunun üzerine Aaron, aslında babasının şizofren olduğunu ve bu durumu başından beri bildiğini itiraf etmek zorunda kalır. Hayal kırıklığı, şaşkınlık ve kızgınlık duygularıyla Aaron'ın oranının ne olduğunu sorar ve Aaron da şehirde işe girebilmek için sahte bir kan oranına ihtiyaç duyduğunu belirterek aslında karşılaştıkları gün ona bilerek çarptığını ve yüksek dereceli bir kan sonucunu kendi sonucuymuş gibi gösterdiğini itiraf eder. Bea'nın güvenini kötüye kullanmış ve ondan daha yüksek kan derecesine sahip görüldüğü için Bea'de eksiklik hissi yaratmıştır. Bunun sonucunda Bea, yasadışı işlemlere yönelerek finansal güç kazanmaya çalışmıştır. Böylece yalanlar üzerine kurulan bu ilişki aracılığıyla mükemmellik olgusunun hâkim olduğu bu sistemin toplumsal yapıya ve insani ilişkilere vereceği zarar; samimiyet, güven ve fedakârlık gibi insani duyguların öneminin yitirilmesi ile örneklendirilmektedir. Daha sonra Bea, taşınabilir kan testi cihazıyla Aaron'ın kan derecesini öğrenmek için ondan numune alır. Kendi karnını işaret ederek “burada ne var?! Burada ne taşıyorum ben?!” (Road 104) sözleriyle, potansiyel hastalık taşıyıcısı olan bir bebeği doğurmak üzere olduğu gerçeğini dışa vurur.

Aaron'ın sonucunun 2.2 çıkması üzerine Bea son derece orancı bir ifadeyle “sen bir bok çuvalısın” (Road 105) diyerek Aaron'ın hastalık ve rahatsızlıklarla dolu bir geleceğinin olacağını ima eder. Aaron'ın ailesindeki paranoyaklık, bipolar bozukluk, şizofreni gibi hastalıklar ile intihar etme gibi durumların gün yüzüne çıkmasıyla Bea, Aaron'ın uzaktan akrabası olan ünlü şair Alfred Lord Tennyson'ın bipolar olduğunu anımsar. Oyunda yer verilen bu detay ile zihinsel rahatsızlıklara sahip bireylerin dışlanmaması ve farklılıkların koşullar ne olursa olsun kabul edilmesi gerekliliğine işaret eder. Belirtilen farklılıkları kabul etmemek, bu farklılıklardan beslenen sanatın varlığı için tehdit oluşturur. Nitekim Road'un, “bu bir klişedir ama bir toplumu heyecan verici kılan şey farklılıklarıdır. Örneğin depresyonu ya da bağımlılığı öngören genlerle oynamaya başlarsanız, tarihe ve bu tür şeylerden mustarip olan sanatçıların sayısına bir göz atın. Sonunda sanatsız bir dünya ile karşılaşabilirsiniz” (Allfree) sözleri bunu destekler niteliktedir. Yazar, insanın değerini sağlık sorunlarına ya da yaşam süresine indirgeyen bir sistem kurgulayarak, “sanatın genel olarak mükemmelden daha az

fiziksel ve zihinsel sağlığa sahip insanlar tarafından yaratıldığı” göz ardı edildiğinde nelerin kaybedildiğini de sorgular (Ludmon). Ayrıca öncelikle ciddi hastalıkların teşhis ve tedavisinde yardımcı olması için yürütülen genetik uygulamaların davranış ve bazı zihinsel rahatsızlıkların da engellenmesi üzerine çalışmalara evrilmesi, bu teknolojilerin toplumsal denetimi artırmak amacıyla kullanılabileceğini de göstermektedir. Bu da otoritenin, istediği insanı üretmesi için elverişli ortamı sağlayacaktır.

Bea, Aaron’ın kan derecesi ile ilgili gerçek ortaya çıktıktan sonra ilişkilerine son verir. Aaron, tıbbi yöntemler aracılığıyla daha sağlıklı bir bebek sahibi olabilecekleri konusunda ısrar etse de Bea, Aaron’ın acılar içinde ölmesini izlemek istemediğini belirterek onu reddeder. Bir sonraki sahnede kan derecesi 2.2 olan birinin tramvayın önüne atlayıp intihar edişi ve sonrasında doktorların düşük kan derecesi nedeniyle onu kurtarmaya değer bulmayı gösterilir. Bu eylem, öjenik uygulamaların yaygın olduğu bu sistemde düşük dereceli olarak belirlenen kişilerin gerekli tedaviyi alma haklarının da yok sayıldığını ortaya koymaktadır. Oyunda açıkça belirtilmemesine rağmen intiharın detayları, bu kişinin Aaron olduğuna işaret etmektedir. Oyunun son sahnesinde Bea, kan testi için oğluyla birlikte hastanede beklemektedir. Ancak bir müddet sonra testi yapmaktan vazgeçerek bir süreliğine çocuğuyla ilgilenmek istediğini belirtir. Bea’nin derecelendirilme işlemini gerçekleştirmeden yalnızca doğal seyrinde anne ve evlat ilişkisine odaklanacak olması, içgüdülerin ve insani duyguların göstermektedir. Bea’nin seçimi, öjenik sistemin bir parçası olmamanın tercih edilebilir olduğunu ve kurgulanan öjenik toplumun bireysel çabalar ile değişebileceğini yansıtır. Çözüme ulaştırılmayan sorunlar ve cevaplanmayan sorular ile sona eren oyun, izleyicilere tiyatrodan ayrılırken bu sorunlar ve sorular üzerine düşünme olanağı sunarken bir yandan da geleceğe umutla bakmak gerekliliğini ve değişimin hâlâ mümkün olduğunu hatırlatır.

Günümüzde tıbbi teknolojiler vasıtasıyla kistik fibrozis ve Down sendromu tanısını konulduğunda ebeveynlerin tercihi doğrultusunda hamileliklerin sonlandırılması mümkünken “gelecekte anne babaların embriyolarını çok çeşitli bozukluklarla ilgili olarak otomatik olarak taraması ve doğru genlere sahip embriyoların ana rahmine yerleştirilmesi rutin bir işlem hâline” gelebilir (Fukuyama 95). Doğru genlerin belirlenmesi işleminin ve istenilen özellikleri taşıyan tasarım bebeklerin üretilmesinin yolunu açacak olan bu uygulama, insan genetik yapısının geri dönüşü olmayacak

şekilde değiştirilebileceğine ve öngörülemeyen biyolojik, fizyolojik ve zihinsel problemlerin ortaya çıkabileceğine işaret eder. Bu bağlamda Fukuyama, “anne babalara çocuklarının genetik yapısı üzerinde daha fazla denetim hakkı vermeye giden ilk adım genetik mühendisliğiyle değil, önimplantasyon genetik tanılama ve tarama işlemiyle atılacaktır” (95) çıkarımında bulunarak genetik testlerin ve taramanın, insanın biyolojik yapısını şekillendirmede oynayacağı büyük rolü vurgular. Genetik yapının günümüzdeki bilimsel ilerlemeler aracılığıyla keşfedilmesi sonucunda insanın, toplumun ve politikanın dönüşüme uğraması ve bu dönüşümün öjeniye canlandırarak “toplumsal mühendislik olanakları[nın] yeniden gündeme getir[ilmesine]” (Fukuyama 19) imkân sağlaması muhtemeldir. Entelektüellerin günümüz tıp teknolojileri ekseninde gündeme getirdiği bu kaygıları *Kan Alma Uzmanı*’nda yansıtan Road, politik ve finansal yetkelerin hâkimiyetindeki toplumsal yapının, mükemmellik arayışla birlikte herhangi bir hastalığı ya da rahatsızlığı olan bireylerin aleyhinde şekillenebileceğine vurgu yapar. Bu toplumda ilişkiler, gelecekte hastalıklara yakalanıp yakalanmama olasılığı üzerine elde edilen bilgiyle şekillenmektedir. Arkadaş bulma siteleri ise tanıtım bilgilerinde kan oranını incelemektedir. İnsanların kan derecelerine göre sınıflandırıldığı bu öjenik toplumda hastalığa yakalanma ihtimali, kişiyi doğuştan elde ettiği tüm haklarından yoksun bırakmakta ve onun, amaçladığı konuma belirli bir zekâ düzeyiyle ya da emekle ulaşmasını engelleyerek toplumdan soyutlanmasına sebep olmaktadır. Bu soyutlanma ya da dışlanma ile yasadışı işlemlere ve sahtekârlığa olanak verilmiş olur. Irk, dil, memleket ve aile gibi değiştirilemeyen unsurlar ekseninde yapılan ötekileştirme ve etiketleme, bu distopik toplumda yerini insanın biyolojik yapısı üzerinden ayrıştırma politikası yürütmeye evrilmiştir. Böylece eğitim, çalışkanlık, çaba, beceri ve yetenek gibi parametreler yok sayılarak kişinin, genetik yapısıyla doğuştan üstün olması gerçeği çerçevesinde modern öjeninin topluma hâkim olduğu bir düzen yansıtılmıştır.

Yazarın bilimsel gelişmelerden esinlenerek kurguladığı *Kan Alma Uzmanı*, genetik buluşların insanların düşünce, davranış ve yaşam modelleri üzerindeki etkisini sahneye taşır. Oyun, Bea ve Aaron arasındaki ilişkinin şekillenişini ve Char’ın Amerika’ya uzanan mücadelesini yansıtırken diğer yandan toplumda hâkim olan derecelendirme kültürünü ve öjenik dalgayı; haber raporları, kan derecesini artırma programları ve dolandırıcılık reklamları aracılığıyla gözler önüne serer. Goldberg,

belirtilen durumların “ürkütücü derecede gerçekçi olması[nın]” prodüksiyonu etkili kıldığını ve yaşananların “kendi toplumumuzdaki köklerini fark etme[nin] ve bunun ne kadar çabuk bizim gerçekliğimiz hâline gelebileceğini anlama[nın]” kolay olduğunu belirtir. Bu gözlem, oyunun günümüz değerlerini yansıttığını ve izleyicinin bu distopik toplum ve kendi yaşamı arasındaki bağlantıyı keşfetmesine aracı olduğunu gösterir. Diğer taraftan Ludmon, “çağdaş toplumun insan değerini nasıl kodlamaya çalıştığını” araştıran bir ‘ya olursa’ bilimkurgusundan çok daha fazlası olan güçlü bir hikâyeyi” yansıtan gösterim sırasında “genomik biliminin şok edici sonuçları açığa çıktıkça onun yıkıcı sonucuna doğru ilerlerken izleyicilerin duyulabilir korku solukları[nın] yankılan[dığını]” belirtir. Günümüz teknolojik gelişmeleri ışığında gerçeğe dönüşmesi mümkün görünen bu öjenik toplum kurgusunun izleyici üzerindeki etkisi, yazarın, teknolojinin kullanımına yönelik uyarılarının anlaşıldığına işaret eder.

Sonuç olarak yüksek kan oranına sahip bireylerin en iyi eğitimi aldığı, kan testi sonuçlarını yükseltebilmek için kliniklerin var olduğu ve yine toplumda finansal açıdan ayrıcalıklı konumda olanların çeşitli yasadışı işlemlerle kan derecelerini değiştirebildiği bu sistem ile *Kan Alma Uzmanı*, etik değerleri, teknolojiyi, bilimsel gelişmeler sonucunda edinilen bilgiyi kullanma şeklimizi ve büyük şirketlerin kişisel verileri nasıl kullandığını sorgular. Tıbbi teknoloji ile çevrelenen toplumda neye ve niçin değer verildiğini sorgulamak amacıyla elverişli bir platform oluşturan oyun, akıl ve duyguları harekete geçirerek günümüzü ve geleceği mercek altına alır. Böylece genetik tarama, test, terapi ve danışmanlık gibi yeni teknolojilerin gelecekte ortaya çıkarabileceği çok çeşitli etik, toplumsal ve siyasi sorunları tespit etmeye ve değerlendirmeye yönelik çağrıda bulunur. Distopik bir kurguyla sunulan sorunların bir kısmı günümüzde yaşanmaktadır. Öngörülen problemler belirgindir ve acil eylem gerektirmektedir. Hastalığın genetik belirleyicisi olan ya da hastalığa yatkınlığı tespit edebilen testler, tıbbi merkezlerde hâlihazırda kullanımdadırlar. Bu alandaki araştırmalar ve keşifler devam ettikçe yeni testlerin hızla kullanıma girmesi ise muhtemeldir. Bu bağlamda belirtilen testlerin yapılma sıklığı, hangi durumlarda yapılmasına izin verileceği ya da yasaklanacağı, oyundaki gibi sigorta şirketlerinin test sonuçlarına ulaşma iznini nasıl elde edebileceği ya da test sonuçlarının zorunluluğu gibi konular etik ilgi gerektirmektedir. Oyundaki gelecek projeksiyonu kurgusal olmakla birlikte bilimin imkânları dâhilinde gerçekleşmesi mümkün varsayımlardır. Erken dönemdeki bir

fetüsün kromozomlarını değiştirerek daha zeki, daha sağlıklı ya da daha uyumlu bir çocuk üretmenin mümkün hâle geldiği, hastalıklı bireylerin kısırlaştırıldığı ya da öjenik kaygılar nedeniyle kusurlu doğan bireylerin ölüme terk edilmesinin yasal olduğu bir toplumda, yönetimlerin ve insanların zorlu kararlarla yüzleşmeleri olasıdır. Onların, belirtilen müdahalelerin talep edilip edilmeyeceğine, bu uygulamaların kanunla ne derece sınırlandırılacağına ya da bütünüyle yasaklanıp yasaklanmayacağına karar vermeleri gerekecektir. Bireyin sağlıklı olmasını sağlamak, hastalık, rahatsızlık ya da engellilik durumu sebebiyle acı çekmesini ve normal koşulların altında bir hayat yaşayarak kısıtlanmasını engellemek amacıyla gerçekleştirilebilecek olan tarama ve test işlemleri, kaygan zemin argümanına göre tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Nitekim sağlık ve rahatsızlık gibi durumlar ya da hangi bedensel koşulların kısıtlayıcı olacağı da göreceli olabilmekte ve mükemmellik arayışında zihinsel ve bedensel sağlığın derecesi yetersiz görülebilmektedir. *Kan Alma Uzmanı*, bireyin denetiminde olmayan biyolojik, genetik ve zihinsel yapısına baskın sistemler tarafından değer biçilmesi, bu sistemlerin kontrol edilememesinin sonuçları ve teknolojik gelişmeler ile farklı bir boyut kazanan değerlerin tehlike altında olmasını sorgularken izleyicilerin bu düzeni sahne üzerinde gözlemlmelerine imkân tanıyarak onları da bu sorgulamanın içine dâhil etmektedir.

3.2.2.3. Deneylerin Gölgesindeki İnsan: *Hayvan*

7. Tıbbi araştırmalar, üzerinde araştırma yapılan tüm insanlara saygıyı gözeten, sağlıklarını ve haklarını koruyan etik standartlara tabidir.

8. Tıbbi araştırmanın birincil amacı yeni bilgi üretmek iken, bu amaç hiçbir zaman araştırmaya katılan insanların bireysel haklarından ve yararlarından üstün tutulamaz.

Dünya Tabipler Birliği Helsinki Bildirgesi

1964 yılında kabul edilen ve birçok kez revize edilen Dünya Tabipler Birliği Helsinki Bildirgesi, tıbbi araştırmalarda yol gösterici etik ilkeler çerçevesinde oluşturulmuştur. Bildirgenin araştırmada yer alan insan deneklerini ilgilendiren önemli ve aydınlatıcı maddelerinden ikisinde de ifade edildiği gibi insan üzerine yapılan araştırmalarda bilimin ve toplumun çıkarları, hiçbir zaman deneğin refahını ilgilendiren hususların önüne geçmemelidir. Tıp alanında gelişme kaydedilmesinde en önemli

katkılarından birinin insan deneylerine ait olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bilimsel gelişmeler ve teknolojik buluşlar, ilk aşamada her ne kadar hayvan denekler kullanılarak test edilse de başarılı sonuçlar elde edebilmek için onların insan üzerinde denenmesi gerekmektedir. İnsan denekler olmadan tedavi yöntemleri geliştirilemez. Ancak bu öncül, insanın faydalanabileceği tıbbi ilerlemenin sağlanması ve araştırmada yer alan insan deneklerin sağlık çıkarları arasında bir çatışma yaratmaktadır. Deneylerin hangi koşullarda yapılacağı ya da devam ettirileceği, deneklerin durumu ve tıbbi yararın her şeyin üstünde tutulması gibi durumlar medikal araştırmalarda insanların kullanılması konusunu etik yönünden tartışmaya açmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasındaki uygulamaların ve yirminci yüzyılda bilimsel gelişme uğruna insanın canı ve değeri hiçe sayılarak gerçekleştirilen deneylere ilişkin bilgilerin açığa çıkması sonucunda tıp alanında oluşan ortak görüş, deneylerde *kişilere saygının* öncelikli olması, deneylerin insan yararını amaçlaması ve *iyilik ile adalet* çerçevesinde temellenmesi şeklindedir.

İnsan deneklerin haklarını ve sağlığını, ilke ve kurallarla koruyarak bilimsel deneylerin yürütülmesi amaçlanmıştır. Ancak bu konuda yeterince başarılı olunamamış ve deneklere sağlık güvencesi sağlanamamıştır. İnsan deneylerinde gerçekleştirilen usulsüzlük ve deneklerin durumu Kay Adshead tarafından yazılan *Hayvan*'da ele alınır. Oyun, bir tedavi merkezinde öfke kontrolü araştırmalarında kullanılan bir denek üzerinden deney etiğini, kişisel hakları, insani duyguların hâkimiyet altına alınmaya çalışılmasını ve bilimsel araştırmalar uğruna insan hayatının hiçe sayılmasını etik açıdan tartışmaya açar. Londra'da bir parkın merkezinde gerçekleştirilen insan deneylerini ve Irak savaşı protestolarını aynı platformda işleyen yazar; savaş, öfke, isyan, statüko, toplum ve güç gibi parametrelerin ilişkisine ve yönetilmesine odaklanarak çözümü kontrol altında tutulabilen insanda arayan sistemi eleştiriye açar.

1954 yılında Manchester'da doğan Kay Adshead; oyuncu, şair, tiyatrocu, oyun yazarı, yönetmen ve yapımcı kimliğiyle tanınmaktadır. Küçük yaşlarda oyunculuğa başlayan Adshead, Kraliyet Dramatik Sanatlar Akademisinde (Royal Academy of Dramatic Art) oyunculuk eğitimi almış ve bu süreçte Emile Littler Üstün Yetenek Ödülüne layık görülmüştür. Sinema, tiyatro ve televizyon alanlarında birçok yapımda başrolde yer alan Adshead, bu alanlardaki otuz yıllık kariyerinin yanında oyun yazarı olarak da üreticiliği ile ön planda olmayı başarmıştır. Yirmi beşin üzerinde oyunu

bulunan Adshead, üç kez Susan Smith Blackburn Ödülü'ne aday gösterilmiştir. 1999 yılında Lucinda Gane ile birlikte kurdukları Mama Quilla tiyatro topluluğunun sahnelediği “özellikle 21. yüzyılın başında İngiltere'deki gözaltı merkezlerinde sığınmacılara yapılan insanlık dışı muameleyi konu alan” oyunu *The Bogus Woman* (2001), “sığınma yoluyla özgürlük ve zulüm korkusundan uzak bir yaşam hakkını Üçüncü Dünya kadınları için de erişilebilir kılmak amacıyla insan hakları tanımının ulusötesi feminist bir yaklaşımla gözden geçirilmesi gerektiğine” vurgu yapmaktadır (Gömceli 107). Oyunuyla, toplumda ayrıştırılan ve dışlanan ‘öteki’ konumdakilere dikkat çekmeyi başaran Adshead, ürettiği diğer oyunlarla da toplumsal konuları sahneye taşımaya devam etmiştir.

Londra'da bir parkta yer alan tedavi merkezinde geçen oyun, yetmiş yaşlarında bir denek olan Pongo'nun, Dr. Lee ile sohbet etmesiyle başlar. Araştırmayı yürüten doktor, geceleri tek kişilik gösteriler sahneleyen psikiyatr hemşiresi Elmo ve bir denek olan Pongo'nun deney süresince yaşadıkları sahnelenirken bir yandan da parktaki protestoculara ve onlara müdahale eden polisler ait bilgiler aktarılır. Çok uluslu bir şirket tarafından yönetilen ve bir tür psikolojik ilaç araştırma merkezinde yürütülen deneyde otuz yıldan fazladır sokaklarda yaşayan Pongo ve sokaktan toplanmış yaşlı insanlardan faydalanılmakta ve bu denekler üzerinde öfke kontrolünü sağlamak için çeşitli ilaçlar test edilmektedir. Pongo'nun geçmişine dair hatırladığı tek şey annesidir. Bu sebeple oyun süresince sadece onunla olan birkaç anısını anlatır. Yapılan deneyden habersiz olan Pongo, tedavi görmek amacıyla orada tutulduğunu zannetmektedir. Dr. Lee ve Elmo'nun gözetimi altında gelişme kaydederek normal olarak tanımlanan davranışlar sergileyen Pongo, bir gece parktaki bir kuşu parçalayıp yeme girişiminden sonra yoğun bir ilaç tedavisine maruz bırakılır. Bu süreç onun bitkisel hayata girmesi ve ölmesi ile tamamlanır. Oyun, Irak savaşı protestolarının ve polisler tarafından hırpalanan direnişçilerin gölgesinde hükümet destekli araştırmayı yürüten ilaç şirketinin başarısının açıklanması ile son bulur.

Hayvan, Dr. Lee ve Pongo'nun konuşmaları ile başlar. Pongo, kameralar ile sürekli izlenmektedir. Tedavi merkezinin çok yakınında gerçekleştirilen protestoların gösterilmesi ve askeri bando seslerinin dinletilmesi üzerine Pongo'nun seslere verdiği tepki şu şekilde yansıtılır:

PONGO (hasta) pis, kirli, dağınık ve çıplaktır. Bağırır, çığlık atar, sandalyeleri, masayı ve kâğıtları fırlatır. Bulanık ön planda onu sakinleştirmeye çalışan başka bir figür vardır. Görüntü titrer, ses kalitesi kötüdür, bando ile yarışarcasına on kelimeden sadece biri duyulur.

PONGO ıstırap içinde, büyük bas davul eşliğinde kafasını defalarca yere vurmaktadır. (Adshead 19)

Deney süresince birebir ilgi ve iletişimin hastaların gelişimi üzerinde etkili olduğu düşüncesinden yola çıkılarak Elmo, Pongo'nun bakımından sorumlu psikiyatri hemşiresi olarak görevlendirilmiştir. Bunun sonucunda ikili arasında duygusal bir bağ oluşmuştur. Sokakta yaşayan, öfke kontrolü olmayan, dağınık bir dış görünüş ve saldırgan davranışlara sahip olan Pongo, savunmasız bir denektir. Ancak tedavi merkezine nasıl getirildiğine dair herhangi bir bilgi verilmez. Öfkeli olmanın bir hastalık olarak yansıtıldığı oyunda Pongo, iç çamaşırlarını kuruması için kütüphanenin kaloriferlerine sermesi üzerine oraya girmekten men edilmiştir. Kitap okumasının da bu sebeple engellenmesi üzerine onu şikâyet eden kişiye saldırmıştır. Kimi zaman hırsızlık yapan Pongo, Doktor Lee'ye insanların üzerine idrarını yaptığını anlatır. Bu detaylar, Pongo'nun toplumdan dışlanmışlığını ve çevredekileri rahatsız eden davranışlarını örnekleyerek onun psikolojik ve fizyolojik durumunu yansıtır. Tedavi merkezinde bulunduğu süreç içerisinde artık düşünebildiğini ve daha iyi olduğunu belirtir. Uyku süresi 18 saate kadar uzayabilen Pongo'nun bu durumu, bir denek olduğunun farkında olmadığını göstermektedir. Dr. Lee, onun geçmişte yaşadıklarını hatırlayabilmesi için "... izninle ilaçlarını biraz değiştireceğiz" (Adshead 32) der ve evet cevabı karşılığında "bazen kendini biraz tedirgin hissedebilirsin, bu uzun sürmeyecektir, endişelenmemelisin" ve "baş ağrısı, ağız kuruluğu gibi şikayetlerin olabilir ... Ama bunun için sana başka ilaçlar verebiliriz, anlıyor musun? ... Tuvaletini yaparken biraz zorlanabilirsin" (Adshead 32) sözleriyle tedavinin yan etkilerini sıralar. Pongo, ona yapılanın aslında öfke kontrolü sağlanarak bireyin karşı duruşunun engellenmesine ve toplumsal olaylar karşısında tepkisiz kalmasının sağlanmasına yönelik bir deney olduğunun bilincinde değildir. Bu da kendi rızası dışında buraya getirildiğini ve içinde bulunduğu durum suistimal edildiğini göstermektedir. Bu noktada klinik çalışmalarında aydınlatılmış onamın gerekliliği gündeme gelmektedir. Luna Florencia ve Ruth Macklin, deneysel çalışmalar ve kanıtların, araştırmalarda gerçekleştirilmesi amaçlanan aydınlatılmış onam ideali ile gerçeklik arasında çok büyük bir fark olduğunu gösterdiğinin altını çizerekler. Araştırmaya katılacak olan adaylara, bilinçli bir seçim

yapabilmeleri için gerekli olan bütün bilginin sağlanması, yeterli bilginin onların anlayabileceği şekilde tıbbi terminoloji kullanmadan aktarılması ve onların baskı altında bırakılmadan tamamen gönüllülük esasıyla araştırmada yer almalarının sağlanması gerektiğini belirtirler (459). Pongo'nun, bir psikiyatrist ile konuştuğunu öğrenmesi üzerine "öyleyse deli miyim ben?" (Adshead 33) sorusuyla karşılık vermesi, kendi durumu ve biyomedikal araştırmalarla ilgili bilgi eksikliğini ortaya koymakta ve içinde bulunduğu durum nedeniyle böyle bir araştırmanın öznesi olmak için onay vermeye yetkili olmadığına işaret etmektedir.

Tedavi merkezindeki olanaklar ve deneyi yürüten ilaç şirketi, Elmo tarafından bir fırsat olarak değerlendirilmekte ve ilk aşamada onu, deneylerin tedavi sağlama ve bireyleri topluma kazandırma amacıyla gerçekleştirildiğini düşünmeye sevk etmektedir. O, "Masamıza yemek koydular, sığınacak bir ev verdiler. Beni Woking'deki o hafta sonu ekip kurma etkinliğine gönderdiler, kuşkonmazlı kişiyle tanıştırdılar beni ve seni de kız arkadaşınla. Onlar bizim dünyadaki en iyi dostlarımız. İşte Pharmaceutica bu!" (Adshead 43) sözleriyle Pongo'ya farmakolojik deneyler gerçekleştiren kurgusal ilaç şirketinin yararlarını sıralar. Onun bu sözleri, ilaç şirketinin sağladığı imkânları yansıtırken oyun toplumsal düzende saygın bir yere sahip olan bir kurumun yasadışı işlemlerinin hizmet ve tıbbi fayda maskesi ile nasıl gizlendiğine gönderme yapmaktadır. Hastalarla birebir ilgilenen ve uygulanan tedavileri yakından gözlemleyen bir hemşirenin bile bu süreçte yapılan deneyin amacını fark edememesi, verilen zararların başarıyla gizlenebildiğinin ve çıkarların iyi niyet olarak gösterildiğinin kanıtıdır. Diğer taraftan Pongo, deney öncesinde yıllarca sokaklarda insanlık dışı bir yaşam sürmüştür. İçinde bulunduğu duygusal ve cinsel yoksunluk ve doktorun sempatik yaklaşımı, onu, doktora karşı saplantılı duygular beslemeye yönlendirmiştir. Etkili iletişimin tedavi sürecindeki faydalarını vurgulayan doktorun bu yöndeki davranışları, Pongo'nun yanlış izlenimlere kapılmasına sebep olmuştur. Kurduğu bu duygusal bağ ise onda tüm eylemlerin iyi niyetle gerçekleştirildiği yanılsamasını oluşturmuştur. Böylece Pongo, doktorun her sözünü doğru kabul eden, uygulamaların yarar sağlayacağına inanarak karşı duruş sergileyemeyen, manipüle edilmiş bir deneğe dönüşür. Bu şekilde yanlış umutlar vaat edilerek ve iyimserlik gölgesi altında gerçekleştirilen eylemler, denek için olası risklerin göz ardı edilmesine, risklerin niteliği ve büyüklüğü gibi dezavantajların bastırılmasına ve deneklerin istismar edilmesine yol açmaktadır (De Castro 262-263).

Böylece Pongo ve diğer deneklerin, ilaç firması öncülüğünde öfke kontrolü sağlamayı hedefleyen kurumların amaçlarını gerçekleştirmede bir araç görevi gördükleri gözlemlenir.

Araştırma etiği ilke ve uygulamaları, biyomedikal araştırma ve biyoetik bilimindeki ilerlemeler sayesinde sağlam bir şekilde yerleşmiştir ancak birçok araştırma alanı, genel kabul görmüş bu normlara ve uygulamalara meydan okumaya devam etmektedir (Vanclay ve diğerleri 243). *Hayvan*'da ön plana çıkan denek profili, deneklerin belirlenmesinde savunmasız ve güçsüz bireylerden faydalanılmaması gerektiğini belirten etik ilkelerin ve bu konudaki uygulama gerekliliklerinin ihlal edildiğini göstermektedir. Pongo'nun tedavi sürecine duygusal yaklaştığı da gözlemlenen Dr. Lee, onun toplumun bir üyesi olarak hayatına devam etmesini sağlamayı amaçladıklarını belirtir. Tedavi merkezinde bulunduğu için şanslı olarak değerlendirdiği Pongo'nun yer aldığı TR14 araştırmasının, onun "geçmişindeki ... öfkeden sorumlu olan biyokimyasal dengesizlik için ideal ..." (Adshead 50) olduğunu dile getirmektedir. Sokaktan alınıp tedavi merkezine getirilen Pongo'nun gelişimsel sürecini özetleyen ifadeler, aynı zamanda deneklerde kullanılan insan profilleri ile ilgili bilgi vermektedir:

DR LEE: (*Ayakta, izleyicilere hitaben.*) Peter'ın, bizim ona verdiğimiz isimle, TR14 çalışmasını psiko-farmasötik başarının bir başka seviyesine yükseltecek türden bir kişisel gelişim potansiyeline sahip olduğuna inanıyorum.

İşte Merkeze gelen yaşlı bir adam, kimliksiz, geçmişi olmayan, insan olarak zar zor tanınan biri.

Otuz yıl belki de daha fazla bir süre sokaklarda yaşamış—normal yaşam dediğimiz şeyin alışlagelmiş sınırlarının dışında bir yaşam sürmüş—manik ataklara ve mantıksız öfkeye eğilimli ve polis psikiyatrik sosyal hizmet uzmanlarının onu umutsuz ya da yardım edilemez olarak etiketlemesine neden olacak kadar itici anti-sosyal davranışlar sergileyebiliyordu.

Hasarlı ve sorunlu bir ruh, anlayabileceğimiz ya da asla anlayamayacağımız nedenlerle neredeyse yirminci yüzyılın kendisinin bir kurbanı olarak ortaya çıktı.

Notlardan sapıyor.

Çalışmadaki herkesin Peter'dan çok etkilendiğini söylemek isterim, onun açık sözlülüğü, dünyayı benzersiz bir şekilde ele alışı, Merkez'deki ailemize gerçekten oldukça dikkat çekici bir şekilde uyum sağlaması bana da mütevazılığı öğretti.

Öksürüyor, kızarıyor, notlarına geri dönüyor.

Kir ve hasarın altında zeki, karmaşık, hassas, sıcak, hatta yetenekli bir birey buluyoruz.

Tam anlamıyla, medeni bir adam. (Adshead 44)

Bilim insanları veya profesyonellerden oluşan bir dinleyici kitlesine hitap ettiği tahmin edilen Doktor Lee'nin Pongo ile ilgili sunduğu kişisel detaylar, araştırmadaki genel denek profili hakkında bilgi verirken aynı zamanda zorlukların, pasaklılığın ve hasarın altında her insanda gizli bir potansiyel olduğu fikrinin altını çizmektedir. Sokaktan toplanan ve umutsuz bir vaka olarak değerlendirilen Pongo'nun tedavi merkezinde yürütülen çalışmalar sayesinde değişmesi ve gelişme göstermesi dolayısıyla deneylerin, onun gerçek doğasını ortaya çıkarmadaki dönüştürücü gücünü vurgulanması deneylerin gerçekleştirilme amaçları gizlenmesine hizmet etmektedir. Her ne kadar Pongo'nun iyileştirilip topluma kazandırılması gibi klinik çalışmalarının yerinde bir amacı gerçekleştiriliyor gibi yansıtılsa da bu tedavi merkezindeki uygulamalar, öfke kontrolünün sağlanabilmesi için yapılan ilaç denemeleridir. Hedeflerine ulaşmak için ise sokakta yaşayan, uyumsuz, saldırgan, hafızasını kaybetmiş ya da toplumsal hayatta yer almayan bireylerden faydalanmaktadırlar.

Sakinleştirici ilaçların savunmasız denekler üzerinde denendiği bu çalışma, insan deneylerinin çerçevesini belirleyen ve denek seçiminde uyulması gereken ilke ve kuralları ihlal etmektedir:

19. Kimi gruplar ve kişiler özellikle savunmasız durumdadır ve bu grup ve kişilerin araştırmacılarca istismar edilme ya da ek zarar görme olasılıkları daha fazla olabilir.

Savunmasız durumda bulunan tüm grup ve bireylere özel koruma sağlanmalıdır.

20. Savunmasız durumdaki bir grupla yapılacak tıbbi araştırma, ancak, araştırmanın bu grubun sağlık gereksinimlerine ya da önceliklerine karşılık geleceği ve araştırmanın bu konuda olmayan başka bir grupla yapılmasının mümkün olmadığı durumlarda haklı çıkarılabilir. Ek olarak, söz konusu grup araştırmadan elde edilen bilgilerden, uygulamalardan ya da girişimlerden yararlanabilmelidir.

Helsinki Bildirgesinin yukarıda belirtilen maddelerinde ifade edildiği gibi insan deneklerinin istismar edilebilen bireyler arasından seçilmesi etik açıdan uygun değildir. Aydınlatılmış onam ve detaylı bilgilendirme olmadan yapılan bu deneylerde, oyunda deneyimlendiği gibi sokaklarda yaşayan ya da hapisane ve psikiyatri merkezlerine gönderilmesi gereken kişiler yer almaktadır. Askeri amaçlarla ve hükümet desteğiyle yürütülen bu deney programında, bilimsel araştırma adı altında uyumsuz ve öfkeli bireylerin tedavi edilebilir olup olmadıkları araştırılmaktadır. Deneklerin deneyin

yapılış amacı ve kullanılan ilaçların işlevlerinden habersiz olmaları, onların askeri ve politik çıkarlar sebebiyle sömürüldüklerini göstermektedir. Araştırmacı ve denek ilişkisindeki bu sahtekârlık, insan üzerinde yapılan deneylerde uygulanması gereken kuralların yok sayıldığına göstergesidir.

Usulsüz uygulamalara tabi tutulan deneklerin gelişimini takip eden Elmo, Dr. Lee'nin Pongo'da gelişen bir yan etki için ilaç vermesini istemesiyle Pongo'nun acı çektiği bir süreçte ve doktorun da çağrıya yanıt vermemesi üzerine “Hastanın acı çekmeye devam etmesine izin vermenin ... insani olmadığına karar verdim” (Adshead 53) düşüncesiyle ilacı ona önceden verdiğini belirtir. Bu durum karşısında Dr. Lee, deneyi önceleyerek hastanın acı çekmesini ve refahını yok sayar:

DR LEE: Bak, burada sıkı bir şekilde kontrol edilen bilimsel bir deneyi denetliyoruz, hemşirelerin hastalar için bir hevesle reçete yazmasına izin veremeyiz, eylemin Peter'in çalışmadan çıkarılmasına neden olabilirdi. Normalde bu bir disiplin suçu olurdu ancak elbette hastanın yararına olduğunu düşündüğün şekilde hareket etmeni takdir ediyorum, bu yüzden görmezden gelmeye hazırım. Bana ulaşamadığın için özür dilerim ... ama bunu bir daha asla yapmamı rica ediyorum. (Adshead 55)

Doktorun tepkisi, birçok bilimsel araştırmada birlikte çalıştığı ve bu sebeple tecrübe kazanmış olan bir hemşirenin yetkili olmamasına rağmen hastaya müdahale etmiş olmasından kaynaklanmamaktadır. Yoğun ve etkili ilaç kullanımı sonucunda ortaya çıkan ağrılar ve yan etkiler hastanın hayatını zorlaştırmaktadır. Ortaya çıkması muhtemel semptomlar, deney süresince göze alınmakta ancak onların hastada bırakacağı kalıcı hasarlar endişe kaynağı olmaktan çok uzaktır. Pongo, sokaklarda yaşayan ve öfke kontrolünü sağlayamayan bir birey olarak araştırma için çok uygun bir denek konumundadır ve bu sebeple deneyin başarılı sonuçlanması haricinde başka bir şeye hassasiyet gösterilmediği gözlenmektedir.

Pongo'nun parktaki bir kuşu parçalayıp yeme girişiminden sonra ona uygulanan tedavi yönteminde değişiklik yapılır. Dışarıya çıkması yasaklanan Pongo, daha ağır bir ilaç tedavisine maruz bırakılır. Tedavi raporlarına artık erişimi olmadığını söyleyen Elmo, Pongo'nun yanı sıra merkezdeki diğer deneklerde gözlemlediği ve anlam veremediği değişimlerle ilgili Dr. Lee ile görüşür:

ELMO: Gönüllülerin onda üçünde artık herhangi bir gelişme görmüyorum.

DR LEE: Gerçekten mi?

ELMO: Ve diğerlerinde kuşku uyandıran gelişmeler.

DR LEE: Bay Dawkins her zaman zor biri olacaktı.

ELMO: Elaine beni endişelendiriyor.

DR LEE: Çok daha sakın.

ELMO: Bağırıyor.

DR LEE: Ee, yani ...?

ELMO: Haykıracak çok şeyi vardı.

DR LEE: Özür dilerim. Anlayamadım.

Duraklama

ELMO: Ve regl döngüsü durdu.

DR. LEE: Regl döngüsü zaten duracaktı.

Duraklama

ELMO: Pongo ... Peter için yan etkilerle yaşamak giderek daha zor oluyor.

DR LEE: Güçsüzlüğü geçici.

ELMO: Deri lezyonları tedaviye yanıt vermiyor.

DR LEE: Çünkü onları kaşımaya devam ediyor.

ELMO: Konsantre olmakta zorlanıyor.

DR LEE: Bunun nedeni TR14 değil Valium.

ELMO: Motor becerileri kötüleşmeye başladı.

DR LEE: Bunun nedeni TR14 değil Thorazine.

...

ELMO: Bakın, TR14 gönüllülerinden bazılarında beni daha fazla endişelendiren değişiklikler gözlemliyorum. Derek, güncel konularla ilgilenirdi, ateşli bir tartışmacıydı, şimdi bir gazete bile okumuyor.

DR LEE: (*Alaycı bir şekilde.*) Bu endişe verici.

ELMO: Elaine'in doktorlara karşı ciddi bir güvensizliği vardı, şimdi hepsini yarı tanrı olarak görüyor gibi.

DR LEE Gülümsüyor.

...

DR LEE: ... Test gönüllülerinde *benim* gözlemlediğim şey, hepsinin kıskanılabilecek türden mükemmel bir iç huzura kavuşuyor gibi göründükleridir. (Adshead 70-72)

Deneklerin son durumu ile ilgili endişelerini dile getiren Elmo ile onun söylediklerini alaycı veya hafife alan bir tutumla değerlendiren Dr. Lee arasında geçen bu diyalog, insan deneylerinin etik çerçevesini, deneklerin özelliklerini ve kullanılan ilaçların yan etkilerini tartışmak için önemli bilgiler ve tespitler sunmaktadır. Bazı gönüllülerdeki iyileşmenin durması, Elaine'nin durumu ve Pongo'nun kötüleşen motor becerileri, cilt

lezyonları, konsantrasyon güçlüğü ve zihinsel durumu, devam eden tıbbi bir çalışmanın katılımcılar üzerindeki psikolojik ve fiziksel etkilerini yansıtarak insan deneyleri ile ilgili önemli noktaların tartışılmasını sağlar. Elmo'nun hastaların son durumu ile ilgili endişeleri, insan deneylerinde temel bir etik ilke olan aydınlatılmış onamın eksikliğini göstermektedir. Elaine, Peter ve Bay Dawkins gibi deneklerin, araştırmaya katılmayı kabul etmeden önce araştırmanın niteliği, riskleri ve potansiyel faydaları hakkında tam olarak bilgilendirilmiş olmaları gerekmektedir. Elmo'nun, onların davranış şekillerinde ve eğilimlerinde meydana gelen değişimleri şaşırtıcı bulması, deney içeriğinin ondan ve hastalardan gizlendiğinin göstergesidir. Yapılan çalışmada göz ardı edilen bir diğer husus, her türlü deneyde en üst düzeyde önem taşıması gereken ilke olan katılımcıların refahı ve güvenliğidir. Güçsüzlük, cilt lezyonları ve motor becerilerde bozulma gibi yan etkiler ve reaksiyonlar hakkında dile getirilen endişeler, katılımcıların güvenliğini ve sağlığını izlemeye ve sağlamaya yönelik etik sorumluluğun altını çizmektedir. Ayrıca etik insan deneyleri, kapsamlı bir risk-fayda analizini içermelidir. Diyalog, deneysel tedaviyle ilişkili potansiyel faydalar (iyileşmeler) ve riskler (yan etkiler) hakkındaki tartışmaları örneklendirmektedir. Bu risk ve faydaların değerlendirilmesi, potansiyel faydaların katılımcılar için risklerden daha ağır basmasını sağlamak açısından kritik öneme sahiptir. Son olarak savunmasız bireyleri içeren araştırmalar yürütülürken, bu kişilerin korunması ve refahının sağlanması için özel dikkat ve etik hususlara uygunluk gereklidir.

Tedavi merkezinin bulunduğu park, protestolar sonucunda kapatılmıştır. Kolu kesik olan bir kadının eşi polisler tarafından götürülmüştür ve o da tedavi edilmesi gerektiği halde orada kalıp protestosuna devam etmektedir. Dr. Lee, kadının direniş sürecinde bir piyon olarak kullanıldığını düşünür ve ona kalabalığı aşarak yardım etmeye çalışır. Kucağında bebeğiyle bekleyen kadının tedavi edilmezse kollarını kaybedeceğini söyler. Kadına göstermiş olduğu bu duyarlılık Elmoyu şaşırtır çünkü çalışanlar tarafından kendisine 'Android' lakabı takılmıştır. Deneyleri gerçekleştiren doktorun bu şekilde anılması, bu süreçte gerçekleştirdikleri soğukkanlı eylemlerden kaynaklanmaktadır. Ruhu olmayan robotlara benzetilen doktorlar, denekler üzerinde ilaç denemeleri yapılırken duygusuzca davranmakta ve bilimsel gelişme uğruna insan canını hiçe saymaktadırlar. Kadının isteğine karşı ona iğne yapmaya çalıştığını dile getiren Elmo'nun protestocuları anlamak ve sağduyulu davranmak yerine direnişleri

bastırma girişiminde bulunulduğunu belirtmesi, oyundaki deneylerin amacı olan öfke kontrolünü çeşitli yaptırımlarla ve tıbbi ilaçlarla sağlama girişimlerinin etik boyutunu gönderme yapar.

Dr. Lee, bir taraftan etik olmayan deneyleri yürütürken diğer taraftan tedavi merkezinin olduğu parkta gerçekleştirilen protestoları ve direnişçilere müdahale yöntemini eleştirir. Uygulanan şiddeti, barbarlık eylemi olarak tasvir ederek bu olayı doğru bulmadığını ifade eder. Ancak onun, "... protestoların her gün gerçekleştiğinin, gemilerin limandan ayrılmadığının, şehir merkezlerinin bazen sadece bir avuç kadın tarafından geçilmez hale getirildiğinin farkındasın. Düzen korunmalı, Elmo. Sivil protestoların bizi geniş çaplı bir anarşiye sürüklemesine izin veremeyiz ..." (Adshead 75) şeklindeki sözleri, ilaç deneylerinin amaçları ile paralellik göstermektedir. Şirket ve destekleyicileri, öfkenin, uyumsuzluğun ve direnişin, askeri ve politik hedefler doğrultusunda yok edilmesini amaçlamaktadır. Belirtilen hedefler, gerçekleştirilen deneyde ilaç kullanımının yoğunlaştırılmasıyla Pongo'nun bitkisel hayata girmesine ve ölmesine yol açar. Onun ölümü Elmo'yu derinden etkiler. Oyun boyunca akşamları sahnede canlandığı tek kişilik gösterilerine yer verilen Elmo, Pongo öldükten sonra gösterisinde direnişçilerden birini canlandırır ve deneyleri gerçekleştirenlere yönelik suçlamalarını "sivil ayaklanma ve silahlı çatışmalarda kullanılacak kimyasal silahları başarılı bir şekilde üretmek için savunmasız insanlar, evsizler, akıl hastaları ve engelliler üzerinde yasadışı ve insanlık dışı deneyler yapıyorsunuz" (Adshead 102) diyerek kelimelere döker. Oyun içinde oyun tekniğiyle hem resmettiği deneyler hem de onların bu kurgusal toplumdaki algılanışını seyirciye aktaran yazar, yönetimlerin kendi vatandaşlarının öfkelerini dışa vurmak ve adaletsizliklerin karşısında durmak gibi eylemlerine izin vermek yerine onları ilaçlar aracılığıyla sakinleştirmeyi tercih etmesini ve toplumdan dışlananların bilimsel kobay olarak kullanmasını eleştiriye açar.

Ölümlerin gerçekleştiği ve deneklerin öfkelenme, karşı çıkma ya da sorgulama gibi karakteristik özelliklerinden arındırılarak uysal vatandaşlar haline dönüştürüldükleri deneyler, oyunun sonunda bir başarı göstergesi olarak basına duyurulur. Savunma Bakanlığı Öldürücü Olmayan Silahlar Müdürlüğü'nün de aralarında bulunduğu program destekçilerinin katkılarıyla gerçekleştirilen araştırmanın başarısı şu sözlerle ifade edilir:

DR LEE: ... Elli yıllık bir çalışma ve araştırmanın ardından Pharmaceutica — ve ABD’deki ana şirketimizin temsilcilerine bugün bize katıldıkları için teşekkür etmek istiyorum — düşman sivillere, terör örgütlerine, karşı ayaklanmaya ve askeri operasyonlara karşı kullanılmak üzere tamamıyla etkili, zihin değiştiren, huzur veren, sakinleştirici ilk kimyasal silahı başarıyla tasarlamıştır. Bir daha asla şehirler ya da medeniyetler gereksiz yere yok edilmeyecek, bir daha asla masum hayatlar ‘ikincil hasar’ denen iğrençlikle kaybedilmeyecektir.

Bayanlar ve Baylar, Tranqton’un lansmanını ve bununla birlikte modern insani savaşın doğuşunu büyük bir gururla duyuruyorum. (Adshead 104)

Karşı duruş sergileyen ve protesto eden vatandaşların eylem nedenlerine bakılmaksızın düşman ilan edildiği bu kurgusal toplumda zihinsel değişiklikler gerçekleştirebilen kimyasal bir silah, bilimsel bir başarı ve savaşların sonlandırıcısı olarak tanıtılmaktadır. Bu gelişme, modern insani savaş olarak nitelendirilirken kişilerin özgürlüklerinin, yaşam haklarının ve demokratik ortamın yok sayıldığı bir toplumun inşa edildiği açıktır. Bu, gelecekte otoritenin politik yaptırımlarını herhangi bir engelle karşılaşmadan uygulayabileceği bir toplumda baskıcı yönetimlerin doğmasının önünü açmaktadır.

Kurguladığı distopik gelecek karamsar varsayımlar sunan *Hayvan*’ı sahneleyen The Red Room Tiyatro Topluluğu, 1995 yılında Lisa Goldman tarafından kurulmuştur ve varlık amacını “statükoya karşı hayal gücünü özgürleştirmek” (14) olarak belirtmiştir. “Değişen dünyayı sorgulayan izleyiciler için özgün, cesur, kışkırtıcı ve ilham verici işler yaratmayı hedef[leyen]” ve kültür ve politika ile ilgili tartışmalarda aktif bir şekilde yer alan, tiyatronun kamusal bir sanat yapısı olması gerektiğine inanan The Red Room Tiyatro Topluluğunun vizyonu ve hedefleri, *Hayvan*’ın sahneye taşıdığı politik ve toplumsal eleştirilerle bağdaşmaktadır. *Hayvan*’ın prodüksiyonluğunu yapan Lisa Goldman’ın kurguya ve yazara ilişkin yorumları oyunun, yazıldığı dönemi yansıttığını ve gelecek kaygısıyla şekillendiğini göstermektedir:

Kay Adshead bir şair, bir vizyonerdir. *Hayvan*’da hükümet, parkı savaş karşıtı protestoculara kapatır, okullarda grev vardır, sakinleştiriciler geliştirilir, bir adam yemek için bir kuğuyu öldürür. 2003 yılında bu beklenmedik olayların hepsi manşetlere taşınmıştır. Kay’ın eserini bu kadar canlı kılan, dünyamızın karmaşasındaki kalıpları görmek için verilen bu mücadeledir. *Hayvan*, alternatif bir gerçeklikte geçiyor ama açıkça şu anki gerçekliğimizle ilgili. Gerçek dışı gibi görünse de olayların bir versiyonu aynı zamanda gerçekten yaşanıyor. Yeni milenyumda nasıl ilerleyeceğimize dair rahatsız edici felsefi soruları gündeme getiren olağanüstü ve karmaşık bir eser. (14)

Oyun ile ilgili düşüncelerini belirten Goldman’a göre Adshead, yarattığı distopik gelecekte gerçek dünyada yaşanan kaotik durumları yansıtırken yaşanan olayların, bu

olaylar karşısındaki tutumların ve hükümet yaptırımlarının gelecekteki toplumsal yapıyı şekillendireceğini göstermektedir. İnsanı, mevcut yapıya karşı potansiyel bir tehdit olarak gören otoritenin, klinik araştırmalardaki etik ilkeleri ihlal ederek çalışmalar yürütmesini eleştiren oyun, politik eylemlerin gerçekleştirilmesine engel teşkil eden insani duyguların söndürülmesi için yapılan deneyleri tartışmaya açar. Protestoların temelini oluşturan sorgulama, karşı çıkma, öfkelenme ve direnme gibi duyguların söndürülebileceğine dair inancı barındıran ilaç deneylerini tartışmaya açan yazar, statükoyu sorgulamaya cesareti olan insanın eylemlerini toplumsal olaylarla ilgilenen tiyatro aracılığıyla sanatsal karşı duruşla buluşturur. İnsanlığa ve politik uygulamalara dair anlamlı etik sorular soran oyunu vasıtasıyla yazar, tiyatronun bilimsel gelişmeleri kullanarak gerçekleştirilebilecek kötü amaçlı politik uygulamalara yönelik yaklaşımını da ortaya koymuş olur.

Sonuç olarak, öldürücü olmayan modern silahlar olarak yansıtılan ilaçların öfke kontrolünü sağlama amacıyla test edildiği insan deneylerini tartışmaya açan *Hayvan*, bu yöntemin politikacılar ve askeri yönetim tarafından tercih edilmesini ve insan hayatının bu uğurda hiçe sayılmasını eleştirir. İlaçların birer silaha dönüştürülmesi ihtimali, ilaç şirketlerine geliştirilmekte olan bir pazar imkânı sunmaktadır. Bu da sonuçlarını ve etik boyutunu düşünmeden finansal kaygılar ile gerçekleştirilen eylemlerin potansiyel tehlikelerin habercisi olduğunu göstermektedir. Toplumdaki yoksullar, akıl hastaları ve mahkûmlar gibi dezavantajlı grupların kullanıldığı deneylerin etik boyutunu sahneye taşıyan yazar, oyunu aracılığıyla “uyumsuzluğu bir hastalık olarak ele alma tehlikesiyle karşı karşıya mıyız? Sakinleştirici ilaçlar düşünüldüğü gibi gerçekten faydalı mıdır? Ve hangi noktada zarar görmüş insanları topluma geri salmak doğrudur?” (Billington) gibi soruları gündeme getirerek insan davranışlarına müdahalenin ne dereceye kadar kabul edilebilir olduğunu, vatandaşların bilimsel gelişmeler aracılığıyla pasifleştirilmesini ve savunmasız bireyler üzerinde gerçekleştirilen uygulamaları tartışmaya açar.

3.2.3. Kuşaklararası Adalet

Sevgili yurttaşlar, tarihten kaçamayız. Biz, ... kendimize rağmen hatırlanacağız. Hiçbir kişisel önem ya da önemsizlik, birimizi ya da diğerimizi kurtaramaz. İçinden geçtiğimiz ateşli sınav, bizi onurlu ya da onursuz bir şekilde en son nesle kadar aydınlatacaktır. ... Dünya onu nasıl kurtaracağımızı bildiğimizi

biliyor. Bizler ... gücü elimizde tutuyor ve sorumluluğu taşıyoruz. ... Dünya için var olan en son büyük umudu ya asilce kurtaracağız ya da alçakça kaybedeceğiz.

Abraham Lincoln

Amerika Birleşik Devletleri'nin 16. Başkanı Abraham Lincoln, Özgürlük Bildirgesi imzalanmadan önceki süreçte kölelerin özgürleştirilmesi ile ilgili olarak Kongre'ye ilettiği mesajda iç savaşın başlangıcındaki eylemlerinin önemini hatırlatmıştır. Lincoln, burada Kongre'nin çözüm çabalarının ve önerilerinin gelecek kuşaklar tarafından hatırlanacağını ve eylemlerinden bütünüyle sorumlu tutulacağını vurgular ve çağdaş yüzyıl insanların ve yönetimlerinin, mevcut koşullar ve sorunların varlığından haberdar olmaları ve çözüme yönelik girişimlerde bulunmaları gerekliliğinin altını çizer. Bu tespit, gelecek nesillere bırakılacak dünyanın; toplumsal, politik, çevresel ve ekonomik durumunun günümüz insanının eylemlerinden bağımsız olmadığına işaret etmektedir.

Bilim ve teknolojideki hızlı ilerleme, eylemlerin ve politikaların uzun vadedeki potansiyel sonuçlarına ilişkin farkındalığı önemli ölçüde artırmıştır. İnsan, kararlarının ve seçimlerinin gelecek nesilleri nasıl etkileyebileceğinin artık daha fazla farkındadır. Uzun vadeli sonuçlara ilişkin bu farkındalık, ahlaki sorumluluğun önemli bir yönüdür. Kısıtlama veya belirli eylemlerden kaçınma yoluyla geleceği etkileme gücü ve kapasitesine sahip olan bireyin sorumluluğu artmaktadır. Çünkü birey, artık eylemlerine veya eylemsizliklerine bağlı olarak geleceği daha iyi ya da daha kötü şekillendirme araçlarına sahiptir (Patridge 378). Lucy Kirkwood tarafından yazılan *Çocuklar (The Children)*, bireyin eylemlerinin ve seçimlerinin günümüzü ve geleceği nasıl etkilediğini farklı bir şekilde gösterir. Geleceğe yönelik kaygıların ortaya çıkardığı etik gerekliliklere göre hareket etmeyi konu alan kuşaklararası adaletin tartışılması için uygun bir platform sunar.

3.2.3.1. Gelecek Kuşaklara Karşı Sorumluluklarımız: *Çocuklar*

Bir bireyin ahlaki açıdan sorumlu tutulabilmesi için eylemlerinin olası sonuçları hakkında bilgiye ya da bilgi edinme kapasitesine sahip olması gerekmektedir. Immanuel Kant'a atfedilen “yapmalı, yapabilir anlamına gelir” sözü (Kohl 690), ahlaki yükümlülüklerin ya da görevlerin ancak failin bunları yerine getirme kapasitesine sahip

olması halinde anlamlı ve uygulanabilir olduğu fikrinin altını çizmektedir. Başka bir deyişle kişi, ancak gerçekleştirme kabiliyeti dâhilinde olan eylemleri gerçekleştirmekle ahlaki olarak yükümlü olabilir (Partridge 377). O halde doğanın sunduğu kaynaklardan faydalanan, bilim ve teknolojik ilerlemeleri hayatını kolaylaştırmak için kullanan insanın, yaşadığı çevre üzerinde kaçınılmaz bir etkiye sahip olduğu bilinciyle hareket etmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Lucy Kirkwood'un (1983-) *Çocuklar* adlı oyunu, nükleer bir felaket sonrasında meydana gelen radyasyon sızıntısının çevre ve insanlar üzerindeki etkisini gündeme getirerek gelecek kuşaklara karşı sahip olduğumuz sorumlulukları tartışmaya açar. Royal Court Tiyatrosu'nda James Macdonald yönetmenliğinde sahnelen oyun, çevre felaketine yol açan kusurlu bir santralin kuruluşunda yer alan nükleer fizikçiler aracılığıyla gelecek kuşaklara karşı sorumluluk duygusunu ve teknolojik gelişmelerin etik boyutunu sorgular.

2009 yılında Independent gazetesi tarafından "Britanya'nın en parlak genç oyun yazarı" (Jones) olarak nitelenen Lucy Kirkwood, toplumsal yapıyı ve sorunları, dikkat çeken oyunları sahneye koymuş ve ele aldığı konuları kurgularken gösterdiği hassasiyet ve empati kurma yeteneği ile onlara farklı bir boyut kazandırmıştır. *It Felt Empty When the Heart Went At First but It Is Alright Now*'da seks ticaretini ele alan yazar, bu eylemin genellikle alternatif bir evrende gerçekleşiyormuş gibi sahnелendiğini belirterek aslında çok yakınımızda gerçekleştiğine dikkat çeker. İstatistik sunmaktan ziyade bir kadının hikâyesini tasvir etme ihtiyacını güçlü bir şekilde hissettiğini ifade eden sözleri ile oyunun seyirci üzerindeki etkisi paralellik gösterir.⁶⁶ *Chimera* (2013) ile Critics' Circle Theatre Ödülü, Evening Standard Theatre Ödülü, Laurence Olivier Ödülü ve Susan Smith Blackburn Ödülüne layık görülen yazarın diğer oyunları, *Grady* (2005), *Hot Potato* (2005), *Geronimo* (2006), *Guns or Butter* (2007), *Tinderbox* (2008), *Hedda* (Henrik Ibsen'in *Hedda Gabler*'ının bir versiyonu), *NSFW* (2012), *Mosquitoes* (2017), *The Welkin* (2020) ve *Rapture* (2022)'dir. "Chimerica ve Çocuklar ile cesur bir oyun yazarı olduğunu kanıtla[yan]" (Billington) Kirkwood, *Çocuklar*'da teknolojik keşiflerin potansiyel olumsuz sonuçlarını, insanın topluma ve çevreye karşı sahip olması gereken sorumluluk duygusuna odaklanarak ele alır. Geçmiş ve günümüzdeki eylemlerin

⁶⁶ Oyun eleştirisi için bkz., Lyn Gardner. "It Felt Empty When the Heart Went at First But It Is Alright Now." *The Guardian*, 20.01.2019. Erişim Tarihi 06.10.2023. <https://www.theguardian.com/stage/2009/oct/20/it-felt-empty-when-review>.

geleceği şekillendireceği vurgusuyla oyununu kurgulayan yazar, kuşaklararası adaletin tartışılması için uygun bir platform oluşturur.

Rose, Hazel ve Robin adındaki üç emekli nükleer fizikçi arasındaki diyaloglardan oluşan *Çocuklar*, karakterlerin uzun zaman sonra yeniden bir araya gelmesiyle başlar. Rose, Hazel ve Robin çiftinin yaşadığı kulübeye gelir. Yaşlanma, egzersiz ve geçmişteki ilişkiler gibi çeşitli konuları kapsayan sohbet, Hazel ve kocasının organik tarım girişimi, önceden çalıştıkları nükleer santralde meydana gelen felaketin ardından karşılaştıkları zorluklar ve risklere rağmen çiftçiliğe devam etmeleri konuları üzerinden ilerler. Rose'un, onları ziyarete gelmesinin sebebi ise gerçekleşen kazanın sonuçlarıyla yüzleşmek ve tehlikeli bir görevi yerine getirmeleri için onları ikna etmektir. Radyasyon sorunuyla karşı karşıya olan nükleer santraldeki işine geri dönen Rose, eski iş arkadaşlarından yardım istemektedir. Zarar görmemeleri için genç nükleer fizikçileri olayın dışında tutmaya çalışan Rose, santralin eski çalışanları olarak onların da bu riskli görevi üstlenmelerini ister. Karakterler arasında geçen tartışma; çatışan duyguları, etik ikilemleri, pişmanlıkları ve kişisel dinamikleri ortaya çıkarır. Oyun, Robin'in kızını arayarak nükleer santrale gitme kararını açıklaması ve Hazel'in yoga yapmasıyla son bulur.

Bir nükleer santralde gerçekleşen kazadan sonraki hayatları konu alan *Çocuklar*, kıyamet sonrası senaryosu ile teknolojik ilerlemenin çevre üzerindeki etkisine odaklanarak riskin çok daha büyük olduğunu ve geniş kapsamlı düşünmenin gereğine işaret eder. Oyun, Rose'un Hazel'a yönelttiği "Çocuklar nasıl?" (Kirkwood 4) sorusuyla başlar. Çocuklar yani dünyanın geleceğini oluşturan bireyler, bu olumsuz gelecek kurgusundaki temel kaygı kaynağıdır. Yazar, "bilimle ve bugün yetersiz kalan gereksinimlerle inşa edilen eski nükleer santralleri, sosyal ve politik miraslarla başa çıkma sorunları için daha geniş bir metafor olarak görmekte" ve toplum bilinçlendikçe bu sistemlerin yetersiz ve tehlikeli olarak değerlendirileceğine işaret etmektedir (Lawson). Böylece nükleer enerji santrali, teknolojik bir gelişme olarak daha geniş anlamda toplumsal yapılar, uygulamalar ve teknolojiler için bir metafor görevi görmektedir. Bu şekilde geçmişten gelen teknolojik miraslarla başa çıkmanın zorluklarını gündeme taşıyan yazar, seyirciyi günümüz sistemleri, kararları ya da ideolojileri ile yüzleşmeye teşvik eder.

Oyunda nükleer santralde gerçekleşen kaza öncesinde yaşananlar Hazel tarafından şu sözlerle gündeme getirilir:

Hazel: ... tüm mutfağın sallandığını, tabakların düşmeye başladığını ve ışıkların söndüğünü ve yerin bir nevi yuvarlandığını fark ettim ve fırtına esnasında bir gemide olmak böyle bir şey olmalı diye düşündüm ve sonra düşündüm, ne yapıyorsun seni aptal kadın, dışarı çık, sadece dışarı çık ve çıktım, önlüğümle dışarı koştum ve yolun ortadan çatladığını gördüm ve sonra ... ve sonra durdu. (Kirkwood 10-11)

Şiddetli bir deprem sonrasında tsunami oluşur ve gelgit dalgaları, nükleer santralin deniz kenarındaki kubbesinin sular altında kalmasına ve reaktörlerin kapanmasına sebep olur. Acil durum jeneratörlerinin santralin tabanında bulunması gibi bir tasarım hatası sebebiyle reaktörler soğutulamaz. Bu da nükleer santralde patlamanın gerçekleşmesine sebep olur. Hazel’ın “... havada asılı duran radyasyonun bir tür kirli parıltıya dönüştüğünü görür gibi oldum ...” (Kirkwood 12) sözleri patlama sonrası salınan radyasyonun tehlike boyutunu göstermektedir. Sonrasında bu alan yasak bölge ilan edilerek boşaltılır. Bu bölgede yer almamasına rağmen kendi evlerini de olası tehlikeler nedeniyle boşaltan Hazel ve Robin dâhil olmak üzere diğer insanların yaşadığı alana belirli zaman aralıklarında elektrik verilmekte ve bölgede kısıtlı yaşam koşulları hüküm sürmektedir. Süt şişelerinde yetiştirilen yabani çiçekler ve şarap şişelerine yerleştirilen mumlar, felaket sonrası mahrumiyetin ve doğal yaşam yoksunluğunun göstergesidir. The New York Times’ın baş tiyatro eleştirmenliğini yaptığı süreçte Jesse Green, “... *Çocuklar*’ın dehşet verici yanlarından biri, yazar Lucy Kirkwood’un olay örgüsünün bu kısmını hayal etmemiş olmasıdır. Hemen hemen aynı olaylar zinciri, 2011 yılında Japonya’nın Fukuşima kentinde yaşanan nükleer felakete de neden olmuştu” diyerek kıyamet sonrası bir geleceği yansıtan oyun ile gerçekleşen bir nükleer felaket arasındaki bağlantıya dikkat çeker. Deneyimlenen bir nükleer felaket aracılığıyla olay sonrasında yaşananları kurgulayan yazar, günümüzün geleceğe olan etkisini yansıtır.

Oyunda, ikili anlamda kullanılan çocuklar kelimesi, hem gerçek çocuklara hem de entelektüel ya da kavramsal yaratımlara (beyin çocuklarına) işaret eden bir metafordur (Brennan). Bu ikili gönderme, oyunun; ebeveynlik, yaratım, sorumluluk ve sonuçlarla ilgili temaları birden fazla düzeyde içerdiğini gösterir. Hazel ve Robin’e geçmişteki eylemleriyle yüzleşmeleri ve bunları kabul etmeleri için yaklaşan Rose, onlardan bu eylemlerin sorumluluğunu üstlenmelerini ve sonuçlarını düzeltmek için çaba sarf

etmelerini ister. Bu, hesap verebilirlik, kişinin geçmişiyle yüzleşmesi ve telafi etmek için harekete geçmesi temasına işaret eder. “Kirkwood’un mizahla örülü, aile içi gibi görünen dramı, kişisel seçimlerin sosyo-politik gerçeklere sıkı sıkıya bağlı olduğu bir Yunan trajedisinin sağlam temellerine sahip” olduğu yorumu ile Brennan, hikâyenin ve karakterlerin, kader, kibir ve eylemlerin kaçınılmaz sonuçlarını içeren dramatik ve genellikle kaderci temalarıyla bilinen Yunan trajedisinden büyük ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Belirtilen karşılaştırma, karakterlerin eylemlerine bağlı bir kaçınılmazlığı ve köklü sonuçları ima etmektedir. Bu şekilde yazarın, onlar tarafından yapılan kişisel seçimlerle sosyo-politik gerçekler arasında sıkı bir bağ kurduğu söylenebilir. Oyun, kişisel seçimlerin nasıl daha geniş sonuçlar doğurabileceğini ve bireylerin bu karmaşıklıklarla nasıl mücadele ettiğini gösterir. Böylece, teknolojik gelişmelerin daha kapsamlı toplumsal dinamiklerle kesişimi ile ortaya çıkan temaları araştıran ve farklı anlam katmanları içeren bir kurgu sahneye koyar.

Yaşanan nükleer felaket sonrasında insanlar, yoğun radyasyona maruz kalmamak için evlerini terk edip güvenli bölgelere yerleşirler. Hazel ve Robin de evleri tecrit bölgesinde olmamasına rağmen santralden uzak küçük bir kulübede yaşamaya başlarlar. Onların yaşadığı yeri ziyaret eden eski çalışma arkadaşları Rose, nükleer felaket sonrasında yaşananları ve Hazel’in hissettiklerini dinler:

Hazel: ... Hayatımız boyunca böyle insanlar olduk, biliyorsun, piknik ya da kamp yaptığımızda sadece kendi çöpümüzü toplamayız biz, etrafta dolaşp başkalarınınkini de toplarız, yağmurluğumda küçük bir plastik torba zulam var, bizim politikamız bu, bir yeri bulduğundan daha temiz bırak ama ama ama görüyorsun bunu hak ettik. Bu vesileyle sadece şunu söyleme hakkını kazandık: hayatımızın bu döneminde, bu bokla uğraşamayız ve o gece ayrılmaya karar verdik. Ahırlara indik ve inekleri son kez besledik ve ben sadece ağladım, gerçekten neye maruz kaldıklarını düşünmek, büyük kahverengi gözleri bana bakıyordu ama başka seçeneğimiz var mıydı? ... (Kirkwood 21)

Çevreyi korumak ve doğaya verilen zararı en aza indirmek için gayret gösteren bilinçli insanlar olduklarına dikkat çeken Hazel, yaşanan felaket sonrasındaki çaresizliklerini böyle dile getirir. Nükleer santralin kuruluşunda ve dolayısıyla kazaya sebep olan yapının oluşumunda görev alan emekli nükleer enerji mühendisi Hazel’in bu ifadeleri, onun sorumlu ve duyarlı davranmak gibi eylemlerinin yüzeyselliğine işaret eder. Çevreyi temizleme ve koruma konusundaki kararlılıklarına rağmen özellikle yaşları ve içinde bulundukları koşullar göz önünde bulundurulduğunda bu kaza, onların üstesinden gelemeyecekleri kadar ağırdır. Şartların duygusal ağırlığı, ayrılmadan önce inekleri son

kez beslediğini hatırlayan Hazel’ın gözyaşlarında açıkça görülür. Söz konusu inekler, doğal çevrenin masum ve savunmasız yönünü temsil eder; onların maruz kaldığı zehirlenme, teknolojinin sadece insanlar değil diğer canlılar üzerindeki etkisinin düşündürücü bir ayrıntısıdır. Hayvanları terk etmek, Hazel ve Robin’in çaresizlik duygusuyla ve tanık oldukları zararın veya kirliliğin boyutuyla artık başa çıkamayacaklarının farkına varmaları üzerine verdikleri zor bir karardır. Bu konuşma, çevresel bozulma karşısında insanın olumlu bir fark yaratma isteğine rağmen yetersizliğinin ortaya çıkardığı duygusal mücadeleyi ve etik ikilemi göstermektedir. Teknolojik gelişmeler aracılığıyla çevreye verilen zararlar ya da sonuç olarak ortaya çıkan felaketler, insanı bireysel çıkarlarının ötesinde düşünmeye sevk etmektedir. Doğa, yalnızca insan yararı için değil kendi evrensel değeri için de ahlaki değerlendirmeyi hak eden bir yapıdır. Yirmi birinci yüzyılda insan merkezli düşüncenin aşılıp doğanın ve diğer canlıların evrensel değerini vurgulayan bir perspektife sahip olan posthumanism, bir paradigma değişimine işaret eder. Bu bakış açısı, doğayı sadece insanın yararına değil, kendi başına evrensel bir ahlaki değere sahip olarak değerlendirir. Doğa, kendi haklarına sahip bir varlık olarak kabul edilir ve bu haklara saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanır. Bu bağlamda doğanın, bireysel türlerin izolasyonu yerine bütün bir ekosistem içindeki rollerini ve sadece insanın kullanımı için değil kendi başına sahip olduğu değerini vurgular. Ayrıca insanın doğanın bir parçası ve onunla etkileşim içinde olduğu gerçeğine dayanarak onun doğayı koruma ve sürdürülebilir bir şekilde yönetme sorumluluğuna işaret eder. Bu paradigma değişimi, temel etik ilkelerin yeniden değerlendirilmesini ve ‘kendinde amaç’ kavramının insan alanının ötesindeki unsurları da kapsayacak şekilde genişletilmesini gerektirmektedir. O, insan dışı varlıkların refahını önemsemeyi ve korumayı önceler ve doğayı içsel bir amaçtan yoksun, salt zorunluluk ve tesadüfe indirgeyen yerleşik etik ve bilimsel görüşlere meydan okur.

Oyunda “on milyon yılda bir görülen fay dizisi” (Kirkwood 22) nedeniyle meydana gelen deprem, öngörülme teknik aksaklıklarla birleşince ortaya bir felaket tablosu çıkmıştır. Belirli bir süre içerisinde radyasyon sorununun, yaşamsal birçok sıkıntıyı da beraberinde getireceği açıktır. Güvenli bölgelere sevk edilen halk, kısıtlı tüketim planına göre hareket etmelidir. Bu durum, artan nüfusu ile dünyanın kaynaklarının sınırlı olmasını gündeme getirir:

Rose: Evet. Daha azıyla yaşamayı öğrenmek.

...

Rose: Kaynaklar sınırlı.

Robin: O zaman belki de insanlara onları daha az kullanmaları öğretilmeli.

Yüzünü onun saçlarına gömer.

Rose: O zaman belki de dört çocuk yapmamalıydın. (Kirkwood 30-31)

Elektriğin belirli aralıklarla verildiği ve tüketim oranının en alt düzeyde tutulduğu bu yeni sistemde bireyler, kısıtlamalarla yaşamak zorundadır. Hazel'in, torunlarını kazadan beri görmediğini belirtmesi, kayıpların ve yoksunluğun psikolojik ve duygusal boyutunu gözler önüne sermektedir. Öte yandan, Robin ve Rose'un konuşmaları, ikilinin çok öncelere dayanan duygusal bir bağı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Rose'un çocuk sayısı ile ilgili yorumu, kaynaklarını hesapsızca tükettiğimiz dünyanın sınırlılığine bir göndermedir. Bilimsel gelişmeler ve teknolojik ilerlemeler, birçok hastalığın tedavi edilmesine ve ölümlerin azalmasına yol açmıştır. Bu da ekonomik faydaların aşılmasını ve nüfus artış etkilerinin yerküreyi kapsamasını beraberinde getirmiştir. Nüfus artışı, doğal çevre üzerindeki metabolik baskıyı hızlandırmıştır. Bu dinamik, ekonomik başarıyı geçersiz kılma, refahtan kronik yoksulluğa geçiş yapma ve insanlık ve doğa için ciddi bir tehdit oluşturma gibi korkutucu bir olasılık yaratmıştır (Jonas 140-141). 1999 yılında Cornell Üniversitesi tarafından finanse edilen araştırmada nüfus kontrolü ve kaynak yönetiminin ele alınmasının dünyanın ve sakinlerinin refahının sağlanması için çok önemli olduğu öne sürülmüştür. Buna göre demokratik olarak belirlenmiş nüfus kontrolü ve kaynak yönetimi politikalarının uygulanması halinde dünya, çevre ile uyum içinde 2 milyar kişilik gelişen bir nüfusu destekleyebilir. Bu önlemler alınmadığı takdirse ise dünyanın 2100 yılına kadar 12 milyar insanın yaşayacağı zor bir gelecekle karşı karşıya kalması söz konusudur. Yazarlar, nüfus artışını azaltmanın ve kaynakları akıllıca kullanmanın önümüzdeki on yıllarda zorlu bir görev olacağını kabul ederek nüfus artışı ve sürdürülebilir kaynak kullanımı üzerinde gönüllü kontrollerin önemini vurgulamaktadırlar. Rapor, bireysel haklara saygı gösteren ve sağlam kaynak kullanım politikalarını vurgulayan bir nüfus politikasını savunmakta ve insanlık ve gezegen için daha iyi bir gelecek sağlamak amacıyla sürdürülebilir nüfus kontrolü ve kaynak yönetimine duyulan acil ihtiyacı vurgulamaktadır (Pimentel ve diğerleri 19-34).

Rose, Hazel ve Robin'e elektrik santralinde çalışmak üzere oraya geri döneceğini açıklar. Diğerleri onun bu kararını şaşkınlıkla karşılarken kendi bakış açıları çerçevesinde oraya geri dönmenin nedenlerini ve sonuçlarını da değerlendirirler. Aralarındaki sohbet, kuşaklararası adalet kavramı ve özellikle de nükleer enerji ve radyasyona maruz kalma bağlamında yaşlı kuşakların genç kuşaklara ve gelecek kuşaklara karşı sorumlulukları üzerinedir:

Rose: ... Ciddiyim. Evet. Birisi kontrolü yeniden sağlamalı.

...

Hazel: Bunu yapanlar var zaten.

Rose: Evet elbette ama hepsi çok genç. Mühendislerin çoğu otuz beş yaşın altında / ve

Robin: Ama bu onların işi. Bunun için eğitildiler.

Rose: Evet ama birçoğunun ailesi var. Önlerinde koca bir hayat var ve ben bunu çok güçlü bir şekilde hissediyorum. Bu adil değil. Orada geçirdikleri her gün daha az hayat demek. Radyasyona maruz kalma sınırını yüz milisievertten iki yüz elli / milisieverte çıkardılar.

Robin: Evet duyduk.

Rose: Bu ... *genç insanların*, bu *çocukların* aslında önlerinde koca bir hayat var ve bu adil değil, doğru değil, yanlış görünüyor. Öyle değil mi? Çünkü bunu biz inşa ettik, değil mi? Ya da yardım ettik, biz sorumluyuz, bu yüzden ben, ben ihtiyaç duyuyorum

Hazel: Düzeltmeye.

Rose: Evet. Evet.

...

Hazel: Bu çok cesurca.

Rose: Cesurca mu?

Hazel: Evet, cesurca, çok cesurca çok, bilmiyorum

Robin: Asilce.

Rose: Özel biri olduğumu düşünmüyorum.

Hazel: Öyle mi?

Rose: Hayır. Hayır. Bence çoğu insan, eğer yapabilselerdi, bizim sahip olduğumuz eğitime, uzmanlığa, bilgiye sahip olsalardı

Hazel: Ama tabii hiç çocuğun yok.

Rose: Hayır, yok.

Hazel: Ya da torunlar

Rose: Yok ama

Hazel: Evli de değilsin.

...

Robin: Bu ölüm, Rose. Bunu anlıyor musun? (Kirkwood 48-49)

Kuşaklararası adalet çerçevesinde değerlendirildiğinde üç emekli nükleer fizik mühendisinin tartışmasının, toplumsal ve çevresel hassasiyetlere yönelik vurgular içerdiği gözlenmektedir. Geçmiş eylemler için sorumluluk taşıma duygusunun gerekliliği, Rose'un santraldeki görevine geri dönme isteğiyle sunulur. O, santralin inşasında kendi kuşağının oynadığı rolü gündeme taşıyarak iş arkadaşlarından harekete geçmelerini ister. Bu durum, geçmişteki eylem ve kararların kuşaklararası etkiye sahip olduğunun kabulüne işaret etmektedir ve neden olunan potansiyel zararı düzeltme isteğini yansıtmaktadır. Rose'un enerji santralindeki çoğu otuz beş yaşın altında olan genç mühendis ve işçilere yönelik endişesi, genç kuşaklar için kaygı duymanın gerekliliğini gündeme getirir. Onların genç olmaları ve artan radyasyon seviyelerine maruz kalabilecekleri gerçeği, Rose'u rahatsız etmekte ve o, emekli mühendislerin varlığının genç mühendislerin yaşamlarının nitelik ve niceliğine katkıda bulunacağı inancını taşımaktadır. Bu düşünce, genç kuşakların refahına ve sağlıklı bir çevreye sahip olma haklarına yönelik derin bir endişeyi yansıtmaktadır. Rose, nükleer santralin inşasına yardım eden biri olarak sonuçların hafifletilmesine katkıda bulunmanın ahlaki bir görev olduğu inancını taşımaktadır. Bununla birlikte sorumluluk argümanına yönelik meydan okumanın varlığı, Hazel ve Robin'in, Rose'un kararı hakkındaki şüphe ve endişelerinde kendini gösterir. Onlar, bu görevin genç mühendislerin sorumluluğunda olduğunu öne sürerek kendilerini bu durumun dışında tutmayı tercih ettiklerini belirtirler. Tüm bunlara ek olarak Hazel, Rose'un çocuk sahibi olmamasının onun bakış açısını etkilediğini ve bu sebeple ölümü göze alabileceğini ima eder. Bu, kuşaklararası adalet tartışmalarının karmaşıklığını ve kişisel ve kolektif sorumluluk arasındaki dengeyi yansıtmaktadır. Robin'in santralde çalışmanın radyasyona maruz kalma nedeniyle hayati tehlike içerdiğini vurgulaması, kuşaklararası adaletle ilgili kararların etik ağırlığına vurgu yapar. Bu konuşma, yaşlı nesillerin eylemlerinin genç nesiller üzerindeki etkilerini değerlendirme ve yanlışlarını düzeltme görevine ilişkin soruları gündeme getirmekte ve bireylerin kuşaklararası adalet arayışında karşılaşılabilecekleri zorlu kararların altını çizmektedir.

Nükleer reaktörler gibi potansiyel olarak tehlikeli teknolojilerden faydalanırken sorumluluk taşımanın ve kuşaklararası adaletin öneminin vurgulandığı bir diğer

konuşmada Rose, yer aldıkları nükleer santralin kuruluşunu ve kazaya sebep olan bina yapısını gündeme getirir:

Rose: Deniz kenarına bir nükleer reaktör inşa ettik ve acil durum jeneratörlerini bodrum katına koyduk! Onları [genç mühendisleri], tahliye prosedürü olmadan, gerçekleşmeyi bekleyen bir rezaletle baş başa bıraktık! Üstelik karanlıkta durup bizim tahmin edebileceğimiz, tahmin etmemiz gereken bir şeyi düzeltmeye çalışan, çok geç olmasına rağmen vanaları elle açan yine *onlardı!* (Kirkwood 55)

Etik ilkeler, güvenliğin kapsamlı bir şekilde ele alınmasını gerektirmekte ve gelecek kuşakları, eylemlerin olumsuz sonuçlarından koruma görevini içermektedir. Yükümlülüklerin yerine getirilmemesi, yıkıcı ve kalıcı etkilere yol açabilir. Bu da ileri teknolojilerin yönetilmesinde sorumluluk duygusu ile hareket edilmesi gerekliliğinin ve etik karar alma ihtiyacının altını çizmektedir. Rose'un sunduğu detaylar, deniz kenarında bir nükleer reaktörün yetersiz güvenlik önlemleriyle inşa edilmesi ve işletilmesini içermekte olup sorumluluk ve kuşaklararası adaletle ilgili etik hususların devreye girdiği bir durumun açık örneğidir. Bu bağlamda sorumluluk, karar alma sürecinde ve nükleer reaktör projesinin yürütülmesinde yer alanların hesap verebilirliği ile ilgilidir. Reaktörün tasarımından ve işletilmesinden sorumlu kişi veya kuruluşlar, güvenliği sağlamak ve çevresel etkileri göz önünde bulundurmakla yükümlüdür. Karmaşık teknolojik sistemlerin yönetiminde risk yönetimi ve etik sorumluluğun önemini vurgulayan Ortwin Renn ve Andreas Klinke'ye göre sorumluluk, güvenlik değerlendirmelerini ve olası beklenmedik durumlara yönelik planlamayı da kapsamalıdır (2037). Kuşaklararası adalet çerçevesinde ele alındığında risk yönetiminin sağlanmamasıyla şimdiki neslin eylemlerinin, gelecek kuşaklara gereksiz yük oluşturduğu veya zarar verdiği söylenebilir. Oyunda deneyimlenen kaza sonrası radyasyon sızıntısı, güvenlik önlemlerini ihmal etmenin çevre ve gelecek kuşakların refahı üzerindeki uzun süreli yansımalarıdır.

Ekolojik farkındalık, doğanın teknolojik müdahalelere karşı derin kırılganlığının keşfedilmesini sağlamış ve insanın, kendini olayların daha geniş şemasında etkin fail olarak kabul etmesi gerektiği gerçeğini doğurmuştur. İnsan eyleminin yeniden değerlendirilmesini gerektiren bu farkındalıkla birlikte gezegenin biyosferine karşı sorumluluk duygusu ortaya çıkmıştır. Bu genişletilmiş kapsam, çevreye karşı yükümlülüğümüzün doğasının salt faydacı düşüncelerin ötesinde sorgulanmasını sağlamıştır. Böylece etiğin geleneksel insan merkezli odağı devam ederken doğa

üzerindeki etkimizin kapsamı ve karmaşıklığı da büyük ölçüde genişlemiştir. Geleneksel yakınlık ve güncellik odağının yerini, eylemlerimizin geniş kapsamlı ve geri döndürülemez sonuçları almış ve bu da sürekli biriken bir ahlaki sorumluluğa yol açmıştır. Teknolojinin ortaya çıkışı, kümülatif olmayan davranışlarla ilgilenen geleneksel etiğin aksine geçmiş deneyimlerin çok az rehberlik sunduğu yeni durumlar ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bu modern bağlamda etik sorumluluk, geniş kapsamlı ve öngörülemeyen sonuçları olan bir olaylar zincirini harekete geçirebilen teknolojik değişimin, artan dönüştürücü doğasının analizini gerektirir (Jonas 135-137). Bununla bağlantılı olarak Rose, olumsuz teknolojik koşulların ortasında etik sorumlulukla hareket ederken çalışma motivasyonunu, “... şu anda altmış beş yaşın üzerinde yirmi kişilik bir ekip arıyorum. Hâlâ şansları varken hâlâ yaşama ihtimalleri varken gençlerin gitmesine izin vermek için ...” (Kirkwood 49) şeklinde açıklar. Hazel ise onun haftalardır insanlarla görüşüp kendilerini tehlikeye atmaları için gösterdiği ikna çabalarını, suçluluk duygusu aşılacak şeklinde yorumlar. Yüzden fazla kişiyle görüşen Rose’un teklifini sadece on sekiz kişi kabul etmiştir. Radyasyon artışı ve tahliye kanalına kirli suyun akması nedeniyle bu gece işe başlamaları ve mümkün olduğunca genç çalışanı santralden göndermeleri gerekmektedir. İş kabul etmeyenlerin mutlu olmadığını ama yine de kabul eden birilerinin varlığının onları rahatlattığını belirten Rose’un bu ifadeleri, sorumluluktan kaçınıldığına ve tehlike içeren eylemlerin her zaman bilinçli bireyler tarafından üstlenilerek geride kalanlara konfor alanı sağladığına işaret etmektedir.

Rose’un genç ve gelecek kuşaklara karşı sorumluluklara odaklandığı konuşmalar ve ikna çabaları sürerken Hazel, tehlikeye atılmayı tercih etmeyerek nükleer santrale geri dönmenin ölmekle eş değer olduğunu belirtir. Hazel’a karşılık Robin, “Hayır. Bir gün dünya sonsuza kadar yaşayan, güzel muhafaza edilmiş, milyarlarca küçük makineyle dolacak ve yine de hepimiz çok sıkıldığımız için kendimizi öldürmek isteyeceğiz” (Kirkwood 69) diyerek daha kutsal bir amaç için hayatını tehlikeye atma düşüncesinin değerlendirilmesi gerektiğini dile getirir. Bu ifadeleriyle teknolojik ilerlemelerin olumsuz sonuçlarının deneyimleneceği distopik geleceğin resmini çizerek bir amaç uğruna ölmenin önemine değinir. İleri teknoloji, çok sayıda fayda sağlamakla birlikte aynı zamanda dikkatli bir değerlendirme ve sorumlu bir gelişim gerektiren karmaşık etik problemleri, toplumsal ve varoluşsal soruları da gündeme getirmektedir.

Robin'ın bu analizi, teknolojinin insan deneyimini azaltmasına ve kontrolsüz teknolojik ilerlemenin potansiyel tuzaklarına dikkat çekmeye yöneliktir. Ayrıca teknolojinin bütünsel entegrasyonu ve ilerleyen makineleşme karşısında anlamlı insan deneyimlerinin korunması üzerine düşünmeye davet etmektedir.

Nükleer santrallerin potansiyel tehlikelerinin gündeme geldiği oyunda Robin, kaza sonrasında oluşan radyasyon sızıntısının olası sonuçlarının, finansal ve politik kaygılar nedeniyle şeffaf bir şekilde yansıtılmadığını “sanayi sektörünü korumak için basında bunu önemsizmiş gibi gösteriyorlar” (Kirkwood 49) sözleriyle dile getirir. Kapitalist düzen içerisinde işletmeler ve endüstriler, genellikle olumlu bir imaj sürdürmek ve kârlarını korumak gibi çıkarlara sahiptirler. Robin'ın, sektörün itibarını ve mali çıkarlarını korumak için mevcut durumun önemsiz gösterildiğini söylemesi bunu destekler niteliktedir. Onun bu yorumuna karşılık Hazel, “nükleer enerji konusunda aptalca davranmanın bir anlamı yok ...” (Kirkwood 74) diyerek onun yerini alabilecek enerji kaynağının var olup olmadığına odaklanır. Başka alternatifleri göz önünde bulundurmadan nükleer enerjiyi reddetmenin makul olmadığını öne süren Hazel, enerji ihtiyacını karşılamak için başka hangi seçeneklerin mevcut olduğunu düşünmenin önemli olduğunu ima eder. Nitekim Hazel'in oyunun sonlarında “... biz kıyısı çok olan bir ülkeyiz. Kilometrelerce ve çok rüzgârlı kıyılarımız var. Neden dalga gücünü düşünmüyorlar? Düşünmeleri gereken şey bu” (Kirkwood 74) sözleriyle belirttiği gibi çevresel sürdürülebilirlik mümkün gözükmemektedir. Dalga gücünden faydalanarak tehlike oluşturacak sistemlere ya da fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltma ve böylece daha çevre dostu, sürdürülebilir bir enerji kaynağını kullanma gibi uygulamalar gündeme getirilir. İşletilmesi ve bakımı karmaşık ve riskli süreçler içeren nükleer santraller, enerji üretiminde kullanılan bir teknoloji olmasının yanı sıra birçok zararı da beraberinde getirir. Kazalar veya işletim hataları, radyasyon sızıntılarına yol açabilir. Bunun en iyi bilinen örneklerinden biri, 1986 yılında gerçekleşen Çernobil nükleer kazasıdır. Bu tür kazaların, uzun vadeli ve önemli çevresel etkileri görülmektedir. Nükleer santral kazaları veya nükleer atık yönetimi sorunları, oyunda yansıtıldığı gibi genellikle radyasyon sızıntısı ile sonuçlanmaktadır. Bu da kanser riskini artırmak ve genetik anormalliklere yol açmak gibi insan sağlığı üzerinde ciddi zararlar ortaya çıkarabilmektedir. Nükleer santraller tarafından üretilen atıklar, binlerce yıl boyunca zararlı radyoaktif özelliklerini korurlar. Bu atıkların güvenli bir şekilde depolanması ve

uzun vadeli saklanması büyük bir risk içerir. Böylece gelecek kuşaklara, nükleer atıkların yönetimi ve depolanması gibi bir sorumluluk miras bırakılır. Soğutma suyu olarak nehir veya deniz suyunun kullanılması sonucunda bu kaynaklardan alınan suyun kirlenmesi, su ekosistemlerine zarar verilmesini ve deniz yaşamının kötü etkilenmesini de beraberinde getirir.

Sonuç olarak *Çocuklar*; sorumluluk ve çevresel sürdürülebilirlik gibi temel izlekleri aracılığıyla kuşaklararası adalet üzerine düşündürücü bir tartışma sunar. Nükleer bir felaket sonrasında yaşananları yansıtan oyun, geçmiş eylemlerin gelecek kuşakları nasıl etkilediğini ortaya koyarken bu sonuçlara bağlı etik yükümlülükleri incelemek için de etkili bir zemin sağlar. Oyundaki karakterler, nükleer santralde gerçekleşen kazadaki rolleriyle mücadele içindedirler. Oyun, geçmiş eylemler ve bunların gelecek kuşaklar üzerindeki etkileri için kişisel ve kolektif sorumluluklara yönelik sorular ortaya koymaktadır. Rose, Robin ve Hazel'in suçluluk ve etik sorumluluk üzerine tartışmaları, anlatının merkezi unsurudur. Rose ve Robin, toplumdaki bilinçli ve sorumluluk sahibi bireyleri yansıtırken Hazel daha çok sorumluluk üstlenmekten kaçınan, kendi yaşamının daha değerli olduğu inancını taşıyan ve başkalarının sorumluluk almasını bekleyen bireyleri temsil eder. İki taraf arasındaki çatışma, kuşaklararası adaletin gerçekleştirilebilir olması ya da gereklilikleri üzerine aydınlatıcı bir tartışmanın doğmasını sağlar. "İnsanın çevreye müdahalesi; beynimizin insanlık tarihi boyunca yarattığı parlak icatlar ve bunların sonuçlarının, sorumluluklarının ve beklenen çıktıların ne olduğu ve bunlarla nasıl mücadele edileceği hakkında konuşmanın bir yolu" olarak nükleer enerji santrali metaforunu kullanan yazar (Epstein), nükleer kazanın çevresel etkisini bu bağlamda kuşaklararası adaletin güçlü bir sembolü olarak sunar. Radyasyon sızıntısının uzun vadeli sonuçları, sadece yaşayan kuşağı değil gelecek kuşakları da etkilemektedir. Bu şekilde izleyici, mevcut eylemlerin neden olduğu çevresel zararın etik sonuçlarını düşünmeye sevk edilir. Etik karar verme sürecinde radyasyon sızıntısının sonuçlarını potansiyel olarak hafifletmek için daha fazla risk almanın gerekliliği, bir ikilem olarak sunulur. Kuşaklararası adaletin önemli bir yönü olan acil hayatta kalma ile gelecek kuşakların uzun vadeli refahını dengeleyen seçimler yapmanın karmaşıklığı vurgulanır. Kaynakları tüketmeden ya da çevreye zarar vermeden belirli bir süreci ve durumu koruyup devam ettirme yeteneğini ifade eden sürdürülebilirlik kavramını da gündeme getiren yazar;

Çevresel, sosyal ve finansal boyutlarıyla birlikte mevcut ve gelecek kuşakların faydası için gezen, toplum ve ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri en aza indiren kararlar almanın ve eylemlerde bulunmanın gerekliliğini savunur.

Oyundaki kıyamet sonrası ortam, sınırlı imkânlarla sahip bir dünyada kaynak tahsisinin zorluklarını göstermektedir. Karakterler, yiyecek ve barınak da dâhil olmak üzere olanakların nasıl kullanılacağına dair seçimler yapmak zorundadır. Bu da mevcut ve gelecek kuşaklar yararına kaynakların sürdürülebilirliğini sağlamak için bazı haklardan feragat etmeye ve etik ikilemlere dikkat çekmektedir. Acil hayatta kalma ihtiyaçları ile uzun vadeli refahı dengelemenin zorluklarını araştıran oyunda karakterler, zor kararlar verirken bugünün ihtiyaçları ile gelecek kuşakların ihtiyaçlarını ve haklarını tartmak zorundadır. Bu, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeden mevcut neslin ihtiyaçlarını karşılamanın yollarını bulmak gibi sürdürülebilirliğin temel ikilemini yansıtmaktadır. “Dünyayı atalarımızdan miras almayız, onu çocuklarımızdan ödünç alırız” Kızılderili atasözünün taşıdığı mesaj ile uyumlu olarak oyun, bugünkü eylemlerimizin gelecek kuşakların refahı için geniş kapsamlı sonuçları olduğu fikrini vurgulamakta ve çevreyi ve gelecekteki beklentileri korumayı etik bir görev addetmenin önemini gündeme getirmektedir.

SONUÇ

Yirminci yüzyılda yaşanan toplumsal, kültürel, bilimsel, politik ve ekonomik gelişmeler ve gerilimler sonucunda ütopyan kurgular popülerliğini yitirmiş, karamsar gelecek öngörülerinin hâkimiyetindeki distopya edebi bir tür olarak popülerlik kazanmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, komünist, faşist ve totaliter rejimler gibi siyasi hareketler ve teknolojik gelişmeler, insanın geleceğe dönük daha gerçekçi bir bakış açısı edinmesine sebep olmuştur. Mevcut koşulların üstün bir toplumsal yapıya evrildiği ütöpik anlatılar, yerini kaotik geleceklerin hüküm sürdüğü distöpik anlatılara bırakmıştır. Distopyalar, genellikle toplumun normlarına ve değerlerine aykırı bir yapıda şekillenen ve bu nedenle gerçek dünyayı olumsuz resmeden, gelecekteki tehlikelere yönelik bir uyarı barındıran ya da olumlu değişimleri çağrıştıran umutların yansıtıldığı kurgusal hikâyeler olarak ortaya çıkmışlardır. Bu anlatılar, ilerlemeye ve daha iyi bir dünyaya olan inancın kaybını özetleyerek mevcut koşulların daha da kötüleşebileceği korkusunu tetikleyerek yankı bulurlar.

Edebiyat eserleri içindeki yeri incelendiğinde distopyanın, özellikle diktatörlük eylemlerini ve totaliter sistemlerin korkutucu silüetini yansıttığı gözlenmektedir. Distöpik bilim kurgu türünde ise birey ile çevresi arasındaki radikal ve alışılmadık ilişkiler vurgulanarak bilimsel ve teknolojik ilerlemelere odaklanan alternatif alanlar ve yaşam biçimleri öngörülür. Distöpik bilimkurgu, bir alt tür olarak yaygın bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin geleceğin toplumlarındaki olumsuz yansımalarını kapsamlı bir şekilde tasvir eder. Böylece ütöpik anlatılardan ayrılarak insanlıktan çıkma potansiyeli ve olumsuz toplumsal etkiler hakkındaki endişeleri artırır. Toplumsal ve siyasi yapıya yönelik eleştirileriyle ayırt edici olan distopya, bu bağlamda bilimsel gelişmelerle bağlantılanarak kapsamını genişletmiş olur. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin sonuçlarından türetilen distöpik bilim kurgunun doğasında var olan öngörüler, insanlık ve dünya üzerindeki potansiyel olumsuz sonuçlara şüpheci bir bakış açısı sergiler. Türün temel özelliklerinden olan bu spekülâtif öngörü, bilimsel bilgiyle birlikte gelen ahlaki sorumluluğu sorgulayarak bilimsel araştırmanın bağımsız doğasının bir eleştirisi olarak ortaya çıkar. Yazarlar, toplumun makineleştirilme girişimlerini mercek altına alırlar, bilim ve teknolojinin tek boyutlu ilerlemesinin olumsuz sonuçlara yol açabileceği inancını eserleriyle dile getirirler.

Tiyatrodaki distopik anlatılar, toplumsal sorunları sahneye taşıyarak türün etkisini genişletirler. Toplumsal ve entelektüel bir araç olan tiyatro, tarihsel süreçte çok çeşitli insani endişeleri ele almış, bunları ön plana çıkarmış ve bireyleri rahatsız edici gerçeklerle yüzleştirmiştir. Distopik oyunlar, bu geleneğin bir uzantısı olarak ahlaki çürüme, yönetim kusurları ve ideolojik zehirlenme gibi konuları ele alarak toplumu bir anlamda kolektif iç gözlem yapmaya yönlendirir. Kamusal bir alan olarak tiyatro, distopik oyunların toplum için vicdani bir kontrol işlevi görmesine olanak tanır. Bu oyunlar, düzensizliğe ve toplumsal bozukluklara yönelik gerçekleri tasvir ederek kınama ya da rahatlama hissi uyandırır, izleyicileri göz ardı edilemeyecek gerçeklerle yüzleştirerek kayıtsızlığın, bireyselliğin bastırılmasının ve kurumsallaşmış geleceğin tehlikelerini görünür kılar. Bu bağlamda uygulamalı etik, bilimsel ve teknolojik gelişmelerle şekillenen karmaşık ahlaki çerçeve için pratik bir temel sağlayarak ilerlemelerin sunduğu zorlukları ve fırsatları etik boyutlarıyla tartışmayı olanaklı kılar. Bu çalışmada ele alınan distopik bilim kurgu oyunları incelendiğinde teknolojinin getirdiği potansiyel etik zorluklara ve tehlikelere yönelik farkındalığı artırma çabası dikkat çekmektedir.

Sağlık ve biyomedikal bilimlerdeki etik ikilemlerden doğan ve embriyo, fetüs, hayvan deneyleri, küresel sağlık hizmetleri, hasta hakları, ölüm ve yaşam gibi çeşitli konuları kapsayan biyoetik, bu çalışmada kürtaj, klonlama, üreme teknolojileri, genetik mühendisliği, genetik tarama ve insan deneyleri bağlamında ele alınmıştır. Yirminci yüzyılın sonları ile yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleştirilen gen düzenleme çalışmaları, klonlama deneyleri ve genetik bilimindeki gelişmeler, bilim insanlarının sorumluluğuna ve insan genetiğini değiştirmenin potansiyel sonuçlarına yönelik soruları gündeme getirmiş, üstün ırkı yaratma yöneliminin canlandırılması korkusunu doğurmuştur. İnsanı bedensel ve zihinsel olarak geliştirilebilme olanağı, laboratuvar ortamında gerçekleştirilen döllenme aşamasına, doğum öncesine ve sonrasına müdahaleyi mümkün kılmış, mükemmellik algısının oluşmasıyla kürtajın gerçekleştirilme nedenleri çeşitlenmiştir. İnsan haklarını, toplumsal düzeni ve aile yapısını dönüştürecek etkenlerin önünü açan bu gelişmeler sonucunda oluşan endişeler, distopik bilim kurgu oyunlarında uygulamalı etik çerçevesinde incelenerek günümüz koşullarının gerçekçi bir portresi çizilmiştir.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde biyoloji, kimya, mühendislik, bilgisayar bilimi ve fizik gibi farklı alanlar arasındaki etkileşimler, ‘yeni genetik’ kavramını ortaya çıkarmış ve bilim ile teknolojinin etkinlik alanını genişletmiştir. Genetik tarama ve test uygulamaları, doğum öncesi ve sonrası aşamalarda kullanılarak insan gelişimi üzerinde büyük etkiler yaratmaktadır. Bu uygulamalar, hastalıkların erken teşhisi, genetik bozuklukların belirlenmesi ve bireylerin genetik yapısına müdahale etme gibi olanaklar sunmaktadır. Genetik taramanın ve testlerin yaygınlaşmasıyla hastalıkların önlenmesi ve tedavi edilmesine yönelik önemli avantajlar sağlanırken etik ilkelerin ve bireylerin özgür iradelerinin korunması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda genetik tarama ve test uygulamalarının bilimsel, etik ve toplumsal boyutları arasında dengeli bir ilişkinin kurulmasının önemi karamsar gelecek tasarımlarındaki günümüzü yansıtan örneklerle vurgulanmıştır.

Yirminci yüzyılda tıbbi araştırmalar ve insan deneylerinde çeşitli etik sorunlara tanıklık edilmiştir. Nazilerin insanlık dışı deneyleri ve Amerika’daki etik dışı araştırmalar gibi uygulamalar, insan deneklerinin hakları ve güvenliği konularını gündeme getirmiştir. Bu gelişmelerle birlikte ortaya çıkan klinik araştırma kavramı, bilim ve hasta hakları arasında etik bir çatışma doğurmuştur. Bu çatışma, araştırmalara katılanların hakları, güvenliği ve iyiliği ile ilgili endişelere yol açmıştır. Yasalar ile güvence altına alınan denek haklarının ihlal edilmesi, etik ilkelerin göz ardı edilmesi, saygı, iyilik ve adalet gibi temel prensiplerin yok sayılması gibi temel aksaklıklar, değişen araştırma alanları ve teknolojik gelişmelerle birlikte evrensel etik standartların korunmasının ve uygulanmasının önemini göstermiştir.

Teknolojik yenilikler ve mühendislik alanındaki başarılar, bir yandan refahı artırırken diğer yandan etik zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bu buluşların toplumsal etkilerini ve etik sorumluluklarını düşünmeden salt ilerlemeye odaklanması, doyumsuzluğa ve metalaşmaya neden olmuştur. Bu bağlamda mühendislerin, teknolojik gelişmelerin küresel ve toplumsal etkisini kavramaları, bu yönde sorumluluk almaları, etik değerlere bağlı kalmaları beklenmektedir. Mühendislik etiği, güvenlik, dürüstlük, adalet ve çıkar çatışmaları gibi konuları içeren prensiplerle şekillenir. Mühendislik uygulamalarında yer alanların, etik sorumlulukları içeren kurallara uymaları, toplumu incelemeleri, temel etik ilkeleri gözetmeleri, toplumun sağlığı, güvenliği ve refahı gibi

konulara odaklanmaları gereklidir. Bu etik kurallar, gelecekteki teknolojik gelişmelerin insanlığa olan etkilerini düşünerek belirlenmelidir.

Çevre etiği çerçevesinde tartışılan kuşaklararası adalet kavramı, şimdiki neslin gelecek kuşakların refahına yönelik ahlaki sorumluluğunu vurgulamaktadır. Bu bakış açısı, çevresel kaygıların ötesine geçerek toplumsal, siyasi ve teknolojik tercihlerin gelecek nesiller üzerindeki daha geniş etkilerini de kapsamaktadır. Genetik haritalama ve yapay zekâ gibi yirmi birinci yüzyıl gelişmeleri, bu teknolojileri miras alacak nesiller için potansiyel risk ve faydaların dikkatli bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir. İleri teknoloji çağında insanlığın ve yeryüzündeki tüm yaşamın geleceğini korumak, kolektif insan eyleminin en önemli görevi hâlini almıştır. Geleceğe yönelik sorumluluk sadece insanlığın refahını değil aynı zamanda insanlığın kendi varlığı için elzem olan bu gezegendeki tüm doğal yaşamın korunmasını da içermektedir. Tükenmiş bir doğanın ortasında bir insan yaşamı tasavvur etmek mümkün olsa bile çağlar boyunca dönüşen yaşamın zenginliği ve çeşitliliği bizim bakımımızı ve korumamızı hak etmektedir. Benzeri görülmemiş yeteneklerimiz göz önüne alındığında kişisel çıkarları aşan derin ve metafizik bir sorumluluk taşımamız gerekliliği karşımızda durmaktadır.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde distopik bilim kurgu ve uygulamalı etik ile ilgili teorik bilgilerden faydalanılarak yirmi birinci yüzyıl Britanya tiyatrosu oyun örneklerinde bilimsel ve teknolojik gelişmelerin etik boyutları analiz edilmiştir. Mühendislik etiği başlığı altında incelenen *Silahlı Manzara*'da bilim insanı Ned'in geliştirdiği SİHA'nın çok yönlü kullanımı, teknolojinin küresel etkileri ve bu tür buluşların beraberinde getirdiği etik sorumluluklar detaylı bir şekilde tartışılmaktadır. Ned'in, buluşunun potansiyel risklerini düşünememesi ile oluşan ironik durum, kardeşinin ahlaki eleştirileriyle sorgulanırken izleyici de bu yönde düşünmeye teşvik edilir. Bu bağlamda oyun; bilim, teknoloji ve etik sorumluluklar arasındaki karmaşık ilişkiye odaklanarak izleyiciye derin bir akıl yürütme deneyimi sunar. Oyunda mühendislerin sahip olması gereken temel ilke; karakter ideallerini, hesap verebilirliği ve sorumluluğu birleştiren çok yönlü bir kavram olan etik sorumluluktur. Etik ilkeler doğrultusunda hareket eden bir mühendisin, özenle doğru olanı yapmaya çalışması ve sorumluluklarını ciddiye alması gerekliliği, Ned'in, buluşunu sadece gözetleme amaçlı bir araç olarak savunması ve bu teknolojinin risklerini göz ardı etmesi üzerine yapılan tartışmalar aracılığıyla sunulur. Üretim aşamasındaki motivasyonun açıklanması,

mühendisin tercihlerini ve sebeplerini gerekçelendirebilme yeteneği ile ilişkilendirilir. Etik sorumluluğun önemi vurgulanarak bilimsel araştırmaların ilerleme ve keşfetme amacıyla yapılması gerekliliği, Ned'in üst düzey icadının potansiyel sonuçları çerçevesinde tartışılır.

Penhall, bilimsel üretimlerin insan refahını hedeflemesi ve genel faydaya katkı sağlaması idealine vurgu yaparken aynı zamanda kötü amaçlı kullanımlara ve zarar verme odaklı üretimlere de dikkat çeker. Teknolojik cihazların üretiminde insan merkezli düşünmenin gerekliliğini öne sürerek teknik araştırmaların toplumsal etkilerini merkeze almanın önemini bilimsel ayrıntılarla ön plana çıkarır. Oyunda Ned'in buluşunun politik amaçlarla ve askeri alanlarda kullanımına yönelik fikir çatışmaları, onun bu buluşu savunma amaçlı geliştirme düşüncesi ve politikacıların saldırıları meşrulaştırma eğilimi gibi spekülâtif konulara eleştirel bir bakış sunulur. Ayrıca Ned'in üzerindeki baskı ve tehditler, silah üretimindeki kurumsal çıkarların mühendisleri, üreticileri ve mucitleri nasıl etkilediğini gösterir. Oyun, bilimsel keşiflerin belirli bir aşamadan sonra hükümet stratejilerine göre şekillendiğini, mühendislerin vicdani reddetme hakkının çoğunlukla sınırlı olduğunu ve kurumsal çıkarların bireyler üzerindeki etkisini ele alarak bilim ve teknoloji alanında karşılaşılan etik zorluklara odaklanır. Oyun, teknolojinin sadece ilerleme odaklı olmasının ve genel niteliğinin dikkate alınmamasının, öngörülemeyen zararlı koşulların ortaya çıkmasına neden olabileceğini açıkça ortaya koymaktadır.

Yapay zekâ teknolojisinin ilerlemesiyle birlikte ortaya çıkabilecek potansiyel risklere karşı bilinçli bir şekilde önlem alınması gerektiğine vurgu yapan *Makinedeki Kız*, teknoloji hakimiyetindeki distopik bir dünyayı yansıtan etkileyici bir projeksiyon sunmaktadır. Stef Smith, yapay zekâ entegreli kulaklık ile teknoloji bağımlılığına dikkat çekerken aynı zamanda bu teknolojinin kötü niyetli kullanımının toplumsal felakete yol açabileceğini göstermektedir. Smith, teknolojiye olan bağımlılığın bireylerin kişisel özgürlüklerini ve gizliliklerini riske atarak onları tehlikeli bir noktaya sürükleyebileceğini, yapay zekânın toplumsal ve bireysel düzeydeki etkilerine dikkat çekerek yansıtır ve bu teknolojilerin kontrolsüz bırakılmasının olası sonuçlarını korkunç betimlemeler ile sunar. Bu bağlamda *Makinedeki Kız*, günümüzün teknoloji odaklı endişeleri ve ortaya çıkabilecek distopik senaryolar üzerine kapsamlı bir tartışma ortaya koymaktadır.

Smith, *Makinedeki Kız*'da teknoloji bağımlılığı, etik sorumluluklar ve insan-makine ilişkisi gibi önemli izlekler ekseninde toplumun iki farklı kesimini temsil eden Polly ve Owen karakterleri aracılığıyla yapay zekânın ve teknolojinin insan yaşamına etkisini inceler. Yapay zekâ entegreli kulaklık örneğiyle teknolojinin insan hayatını kontrol etme potansiyelini vurgular. Teknolojik icatlar üzerinden yazılım mühendislerinin rolünü ve etik sorumlulukları tartışır. Oyun aynı zamanda, Polly'nin gerçek dünyadan kaçarak sanal dünyaya sığınması aracılığıyla teknoloji bağımlılığı ve insanın ruhsal özelliklerinin önemi üzerinde durarak yapay zekâ etiği ve teknolojinin etkileri açısından günümüz toplumunun önemli sorunlarına dikkat çeker. Oyun, teknolojinin sınırlarını ve insanın teknolojiyle olan ilişkisini sorgulayarak gelecekteki olası senaryolar üzerine düşündürücü bir perspektif sunar.

Sayı(sız), Caryl Churchill tarafından klonlama teknolojisi ekseninde bilimsel ve teknolojik ilerlemenin insan yaşamına ve ilişkilere olası etkilerini tartışmak amacıyla yazılmış bir oyun olarak öne çıkar. Oyun, klonlama teknolojisinin sadece bilimsel bir gelişme olmanın ötesinde bireyin yaşamına, topluma ve aile dinamiklerine yönelik olası zararlarını sorgular ve insan doğası, aile ilişkileri, benzersizlik, insanlık onuru ve etik değerler gibi konuları tartışma fırsatı sunar. Oyunda, klonlama teknolojisi aracılığıyla deneyimlenen bir aile dramını ele alan Churchill, bireyin biricikliğinin ve onurunun klonlama süreciyle nasıl tehdit edildiğini gösterir. Salter'ın oğlu B1'in klonlanması, onun benzersizliğinin yok olmasına ve kişisel kimliğinin zedelenmesine neden olur. Churchill, klonlama sürecinde bireyin bir meta gibi görülmesini ve sadece genetik bir malzemeye indirgenmesini teknolojinin etik boyutu kapsamında ele alır. Bu bağlamda yazar, bilimsel gelişmelerin insan yaşamı ve değerler üzerindeki etkisini ve klonlama teknolojisinin potansiyel sorunlarını etik tartışmalar çerçevesinde yansıtarak tiyatro aracılığıyla izleyiciyi düşündürmeyi amaçlar. B1 ve B2'nin öyküsü, insanın genetik olarak kopyalanmasının yol açacağı sorunları ve bu sürecin bireysel kimlik, aile bağları ve insanlığın temel değerleri üzerindeki olası yıkıcı etkilerini ortaya koymaktadır. Yazar, bilimin doğayla çatışmasının getirebileceği tehlikelerin ötesinde aile ilişkilerinin karmaşıklığına ve bireyin kendini tanımlama sürecine odaklanarak derin bir düşünce platformu oluşturur. *Sayı(sız)*, bilimsel gelişmelere karşı duyarlı olma ve teknolojiyi bilinçli bir şekilde takip etme çağrısı yaparak gelecekteki olası senaryoların toplumsal

değerlere nasıl meydan okuyabileceği konusunda izleyiciyi sorgulama yapmaya davet eder.

Temel insani değerlerin ve toplumsal yapıların teknolojik gelişmelerle birlikte dönüşüme uğradığı bir diğer oyun *Kan Alma Uzmanı*'dır. Öjenik bir toplum kurgulayan Ella Road, *Kan Alma Uzmanı*'nda insanların genetik yapılarına dayalı olarak sınıflandırıldığı distopik bir geleceğin resmini çizer. Oyun, genetik tarama, genetik mühendisliği, üreme teknolojileri, kürtaç ve derecelendirme sistemleri aracılığıyla ortaya çıkan öjenik eğilimleri, toplumsal ayrımcılığı, adaletsizliği ve etik sorunları derinlemesine işler. İnsanların kan derecelerine göre ayrıcalıklı ya da marjinalleştirilmiş bir konuma getirildiği bu toplumda sağlık ve başarı kavramları, genetik özelliklere bağlı olarak belirlenir. Bu durum, insanların yaşamlarını belirleyen faktörlerin genetik kodlarına indirgendiği bir ortamda toplumsal adalet ve eşitlik gibi kavramların işleyişine dair düşündürücü bir perspektif sunar.

Oyunda kan sonuçlarına göre iş, ilişki ve konut gibi temel yaşam alanlarında ayrımcılığın arttığı görülmektedir. Yüksek kan derecesine sahip bireylerin ayrıcalıklı bir konumda olmasının yanı sıra düşük kan derecesine sahip olanların yaşamsal zorluklarla karşılaştığının vurgulandığı bu sistemde sadece genetik yapıya dayalı bir değerlendirme ile bireylerin değerini belirlemenin ne kadar yanlış ve tehlikeli olabileceği gösterilir. Adaletin ve eşitliğin gözetilmediği genetik özelliklere dayalı bu sistem, toplumun dayattığı normlara uymayanları dışlamakta ve dezavantajlı konuma getirmektedir. Oyun, aynı zamanda genetik mühendisliğinin ve tarama teknolojilerinin kötüye kullanılmasının potansiyel tehlikelerini eleştirel bir bakış açısıyla sunarak öjenik uygulamaların insanlık üzerindeki olası zararlarına değinmektedir. Oyunda oranlama terimi ile ifade edilen bu kültür, kâr odaklı bir sektörü doğurarak genetik müdahalelere erişimde eşitsizliği artırır. *Kan Alma Uzmanı*, genetik teknolojilerin gelecekteki olası etkilerini distopik bir bağlamda ele alarak teknolojinin kullanımının toplumsal normları şekillendirebileceğine ve beraberinde etik sorumlulukları getirebileceğine vurgu yapar.

Bilimsel gelişmelerin ve teknolojik ilerlemenin etkilerinin sorgulandığı bir diğer oyun *Hayvan*'dır. Kay Adshead tarafından yazılan *Hayvan*'da tıbbi araştırmalarda insan deneklerinin kullanımının etik boyutuna ve deneklerin hakları konusuna eleştirel bir bakış sunulmaktadır. Adshead'in oyunu, bir tedavi merkezinde gerçekleştirilen öfke

kontrolü araştırmalarına odaklanarak deneklerin sağlık çıkarları ile bilimsel ilerlemenin çatışmasını ve deney etiği çerçevesinde tıbbi uygulamalardaki usulsüzlükleri ele almaktadır. Biyomedikal araştırma ve biyoetik alanındaki ilerlemeleri göz önüne alarak insan deneklerinin profili üzerinden tıbbi araştırmalarda etik normlara ve uygulamalara meydan okunduğunun altı çizilmektedir. Özellikle denek seçiminde savunmasız ve güçsüz bireylerin kullanılmasının etik ilkelere aykırı olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca deneklerin gerçekleşen deneylerden habersiz olmaları, etik kuralların yok sayılması ve insan haklarının çiğnenmesi gibi parametreler üzerinden deneklerin aydınlatılmış onam konusunda bilgilendirilmesi ve rızalarının alınması gerekliliği belirtilir.

Oyunda yapılan deneylerin, bilimsel ilerlemenin ötesinde politik ve askeri amaçlara hizmet ettiği açıktır. Savunmasız bireylerin üzerinde denenen ilaçlar, deneklerin yaşam kalitesini ciddi şekilde etkilemektedir; bu, etik olmayan deneyler yapıldığının kanıtıdır. Araştırmacı ve denek arasındaki diyaloglar, insan deneylerinde uyulması gereken kuralların iğnendiğine işaret ederek etik dışı uygulamaların varlığını ortaya koyar. Ayrıca savaş karşıtı protestoların bastırıldığı, savunmasız bireylerin kimyasal silahlarla kontrol altına alındığı ve toplumun özgürlüklerden, demokrasiden ve haklarından mahrum bırakıldığı bir gelecek vizyonu sergilenerken bilimsel ilerlemenin, insan haklarına saygı gösterilmeden ve etik kurallar göz ardı edilerek gerçekleştirilmesi gözler önüne serilir. Oyunuyla değişen dünyayı sorgulayan ve izleyicinin hayal gücünü özgürleştirerek mevcut bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin etik boyutunu sorgulatan Adshead, politik ve toplumsal eleştirileri ön plana çıkarır ve gelecek kaygısını mevcut dünyanın karmaşası aracılığıyla sahneye taşır. Yarattığı karamsar gelecek vizyonuyla izleyiciyi, insanlığın bilimsel gelişmeler aracılığıyla pasifleştirilmesi ve savunmasız bireyler üzerinde gerçekleştirilen uygulamalar üzerine düşünmeye sevk ederek eyleme yönlendirmeyi amaçlar.

Lucy Kirkwood tarafından yazılan *ocuklar* ise nükleer felaket sonrasında ortaya çıkan çevresel sorunları ve bu sorunların insanlar üzerindeki etkilerini ele alarak gelecek kuşaklara karşı sorumlulukları tartışmaya açmaktadır. Oyun, geçmişten gelen teknolojik mirasla başa çıkmanın zorluklarını ve bu mirasın toplumsal yapıları nasıl etkilediğini tartışmaya açarak teknolojik gelişmelerin etik boyutunu, insanların doğa üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin sonuçlarını sorgular. Bu bağlamda karakterlerin geçmişteki eylemleriyle yüzleşmeleri ve bu eylemlerin sorumluluğunu üstlenmeleri, oyunun temel

temasını oluşturur. Kirkwood'un eseri, doğanın korunması ve çevresel sürdürülebilirlik konularına odaklanarak insanların doğayla etkileşiminde ortaya çıkan zorlukları ve etik ikilemleri ortaya koymaktadır. Nükleer santraldeki kazanın yarattığı çevresel felaket, sadece insanların değil doğanın da zarar gördüğünü gösterir. Oyundaki karakterlerin geçmişteki hatalarını düzeltme çabası, etik sorumlulukları ve gelecek nesillere karşı duyarlılıkları ön plana çıkar. Bununla birlikte bilinçli ve sorumluluk sahibi bireyler ile sorumluluktan kaçınıp başkalarının sorumluluk üstlenmesini bekleyen kişiler, oyunda fikir çatışması yaşayan karakterler aracılığıyla temsil edilmektedir. Bu çatışma, kuşaklararası adaletin gerçekleştirilebilirliği veya gerekliliği üzerine önemli bir tartışma doğurur. Bu bağlamda oyun, doğanın bir parçası olarak insanların, onu koruma ve sürdürülebilir bir şekilde yönetme sorumluluğuna işaret eder. Ayrıca, nüfus artışı ve kaynak tüketimi konularındaki diyaloglar, sürdürülebilir nüfus politikalarının önemini gündeme getirir. Alternatif enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesi ve çevre dostu teknolojilerin benimsenmesi gerekliliğine değinerek sürdürülebilir bir geleceğe yönelik bilinçlenmeyi destekleyen oyun bu konuda düşündürücü bir deneyim sunar.

Bu çalışmada distopik bilim kurgu oyunlarının uygulamalı etik merceğinden incelenmesi, ahlak ve toplumsal yapıların sınırlarının bulanıklaştığı mevcut koşulların tartışılması bakımından çok yönlü bir platform ortaya çıkarmıştır. Spekülatif distopik senaryolar ile etik çerçeveler arasındaki karmaşık etkileşimi yansıtan analizler, hızla ilerleyen teknolojiler ve gelişen sosyo-politik koşullar karşısında proaktif etik değerlendirmelerin zorunluluğunun altını çizer. Böylece bireysel özerklik, adalet ve güç dağılımına ilişkin ortaya koydukları etik sorularla izleyiciyi yüzleştirir. Distopik kurgu ve uygulamalı etiğin bir araya gelmesi, teknolojik ve toplumsal ilerlemelerin etik boyutunun da değerlendirilmesi hususunda uyarıcı bir araç işlevi görmektedir. Ayrıca bu tez, distopik anlatılar karşısında etik okuryazarlığı ve eleştirel düşüncüyü geliştirmenin önemini ortaya koymuştur. Spekülatif geleceklerin etik ikilemleriyle mücadele eden karakterler yansıtılırken potansiyel distopik gerçekliklerin karmaşıklığı arasında gezinebilecek bilgili ve etik okuryazar bir halka duyulan ihtiyacın da altı çizilmektedir. Bu bağlamda, uygulamalı etik sadece teorik bir çerçeve değil aynı zamanda bireylerin ve toplumların sürekli gelişen bir dünyanın etik zorluklarının üstesinden gelebilmeleri için pratik bir araç hâline gelmektedir.

Distopik vizyonlarda sunulan etik ikilemler, en derin korkuları, değerleri ve özlemleri yansıtan bir ayna görevi görür. Bu anlatılarla etkileşime giren izleyici, distopik senaryoların sonuçlarını uygulamalı etik merceğinden bakarak değerlendirmeye, etik temelleri gözden geçirmeye, seçimlerinin etik boyutlarıyla yüzleşmeye ve etik ilkelerle uyumlu, adil ve eşitlikçi bir geleceği aktif olarak şekillendirmeye teşvik edilir. Ayrıca kontrolsüz gücün, toplumsal çürümenin ve bireysel özgürlükler ile insan haklarının erozyona uğramasının sonuçlarının özgün dramatik kurgular aracılığıyla sergilenmesi, toplumun gidişatının yanı sıra bireysel/kolektif seçimlerin incelenmesi için aydınlatıcı bir perspektif sunar. Akılcı olmanın, eleştirel düşünmenin, adil ve özgür bir toplumun temelini oluşturan değerlerin korunmasının önemini hatırlatır. Böylece distopya ve uygulamalı etiğin sentezi, dinamik ve sürekli bir diyalogu teşvik eder. Sonuç olarak bu tez çalışmasında incelenen distopik bilim kurgu oyunları, genellikle kasvetli ve tedirgin edici kurguları ile ileriye bakma dürtüsü uyandıran, bugünün analiz edilebilmesini odağına alan, insanlığın gelecekle ilgili korkularını, endişelerini ve kaygılarını yansıtan düşündürücü ve uyarıcı araçlar olarak hizmet eder. Tiyatro yoluyla yansıtılan bu endişelerin zaman içinde gerçeklik kazanması olasıdır; ancak gerçekleşme olasılığından ziyade hayal edilebilen bu senaryoların etik değerler çerçevesinde değerlendirilmesi ve gerekli önlemlerin alınması tüm canlılar ve doğa için korkutucu sonuçların yaşanmasını engelleyebilir.

KAYNAKÇA

- Adshead, Kay (2003). *Animal*. Oberon Books Ltd.
- Aldridge, Alexandra B. (1984). *The Scientific World View in Dystopia*. UMI Research Press.
- Allfree, Claire (2023). "Playwright Ella Road on Debut Play *The Phlebotomist* and the slippery slope of genetic testing." *Evening Standard*, 19 Mar. 2019. Erişim tarihi: 10 Ağustos. <https://www.standard.co.uk/culture/theatre/ella-road-interview-the-phlebotomist-hampstead-theatre-a4095286.html>.
- Amanak, Keziban ve Kavlak, Oya (2013). "Etik Boyutu Tartışılan Yardımcı Üreme Teknikleri ve Yasal Düzenlemeler." *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakóltesi Dergisi*, cilt 29, sayı 1, , 68-75.
- Amis, Kingsley (1960). *New Maps of Hell*. Harcourt, Brace & Company,.
- Andersson, Jenny (2018) *The Future of the World: Futurology, Futurists, and the Struggle for the Post-Cold War Imagination*. Oxford University Press,.
- Andrew Hammond (2011). "'The Twilight of Utopia': British Dystopian Fiction and the Cold War." *The Modern Language Review*, vol. 106, no. 3, , pp. 662–81. JSTOR, doi.org/10.5699/modelangrevi.106.3.0662.
- Ardent, Hannah1(958). *The Human Condition*. The University of Chicago Press,.
- Aristoteles (2009). *Nikomakhos'a Etik*. Çev. Saffet Babür, BilgeSu.
- Arras, John D. (2003). "Reproductive Technology." *A Companion to Applied Ethics*, edited by R. G. Frey and Christopher Heath Wellman, Blackwell Publishing, 342-355.
- Atasoy, Emrah (2019). *From Ignorance to Experience: Epistemology and Power in Katharine Burdekin's Swastika Night, Anthony Burgess's The Wanting Seed and P. D. James's The Children of Men*. (Ph.D. Dissertation). İstanbul: Hacettepe University.
- Atwood, Margaret (2009). *Curious Pursuits: Occasional Writing*. Hachette Digital.

- Avrupa Konseyi (2003). “Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi.” 3 Aralık, <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5013.html>.
- Ayer, Alfred, J. (1959). *Philosophical Essays*. Palgrave Macmillan.
- Baccolini, Raffaella and Tom Moylan (2000). “Introduction: Dystopia and Histories.” *Dark Horizons: Science Fiction and the Dystopian Imagination*, edited by Raffaella Baccolini ve Tom Moylan, Routledge, 1-13.
- Baker, Aryn (2017). “The American Drones Saving Lives in Rwanda.” *TIME*, 20 July, Erişim tarihi: 02 Nisan 2023. <https://time.com/rwanda-drones-zipline/>
- Batır, Kerem (2011). “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Amerikan Müdahaleciliği ve Uluslararası Hukuk”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 115-134.
- Battin, Margaret P. (2003). “Bioethics” *A Companion to Applied Ethics*, edited by G. Frey Raymond and C. Heath Welmann, Blackwell Publishing, Oxford, 295-313.
- Baudou, Jacques (2005). *Bilim-Kurgu*. Çev. İpek Bülbüloğlu, Dost Kitapevi.
- Beauchamp, Tom (2006). “Applied Ethics”. *Encyclopedia of Philosophy*, edited by M. Borchert, vol. 1, MacMillian Reference, 416-417.
- Beecher, Henry K. (1966). “Ethics and Clinical Research.” *New England Journal of Medicine*, vol. 274, 1354–1360.
- Benvenisti, Eyal (2004). “The US and the Use of Force: Double-edged Hegemony and the Management of Global Emergencies.” *European Journal of International Law*, vol.15, 677-700. DOI: [10.1093/ejil/15.4.677](https://doi.org/10.1093/ejil/15.4.677).
- Besier, Gerhard, and Katarzyna Stoklosa (2013). *European Dictatorships: A Comparative History of the Twentieth Century*. Cambridge Scholars Press.
- Biber Vangölü, Yeliz (2017). “Revisiting the Dystopian Visions in *Not Not Not Not Not Enough Oxygen* by Caryl Churchill.” *Hacettepe University Journal of Faculty of Letters*, 34(1), 195-203.
- Biber Vangölü, Yeliz (2008a). “The Buried Identity: Technological Progress and the Future in Caryl Churchill’s *A Number*.” *Journal of British Language and Literature*, no. 15, 21-33.

- Biber Vangölü, Yeliz (2020). “Verbatim Tiyatro, Politika, Gerçeklik ve Otorite Sorunu.” *Çağdaş Britanya Tiyatrosu ve Politika*, editörler Dilek İnan ve Yeliz Biber Vangölü, Çizgi Kitapevi.
- Biber Vangölü, Yeliz (2008b). *Visions of the Future in the Plays of Caryl Churchill and Maria Irene Fornes*. (Doktora Tezi). University of Leeds.
- Billington, Michael (2023a). “Animal.” *The Guardian*, 11 Sep. 2003, Erişim tarihi: 05 Ağustos. <https://www.theguardian.com/stage/2003/sep/11/theatre>.
- Billington, Michael (2022). “Robot wars: 100 years on, it’s time to reboot Karel Čapek’s *RUR*.” *The Guardian*, 7 Jan. 2021, Erişim tarihi: 05 Ağustos 2022. <https://www.theguardian.com/stage/2021/jan/07/robot-wars-100-years-reboot-karel-capek-play-rur-rossums-universal-robots>.
- Billington, Michael (2023). “Landscape with Weapon”, *The Guardian*, 7 Apr. 2007, Erişim tarihi: 10 Mart 2023. <https://www.theguardian.com/stage/2007/apr/07/theatre>.
- Billington, Michael (2023b). “Mosquitoes review – sparring sisters collide in Lucy Kirkwood’s science stunner.” *The Guardian*, 26 July 2017, Erişim tarihi: 06 Kasım 2023. <https://www.theguardian.com/stage/2017/jul/26/mosquitoes-review-lucy-kirkwood-olivia-colman-olivia-williams>.
- Blaim, Artur (2016). “‘A Conspiracy of the Rich’: Dystopianizing the Real in More’s *Utopia*.” *Utopian Studies*, 27(3), 601–14. JSTOR, <https://doi.org/10.5325/utopianstudies.27.3.0601>.
- Blundell, Barry G. (2020). *Ethics in Computing, Science, and Engineering: A Student’s Guide to Doing Things Right*. Springer.
- Boleyn-Fitzgerald, Patrick (2003). “Experimentation on Human Subjects.” *A Companion to Applied Ethics*, edited by R. G. Frey and Christopher Heath Wellman, Blackwell Publishing, 410-423.
- Bond, Edward (1998). *Plays 2: Lear, The Sea, Narrow Road to the Deep North, Black Mass, Passion*. Methuen Drama.

- Bongiovanni, Bruna, and John Rugman (2005). "Totalitarianism: The Word and the Thing." *Journal of Modern European History*, 3(1), 5-17. JSTOR, <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26265805>.
- Booker, M. Keith (1994a). *Dystopian Literature: A Theory and Research Guide*. Greenwood Press.
- Booker, M. Keith (1994b). *The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction as Social Criticism*. Praeger.
- Borny, Geoffrey (2006). "Three Sisters: 'Oh If We Could Only Know!'" *Interpreting Chekhov*, ANU Press, 195-224. JSTOR, www.jstor.org/stable/j.ctt2jbipn.11.
- Bradbury, Sarah (2023). "We spoke to the new generation of British playwrights who will dominate 2017". *The Independent*, 08 Feb. 2017, Erişim tarihi: 30 Mayıs. <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/theatre-dance/features/ella-hickson-oil-school-play-alex-mackeith-almeida-playwright-a7567961.html>.
- Brennan, Clare (2023). "The Children Review – A Toxic Past Refuses to Remain Buried." *The Guardian*, 28 July 2019, Erişim Tarihi: 06 Kasım, <https://www.theguardian.com/stage/2019/jul/28/the-children-review-theatre-by-the-lake-keswick-lucy-kirkwood>.
- Brickell, Herschel (1935). "It Can't Happen Here by Sinclair Lewis." *The North American Review*, 240(3), 543-546. JSTOR, www.jstor.org/stable/25114679.
- Broad, C. D. (1952). *Ethics and the History of Philosophy*. Routledge.
- Brustein, Robert. *The Theatre of Revolt: An Approach to the Modern Drama*. Elephant Paperback, 1962.
- Bucciarelli, Louis. L. (2008). "Ethics and Engineering Education." *European Journal of Engineering Education*, 33(2), pp. 141-149,. <https://doi.org/10.1080/03043790801979856>.
- Buchanan, Allen et al. (2000). editors. *From Chance to Choice: Genetics and Justice*, Cambridge University Press,.

Cahill, Lisa S. (2004). "III. Religious Traditions: B. Roman Catholic Perspectives (1995)". *Encyclopedia of Bioethics*, edited by Stephen G. Post, Macmillan Reference, 31-35.

Cambridge Dictionary (ty). "the ability to use your knowledge and experience to make good decisions and judgments." *Cambridge Dictionary*, <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english>.

Čapek, Karel, *R.U.R. (Rossum's Universal Robots)*. Translated by Claudia Novack-Jones, Penguin Books, 2004.

Carey, Nessa (2019). *Hacking the Code of Life: How Gene Editing Will Rewrite Our Futures*. Icon Books.

Carlyle, Thomas (1987). *Sartor Resartus*. Oxford University Press.

Carlyle, Thomas (1984). "Signs of the Times". *A Carlyle Reader*, edited by G. B. Tennyson, Cambridge University Press, 1984, 31-55.

Çebi, Seygin, S. (2016). "'Aristoteles'te Phronesis Kavramı ve Modern Hukukta Muhakeme". *HFSA Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, editörler, Hayrettin Ökçesiz ve diğerleri, İstanbul Barosu Yayınları.

Center for IA Safety (ty). "Statement on AI Risk". *Safe AI*, <https://www.safe.ai/statement-on-ai-risk>.

Cevizci, Ahmet (2016). *Uygulamalı Etik*. Say Yayınları.

Chaplin, Charlie (1940). oyuncu. *Büyük Diktatör*.

Chomsky, Noam (2002). "Uluslararası Terörizm: Görünüş ile Gerçek." *Silinen Yüzler Karşısında Terör*, editör Cemal GÜZEL, Ayraç Yayınevi, 217-254.

Churchill, Caryl (2023). "A Number." *A Number*. London: Nick Hern Books, 2002. 10–62. Drama Online. Web. 26 Dec.. <<http://dx.doi.org/10.5040/9781784602437.000000003>>.

Claeys, Gregory (2017). *Dystopia: A Natural History*. Oxford University Press,.

Claeys, Gregory (1990). "The French Revolution Debate and British Political Thought." *History of Political Thought*, 11(1), 59–80. JSTOR, www.jstor.org/stable/26213839.

- Claeys, Gregory (2013a). *Mill and Paternalizm*. Cambridge University Press, 2013.
- Claeys, Gregory (2013b). "News from Somewhere: Enhanced Sociability and the Composite Definition of Utopia and Dystopia." *History*, 98(2), 145-173, JSTOR, www.jstor.org/stable/24429650.
- Clark, Wolf (2009). "Intergenerational Justice." *Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy, Volume I*, J. edited by Baird Callicott and Robert Frodeman, Macmillan Reference, 518-525.
- Clausen, Henry W. (1922). "Procedure in Developing Ethical Standards Adopted by the American Association of Engineers." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 101, 89-94. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/1014592>.
- Comte-Sponville, Andre (2000). *Felsefeyi Takdimimdir*. Çev. S. Sezayi Lancioğlu, Altın Kitaplar.
- Cornwell, John (2003). *Hitler's Scientists: Science, War and the Devil's Pact*. Penguin.
- Cowan, Ruth S. (2008). *Heredity and Hope: The Case for Genetic Screening*. Harvard University Press.
- Crick, Bernard (2002). *Democracy: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Crossley, Robert (1987). "Dystopian Nights." *Science Fiction Studies*, Brickell, 14(1), 93-98. JSTOR, www.jstor.org/stable/4239798.
- Crouch, Tim (2011). *Plays One*. Oberon.
- D'Arms, Justin and Jacobson, Daniel (2006). "Sensibility, Theory and Projectivism". *The Oxford Handbook of Ethical Theory*, edited by David Copp, Oxford University Press, 186-219.
- Daniel J. Rosenthal and Loren DeJonge Schulman (2018). "Trump's Secret War on Terror." *The Atlantic*. 10 Aug.. Erişim tarihi: 02 Mart 2023. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/08/trump-war-terror-drones/567218/>.

- Darwall, Stephen L. (2003). "Theories of Ethics". *A Companion to Applied Ethics*, edited by R. G. Frey and Christopher Heath Wellman, Blackwell Publishing, 17-38.
- Darwin, Charles (1981). *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*. Penguin Books.
- Davies, Sally C. (2017). "Chapter 1: Chief Medical Officer's Summary." *Annual Report of the Chief Medical Officer 2016: Generation Genome*, edited by Claudia Langenberg, 3-23.
- Davis, Dena S. (2010). *Genetic Dilemmas: Reproductive technology, Parental Choices, and Children's Futures*. Oxford University Press.
- Davis, Colin J. (2010a). "Thomas More's *Utopia*: Sources, Legacy, and Interpretation." *The Cambridge Companion to Utopian Literature*, edited by Gregory Claeys, Cambridge UP, 51-79.
- Davis, Colin J. (2010b). "Thomas More'un *Utopia*'sı: Kaynaklar, Miras ve Yorumlama." *Cambridge Edebiyat Araştırmaları: Ütopya Edebiyatı*, çevirenler Zeynep Demirsü ve Damla Göl, hazırlayan Gregory Claeys, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, 37-71.
- Davis, Walter A. (2007). *Art and Politics: Psychoanalysis, Ideology, Theatre*. Pluto Press.
- De Castro, Leonardo D. (1995). "Exploitation in the Use of Human Subjects for Medical Experimentation: A Re-examination of Basic Issues." *Bioethics*, 9(3), 259-68. [doi:10.1111/j.1467-8519.1995.tb00360](https://doi.org/10.1111/j.1467-8519.1995.tb00360).
- Deech, Ruth and Anna Smajdor (2007). *From IVF to Immortality: Controversy in the Era of Reproductive Technology*. Oxford University Press.
- Depares, Ramona (2021). "Girl in the Machine: Review." *Ramona Depares*, 5 Dec 2021, Erişim tarihi: 11 Aralık 2022. <https://www.ramonadepares.com/girl-in-the-machine-review/>.
- de-Shalit, Avner (1995). *Why Prosperity Matters: Environmental Policies and Future Generations*. Routledge.

- Devine, Harriet (2006). *Looking Back: Playwrights at the Royal Court, 1956-2006*. Faber&Faber,.
- Dixon, Steve. *Digital Performance: A History of New Media in Theater, Dance, Performance Art, and Installation*. The MIT Press, 2007.
- Doğan, Mehtap (2022). “Yapay Zekâ Etiği: Ahlak Felsefesinin Temel Yaklaşımlarından Hareketle Bir Yöntem ve İmkân Tartışması.” *Yapay Zekâ Etiği: Disiplinlerarası Bir Yaklaşım*, editörler Tayyibe Bardakçı ve M. İhsan Karaman, İsar Yayınları, 27-55.
- Drake, Sylvie (1988). “Kopit’s ‘End of the World’ Strikes Out in Santa Ana.” *Los Angeles Times*, 6 Dec., Erişim tarihi: 27 Nisan 2022. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1988-12-06-ca-780-story.html>.
- Duckworth, Craig (2013). “Intergenerational Justice.” *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*, edited by Samuel O. Idowu, et al., 1484–1492.
- Duignan, Brian (2011). *The History of Western Ethics*. Britannica Educational Publishing.
- Dünya Tabipleri Birliği (2013). “Dünya Tabipleri Birliği Helsinki Bildirgesi: İnsanlar Üzerinde Yapılan Tıbbi Araştırmalarla İlgili Etik İlkeleri”, <https://www.ttb.org.tr/images/stories/file/2013/helsinki.pdf>.
- Dyrud, Marilyn A. (2002). “Teaching Engineering Ethics to Non-engineering Students”. *Technology and Society Magazine IEEE*, 20(4), 28-33. [doi10.1109/44.974505](https://doi.org/10.1109/44.974505).
- Ellis, Samantha (2023). “Gutter Swipe.” *The Guardian*, 01 Sep. 2004, Erişim tarihi: 24 Mart. <https://www.theguardian.com/stage/2004/sep/01/theatre.pressandpublishing>.
- Emmes, David (2005). “Dumb Show by Joe Penhall”, *South Coast Repertory*, Julliane Argyros Stage, <https://www.scr.org/about/about-scr-landing/the-scr-story/scr-production-history/history-landing-page/the-aughts/>.
- Faden, Ruth R., and Beauchamp, Tom L. (1986). *A History and Theory of Informed Consent*. Oxford University Press.

- Ferguson, Adam (1995). *An Essay on the History of Civil Society*. Edited by Fania Oz-Salzberger, Cambridge University Press.
- Fisher, Philip (2007). "Landscape with Weapon." *British Theatre Guide: News, Reviews, Features and Podcast on Theatre Across the UK*, Erişim Tarihi: 18 Kasım 2021. <https://www.britishtheatreinfo.info/reviews/landscapeweapon-rev>.
- Fox, Nicols (2002). *Against the Machine: The Hidden Luddite Tradition in Literature, Art, and Individual Lives*. Island Press.
- Frankena, William K. (1973). *Ethics*. Prentice-Hall, Inc.
- Fraser, Ian (2013). "A Negative Utopia? Adorno on Beckett's Endgame." *Dystopia(n) Matters: On the Page, on Screen, on Stage*, edited by Fátima Vieira, Cambridge Scholars Publishing, 282-293.
- Freyhofer, Horst H. (2004). *The Nuremberg Medical Trial: The Holocaust and the Origin of the Nuremberg Medical Code*. Peter Lang.
- Fukuyama, Francis (2003). *İnsan Ötesi Geleceğimiz: Biyoteknoloji Devriminin Sonuçları*. Çev. Çiğdem Aksoy Fromm, ODTÜ Yayıncılık.
- Gable, Harvey L. (1999). "Walden Two", Postmodern Utopia, and the Problems of Power, Choice, and the Rule of Law." *Texas Studies in Literature and Language*, 41(1), 1-15, JSTOR, www.jstor.org/stable/40755277.
- Galton, Francis (1904). "Eugenics: Its Definition, Scope, and Aims." *American Journal of Sociology*, 10(1), 1-25. JSTOR, www.jstor.org/stable/2762125.
- Gardner, Lyn (2014). "A Number – review." *The Guardian*, 14 Feb., Erişim tarihi: 17 Temmuz 2023. <https://www.theguardian.com/stage/2014/feb/14/a-number-caryl-churchill-theatre-review-lyn-gardner>.
- Gardner, Lyn (2019). "It Felt Empty When the Heart Went at First But It Is Alright Now." *The Guardian*, 20 Jan. 2019. Erişim tarihi: 06 Ekim 2023. <https://www.theguardian.com/stage/2009/oct/20/it-felt-empty-when-review>.
- Gavaghan, Colin (2007). *Defending the Genetic Supermarket: The Law and Ethics of Selecting the Next Generation*. Routledge.

- George, W. Bush. "May 21, 2003." *The American Presidency Project*.
<https://www.presidency.ucsb.edu/documents/commencement-address-the-united-states-coast-guard-academy-new-london-connecticut>.
- Gerould, Daniel (1981). *Witkacy: Stanislaw Ignacy Witkiewicz As an Imaginative Writer*. University of Washington Press.
- Gleicher, Norbert (2005). "Reflections and Comments on Regulations of Biotechnologies that Touch the Beginning of Human Life." *Journal of Assisted Reproduction and Genetics*, 22(1), 41-46.
- Glover, Jonathan (1999). *Humanity: A Moral History of the Twentieth Century*. Yale University Press.
- Gömceli, Nursen (2017). "A Transnational Feminist Analysis of Kay Adshead's *The Bogus Woman* (2001)." *Mustafa Kemal University Journal of Graduate School of Social Sciences*, 14(17), 105-126.
- Gotterbarn, Don. et al. (1997). "Software Engineering Code of Ethics." *Communications of the ACM*, 40(11), 110-118. DOI: [10.1145/265684.265699](https://doi.org/10.1145/265684.265699).
- Graham, Elaine L. (2012). *Representations of the Post/Human: Monsters, Aliens and Others in Popular Culture*. Manchester University Press.
- Green, Jesse (2017). "In '*The Children*,' the Waters Rise and a Reckoning Comes Due." *The New York Times*, 12 Dec., Erişim tarihi: 06 Ekim 2023, <https://www.nytimes.com/2017/12/12/theater/review-in-the-children-manhattan-theater-club-lucy-kirkwood.html>.
- Guardian Staff (2023). "US air force denies running simulation in which AI drone 'killed' operator." *The Guardian*, 2 June, Erişim tarihi: 02 Haziran 2023. <https://www.theguardian.com/us-news/2023/jun/01/us-military-drone-ai-killed-operator-simulated-test>.
- Habermas, Jürgen (2003). *The Future of Human Nature*. Polity Press.
- Harris, John (2003). "Cloning". *A Companion to Applied Ethics*, edited by R. G. Frey and Christopher Heath Wellman, Blackwell Publishing, 382-396.

- Harris, John (1997). “‘Goodbye Dolly?’ The Ethics of Human Cloning.” *Journal of Medical Ethics*, vol. 23, 353-360.
- Harris, John (2001). “Introduction: The Scope and Importance of Bioethics.” *Bioethics*, edited by John Harris, Oxford University Press, 20-32.
- Havel, Václav (1988). *Temptation: A Play in Ten Scenes*. Translated by Marie Winn, Grove Press.
- Havel, Václav (1993). *The Garden Party and Other Plays*. Translated by Vera Blackwell, Grove Press.
- Haydon, Graham (1978). “On Being Responsible.” *The Philosophical Quarterly* (1950-), 28(110), 46–57. JSTOR, <https://doi.org/10.2307/2219043>.
- Heidegger, Martin (1977). *The Question Concerning Technology and Other Essays*. Translated by William Lovitt, Garland Publishing, Inc.
- Heiden, Konrad (2010). *A History of National Socialism*. Routledge.
- Henaghan, Mark., et al. (2006). *Choosing Genes for Future Children: Regulating Preimplantation Genetic Diagnosis / Principal Investigator, Mark Henaghan*. Human Genome Research Project.
- Hillegas Mark (1967). *The Future as Nightmare: H.G. Wells and the Anti-Utopians*. Southern Illinois University Press.
- Horkheimer, Max, and Theodor W. Adorno (2002). *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*. Translated by Edmund Jephcott, edited by Gunzelin Schmid Noerr, Stanford University Press.
- Hornby, Albert S. (2005). “Robot.” *Oxford Advanced Learners Dictionary*, edited by Sally Wehmeier, Colin McIntosh, and Johanna Turnbal, Seventh Edition, Oxford University Press, 1316.
- Huntington, John (1982). “Utopian and Anti-Utopian Logic: H.G. Wells and His Successors.” *Science Fiction Studies*, 9(2), 122-146. JSTOR, www.jstor.org/stable/4239475.
- Huxley, Aldous (1939). *After Many a Summer*. Vintage.
- Huxley, Aldous (2000). *Brave New World Revisited*. RosettaBooks.

- Huxley, Aldous (1999). *Cesur Yeni Dünya*. İthaki.
- Huxley, Aldous (2001). *Cesur Yeni Dünyayı Ziyaret*. Çev. Savaş Kılıç, İthaki.
- Huxley, Aldous (2004). *Maymun ve Öz*. Çev. Süreyya Evren, İthaki Yayıncılık.
- Huxley, Aldous (1947). *Point Counter Point*. Chatto & Windus.
- Internet Modern History Sourcebook. "Marie Curie (1867-1934): On the Discovery of Radium." <https://sourcebooks.fordham.edu/mod/curie-radium.asp>
- Jameson, Fredric (2005). *Archaeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*. Verso.
- Jonas, Hans (1979). *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics / or the Technological Age*. Translated by David Herr, The University of Chicago Press.
- Jones, Alice (2009). "Lucy Kirkwood: Britain's Brightest Young Stage Writer." *Independent*, 27 Oct., Erişim tarihi: 06 Ekim 2023, <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/theatre-dance/features/lucy-kirkwood-britain-s-brightest-young-stage-writer-1809848.html>.
- Joy, Mary T, et al. (2019). "CCR5 Is a Therapeutic Target for Recovery after Stroke and Traumatic Brain Injury". *Cell*, vol. 176, no. 5, 1143-1157.
- Kant, Immanuel (1981). *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Translated by James W. Ellington, Hackett Publishing Company.
- Kass, Leon (2014). "Preventing *Brave New World*". *Ethics and Emerging Technologies*, edited by Ronald L. Sandler, Palgrave Macmillan, 76-89.
- Kate Wyver (2021). "Fair Play review – dynamic two-hander tracks gender and race in sport." *The Guardian*, 09 Dec., Erişim tarihi: 03 Ağustos 2023. <https://www.theguardian.com/stage/2021/dec/09/fair-play-review-dynamic-two-hander-tracks-gender-and-race-in-sport>.
- Keene, Shima D. (2015). *Lethal and Legal? The Ethics of Drone Strikes*. US Army War College Press.
- Kettner, Matthias (1993). "Scientific Knowledge, Discourse Ethics, and Consensus Formation in the Public Domain". *Applied Ethics, A Reader*, edited by Earl R. Winkler and Ferrol R. Coombs, Blackwell, 28-46.

- Kirkwood, Lucy (2016). “*The Children.*” *The Children*. London: Nick Hern Books,. 1–79. Drama Online. Web. 26 Dec. 2023. <<http://dx.doi.org/10.5040/9781784604073.000000002>>.
- Klaić, Dragan (1991). *The Plot of the Future: Utopia and Dystopia in Modern Drama*. The University of Michigan Press.
- Klima, Ivan (2002). *Karel Capek: Life and Work*. Translated by Norma Comrada, Catbird Press.
- Koellner, Dana (2018). *Performing Futures: Toward a ‘Future Theatre’*. (Doktora Tezi). The University of Sheffield.
- Kohl, Markus (2015). “Kant and ‘Ought Implies Can.’” *The Philosophical Quarterly* (1950-), 65(261), 690–710. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/24672780>.
- Kumar, Krishan (2006). *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşıütopya*. Çev. Ali Galip, Kalkedon Yayıncılık.
- Kurzweil, Ray (1999). *The Age of Spiritual Machines: When Computers Exceed Human Intelligence*. Penguin Group.
- Kyriakopoulos, Kostas J., and Savvas G. Loizou (2006). “Robotics: Fundamentals and Prospects.” *CIGR Handbook of Agricultural Engineering*, edited by Axel Munack, ASABE, 93-107.
- LaFollette, Hugh (2003). “Introduction”. *The Oxford Handbook of Practical Ethics*, edited by Hugh LaFollette, Oxford, 1-15.
- Lawson, Mark (2016). “Chimerica playwright Lucy Kirkwood: ‘The whole of democracy looks fragile and farcical’.” *The Guardian*, 14 Nov. 2016, Erişim tarihi: 06 Ekim 2023. <https://www.theguardian.com/stage/2016/nov/14/lucy-kirkwood-the-children-royal-court-theatre-chimerica>.
- Levitas, Ruth (1990). *The Concept of Utopia*. Peter Long,.
- Lightbody, Bradley (1999). *The Cold War*. Routledge,.
- Lincoln, Abraham (ty). “Annual Message to Congress-Concluding Remarks. *Abraham Lincoln* Online, <https://www.abrahamlincolnonline.org/lincoln/speeches/congress.htm>.

- Ludmon, Mark (2019). “*The Phlebotomist*.” *Britishtheatre.com*, Erişim tarihi: 01 Ağustos 2023. <https://britishtheatre.com/review-the-phlebotomist-hampstead-theatre-upstairs/>.
- Luna Florencia and Ruth Macklin (2009). “Research Involving Human Beings”. A *Companion to Bioethics*, edited by Helga Kuhse and Peter Singer, Wiley-Blackwell, 457-468.
- MacIntyre, Alasdair (2001). *Ethik’in Kısa Tarihi: Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla*. Çev. Hakkı Hünler, Paradigma Yayınları.
- MacNiven, Don (1993). *Creative Morality*. Routledge.
- Mandelstam, Nadezhda (1970). *Hope against Hope: A Memoir*. Translated by Max Hayward, Atheneum.
- Mannheim, Karl (1960). *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*. Translated by Louis Wirth and Edward Shils, Routledge & Kegan Paul.
- Marshall, Peter (1993). “Thinking for Tomorrow: Reflections on Avner de-Shalit.” *Journal of Applied Philosophy*, 10(1), 105–13, JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/24353711>.
- Martin, Mike W. and Roland Schinzinger, (2010). editors. *Introduction to Engineering Ethics*. McGraw-Hill Higher Education.
- Maxwell, Dominic (2007). “Arms and the Thinking Man.” *The Times*, 26 Mar., Erişim tarihi: 13 Ekim 2023. <https://www.thetimes.co.uk/article/arms-and-the-thinking-man-0wc9d77wjsr>.
- McCarthy, John et al. (1955). “A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence.” 31 Aug.. <http://jmc.stanford.edu/articles/dartmouth/dartmouth.pdf>.
- Phenotype (2022). *Merriam-Webster.com Dictionary*, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/phenotype>. Accessed 25 Nov..
- Mansfield, Susan (2017). “Theatre review: *Girl in the Machine/Dr Stirlingshire’s Discovery*.” *The Scotsman*, 08 Apr., Erişim tarihi: 07 Kasım 2021.

<https://www.scotsman.com/arts-and-culture/theatre-and-stage/theatre-review-girl-in-the-machinedr-stirlingshires-discovery-1452253>.

- Mill, John S. (2015). *On Liberty, Utilitarianism, and Other Essays*. Edited by Mark Philp and Frederick Rosen, Oxford University Press.
- Milner, Andrew (2003). "Utopia and Science Fiction in Raymond Williams." *Science Fiction Studies*, 30(2), 199–216. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/4241169>. Accessed 8 June 2023.
- Monostori, Laszlo (2014). "Artificial Intelligence." *CIRP Encyclopedia of Production Engineering*, edited by Luc Laperrière and Gunther Reinhart, Springer.
- Moor, James H. (2011). "The Nature, Importance, and Difficulty of Machine Ethics." *Machine Ethics*, edited by Michael Anderson and Susan Leigh Anderson, 13-20. [doi:10.1017/CBO9780511978036.003](https://doi.org/10.1017/CBO9780511978036.003).
- More, Thomas (1941). *Utopia*. Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Mina Urgan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,.
- More, Thomas (1999). *Utopia*. Translated and edited by David Wootton, Hackett Publishing Co..
- Moreno, Jonathan D. (2001). *Undue Risk: Secret State Experiments on Humans*. Routledge.
- Morscher, Edgar, Neumaier, Otto & Simons, Peter (1998). "Introduction to Part I: Environmental Ethics." *Applied Ethics in a Troubled World*, edited by Edgar Morscher, et al., Springer, 3-8.
- Morson, Gary S. (1981). *The Boundaries of Genre: Dostoevsky's 'Diary of a Writer' and the Traditions of Literary Utopia*. University of Texas Press.
- Moylan, Tom (2000a). "'The Moment is here ... and it's important': State, Agency, and Dystopia in Kim Stanley Robinson's *Antarctica* and Ursula K. Le Guin's *The Telling*." *Dark Horizons: Science Fiction and the Dystopian Imagination*, hazırlayanlar Raffaella Baccolini ve Tom Moylan, Routledge, 135-155.
- Moylan, Tom (2000b). *Scraps of the Untainted Sky: Science Fiction, Utopia, Dystopia*. Westview Press.

- National Research Council (2002). *Scientific and Medical Aspects of Human Reproductive Cloning*. National Academy Press.
- National Society of Professional Engineers. Code of Ethics for Engineers. file:///C:/Users/HP/Desktop/NSPECCodeofEthicsforEngineers.pdf
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm (2011). *Şen Bilim (Ana Metin 1)*. Çev. Ahmet İnam, Say Yayınları.
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm (1999). *The Birth of Tragedy and Other Writings*. Translated by Ronald Speirs, edited by Raymond Geuss and Ronald Speirs, Cambridge University Press.
- Noddings, Nel (2002). *Starting at Home: Caring and Social Policy*. University of California Press.
- Office of the Secretary (1979). "The Belmont Report. Ethical Principles and Guidelines for the Protection of Human Subjects of Research. The National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research." 18 April. <https://www.hhs.gov/ohrp/regulations-and-policy/belmont-report/read-the-belmont-report/index.html>.
- Oğuz, N. Yasemin, ve diğerleri, ed. (2005). *Biyoetik Terimleri Sözlüğü*. Türkiye Felsefe Kurumu.
- Ort, Thomas (2013). *Art and Life in Modernist Prague: Karel Čapek and His Generation, 1911-1938*. Palgrave Macmillian.
- Orwell, George, and Bernard Crick (1984). *Nineteen Eighty-Four/George Orwell: With a Critical Introduction and Annotations by Bernard Crick*. Clarendon.
- Orwell, George (2002). *All Propaganda is Lies 1941–1942*. Secker & Warburg.
- Orwell, George (1946). *Neden Yazıyorum*. Çev. Levent Konca, Sel Yayıncılık.
- Orwell, Sonia and Ian Angus, editors. (1968). *The Collected Essays, Journalism And Letters of George Orwell: Volume IV-In Front of Your Nose 1945-1950*. The Camelot Press.
- Page, Edward A. (2006). *Climate Change, Justice and Future Generations*. Edward Elgar Publishing.

- Pagetti, Carlo, et al. (1990). "In the Year of Our Lord Hitler 720: Katharine Burdekin's 'Swastika Night' (L'Année De Notre Seigneur Hitler 720: 'Swastika Night' De Katharine Burdekin)." *Science Fiction Studies*, 17(3), 360–369. JSTOR, www.jstor.org/stable/4240012.
- Parens, Erik, and Adrienne Asch (1999). "Special Supplement: The Disability Rights Critique of Prenatal Genetic Testing Reflections and Recommendations." *The Hastings Center Report*, 29(5), 1-22. JSTOR, <https://doi.org/10.2307/3527746>. Accessed 2 Dec. 2022.
- Partridge, Ernest (2001). "Future Generations." *A Companion to Environmental Philosophy*, edited by Dale Jamieson, Blackwell Publishers, 377-389.
- Partridge, Ernest (2009). "Future Generations." *Encyclopedia of Environmental Ethics and Politics*, edited by J. Baird Callicott and Robert Frodeman, Macmillan Reference USA, 2009, 444-447.
- Paul, Andrew (2023). "Big Tech's Latest AI Doomsday Warning Might be More of the Same hype." *Popular Science*, 26 Mar., Erişim tarihi: 02 Haziran 2023. <https://www.popsoci.com/technology/ai-warning-critics/>.
- Pence, Gregory (2009). "Cloning." *A Companion to Bioethics*, edited by Helga Kuhse and Peter Singer, Wiley-Blackwell, 129-139.
- Penhall, Joe (ty). *Landscape with Weapon* (Modern Plays). Bloomsbury Publishing. Kindle Edition.
- Pieper, Annemarie (2012). *Etiğe Giriş*. Çev. Veysel Ataman ve Gönül Sezer, Ayrıntı Yayınları.
- Pimentel, David, et al. (1999). "Will Limits of the Earth's Resources Control Human Numbers?" *Environment, Development and Sustainability*, no. 1, 19-39. <https://doi.org/10.1023/A:1010008112119>.
- Platon (2005). *Devlet*. Çev. Cenk Saraçoğlu ve Veysel Ataman, Bordo Siyah Yayınları.
- Post, Stephen G. (2004). "Preface". *Encyclopedia of Bioethics*, edited by Stephen G. Post, Macmillan Reference, VII-IX.

- Pritchard, Michael S. (2003). "Engineering Ethics." *A Companion to Applied Ethics*, edited by R. G. Frey and Christopher Heath Wellman, Blackwell Publishing, 620-632.
- Purdy, Laura M. (1995). "Loving Future People". *Ethics and the Law: Feminist Perspectives*, edited by Joan C Callahan, Indiana University Press, 300-330.
- Goldberg, Rachael F. (2022). "The Phlebotomist at 1st Stage." *Broadwayworld*, 23 Feb., Erişim Tarihi: 01 Ağustos 2023. <https://www.broadwayworld.com/washington-dc/article/BWW-Review-THE-PHLEBOTOMIST-at-1st-Stage-20220223>.
- Rajendran, Nisha et al. (2019). "Ethics in Clinical Research." *Clinical Pharmacy Education: Practice and Research*, edited by Dixon Thomas, Elsevier, 345-364.
- Rawls, John (1999). *A Theory of Justice*. Revised Edition, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Regalado, Antonio (2019). "China's CRISPR twins might have had their brains inadvertently enhanced". 21 Feb.. Erişim tarihi: 13 Ocak 2020. <https://www.technologyreview.com/2019/02/21/137309/the-crispr-twins-had-their-brains-altered/>.
- Renn, Ortwin and Andreas Klinke (2013). "A Framework of Adaptive Risk Governance for Urban Planning." *Sustainability*, no. 5, 2036-2059. [doi:10.3390/su5052036](https://doi.org/10.3390/su5052036).
- Rifkin, Jeremy (2005). "Why I Oppose Human Cloning." *Contemporary Debates in Applied Ethics*, edited by Andrew I. Cohen and Christopher Heath Wellman, Blackwell Publishing, 141-144.
- Riot-Sarcey, Michele, et al. (2002). *Ütopyalar Sözlüğü*. Çev. Turhan Ilgaz. Sel Yayıncılık.
- Road, Ella (2018). *The Phlebotomist*. Oberon Books Ltd.
- Robert N. Charette (2005). "Why Software Fails." *IEEE Spectrum*,. Erişim Tarihi 14.06.2023. <https://spectrum.ieee.org/why-software-fails>.
- Robertson, John A. (1994). *Children of Choice: Freedom and the New Reproductive Technologies*. Princeton University Press.

- Rosen, Frederick (2003). *Classical Utilitarianism: From Hobbes to Mill*. Routledge.
- Rosenfield, Allan, et al., editors (2004). "I. Medical Perspectives". *Encyclopedia of Bioethics*, 3rd edition, edited by Stephen G. Post, Macmillan Reference, 1-7.
- Royal Aeronautical Society (2023). "Highlights from the RAeS Future Combat Air & Space Capabilities Summit". 23-24 May. <https://www.aerosociety.com/news/highlights-from-the-raes-future-combat-air-space-capabilities-summit/>.
- Rubik, Margarete (2011). "Some Voices; Love and Understanding: Blue/Orange; Dumb Show; Landscape with Weapon." *Contemporary British Playwrights*, edited by Martin Middeke, et al., Methuen Drama,.
- Russell, Stuart J. and Norvig, Peter (1995). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Prentice-Hall, Inc.
- Samuelson, David N. (1969). *Studies in the Contemporary American and British Science Fiction Novel*. (Ph.D. Dissertation), California.
- Sargent, Lyman T. (2006). "In Defense of Utopia." *Diogenes*, 53(1), Feb., 11-17, [doi:10.1177/0392192106062432](https://doi.org/10.1177/0392192106062432).
- Sargent, Lyman T. (2005). "The Necessity of Utopian Thinking: A Cross-National Perspective." *Thinking Utopia*, edited by Jörn Rüsen, Michael Fehr and Thomas W. Rieger, Berghahn books,.
- Sargent, Lyman T. (1994). "The Three Faces of Utopianism Revisited." *Utopian Studies*, 5(1), 1994, 1-37. JSTOR, www.jstor.org/stable/20719246.
- Sass, Louis A. (2011). *Delilik ve Modernizm*. Çev. Ender Gürol, İstanbul: Alfa Basım.
- Savulescu, Julian (2009). "The Human Prejudice and the Moral Status of Enhanced Beings: What Do We Owe the Gods?" *Human Enhancement*, edited by Julian Savulescu and Nick Bostrom, Oxford University Press, 211-251.
- Shickle, Darren (1999). "The Wilson and Jungner Principles of Screening and Genetic Testing." *The Ethics of Genetic Screening*, edited by Ruth Chadwick, et al., Springer, 1-34.

- Shue, Henry (2010). "Deadly Delays, Saving Opportunities: Creating a More Dangerous World?" *Climate Ethics: Essential Readings*, edited by Stephen M. Gardiner, Simon Caney, Dale Jamieson, and Henry Shue, Oxford University Press, 146-162.
- Sibley, Mulford Q. (1973). "Utopian Thought and Technology." *American Journal of Political Science*, 17(2), 255-281. JSTOR, www.jstor.org/stable/2110520.
- Sierz, Aleks and Tönnies, Merle (2021). "'Who's Going to Mobilise Darkness and Silence?': The Construction of Dystopian Spaces in Contemporary British Drama." *Journal of Contemporary Drama in English*, 9(1), 20-42. <https://doi.org/10.1515/jcde-2021-0002>.
- Sierz, Aleks (2011). *Rewriting the Nation: British Theatre Today*. Methuen Drama.
- Simon, Thompson (2017). "Stef Smith's New Play About A mysterious New Technology Runs As Part of Edinburgh International Science Festival." *Whats On Stage*, 06 Apr.. Erişim tarihi: 07 Kasım 2021. https://www.whatsonstage.com/edinburgh-theatre/news/girl-in-the-machine-traverse-edinburgh-science_43302.html/.
- Singer, Peter (1986). "Introduction." *Applied Ethics*, edited by Peter Singer, Oxford, 1-9.
- Singer, Peter (2012). *Pratik Etik*. Çev. Nedim Çatlı, İthaki Yayınları.
- Skinner, B. F. (1976). *Walden Two*. Hackett Publishing Company, Inc.
- Skolimowski, Henryk (1974). "The Scientific World View and the Illusions Progress." *Social Research*, 41(1), 52-82. JSTOR, www.jstor.org/stable/40970169.
- Smith, Malcolm K. (2016). *Saviour Siblings and the Regulation of Assisted Reproductive Technology: Harm, Ethics and Law*. Routledge,.
- Smith, Stef (2017). "Girl in the Machine." *Girl in the Machine*. London: Nick Hern Books, 3-58. Drama Online. Web. 26 Dec. 2023. <<http://dx.doi.org/10.5040/9781784604196.000000002>>.

- Smith, Wesley J. (2019). "Eugenics-Engineered Babies' Brains Changed by CRISPR." 21 Feb. <https://www.nationalreview.com/corner/genetic-engineering-crispr-changed-babies-brains/>.
- Solzhenitsyn, Alexander, I. (2002). *The Gulag Archipelago 1918–1956: An Experiment in Literary Investigation*. Perennial Classics.
- Sonia S. Epstein (2018). "Science As Power: Interview, Playwright Lucy Kirkwood." *Science and Film*, 25 Jan., Erişim tarihi: 23 Ekim 2023. <https://scienceandfilm.org/articles/3037/science-as-power-interview-playwright-lucy-kirkwood>.
- Stites, Richard (1989). *Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental Life in the Bolshevik Revolution*. Oxford University Press,.
- Stupple, A. James (1974) "Towards a Definition of Anti-Utopian Literature." *CEA Critic*, 37(1), 24-30. JSTOR, www.jstor.org/stable/45258568.
- Styan, John L. (1981). *Modern Drama in Theory and Practice*. Vol. 2: *Symbolism, Surrealism and the Absurd*. Cambridge UP.
- Suvin, Darko (1930). *Defined by a Hollow: Essays on Utopia, Science Fiction and Political Epistemology*. Peter Lang.
- Suvin, Darko (1979). *Metamorphoses of Science Fiction*. Yale University Press, 1979.
- Suvin, Darko (1988). *Positions and Presuppositions in Science Fiction*. Macmillan Press.
- Takala, Timo (2012). "Cloning." *Encyclopedia of Applied Ethics*, 2. ed., edited by Ruth Chadwick, Elsevier Inc., 488-493.
- Tattersall, Ian (2023). "Homo Sapiens". *Encyclopedia Britannica*, 21 Nov. 2023, <https://www.britannica.com/topic/Homo-sapiens>. Accessed 26 November 2023.
- The European Parliament (1997). "Resolution on Cloning". March 13.
- The Nuremberg Code (1947). *BMJ: British Medical Journal*, 313(7070), 1996, 1448-1448. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/29733727>.

- The United Nations Conference on Trade and Development (2021). *Technology and Innovation Report 2021: Catching Technological Waves Innovation With Equity*. United Nations Publications.
- Tirman, John (2011). *The Deaths of Others: The Fate of Civilians in America's Wars*. Oxford University Press.
- Tooley, Michael (2009). "Personhood". *A Companion to Bioethics*, edited by Helga Kuhse and Peter Singer, Wiley-Blackwell, 129-139.
- Tourrette, Laurent (2001). "The Strange Case of Dr. Frankenstein and Mr. Rossum: Can Dystopian Literature Be Considered as a Response to Technological Breakthroughs?" *Icon*, vol. 7, Temporary Publisher, 49–61. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/23786023>.
- Trahair, Richard C. S. (1999). *Utopias and Utopians: An Historical Dictionary*. Routledge, 2013.
- Tremmel, Joerg C., editor. (2006). *Handbook of Intergenerational Justice*. Edward Elgar Publishing Limited.
- Tripney, Natasha (2020). "An impossible dream? The trouble with utopian dramas." *The Guardian Stage Review*, 30 Dec. Erişim tarihi: 28 Eylül 2021. <https://www.theguardian.com/stage/2020/dec/30/utopia-theatre-jez-butterworth-jerusalem-come-from-away-this-changes-everything>.
- Tubbs Jr., James B. (2009). *A Handbook of Bioethics Terms*. Georgetown University Press.
- UNESCO (1998). *Records of The General Conference: Volume 1: Resolutions*. UNESCO.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, International Bioethic Committee (IBC). (2009). *Report of IBC on Human Cloning and International Governance*. 15th session.
- United States of America, President's Council on Bioethics (2001). *Human Cloning and Human Dignity: An Ethical Inquiry*. Washington.

- Vaidya, Jaideep and Hafiz Asif (2023). "A Critical Look at AI-Generated Software." *IEEE Spectrum*, Erişim Tarihi: 13 Haziran 2023. <https://spectrum.ieee.org/ai-software>.
- Vanclay, Frank ve diğlerleri (2013). "Principles for Ethical Research Involving Humans: Ethical Professional Practice in Impact Assessment Part I." *Impact Assessment and Project Appraisal*, 34(4), 243-253. <https://doi.org/10.1080/14615517.2013.850307>.
- Verlinsky, Yury, et al. (2004). "Over a Decade of Experience With Preimplantation Genetic Diagnosis: A Multicenter Report." *Fertility and Sterility*, 82(2), 292-294.
- Vieira, Fátima (2010). "Ütopya Kavramı." *Cambridge Edebiyat Araştırmaları: Ütopya Edebiyatı*, çevirenler Zeynep Demirsü ve Damla Göl, hazırlayan Gregory Claey's, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Waller, James (2007). *Becoming Evils: How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing*. Oxford University Press.
- Warren, Mary A. (1973). "On the Moral and Legal Status of Abortion." *Ethical Issues in Modern Medicine*, 5th edition, edited by Bonnie Steinbock and John D. Arras, Mountain View.
- Wells, H. G. (2017). *Zaman Makinesi*. Çev. Celal Üster, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- William C. Boles (2014). *The Argumentative Theatre of Joe Penhall*. Kindle Edition.
- Williams, Raymond (1978). "Utopia and Science Fiction". *Science Fiction Studies*, 5(3), 203-214.
- Wilson, Robert A. (2014). "Eugenics: positive vs negative". *Eugenics Archives*,. <https://philpapers.org/rec/WILEPV>.
- Woodcock, George (1956). "Utopias in Negative." *The Sewanee Review*, 64(1), 81-97. JSTOR, www.jstor.org/stable/27538509.
- World Health Organization Statistics (1997). World Health Organization Press Release, March 11.

World Medical Association (2001). "World Medical Association Declaration of Helsinki. Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects." *Bulletin of the World Health Organization*, 79(4), 373-374. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/268312>.

Worth, Libby (2009). "On Text and Dance: New Questions and New Forms." *The Cambridge Companion to Caryl Churchill*, edited by Elaine Aston and Elin Diamond, Cambridge University Press, 71-87.

Zumbrunnen, John (2006). "Fantasy, Irony, and Economic Justice in Aristophanes' *Assemblywomen* and *Wealth*." *The American Political Science Review*, 100(3), 319-333. JSTOR, www.jstor.org/stable/27644358.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Kader GÜZEL
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	28.12.2023